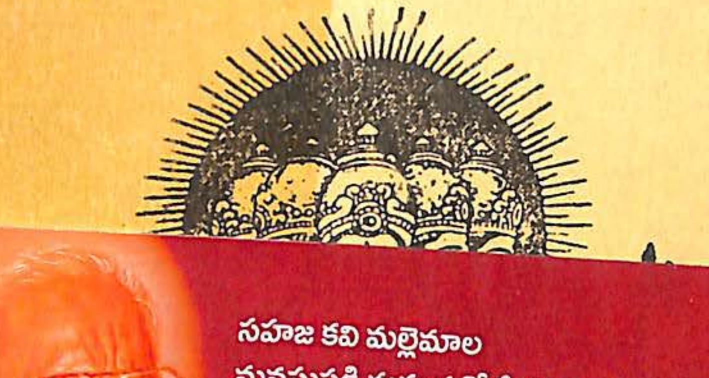
శ్రీరస్తు

రాఘవపాండవీయము

పింగళి సూరన్న ప్రణీతము

సటీక

సహజ కవి మల్లెమాల
మనసుపడి మక్కువతో సేకరించిన
ఈ పుస్తకాన్ని సాహిత్యాభిమానుల కోసం
సుందరయ్య విజ్ఞాన కేంద్రానికి
ఆనందంతో బహూకరిస్తున్నాం.

- మల్లెమాల కుటుంబం

ప్రచురణ :
భువనవిజయమ్ పబ్లికేషన్స్
"సౌందర్యలహరి"
కస్పావారి వీధి, గవర్నరుపేట, విజయవాడ-2

శ్రీరస్తు

రాఘవపాండవీయము

పింగళి సూరన్న ప్రణీతము

సటీక

ప్రచురణ :

భువనవిజయమ్ పబ్లికేషన్స్

"సౌందర్యలహరి"

కస్పావారి వీధి, గవర్నరుపేట, విజయవాడ-2

ప్రతులు : 1000

ముద్రణ : 1998 మే

వెల : 100-00

టైప్‌సెట్టింగ్:
విద్యాగ్రాఫిక్స్
నల్లకుంట, హైదరాబాద్.

ప్రతులకు :
జి.వి. హరనాథ్ బి.కామ్.
"సౌందర్యలహరి"
కస్పావారివీధి, గవర్నరుపేట,
విజయవాడ - 2.

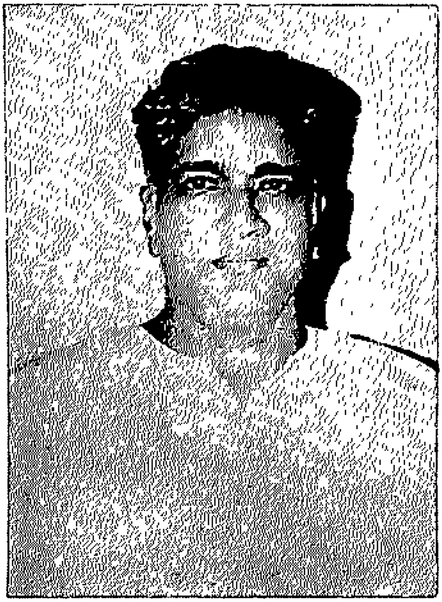
ముద్రణ :
M/s. క్రియేటివ్ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్స్
గగన్‌మహల్ రోడ్డు, దోమలగూడ,
హైదరాబాద్.

నమస్సుమాంజలి

నాకు యీ గ్రంధాన్ని ముద్రించి బయటకు తీసుకురావటానికి సహకరించిన వదాన్యులు మా గురుదేవులు శ్రీ పొట్లపల్లి సీతారామారావు గారూ, మిత్రులు శ్రీ చింతపల్లి రాజేఖర్ గారు, శ్రీ కొల్లా మాధవరెడ్డి గారూ, శ్రీమాన్ రామానుజాచార్యులు వైజాగ్ గార్కి, సాహితీమూర్తులు డాక్టర్ నర్రాకోటయ్య గారూ, HACA మేనేజింగ్ డైరెక్టరు డాక్టరు సురేంద్రగార్కి, రిటైర్డు డిప్యూటి రిజిష్ట్రార్ ఆఫ్ కో-ఆపరేటివ్ సొసైటీస్ శ్రీ పి. సూర్యప్రకాశరావు గార్కి, భారతీయ స్టేట్ బ్యాంకు సి.జి.ఎం. శ్రీ మోహరోత్రా గార్కి, మావదిన గారైన శ్రీమతి తెన్నేటి సుధగార్కి, క్రియేటివ్ ఆఫ్ సెట్ ప్రింటర్స్ అధినేత శ్రీనివాస్ గార్కి నాహృదయ పూర్వక నమస్సుమాంజలి.

ఇట్లు

జి.వి. హరనాథ్

గురుదేవులు శ్రీ పొట్లపల్లి సీతారామారావు గారు
రిటైర్డు తెలుగు గవర్నమెంటు లెక్చరర్
మారుతీనగర్, విజయవాడ

శ్రీమతి శ్రీ చింతపల్లి రాజశేఖర్, I.F.S.

Passport Officer

శ్రీమతి విజయలక్ష్మి, రాధాకృష్ణమూర్తి గార్ల కుమారుడు

Lion శ్రీ కొల్లా మాధవరెడ్డి గారు
Managing Director
K.M.R. Estates & Builders (P) Ltd.
Wincon Housing (P) Ltd.,
Humayun Nagar, Hyderabad-28.

డాక్టర్ శ్రీ నర్రా కోటయ్య గారు
Prop. Acme Tiles & Buildings Product
Bharakathapura Main Road, Hyderabad.

ఉపోద్ఘాతము

ఇమ్మహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వ చాతుర్యధుర్యు డైనపింగళి సూర్యనార్యుఁడు రచియించెను. ఈ మహాకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు యాజుషశాఖాధ్యయనపరుఁడు; గౌతమగోత్రుఁడు: ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. అమరనార్యునకును అబ్బమ్మకును బుత్త్రుడు. ఇతనికిఁ దమ్ములు మలన యెఱ్ఱన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము రాఘవపాండవీయ కళాపూర్ణోదయముల లోని

సీ. "శోభితాపస్తంబసూత్రు గౌతమగోత్రు, సుచరిత్రుఁబింగళి సూరసుకవి
పౌత్త్రు వన్నపపతి భావనదౌహిత్రు, నమరధీమణికి నబ్బమకుఁబుత్త్రు
ననుజన్ము లైనట్టియమలన యెఱనార్యు, లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని, సూరననామవిశ్రుతిని వన్ను"

ఆ-1-ప-9.

అనుపద్యపుసీసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకు బ్ర, ఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖా
ధీ తిపవిత్రునకు లో, కాతిగవశితాజితాంతరామిత్త్రునకున్.

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁబింగలి యనుగ్రామమున నివసించిన కారణమునఁ బింగళివారనిపేరు వచ్చినట్లు ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నములోని

మ. "తరముల్ నాల్గయి దెందునెందు సగుఁ దత్తద్గ్రామనామంబులం
బరఁగుఁ వంశము లెల్లఁ బూర్వపు నిజప్రఖ్యాతి మాయంగనే
మరుదో పింగలినామ మందుఁ జిరకాలావాసు లై యున్నసు
స్థిరతం గోకనమంత్రి వంశజులకుం జె న్నొందు మిన్నందుచున్."

అనుపద్యమునలనం దెలియవచ్చెడు. పింగళి యనుగ్రామము కృష్ణామండలములో ́నున్నదని కవిచరిత్రయందుఁ జెప్పఁబడి యుండెడు ఈకవితండ్రి యగునమరనార్యుఁడు రాజేంద్రగురువంశమునఁ బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుఁడైనశైవాచారపరుఁడని ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "శ్రీ మద్రాజేంద్రగురు, స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధి సోమ
త్సోమారాధ్యకృపాల, బ్ధామలశివభక్తిశోభితాచారునకున్."

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ జర్చించి క్రీస్తుశకము 1566 సంవత్సరముల ప్రాంతమున నుండినవాఁడని నిర్ధారణము చేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530వ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడగుటచే నీకవి తదాస్థానమం దష్టదిగ్గజము లని వరిగణింపఁబడినవారిలో నొక్కఁడని తలఁచ నవకాశము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయఁబడి యుండెడు. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ జర్చింపకయే యాతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాఁడు గాఁడని సామాన్యముగను నూహింపవచ్చును. పింగళి సూరనార్యుని కవితా చమత్కృతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్ళఁ బొగడఁదగియుండుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యంతాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబ కదా. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకామునందీ కవి వాస్తవముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును నంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల నంకితము చేసినయీకవి తానుగవియై కవితాదరణబద్ధదీక్షుండైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలనాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని సరసనిరుపమకవనకౌశలమున కలరుచు నిమ్మహాకవిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్వత్ప్రభుమణికిం బొసంగునే? కావున నారాజాధిరాజకవియు నీకవి రాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁదగి యుండెడు.

ఈ కవిశ్రేష్ఠుండు చిన్న చిన్న కృతులెన్నియోగాక గరుడ పురాణము, రాఘవపాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మనుగ్రంథముల రచియించి పిదపఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకుఁదొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని యీక్రిందిపద్యమునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. "జనముల్ మెచ్చఁగ మున్ రచించితి నుదంచద్వైఖరిన్ గారుడం
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁగళా పూర్ణోదయంబు మఱిన్
దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాదివంశాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నాకవి యొనర్పం జాల వత్యంతమున్."

ఈ కవి గిరిజాకల్యాణ మనుమఱియొక్క కావ్యముం గూడ రచియించినట్లు రంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁబడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవిచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెడు. పైపద్యమునంబేర్కొన్న నాలుగు గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁదక్కినవి యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁగాంచియుండెడు. ఆంధ్రగ్రంథరచనఁ దొలుదొలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరీకరణరూపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించి యుండుటంగాఁబోలు నీకవియుఁదొలుతఁదద్విధమున బాల్యవయస్సునం గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యట నాంధ్రకవితాపితామహుం డైనయల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు మార్గదర్శిగా వెలయుప్రబంధరచనకుం గ్రేళ్లువాఱుడెందముతోఁదక్కిన వానిని రచియించెను. అందు రాఘవపాండవీయరచనాకౌశలం బనన్యసాధారణంబు.

ఇట్టికథాద్వితయ ఘనావైచిత్రికిమ్మహాకవియే తొలుదొలుతఁ ద్రోవ ద్రొక్కినవాఁడు ఇతని తెరువుగొని రామరాజభూషణ కవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచియించెఁగాని మఱెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కారమున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియగాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి నూతనకథాకల్పనాచమత్కృతిం గవివతంసుల కాహ్లాదంబు నాపాదించె. మొట్టమొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించిన కారణమున నల్లసానిపెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహుఁడనుబిరుదుగలిగిన ట్లీమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయఘటనావైచిత్రికిని నూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిననేర్పునకుఁ దగిన బిరుదు లెన్నియేఁ గలుగవలసియుండిన నాకాలము శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటివిద్వన్మహాప్రభువుగాని లేమింజేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబులయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

శా. "రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బంద్రు ద
క్షుం డెవ్వాఁడిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్."

ఆ-1. ప-10.

అని చెప్పినరీతి నొక్క కావ్యమే వినువారికి రామాయణ భారతకథార్థంబుల రెంటెని వివరించినట్లు శ్లేషసంయోజనం బొనర్చు టెంతయు దుష్కరంబని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబకదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్ప్రేక్షోల్లేఖాదులు రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానందమొదఁగూర్చుఁగాని శ్లేషాలంకార మట్టిది గాదని కొందఱు తలంతురు. అయ్యర్థము ప్రకృతవర్ణనాప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున ·ననేకార్థక శబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తిఁ గలిగించుశ్లేష విషయమునఁ దోఁచినం దోఁపవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దబహుళం బైనరాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁజాలదని తలంచెదను. అతివిస్తృతంబు లైనరామాయణభారతకథార్థంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము శ్లేషప్రధానము గాని కావ్యములందుఁబోలెనత్యంతవిరళంబుగాఁగం గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁదనంతన వివక్షితైకార్థప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచియించుటంజూడ నిమ్మహాకవికిఁ గలయుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు లవాఙ్మనస గోచరంబు లని యెవ్వరికేనియు నొప్పకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గథాద్వయసంఘటనంబు సేయునెడ నేర్పఱుచు కొన్ని నియమముల వివరించుచు గ్రంథాదియదు

సీ "ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాదిభాషాశ్లేష యొక్కొకచోట నొక్కొక్కచోట
మచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట నర్థశ్లేష యొక్కొకతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొకతఱి నర్థాన్వయము వేఱెయగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతఱి నివి యొక్కొక్కతఱినిరెండు"
తే. మూఁడుగూడుటయుననమిుజ్జ్వలముగ, నాఁకుదోఁచినగతిఁబెక్కుపోకలమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ, జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.

ఆ-1, ప-17.

అని కొన్నికల్పన లేర్పఱిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁబ్రథమతృతీయములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృద యహృదయంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయికముగా గ్రంథమెల్ల సభంగసంస్కృతశబ్దశ్లేష, సభంగాంధ్రశబ్దశ్లేష, సభంగోభయభాషాశబ్దశ్లేషనిబిడంబై యుండుటంజేసి యర్థవిదు లగు చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షితార్థం బునుఁ దత్త త్ప్రధానకావ్యమట్లపోలె నీకావ్యము బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియం దీక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

క. "ఒకకథ వినియెడుతఱి వే, ఱొకకథపై దృష్టి యిడిన నొక యర్థముఁ దోఁ
పకపోవుఁగాననేకార్థకావ్య మెట్లట్లు వినఁగఁదగు నొకటొకటిన్."

ఆ-1. ప-18.

అర్థసమన్వయమరసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబు సేయుచుఁ జదివిన నాయా యర్థము సుబోధమై యుండుఁగాని కొన్ని శ్లేష గ్రంథములఁజదువునపు డెట్టు లట్టుల నానార్థకనిఘంటువుల నన్వేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాఱు చదివిన రామాయణార్థంబును వేఱొక్కమాఱు చదివిన భారతార్థంబును గ్రహించు నెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్క కావ్యమే యుభయార్థప్రతిపాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతంబయిన యుచ్చా రణలాఘవంబును దీనం జమత్కృతివిశేషంబును సహృదయవేద్యంబై యుండెడు. "శ్వేతోధావతి" ఇత్యాదికావ్యములయెడ శ్రోతలకర్థపరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవ ముండినను ప్రయోక్తలకు సకృదుచ్చారణలాఘవంబు గల దనువైయాకరణ సిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించిన శ్లేషభేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల దిక్ప్రదర్శనముగ నీ క్రిందఁ బొందుపఱిచెదను.

క. "వినియుతనిందనపై నిడు, కొని యేఁగినయమికిఁదగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనసేనెన్."

ఆ-1. ప-28.

ఇందు రామాయణార్థమున, "విని+అతని+ఇదుకొని+ఏఁగి+నియమికి +తగని" యనియు, భారతార్థమున "వినియతనిందన+పై+ఇదుకొని+ఏ +కినియమికి+తగని"యనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రపదములకు విభాగమాత్రగ్రాహ్యముగా మేళనము గలుగునట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటం జేసి యిచ్చట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁబడియె.

క. ఏనుం గనికర మరయక, పూనితిఁగా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయన్
గానమె కాలనియమగతి, తో నావేఁట మునియుగముఁ ద్రుంగించెదుదన్.

ఆ-1. ప-24.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున 'ఏనుంగు+అని+కరము+ అరయక' యనియు, భారతార్థమున 'ఏను+కనికరము+అరయక' యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష యూహ్యంబు.

శా. "అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసం ప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్ రండంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సంప్రీతిం గడున్ మ్రొక్కరై."

ఆ-3. ప-65

ఇందు రామాయణార్థమున 'మహా+గోదావరీ+తీర+సత్+రక్షా+ ఉపాయపథం' బనియు, భారతార్థమున 'మహత్=అగః+దావ+రీతి+రసత్ +రక్షః+అపాయపథంబు.' (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావానలమురీతిని మ్రోయుచున్నవారు నగురాక్షసులనాశమార్గము) అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగునట్లు సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె.

క. "అకళంకిత నిట్టనుఁగొం, చక యేమీమనము సమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ, రకు నవిచ్చితి నెఱుంగరావాకినుకల్."

ఆ-1. ప-81.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమీమనము=మన మిద్దఱమనియు, భారతార్థమున మీమనము=మీమనస్సనియు నన్వయించుచో మనము అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయోగించుటం జేసి యాంధ్రభాషార్థశ్లేష కల్పింపఁబడియె.

క. "ఘనవిగ్రహజృంభణమున, ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁగ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బా, లునిఁగని వెఱఁ గంది రాత్మలో నచటిజనుల్."

ఆ-1. ప-25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహజృంభణము యుద్ధాతిశయమనియు, వాహిని సేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహజృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది యనియు ననేకార్థక సంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేష నిరూపింపఁబడియె.

క. "వినుమ పెక్కు లేల విడువుము, జనసమ్మతమతివిదేహజననామయముం
దనయుదితకీర్తిఁగులవర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁబ్రోచుప్రభున కిది తగున్."
అ-4. ప-106.

ఇందు రామాయణార్థమున 'జనసమ్మతమతిచే, విదేహజను=సీతాదేవిని, విడువుము. అనామయమును, తనయుదితకీర్తిని, కులవర్తనను, బ్రజలను, లక్ష్మిని బ్రోచు ప్రభునకు, ఇది పరదారనిరోధనిరాసము తగు అని యన్వయించి, భారతార్థమందు ఓధృతరాష్ట్రా! నీవు 'జనసమ్మతమతివి, దేహజననామయము=దేహమందుఁబుట్టినరోగమైన, తనయు=కుమారుని, దితకీర్తి=ఖండితమాన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడువుము=త్యజింపుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్మిని బ్రోచుప్రభువకు, ఇది కులదేశ రాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగునని యన్వయించునెడ దేహజననామయము అను విశేషణము దుర్యోధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయుం బనిచెప్పుట పొసంగదు గావున నాశ్రయదూషణ శ్రమాపాదనాదిగుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సదృశత్వ మారోపితం బై దేహజననామయసదృశుఁడగు వాని యనియర్థముఁ గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగపరముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటంజేసి యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాదిగుణనిమిత్తముగనే "సింహోమాణక"ఇత్యాదస్థములయందు గౌణవృత్తిచేదత్సదృశత్వ మారోపింపఁబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

సీ. "దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిఘనుని
మించి లోకము నావరించినవిషరాశి, నాపోశనముఁ గొన్నయదృుతాత్ము
జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ, యస్వమూర్త్యాలోకుఁడగుమహాత్ము
నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముఁడై భువవం, ద్యతఁ బెంపుమిఱుమహానుభావు
తే. నమర నిమ్నగానిత్యసేకములనెలయు, జడలలేఁగెంపువిమలతఁగడుమెఱయుఁగ
మెకముతోలు విభూతిసమిద్ధతనువు, నొండొకటి కందమై యొప్ప నొప్పువాని."
34

ఇందు రామాయణార్థమున నగస్త్యపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని అభ్రంకషమయినవింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపర

మగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమునువహించిన మేరుపర్వతముననియు శబ్దశ్లేషగాని యర్థశ్లేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యర్థానవయము భిన్నభిన్నముగాఁ గలుగు నట్లు కల్పిచుటంజేసి యిచ్చట నర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచింపఁబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష కుదాహరణ మగునని తలఁచునెడఁ దద్విభేదమునే కవిచమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతముగా గణించెననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించినయితర భేదకల్పనలతో దేనిలోనైనం గలియనియర్థాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము వృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసితత్త్వము నిర్ణయింతురని సవినయముగా వేఁడుచున్నాఁడను.

సీ. "వ్యధలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి, లోకింపఁగంటి నస్తోకగుణత
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక, నున్నది శాంతద్విషన్ని కాయ
వెసమన మొదవులాలసమానకురుబల, యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁజనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁజెప్పఁ
ఆ. బాఱుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస, మర్పణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలఁది నానారివృత్తాభి, ధానకథ లొకింత తడవు నడిపె." 38

ఇందు రామాయణార్థమున దేవరమహామహిమన్, వ్యధలెల్లందీఱన్, అస్తోకగుణతఁబరఁగుభూమిజన్, విలోకింపఁగంటి ననియు, భారతార్థమున 'వ్యధలెల్లఁదీఱన్, దేవరమహామహిమన్, విలోకింపఁగంటిన్, అస్తోగుణతఁబరఁగుభూమిజనాధిపతనయా' యనియుఁబదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేదపూర్వకముగాఁ గర్మకరణ హేత్వాదిభేదకల్పనచే నర్థద్వయముఁ బొసఁగించుటం జేసి యిచ్చట శబ్దాన్వయభేద సంగతి చెప్పఁబడియె. ఈపద్యమందే చతుర్థపాదమున నిట్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవితాను గల్పించిననియములలో నొక్కటొక్కటేగాక రెండు మూఁడుఁ భేద కల్పనలనుఁజేర్చియుఁ బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు. వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. "వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ, నగరిపురమతల్లినాఁదనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁబ్రబల నయోధ్యనా, రాజవినుతిఁగనినరాజధాని."

ఆ-ప-1.

ఇందుఁబూర్వార్థమందు రామాయణార్థమున 'అవారణ+నగరిపు+రమ+తల్లినాన్' అనియు, భారతార్థమున 'వారణనగరి+పురముతల్లినాన్' అనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాశబ్దశ్లేషయు, నుత్తరార్థము నందు రామాయణార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి+మిగులన్ ప్రబలన్+అయోధ్యనాన్' అనియు, భారతార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి+అయోధ్యనాన్+మిగులన్+ప్రబలన్' అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేదసంగతియుఁగూర్చు టంజేసి రెంటింకిఁగూడిక చెప్పఁబడియె.

సీ. "పుడమితేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారఖేలన మభిలషింప
గానలోఁదారుమృగంబులకైవడిఁ, గైకొని యసమాస్త్రకర్మకలనఁ
దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ, కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
నని చినతల్లిప్రియతనయుం డవారిత, కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు
తే. మగ్నముగఁజేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁడగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని
ద్రెళ్ల నేసె నాఘనులసద్వృష్టినియతి, బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి."

ఆ.ప-20

ఇందు మృగవ్యాపారఖేలన మనునెడ రామాయణార్థమున "మృగవ్య+అపారఖేలన" మనియు, భారతార్థమున 'మృగ+వ్యాపార+ఖేలన' మనియు, సంస్కృతసభంగ శబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులనియు, భారతార్థమున 'తనరు + చొక్కపు + రాణన్ + మునిదంపతు'లనియుఁ, దమకంబులు దేరననునెడ రామాయణార్థమున 'తమకు+అంబులు+తేర' ననియు, భారతార్థమున 'తమకంబులు+తేర' ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు' డనియు, భారతార్థమున 'పూని+కల + శమంబు + మగ్నముగన్ + చేయుచు +అప్పు' డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిఁజేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపర్వతముం గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁగూర్చుటం జేసి మూటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పఁబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁబడని లేదని తలఁచుచున్నాఁడను.

ఇమ్మహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము సేయునెడఁగొన్ని వ్యాకరణ విషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వానిం గూర్చి కొంత చర్చించెద.

క. "వినియుతనిందనపై నిడు,కొని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తియొ
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ, నని తనుఁదెలుపుచును వారి కప్పనచేసెన్,"

ఆ.ప-28.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున 'ఏగి+నియమికిన్' అని యన్వయించుచో నసమాపకగమనక్రియావాచకంబయిన "ఏగి"యను పదమున కర్థానుస్వారము లేనిరూపమును, భారతార్థమున 'ఏక్+కినియ మికిన్' అని యన్వయించుచో సంధిని "ఏన్" అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్థానుస్వారాదేశంబును దత్పర మగు పరుషవర్ణమునకు సరళాదేశంబును రాఁగా సార్థానుస్వారరూపంబును గలుగుటవలన నీరెండర్థము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియుఁ, గల్పింపకున్న నర్థ మన్వయింపఁదనియుఁదలఁపవచ్చుగాఁగాని "శ్లేషే సఖండనిర్బింద్వోర్మేళనం కుత్రచిన్మత" మ్మను నథర్వణకారికావచమున శ్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్మతం బని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానంబైఁ జెప్పినరీతి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే-

మ. "స్వనిదేశోన్నతి నంతట న్నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిఙ్నరేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ములసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁదన్న వ్యశులైన బ్రాహ్మణులతోఁబూర్ణాధ్వరారంభుఁడై
యనఘశ్రీఁబృథివీశుఁడొప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్." ఆ. ప-15.

అనుపద్యమున "ఒప్పెసగూరూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్" అనునెడ రామాయణార్థమున "ఒప్పెసఁగున్" అనుచో సకారోత్తరార్ధానుస్వారవిశిష్టరూపంబును, భారతార్థమున "ఒప్పెన్ + సగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్" అనుచో నర్ధానుస్వారరహిత రూపమునుం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. "ధృతిఁగుంతిమద్రభూపతుల నెయ్యంపుగన్య, కలననవాలుఁదూపుల జయించి
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించె, యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి, పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాల కేరళమత్స్య, వత్సభూపతులగర్వం బడంచె.

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్మంతసింధు, లలాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁగోసల కేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె."

ఇందుఁ దేఁటగీతి మూఁడవపాదమునందు రామాయణార్థమున 'కోసల కేకయమగధులతనయలన్ +వరించి+నయాజ్ఞలో మెలఁగన్+చేసె'నని.ఉన భారతార్థమున 'కోసలకేకయమగధులన్ +తన+యలవరించిన +యాజ్ఞలోన్ +మెలఁగన్ +చేసె' ననియు నన్వయించునెడ భారతార్థ మందు "మగధులన్" అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్ధానుస్వారామును మిఁదిపరుషమునకు సరళాదేశమును రాగాఆ "మగధులఁదన" యనియు రామాయణార్థమందు సమాసామునందు వాని కవకాశము లేదు గావున "మగధుల తనయల" ననియు రూపభేదము గన్పట్టెడు. ఒక్కయర్థమున కుఁగాఅ నొక్కరూపము గ్రహింతుమేని యర్థాంతరకల్పనమున వ్యాకరణ విరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము చూపట్టెడుఁగాని యిక్కడ ఖండబిందుసరళాదేశములులేని "మగధులతనయలవరించిన యాజ్ఞహో మెలఁగఁజేసె" నను పాఠమే సిద్ధాంతీకరించి యర్థాన్వయము మరాపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అయ్యర్థాన్వయకల్పనం బెట్టిదనిన, భారతార్థమందు 'కోసలకేకయమగధులు+ అ' అని యితర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థక మగునకరావ్యయమును విభజించి కోసల కేకయ మగధులు తమంతట తామే 'తన+అలవరించిన+యాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్+చేసెన్ ఏర్పా' టనుకర్మవాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్టు లన్వయించినచో ద్రుతమునకును ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మిఁదిపరుషమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధమేమిటం బొసఁగదు. ఇతర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థకమయిన యకారా వ్యయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరమునందకారమున కీయర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోద

యములోని "ఉ. ఇమ్ముగ సర్వధర్మములు నీవయెఱుంగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

శా. "వేయుం జెప్ప డిదేమి మౌనివర సద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితృాణమోక్షము సుతశ్రీదక్కఁదత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తిం గడు నొందుత్రోవ గలదేనిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్న్యాయం బొప్పఘటింపు నాకురుబలం బవ్యాహతిన్ వర్తిలన్."

47.

ఇందుఁజతుర్థపాదాదియందు రామాయణార్థమున 'వేఁడెదన్ +దేవరన్+ న్యాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవరన్న్యాయం" బని యేకనకా రకరూపం బును, భారతార్థమున "దేవరన్యాయం" బని యేకనకా రకరూపంబును గలుగుటంజేసి తంత్రసమాహృతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁబ్రయోగించునెడ నన్యతరార్థము నవ్యా కరణవిరోధంబగునని యూహింపవచ్చుఁగాని, ద్వినకారకరూపమునే సాధుపాఠముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకనకారకరూపమునందు "అనచిచ" యను పాణినీయసూత్రముచే నకారద్విత్వముఁగల్పింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే.

తే. "వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు, లప్ప్రదీప్తిని ట్లలరు నీవిప్ప్రభావ
మెందుఁబెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁగడ, చేర్తువస్మన్మహోశరాజితనిరూఢి."

04 ఇందు ద్వితీయ పాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వమనుచో నేకపకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సంధివశమున "ఇప్ప్రభావ"మని ద్విపకారకరూపమునుంగూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాసయతి నిమిత్తమై "అతులప్ప్రదీప్తి" యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని "అనిచిచ" యను సూత్రముచేఁ బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విపకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల సిట్లే సమాధానము కల్పనీయ మై యుండెడు.

చ. "చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
తన యనివింటె మిట్టెయతిధర్మ యమోదయు రాజమానశా
సనుఁగొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఢ్యయునిఁ జేసె క్రమ్మఱన్
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్."

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున "నమ+రజః+ స్ఫురణాఢ్యు నిన్" అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భారతార్థమున "అవరజ+స్ఫురణాఢ్యునిన్"

అనుచో నేకసకారకరూపంబునుం గలుగుటం జేసి యుభయార్థబోధకతంత్రపాఠ మున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుఁగాని, రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టఁగలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు "ఖర్పరేశరివా విసర్గలోపోవక్తవ్య" యను కాత్యాయన వార్తికహితం బైన వైకల్పికవిసర్గలోపముఁగల్పించి యేకసకారకరూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁబడునేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే

క. "అనిలజుఁడధికతమస్థ్తితి, నొనరెడుతమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణిఁ, గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై." 21

ఇం "దధికతమస్థితి" యనుచోట భారతార్థమునం బైఁజెప్పినరీతిని వైకల్పికసకారలోపముఁ గల్పించి యర్థద్వయమున నేకసకారకపాఠమే గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్రునిరీతిం గవిత్వమర్మ మెల్ల లెస్స యెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథాద్వయంబుఁ గూర్చునెడ సందర్భానుసారమునఁ దగినపదములఁ వర్ణముల కర్థభేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము ఒనంగని తెఱంగన రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమత్కరించియున్నాఁడు చూడుఁడు.

వనమయూరము. "సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతినిరూప్యగమనుండై
చేరి యదికారధృతిసింధునృపుఁజూచెన్." 157

ఇందు రెండవపాదమున "శూరతరసాత్యకిరణాగ్ర" యనుచో రామాయణార్థమున "శూర+ తరస+అతి+అకిరణ+అగ్ర" యను పదవిభాగంబున "తరసాత్యకిరణాగ్ర" యనునెడ సకారోత్తరాకారము నకుస్వరయతియు, భారతార్థమున 'శూరతర +సాత్యకి+రణాగ్ర' యనుపదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలసియుండుటం జేసి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు "జ్యారసిక" యను సమాసమందలి జ్యాశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతిక యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

సి. "రవిపుత్రుం డనికిట్లు పూని ప్రతిగ ర్జద్వీరసంహారక
ప్తవిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోఽభివ్యాప్తి మీఱన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోఃషా చారితోఁ బుట్టుగు
న్భవిఁగూల్చెం బవనాత్మజుండు బలిమిన్దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్." 214

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు 'దోషా+చారి నక్తంచరుఁ'డని యన్వయించునెడ దోషాశబ్ద మాకారాంతావ్యయమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు 'ప్రబలదోష+ ఆచరి = ప్రబలదోషములుగలయాచారముగలావాఁ' డను నర్థమును "ఆ" యను నుపసర్గము విఱుఁగుటవలన స్వరయతికిఁదగియుండుటయుం జూచి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు "మనుష్యవిభుం" డని ప్రయోగించి యందలి "ష్య" యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం దగునట్లు గూర్చెను.

క. "చేవ చెదరి భీమాశుగ, దావహతిక్షతోరుభంగzతాపజ్వలితుం
డై విముతుఁడడఁగజయమున, వైవస్వతసంతతిన్నపzవర్యుఁడు మించెన్" 247

ఇందు రెండవపాదమందు "భీమాశుగదావహతిక్షతోరుభంగ +తాపజ్వలితుండై" యనునెడ రామాయణార్థమందు "భీమ+ఆశుగ+దావ+హతి+క్షత+ ఉరు +భంగగ +తాప +జ్వలితుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి దకారము నకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు "తాప" యని విఱుఁగునట్లును, భారతార్థమందు "భీమ + ఆశు + గదా + అవహతి +క్షత + ఊరు భంగతా +ఆపత్ + జ్వలింతుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు "అవహతి" యని విఱుఁగుటచేఁ దదనుగుణమునా స్వరయతి చెల్లునట్లు యతిస్థనమందను "భంగతా + అపత్" అని విఱుఁగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారముఁగావించెను.

చ. "విను పలుమాట లేల యలzవేలుపుఁబూముాఁకలలోన నేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁ బాఱ కొకz వీరుఁడు సైఁపఁగలాఁడె యల్కచూ
పినకులుఁ డించుకంత సమz షేక్షితసంగరకేళియై నిగు
డ్చినఁబటుఘోరసాయకవిzజృంభణ మన్యుల కోర్వనెలగున్." 89

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు 'అల్కచూపు+ఇనకులుఁడు' అనియు, భారతార్థమందు 'అల్క+చూపి+ నకులుఁడు' అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి "చూపి+నకులుఁ"డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁగావున వానికిఁదగినట్లు విశ్రమస్థానంబున "సమ+షేక్షితసంగరకేళియై" యనుసమాసమందలి సమషేక్షితశబ్దగతమైన "షే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను. ఇట్టిచిత్తంబు లెన్నియేనియు నీకవి కవితాధోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈ కవివర్యుం డధికనియమముతోఁ గథాత్రయముఁ గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూరునట్లు భాషాజాతీయము లగువాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సందర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

తే. "అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వమేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపుల గ్రొవ్వడఁచి తనుచు." 212

ఇందు రామాయణార్థమున నింద్రజిత్తుప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచే నందఱు మూర్ఛిల్లఁగా హనుమంతుఁడు సంజీవనిందెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచెనని యాహనుమంతునిఁబ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా లోకమున సాధారణమగువాడుకమెయి "నారాయణ" యనుసంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

తే. "అరయ నేరి కిట్టిట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారు దుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకువికి యెప్పుదు దానఁ జేటు వొందు." 104

ఇందు భారతార్థమును శ్రీకృష్ణుఁడు రాయబారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనుదుశ్చారిత్ర ముగ్గడించి చప్పనప్పుడు ఖేదాశ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుకమెయి "శ్రీరామరామ" యనుసంబోధనద్వయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారంబుఁగావించెడు.

రామాయణభారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున నగరార్ణవాదిమహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చుటచ్చుటఁ గలిగి యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈకవిచంద్రుండింత నియమముతోఁ గథాద్వయముఁ గూర్చి గ్రంథమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకారమొడఁగూర్చుశబ్దార్థాలంకారములం గూడ నచ్చుటచ్చుటఁ బొందుపఱిచియున్నాఁడు ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్రమేగాక రెండు మూఁడుం బ్రసంగవశమునఁ గూడినపుడు సంసృష్టిసంకరప్రకారంబులు నచ్చుటచ్చుట నూహ్యంబులై యుండెడు. వీనికిం గొన్ని యుదాహరణములు దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపుచున్నాఁడను.

మ. "తలఁపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశ్వం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన
ర్గళభేరీరవనిర్దళద్గగనరేఖా లేపపంకాకృతిన్." 9

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా ఱావృత్తిఁ గావించుటంజేసి వృత్త్యను

ప్రాసాలంకారము.

రగడ. "పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలివిపడి పుప్పొడుల తిన్నెలను జిన్నెలను
.... పొలికల బాలికల." 6

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియెడఁ గవులకంతగ సాదర ముద యుంపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార మింకఁ జాలించి యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమీమాంసలో శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారు "శబ్దచిత్రస్యప్రాయోనీరసత్వాన్నాత్యంతం తదాద్రియంతే కవయో నవాత్రవిచారణీయ మతీవోపలభ్యత ఇది శబ్దచిత్రాంశమపహాయార్థ చిత్రమీమాంసా ప్రసననవిస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే" అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. "వెండియుఁబతికోర్కి వొదల, రెండవసతి యనవరగుణ రేఖఁదనరుచున్
గండెసఁగెడుసుతరత్నముఁ, బాండురమణి శుక్తివోలెఁ బడసె హరిక్షపన్." 72

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపకసంకీర్ణమగుట విశేషము.

మ. "తలపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు............." 9

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్యమందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్ప్రేక్షలు రెండు గోచరించుటం జేసి వానికిఁగ్రమమున నంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకరమున ఉదీనికిని శబ్దాలంకారమగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంసృష్టియు విపశ్చిద్వివేచనీయంబులై తోఁచెడు.

చ. "తురగఖరాహతక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్ఛమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పెది
క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్త మైనయి
ద్ధరఁ దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపరుల్." 10

ఇందు సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత హేతూత్ప్రేక్ష

సీ. "అచ్చంపు లేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ
గ్రుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాలగ
విచ్చినపరువంపువిరులతండము వెంపు, శోభితభూతిరింఛోళి గఁగ
నిచ్చలం బైన తేనియవానజడిసొంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమర పఙ్క్తులు పైసరపణులు గాఁగఁ
బుడమినెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలుమదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె." 5

ఇందు సావయవరూపకాను ప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్ష సహృదయహృదంగమంబై తనర్చెడు. మఱియు నీపద్యమున సీసపాదములు నాలిగింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదార్ధవసానంబున నేకరీతిగాఁబూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయుఁ, బాదావసానంబున ననఘంటిలో నొక్కరీతిగాఁ "గాఁగ" నను పదమే కూర్చుటయు, దానికి ముందు దీర్ఘముమీఁద "శి" యను దానిని నిలుపుటయు నయితము గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి వీనులవిందు గొల్పెడు.

సీ. "నానాఁటి కుప్పొంగునవకంపుఁగళల పెం,పునఁ జిన్ని క్రొన్నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పుతేజోరేఖ, పసఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగం
గ్రొత్తక్రొత్తగఁ బొదల్కొమరునెమ్మేనుల, బలుపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువింతముగంటిమి, యుదుటున సింగంపుఁగొదమ లనఁగ

తే. "వెలసి రలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ
గ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁగవలు గూడి
మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
సనయభరతశత్రుఘ్న ఖేలనము మెఱయ." 3

మ. "ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వుచున్న విజయోదీర్ణ ప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడున్ నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతో దాఁగ్రమ్మఱున్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూప యరాతిచేష్టలు భవద్భ్రూభంగపర్యంతముల్." 109

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిమాత్రమునం గార్యోత్పత్తిలక్షణంబుగా నొదవు చపలాతిశయోక్త్యలంకారము ప్రతిపాదింపంబడియె.

శా. "శ్రీతోఁబుట్టె సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపా హేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రి హృదయాటీకంబు లోకంబులన్." 1

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచః ప్రతిపాదనలక్షణం బైన పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపింపఁబడియె.

శా. "శ్రీచన్నాండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామల పెద్దవేంకటన్నపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి సదోదంత్కృపాదృష్టిన
ద్రీచీనం బగుకృష్ణ మేఘము జగత్ప్రీతిం గదుం జేయుతన్." 2

మ "యతి యంతేఁదనయార్తిఁజేద్పడినవాఁడై యాత్మజాయాసమా
గత మైనప్పుడు మేనుఁబాయు మని యల్కన్నన్ను శాపించె సం
తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁబోవు టెట్లోనియున్
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్." 34

చ. "క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముదగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దార్చి శోభిలున్
విమలత నాకుపీటపుర వేంకటరాయఁడతి ప్రసిద్ధుఁడై." 34

ఇం దన్యోన్యాలంకారము.

సీ. "కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁగాననియట్టి, లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁదొడ వైనవరసుతుఁ బడయని, ఘనకలుషాత్ముజీవనము వనము
పితరులఋణముఁ దీర్చెడునూనుఁజెందని, దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁబుత్త్రి నెత్తని, వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. "పలుఁబలుకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవె
యాత్మజులు లేనివారి కోయివరమణి
తరమె యనపత్యవైవర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద." 46

ఇందు వినోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము, జీవనము, గోత్రమ్ము, భవమ్ము, నిఖిలమనుపదముల మొదటియక్షరముఁ ద్యజించి "లయము, వనము, త్రమ్ము, వమ్ము, ఖిల" మ్మనియుం గ్రహించుట శబ్ద చిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణహానియనుచో శ్లేషయుఁజమత్కారముఁ గలిగించెడు.

మ. "జవవద్ఘోటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిన్ దివికిఁ దోడ్తో నించెం దన్నాగముల్
నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానవజేసి సింధురము లన్వర్థఖ్యాతిఁగాంచెన్ గరుల్." 11

ఇందు శ్లేషాత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యను ప్రాణితనిరుక్త్యలంకారము.

క. "ఉదుటున నట్లరిగి యతం, డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలకపూతము సేయున్, సదమలగతి పూనె పృథయెనత్సంగరముల్." 91

ఇం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము.యు
మత్తకోకిల. "భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా
క్షైధితారుణగైరికద్యుతి హేమకూటవిహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధి హైమవత్యనురంజనా
రాధితస్మరమోచితాత్మపురాత నాపకృతిస్మృతీ." 144

ఇందుఁ బ్రథమసమాసమున ననుగుణాలంకారము.

ఇమ్మహాకవి కావ్యగుణములుం బెక్కులు పొసంగునట్లు రచన గావించెను. అన్నియు నిరూపించినం గ్రంథవిస్తరమగునని వానికిని రెండుమూఁడుదాహరణముల మాత్ర మిచ్చుట నుదాహరించెదను.

క. "అది సకలసదాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బొదవిసకొలఁది నొకప్పుడు, హృదయము నీయందుఁజేర్తురేని మహేశా." 60

ఇందు శ్లేషాఖ్యగుణము.

ఉ. "అంత వసంతమొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్ధ్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై." 4

ఇం దౌదార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమార్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్ఛంపులేఁజిగురాకుజొంపముకెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళిగాఁగ ..." 5

అనుసావయవరూపకాను ప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్షకు ముందుదాహరింపఁబడిన పద్యమునందు సమత, యర్థవ్యక్తి, సమాధియు నూహ్యంబులు.

ఇమ్మహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్యవైభవము నిందుఁబొందుపఱిచియున్నాఁడు.

మ. "జవవద్ఘోటక పాటితక్షితరజస్సంక్రాంతిచే ...." 18

అను శ్లేషోత్థాపిత సంబంధాతిశయోక్తయను ప్రాణిత నిరుక్త్యలంకారమునకు లక్ష్యముగా ముందుదాహరింపఁబడినపద్యమందుఁదురగఖరో ద్ధూతం బైనపరాగముచే సముద్రములను మందాకినియు నింకెనియు, నేనుఁగులమదధధారలచేతన దొండము లతుంపురులచేతను మగుడ నవినిండెననియుఁ గల్పించినయతిశయోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁ జాలినంతపరాగము కేఁపఁదగినన్ని గుఱ్ఱము లును వాని మరల నిండింపఁజాలినంత మదోదకమును దొండపునీరునుం గురియం

జాలినన్ని యేనుఁగులు నాపురమునఁ గల వను వస్తు ధ్వని వ్యంగ్యమై విద్వాంసులకు మనోరంజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపఁబడిన -

శా. "శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్."

అనుపద్యమందు 'శ్రీతోఁ బుట్టి' యనుటచే "రాఘవత్వే భవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని' ' యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురా లగుసీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రముతో ననియు 'సుధామధుద్రవముతోఁజెన్నొందుపుష్పంబుఁ' జంద్రుని ననఁగా జంద్ర వంశ రాజచరిత్ర ననియుఁ గల్పించియుట 'శోభాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపాహేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము' పంపాహేమకూటాశ్రయుఁడైన విరూపాక్షదేవునిచేత; ఖ్యాతకృతి సమర్పణ చేతఁ బ్రసిద్ధమైన బ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారత ద్వయార్థ ప్రతిపాదకగ్రంథ మనియు నన్వయించుచో మనాక్కావ్యార్థసూచనము వ్యంగ్యమహిమచే నొనర్పఁబడియె నని రసికు లూహింపఁదగును.

క. "చనునెడ శ్రీరాముఁడు పా, వని నవనిజరూపవైభవ శ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తను రాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁబైకొనఁగన్"

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు సీతాదేవియెడ రాగము రతి యుదయించె నని చెప్పఁబడియె. తయ్యది ప్రసంగ సంగతానుభావాది సామగ్రిసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు. కైశిక్యాది వృత్తులును ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలముగను రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁగూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబు లై యుల్లసిల్లెడు.

క. "కొలఁది యిడరాని పాండితి, గలపింగళిసూరనార్యుకవనంబున కౌ
శల మున్నదెల్ల నెఱుఁగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్మ్మలందుఁగవీంద్రుల్.

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతింజేసి యిందలి దోషముల మన్నించి గుణ మీదే నుండినం గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

ఇట్లు,
సమస్తవిద్వద్విధేయుఁడు,
శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రి.

10-7-1910
శ్రీకాళహస్తి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

రాఘవపాండవీయము.

సవ్యాఖ్యానము.

పీఠిక

శ్రీ తోఁబుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాత బ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్. 1

వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము

శా. శ్రీలీలాజలజంబుఁ జేకొని దరస్మేరాస్యుఁడై గోపికా
జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ నైజసౌందర్యధు
ర్యాలోకద్యుతిధారతన్ ముకుళశవ్యాకోచముల్ సేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. అమరయసూరయార్యర చితాంచిత రాఘవ పాండవీయకా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁజేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురశింజితార్భటిన్
సమమతి సంస్కృతాంధ్రకృతిసాధనలక్షణలక్షితంబుఁగన్.

టీక. శ్రీతోన్ = లక్ష్మితోడ, పుట్టి = జనించి, సుధామధుద్రవముతోన్ - సుధా = అమృతమనెడి, మధు = పూఁదేనెయొక్క, ద్రవముతోన్ = తడితోడ, చెన్నొందు పుష్పంబు-చెన్నొందు = ప్రకాశించునట్టి, పుష్పంబు = పువ్వును, శోభాతారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాన్ = ఒప్పఁగా, ముడుచు పంపాహేమకూటాశ్రయఖ్యాత బ్రహ్మము-ముడుచు = జడలయందుఁదాల్చుకొన్నట్టి, పంపా = పంపాసరస్తీరమందున్న, హేమకూట =హేమకూటపర్వతమనెడు, ఆశ్రయ = ఉనికియందు, ఖ్యాత = పేర్కొనిన, బ్రహ్మము = కర్త-అనఁగా బాలచంద్రుని శిర మునందుఁదాల్చినదని భావము. విరూపాక్షాహ్వయంబు = విరూపాక్షనామము గలది,

ఆకువీటితిమ్మప్రభు వేంకటాద్రి హృదయాటీకంబు-ఆకువీటి = ఆకువీడనుపత్తనమునకు తేఁడైన, తిమ్మప్రభు =తిమ్మరాజుకొమరుఁడయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లమునందు, ఆటీకంబు = వర్తించునది-బ్రహ్మశబ్దము నకు విశేషణములు. లోకంబులన్ = జనకోటులను, ప్రోచుఁగావుతన్ = రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీచన్గొండలు రెండు నండగొని వాసిం జేర్చుచున్ భక్తి సా
మీచీన్యామల పెద్ద వేంకటనృపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రంసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీ దేవియొక్క, చన్గొండలు = స్తనములనెడు పర్వతములను, రెండున్ = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిన్ = ఆధిక్యముచేత, పేర్చుచున్ = ప్రసిద్ధికెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరుచేత - అనఁగా నిష్కలంక భక్తిచే ననుట. అమల = పవిత్రుఁడయిన, పెద్దవేంకటనృప = పెద్దవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్మీలత్ = వికాసము పొందుచున్న, మనః =డెందమనెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రంసకున్ = గమనేచ్ఛకు - అనఁగా నుదకము గోరి సంచరించుట. కైవసంబయి = అధీనమై, సదా = ఎల్ల ప్పుడు, ఉదంచత్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారసమనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సధ్రీచీనం బగు = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణమేఘము = కృష్ణుఁడను కార్మొయిలుంగు శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, ప్రీతిన్ = ఇష్టమును, కడున్ = మిక్కిలి, చేయుతన్ = ఒనర్చుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షాక్లప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజ న్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులన్ మించువా
ల్మీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్ 3

లోకత్రాణరతిన్-లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁగల, రతిన్ = ఆశచేత-ఇది వాల్మీకి వ్యాసులయం దన్వయము. తత్ = అట్టి, ఆదిమ = తొలుతటి దైన - ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁగూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుట యందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సరస్వతీదేవి చేత, క్లప్త = తొడుగఁబడినవియై. ప్రథమద్వితీయ = కుడియెడమలయిన, పద = పాదముల యందు, గుంజత్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న, మంజు = వినసింపైన, మంజీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = రొదతో సమానములయిన, అమల = స్వచ్ఛము లయిన, రామ = రామునియొక్క, భారత = భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనఁగా రామాయణ భారతములనుట. సర్గంబులన్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి, వాల్మీకి వ్యాసులన్ = వాల్మీకిమును వ్యాస

మునులను, తదుభయ = ఆరామాయణ భారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థ = కూడిక యగునర్థముయొక్క, సంసిద్ధికిన్ = నెరవేరుటకొఱకు, కొలిచెదన్ = సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుఁ దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంధ్రవచస్స్థితి భారతంబు రా
మాయణమున్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁదలంచెదన్ జగ
ద్గేయుల నన్న పార్యునిఁ దిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱసత్కవిన్ 4

ఏయెడన్ = ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యార్థ్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృద్ధియున్ = గురుతాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియున్ = సౌష్ఠవమును, తిరంబై = స్థిరమై, అనవద్యతన్ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, ఆంధ్రవచః = తెనుఁగుపదములయొక్క, స్థితిన్ = ఉనికిచేత - అనఁగాఁ దెనుఁగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణమున్ = రామాయణము, రచించిన = ఒనర్చించిన, మహాత్ములన్ = పూజ్యులయిన, జగద్గేయులన్ = లోకస్తుత్యులయిన, నన్న పార్యునిన్ = నన్నయభట్టారకుని, తిక్కసుధీమణిన్ = తిక్కనకవిని, ఎఱ్ఱసత్కవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను (ఈముప్వురిని), ఆత్మన్ = హృదయమునందు, తలంచెదన్ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి, దైవతకవి నుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదిన్
భావించిదిద్దకుండను,దేవానాంప్రియులమ్రొక్కి తెలతుఁగుకవులన్.

ఈవిధిన్ = ఈ క్రమమున, అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోర్కి నెఱవేఱుటకు, దైవత = దేవతలయొక్కయు, కవి = కవీశ్వరుయొక్కయు, నుతి = స్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, తప్పు = దోషమును, ఒప్పు = గుణమును, మదిన్ = తమహృదయమునందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండన్ = సరిపఱుపకుండునట్లు, దేవానాంప్రియులన్ = మూర్ఖులకు, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, కుకవులన్ = దుష్కవులకు, తెలతున్ = నమస్కారము చేయుదును. "దేవానాం ప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే" అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటంజేసి తత్ప్రా
ర్థనంబునుం గొంత నడపినవాఁడనై యెద్దియేనియునొక్క భవ్య
కావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచియించుటకు నుదంచితకుతూహ
లుండ నైయుండు సమయంబున. 6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునన్ = ఒకకారణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి = కొనియాడఁదగినవారగుటచేత, తత్ = ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేఁడికోలును, కొంత = కొంచెము, నడపినవాఁడనై = ప్రవర్తింపఁజేసినవాఁడ నై, ఎద్దియేనియున్ = దేనినైన, ఒకభవ్యకావ్యంబు = ఒక

ఆకువీటితిమ్మప్రభు వేంకటాద్రి హృదయాటీకంబు-ఆకువీటి = ఆకువీడనుపత్తనమునకు ఱేఁడైన, తిమ్మప్రభు =తిమ్మరాజుకొమరుఁడయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లమునందు, ఆటీకంబు = వర్తించునది-బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు. లోకంబులన్ = జనకోటులను, ప్రోచుఁగావుతన్ = రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీచన్గొండలు రెండు నండగొని వాసిం జేర్చుచున్ భక్తి సా
మీచీన్యామల పెద్ద వేంకటనృపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీ దేవియొక్క, చన్గొండలు = స్తనములనెడు పర్వతములను, రెండున్ = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిన్ = ఆధిక్యముచేత, పేర్చుచున్ = ప్రసిద్ధికెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరుచేత - అనఁగా నిష్కలంక భక్తిచే ననుట. అమల = పవిత్రుఁడయిన, పెద్దవేంకటనృప = పెద్దవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్మీలత్ = వికాసము పొందుచున్న, మనః =డెందమనెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రింసకున్ = గమనేచ్ఛకు - అనఁగా నుదకము గోరి సంచరించుట. కైవసంబయి = అధీనమై, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచత్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారసమనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సధ్రీచీనం బగు = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణమేఘము = కృష్ణుఁడను కార్మొఱులుంగు - శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, ప్రీతిన్ = ఇష్టమును, కడున్ = మిక్కిలి, చేయుతన్ = ఒనర్చుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షాక్లిప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజ న్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులన్ మించువా
ల్మీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్ 3

లోకత్రాణరతిన్-లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁగల, రతిన్ = ఆశచేత-ఇది వాల్మీకి వ్యాసులయం దన్వయము. తత్ = అట్టి, ఆదిమ = తొలుతటిదైన - ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁగూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుట యందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సరస్వతీదేవి చేత, క్లిప్త = తొడుగఁబడినవియై. ప్రథమద్వితీయ = కుడియెడమలయిన, పద = పాదముల యందు, గుంజత్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న, మంజు = విననింపైన, మంజీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = రొదతో సమానములయిన, అమల = స్వచ్ఛములయిన, రామ = రామునియొక్క, భారత = భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనఁగా రామాయణ భారతములనుట. సర్గంబులన్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి, వాల్మీకి వ్యాసులన్ = వాల్మీకిమును వ్యాస

మునులను, తదుభయ = ఆరామాయణ భారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థ = కూడిక యగునర్థముయొక్క, సంసిద్ధికిన్ = నెరవేరుటకొఱకు, కొలిచెదన్ = సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుఁ దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంధ్రవచస్థ్సితి భారతంబు రా
మాయణమున్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁదలంచెదన్ జగ
ద్గేయుల నన్న పార్యునిఁ దిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱసత్కవిన్ 4

ఏయెడన్ = ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృద్ధియున్ = గురుతాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియున్ = సౌష్ఠవమును, తిరంబై = స్థిరమై, అనవద్యతన్ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, ఆంధ్రవచః = తెనుఁగుపదములయొక్క, స్థితిన్ = ఉనికిచేత - అనఁగాఁ దెనుఁగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణమున్ = రామాయణము, రచించిన = ఒనర్పించిన, మహాత్ములన్ = పూజ్యులయిన, జగద్గేయులన్ = లోకస్తుత్యులయిన, నన్న పార్యునిన్ = నన్నయభట్టారకుని, తిక్కసుధీమణిన్ = తిక్కనకవిని, ఎఱ్ఱసత్కవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను (ఈముువ్వురిని), ఆత్మన్ = హృదయమునందు, తలంచెదన్ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి, దైవతకవి నుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదిన్
భావించిదిద్దకుండను,దేవానాంప్రియులమ్రొక్కి తెలతుఁగుకవులన్.

ఈవిధిన్ = ఈ క్రమమున, అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోర్కి నెఱవేఱుటకు, దైవత = దేవతలయొక్కయు, కవి = కవీశ్వరుయొక్కయు, నుతి = స్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, తప్పు = దోషమును, ఒప్పు = గుణమును, మదిన్ = తమహృదయమునందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండన్ = సరిపఱుపకుండునట్లు, దేవానాంప్రియులన్ = మూర్ఖులకు, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, కుకవులన్ = దుష్కవులకు, తెలతున్ = నమస్కారము చేయుదును. "దేవానాం ప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే" అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటంజేసి తత్ప్రా
ర్థనంబునుం గొంత నడపినవాఁడనై యెద్దియేనియునొక్క భవ్య
కావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచియించుటకు నుదంచితకుతూహ
లుండ నైయుండు సమయంబున. 6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునన్ = ఒకకారణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి = కొనియాడఁదగినవారగుటచేత, తత్ = ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేఁడికోలును, కొంత = కొంచెము, నడపినవాఁడనై = ప్రవర్తింపఁజేసినవాఁడ నై, ఎద్దియేనియున్ = దేనినైన, ఒకభవ్యకావ్యంబు = ఒక

మనోజ్ఞ మైనప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునన్ = వింతతెఱంగున, రచియించుటకున్ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై = సోత్సుకుండనై, ఉండు సమయంబునన్ = ఉన్నవేళ. ఈమీఁద నొకటిరెండుపద్యములు విడఁబడి యని ప్రత్యంతరముల యందుఁగానఁబడమిచే నిటఁజేర్పఁబడిన వయ్యెఁ గాని దానఁగథాసందర్భము తప్పినది కాదు.

సీ. ఏమహీవరుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స
త్కీర్తిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష
స్థిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
యేనృపోత్తముతల్లి మానితపరమసా
ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ
యేధీరుననుజన్ము లిద్ధ దానక్షాత్ర
భద్రుండు చిన వేంకటాద్రినృపుఁడు
తే. ఘనులు వేంకటరాయవేంకటవరదులు
నవఁ బ్రసిద్ధులు ముగు రట్టియాకువీటి
పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి
యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు. 7

ఏమహీవరు = ఏభూపతియొక్క, తాత = పితామహుఁడు, సత్కీర్తి = మంచి యశమనెడు, గంగా = ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకయొక్క, కృతి = ఒనర్పునకు, మహాద్రి = గట్టులతేఁడయిన, ఇమ్మభూవరుఁడు = ఇమ్మరాజో, ఏవిభు = ఏ ప్రభువు యొక్క, తండ్రి = జనకుఁడు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పౌరుష = మగఁటుముల చేత, స్థిర = తిరమైన, వృత్తి = వ్యాపారముగల, మీసాలతిమ్మశౌరి = మీసాలతిమ్మరాజో, ఏనృపోత్తము = ఏరాజశ్రేష్ఠునియొక్క, తల్లి = జనని, మానిత = మన్నింపఁబడిన, పరమ = శ్రేష్ఠములయిన, సాధ్వీగుణంబుల = పాతివ్రత్యగుణములకు, ప్రోక = రాసియైన, తిమ్మమాంబ = తిమ్మాంబయో! ఏధీరు = ఏధృతిమంతునియొక్క, అనుజన్ములు = తమ్ములు, ఇద్ధ = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, దాన = త్యాగముచేతను, క్షాత్ర = క్షత్రభావముచేతను-అనఁగాఁ బరిపాలనాదులనుట. భద్రుండు = మంగళకరుఁడయిన, చినవేంకటాద్రినృపుఁడు = ఖ్యాతికెక్కినవారు ముగురు = ఈముప్పురో, అట్టి = అటువంటి, ఆకువీటి = ఆకువీడను, పుర = పట్టణమునకు, వర = తేఁడనెడు, అంకుండు = చిహ్నము గలవాఁడు, త్రిభువన = ముల్లోకములయందు, పూర్ణ = నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాఁడు, అతుల = ఈడులేని, తేజుండు = పరాక్రమము గలవాఁడు, పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు = పెదవేంకటాద్రిరాజు.

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాది వివిధ విద్యాప్రసంగంబులం బ్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ = తనయొక్క, ఆస్థానంబునన్ = కొలువుకూటమునందు, సంగీత = గానము, సాహితీ = సాహిత్యము, ఆది = మొదలుగాఁగల, వివిధ = అనేకములయిన, విద్యా = విద్యల యొక్క, ప్రసంగంబులన్ = ప్రసక్తులచేత, ప్రవర్తిల్లుచున్ = ఉన్నవాఁడగుచు.

సీ. శోభితాపస్తంబసూత్రు గౌతమగోత్రు
సుచరిత్రుఁబింగళసూరసుకవి
పౌత్త్రు నన్నపరతిభావనదౌహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁబుత్త్రు
ననుజన్ములైనట్టియమలనయొజ్ఞనా
ర్యులు భక్తిసేవింప నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామ విశ్రుతుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సంధిలంగఁబిలిపించి బహువస్త్ర
భూషణాదిదానములఁగరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గారవ
మెసఁగ మధురఫణితి నిట్టులనియె. 9

శోభిత = ప్రకాశింపఁజేయబడిన-ప్రసిద్ధినొందినదనుట. ఆపస్తంబసూత్రున్ = ఆపస్తంబ మనుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రున్ = గౌతములగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రున్ = మంచినడత గలవాని, పింగళసూరసుకవిపౌత్త్రున్ = పింగళసూరసుకవిపౌత్త్రున్ = పింగళిసూరన్న కవియొక్కమనమఁడైనవాని, నన్నపరతిభావన = నన్నపరతిభావనలకు, దౌహిత్రున్ = కూఁతురుకొడుకైనవాని, అమరధీమణికిన్ = అమరయకవికిని, అబ్బమకున్ = అబ్బమ్మకును, పుత్త్రున్ = తనయుఁడయినవాని, అనుజన్ములైనట్టి = తమ్ములైన, అమలనయొజ్ఞనార్యులు = అమలనయొజ్ఞనకవులు, భక్తిన్ = భక్తిచేత, సేవింపన్ = సేవచేయుచుండఁగా, అలరువానిన్ = ఒప్పెడువాని-మహిమఁ జెందువానిననుట. సత్కావ్య = మంచికావ్యములయొక్క - అనఁగా దోషరహితములై రసాద్రిప్రయుక్తము లయినవి యనుట. రచనా = కూర్పునందు, విశారదుండగువానిన్ = నేర్పరియైనవాని, సూరననామ = సూరనయను పేర, విశ్రుతునిన్ = ప్రసిద్ధికెక్కినవాని, నన్నున్ = నను-క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు. ప్రియము = ప్రీతి, సంధిలంగన్ = తనరంగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు = అధికములయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొమ్ములు, అది = మొదలుగాఁగల వానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబున్ = మిక్కిలి, సంతసంబొనర్చి

= సంతోష పెట్టి, ఎంతయున్ = చాల, గారవ మెసఁగన్ = ఘనత మీఱఁగా, మధురఫణితిన్ = ఇంపగుతెఱఁగున, ఇట్టులు = ఈమీఁదఁజెప్పఁబోయెడి ప్రకారమున, అనియెన్ = పల్కెను.

శా. రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుందద్గతిఁగావ్య మెల్ల నగునే నోహో! యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బంద్రుద
క్షుం డెవ్వాఁడిల రామభారత కథల్ జోడింప భాషాకృతిన్ 10

రెండర్థంబులపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియున్ = ఒండేనియు, నిర్మింపగన్ = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాకుండున్ = తరముగాకుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతిన్ = ఆ రెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్యమెల్ల నగునేని = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్యమనుట సిద్ధార్థము. అదియకర్త, ఓహో యనంజేయదే = ఆశ్చర్యపడి మెచ్చుకొనునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందునున్ = రెండర్థములకావ్యమును జేయునట్టియా నేర్పునందును, తెనుఁగుకబ్బంబు = ఆంధ్రకావ్యము - అనఁగా నాంధ్ర కావ్యముచేత యనుట. అద్భుతం బంద్రు = అరుదందురు-పెద్ద లని కర్త భాషాకృతిన్ = వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగననుట. రామభారతకథల్ = రామాయణభారతములను, జోడింపన్ = జంటగాఁజేయుటకు - అనఁగా నా రెండర్థములను నొకటిగాఁజెప్పటకు; ఇలన్ = భూమియందు, దక్షుండు = సమర్థుఁడు, ఎవ్వాఁడు = ఏకవి, కలఁడని శేషము. కావున నీకంటె నెవ్వఁడును లేఁడని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె నను పెద్దలమాటయె కాని యందు నొం
డేమియు నేయెడ న్నిలుచు టెవ్వరుఁగానర టుండనిమ్ము నా
నామహితప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁగల్గుటన్
నామదిఁదద్ద్వయార్థకృతినైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్! 11

తొల్లి = మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి - రెండర్థముల కావ్యము నని తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించెననుట. అను = అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని = వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థములకావ్యము నొకదాని భీమన చేసినట్టు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందున్ = ఆకావ్యమునందు, ఒండు = ఒకటి, ఏమిటున్ = ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడన్ = ఎచ్చోటను, నిలుచుట = వర్తించుటను, ఎవ్వరును = ఏవారును, కానరు = ఎఱుఁగరు. అటుండనిమ్ము = ఆవార్త యట్లుండనీ-ఇటులయిన, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = ఒనర్పుచేత, ఘన = అధికమయిన, విశ్రుతి = ఖ్యాతి, నీకు, కల్గుటన్ =

లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తత్ = ప్రసిద్ధికెక్కిన, ద్వ్యర్థ = రెండర్థములుగల ప్రబంధముయొక్క, కృతి = కూర్పునందుఁగల, నైపుణియున్ = నేర్పును, కలదాని = నీకుఁగలదని, నామదిన్ = నాహృదయమునందు. ఎంచెదన్ = తలఁచెదను.

క. చాటు ప్రబంధరచనా, పాటవకలితుఁడవు శబ్దపరిచితియందున్
మేటివిదీనిం దెనుఁగునఁ, బాటించి రచింపనీవప్రౌఢుఁడనరయన్.

చాటు ప్రబంధ = సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాదిభేదప్రశస్తకృతులయొక్క, రచనా = ఒనర్పునందుఁగల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుఁడవు = కూడుకొన్నవాఁడవు, శబ్దపరిచితియందున్ = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహితియందనుట. మేటివి = సమర్థుఁడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి చూడఁగా, దీనిన్ = ఈ రెండర్థములకావ్యము, తెనుఁగునన్ = ఆంధ్రమునందు, పాటించి = గైకొని, రచింపన్ = ఒనర్చుటకు, నీవ = నీవే, ప్రౌఢుఁడవు = జాణవు.

ఉ. దక్షత యింత గల్మి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదిన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు కామినిది యిట్టనఁగొంకెద నీకు నోలలా
టేక్షణభక్తిశీల రచియించుట యిష్ట కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్. 13

దక్షత = కౌశలము, ఇంత గల్మిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగి యుండుటను, విశదంబుగన్ = తెల్లముగ, కాంచియున్ = తెలిసియు, నీమదిన్ = నీయుల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు గామిన్ = గొప్ప కాకపోవుటచేత, నీకుఁగృతి చెప్పి దానఫలమును బొందుట గొప్పయనుబుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయుమనుటకు, కొంకెదన్ = జంకెదను - అట్లు వలదుగాని, ఓలలాటేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వరభక్తినిరతుఁడయినవాఁడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషణము. శ్రీవిరూపాక్షునకున్ = విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేర్కొనంబడినదిగా శ్రీవిరూపాక్షుని పేరననుట. శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయమున్ = రాఘవపాండవీయమన గ్రంథమును, రచియించుట = ఒనర్చుట, నీకున్ = నీకును, ఇష్టము కాదె = అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నిష్టము లేనివాఁడవైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్ఛ గలవాఁడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని పేర నీద్వ్యర్థకృతి నొనర్పు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబు తెలియం గెలిగించిన నేనునుం దదీయంబు లగునతిమాత్రగౌరవ సంభావనాది విశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై యునికింజేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగునంత రంగంబుతో నతని సభివీక్షించి. 14

అని = ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = వినయభక్తిసహితములు, అగు = అగునట్టి, మధురభాషణంబులన్ = తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబు తెఱంగు = తనకోర్కిరీతిని, ఎఱింగించినన్ = తెలిపించినను, తదీయంబులు = అతనివి - అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ = ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభావనాది విశేషంబులచేతన్ = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండనై = సంతసించినహృదయము గలవాఁడనై, ఉనికింజేసి = ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాఁదగుఁ గాఁదగ దనుచింత, లేక, అంగీకారభంగీ = ఒప్పికోలువిధముచే, తరంగితంబగు = పెనుపఁబడినట్టి, అంతరంగంబుతోన్ = చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని = ఈ లాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొక కావ్యసృష్టి నా
హో ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దావక
శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం
పాఘనబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృతిత్వమున్ 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కయినన్ = ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవపాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాన్ = ఒప్పిదముగా, ఒకకావ్యసృష్టిన్ = ఒక ప్రబంధనిర్మాణముచేత, అహో = ఔరా! ఆశ్చర్యవాచకము. ఘటియింపఁగాన్ = కూర్చుటకు, వశమె = శక్యమా, రాఘవభారతార్థములు రెండు కలిగి యుండునట్లు నొకకావ్యము నిర్మింపఁ గూడునా యనుట. అట్లైనను, తావక = నీదగు, శ్లాఘనపూర్వక = పొగడ్తకోలుమున్నుగాఁగల, ఉక్తి = మాట, అవిలంఘ్యము = దాఁటఁదగనిది, కావునన్ = ఆకారణముచేత, కోవిద = విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా = కరుణచేత, ఘన = అతిశయముం బొందిన, బుద్ధిన్ = మతిచేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయమువలన నాబుద్ధికి నిట్టిమహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జొడ్కి కలిగెంగాని మఱియొకటిఁ గాదనుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారముగల, కృతిన్ = ప్రబంధ రచనయందు, మత్కృతిత్వమున్ = నాకౌశలమును, చూపెదన్ = కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు నతనిచేత ననేకవిధసత్కార సంభావనాసంభృతస
మ్మదుండనై. 16

అని = ఇట్లని, మఱియును, అతనిచేతన్ = ఆ పెదవేంకటాద్రిప్రభువుచేత, అనేక విధ = నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసమ్మానములచేత, సంభృత = వహింపఁబడిన, సమ్మదుండనై = సంతోషము గలవాఁడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష,
యొక్కొకచోట నొక్కొక్కచోట
నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న,
ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేష ఘటన యొక్కొకతఱి
నర్థాన్వయము వేఱెయగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవి భేదసంగతి యొక్కొక్క,
తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు

తే. మూఁడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
నాకుఁదోఁచినగతిఁ బెక్కుఁబోక లమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు 17

ఒకొక్కచోటన్ = ఒక్కొకయెడ, ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష = ఆంధ్ర గీర్వాణములయొక్క కూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్, ఉచిత = తగిన, శబ్దశ్లేష = శబ్దముల కూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్ =అర్థశ్లేష = అర్థములకూడికయు, ఒక్కొక తఱిన్ = ఒక్కొకవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానాప్రధానములయిన, వృత్తి= ప్రవృత్తులు గల, శ్లేష =కూడికయొక్క, ఘటన = కూర్పును, ఒక్కొకతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేఱె యగుచున్ = భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొకతఱిని, ఇవి = ఈక్రిందటఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూఁడు = రెండు గాని మూఁడు గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగన్ ఁ ఒప్పునట్లుగా ననుట. నాకు, తోఁచినగతిన్ = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు = పలుమార్గములు, అమరన్ = ఏర్పడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారతరామాయణములను, పర్యాయదృష్టిన్ = పర్యాయక్రమమున, చూచుసుమతులకున్ = పరికించునట్టిధీమంతులకు, ఏర్పడన్ = రామభారతకథలు వేఱువేఱ నేర్పడునట్లు, ఆచరింతున్ = రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితఱి వే
ఱొకకథ పై దృష్టి యిడిననొక యర్థముఁదోఁ
పక తోఁపుఁగాన నేకా
ర్థకావ్య మెట్లట్ల వినఁగఁదగునొకటొకటిన్. 18

ఒక కథ =ఒక్కకథను, వినియెడితఱిన్ = ఆకర్ణించునట్టివేళ, వేఱొకకథపైన్ = మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినన్ =చూడ్కి యుంచినయెడల - తల పుంచినన నుట. ఒక యర్థమున్ =ఒకయర్థమేనియు, తోఁపక పోవుఁగానన్ = స్ఫురింపకపోవును

గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థముగల గ్రంథము, ఎట్లు = ఏ ప్రకారమో, అట్లు = ఆప్రకారమే, ఒకటొకటన్ = ఒక్కొక్క యర్థమునుగా, వినఁగఁదగున్ = ఆకర్ణింపవలయును.

తే. ప్రభుపుసత్కారఋణ మిందుఁ బాయు ననియు
శ్రీవిరూపాక్షసేవావిశేష మనియు
సుజను లిందు గుణాంశంబ చూతురనియుఁ
జలిపితి నసాధ్యకృతి కిట్లు సాహసంబు. 19

ప్రభువు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సమ్మాన మనెడు, ఋణము = అప్పు, ఇందున్ = ఈకావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు ననియున్ = తీరు ననుచును, శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క, సేవా = భజనవలన నైన, విశేషము = శ్రేష్ఠ్యమును కలుగునని శేషము. అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందున్ = ఈకావ్యమునందు, గుణాంశంబ = మే లగుపట్టునే, చూతురనియున్ = కాంతురనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్పఁదగని, కృతికిన్ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు = తెగువను, చలిపితిన్ = చేసితిని, "సలుపు" అనునీక్రియాపద మిరాఘవ పాండవీయప్రాచీనలిఖితప్రతులయం దంతటఁ జాదిగా వ్రాయంబడి యున్నది గాని తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ గనుపడుచున్నయది.

వ. అని యిట్లుకృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధనారంభం బునకుఁ బ్రేరకుండైన సకలాంతర్యామి హేమకూటాధ్యక్షుండు శ్రీ విరూపాక్షుండనిర్విఘ్న పరిసమాప్తి ప్రచయగమనంబులకుం దాన కలండతనిసంకల్పానుసారంబున నెట్లు గావలయు నట్లగుం గాక నాకు భారం బేమి యనుతలంపున నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీనికిఁ బ్రత్యక్ష నియామకుం డైన పెదవేంకటాద్రిమహీవల్లభువంశక్రమం బభివర్ణించెద. 20

అని యిట్లు, కృత = చేయఁబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచున్ = పూనిక గలవాఁడనై, ఏతత్ప్రబంధ =ఈకావ్యముయొక్క, నిబంధనారంభంబునకున్ = నిర్మాణ ప్రారంభమునకు, ప్రేరకుండైన = పురికొల్పువాఁడగునట్టి, హేమకుటాచలేంద్రుఁడగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱవు లేకుండునట్లు, పరిసమాప్తి = ముగియుటకును, ప్రచయగమనంబులకున్ = వ్యాప్తినొందుటకును, తాన = తానే- శ్రీవిరూపాక్షుండేయనుట. కలండు = ఉన్నాఁడు. అతని = విరూపాక్షస్వామియొక్క, సంకల్పానుసారంబునన్ = ఇచ్ఛవెంబడిని, ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = అరీతి, అగుంగాక = ఔఁగాత. నాకు, భారంబు = బరువు, ఏమి యనుతలంపునన్ = ఏమి యున్నదనుభావముచే, నిశ్చింతుండనై = వగపు

లేనివాఁడనై, కడంగి = యత్నపడి, దీనికిన్ = ఈప్రబంధనిర్మాణమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి, నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుఁడు, అయిన, పెదవేంకటాద్రిమహీవల్లభు = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు = వరుసను, అభివర్ణించెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

శా. శ్రీ శోభాఘనుఁ డిమ్మభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పద్రుబా
హాశాఖాఫలమైనవంశమున మూర్తామోదమున్ బోలెస
ర్వాశాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
త్రీశోత్తంసితభవ్యశాసనకళా హేతుప్రతాపాఢ్యుఁడై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసము చేత, ఘనుఁడు = అధికుఁడయిన, = ఇమ్మభూవరుఁడు =ఇమ్మరాజు, లక్ష్మీనాథ =శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పద్రు = కల్పవృక్షము యొక్క, బాహా = భుజమనెడు, శాఖా = కొమ్మయందుఁగల, ఫలమయినవంశమునన్ = పండైనకులమునందు - అనఁగా క్షత్రియకులమునందనుట. ధరిత్రీశ = రాజులచేతఁ ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడినదై, భవ్య = ఒప్పిదమునైన - యుక్తమైన దనుట, శాసనకళా = శిక్షావిధికి, హేతు = కారణమైన, ప్రతాప = పరాక్రమము చేత, ఆఢ్యుండై = సంపన్నుఁడయి-అతనిపరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించుచుండిరి. (అనఁగా రాజులందఱతనికి లోఁబడిరని భావము.) మూర్తా మోదమున్ బోలెన్ = మూర్తివంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాశా = ఎల్లదిక్కులయందు, పూరిత = నిండింపఁబడిన, కీర్తి యశమనెడు, వాసనలతోన్ = గంధములతోడ, ఆవిర్భవించెన్ = జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁడగుచు
సకల సంగ్రామ కేళినిశ్శంకుఁడగుచు
ననిశపూజిత శేషపర్యంకుఁడగుచు
నతఁడు సొంపొందు యువతి మీనాంకుఁడగుచు. 22

ఆకువీటిపురీశాసన = ఆకువీటిపురప్రభువనెడు, అంకుఁడగుచున్ = పేరుగలవాఁడగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధక్రీడలయందు, నిశ్శంకుఁడగుచున్ = జంకులేని వాఁడగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁబడిన, శేషపర్యంకుఁడగుచున్ = అనంతుఁడు శయ్యగాఁగవిష్ణుమూర్తిగలవాడగుచు, యువతి మీనాంకుఁడగుచున్ = మానినీమన్మధుండగుచును, అతఁడు = అయిమ్మభూపతి, సొంపొందున్ = యింపొందెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివి, ధుండాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహీ
మండలపతిఁ గదనబలో, ద్దండుని లక్ష్మాంబ యనెడు తనసతియందున్.

కౌండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁడయిన,

అతఁడు = ఆయిమ్మభూపతి, లక్ష్మాంబయనెడు, తనసతియందున్ = తనభార్యయందు, కదనబలోద్దండునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమిచేత భయంకరుఁడైనవాని, భావమహీ మండలపతిన్ = భావరాజును, వరసుతున్ = శ్రేష్ఠుఁడైనపుత్రునిగా, కాంచెన్ = కనెను.

స్రగ్ధర. అలక్ష్మాంబాకుమారుం డమలయశుఁడు భావావనీశుండు సాధ్వీం
బోలాంబన్ బెండ్లి యై యొప్పఁగఁగనియెసుతున్ భూపరీరంభలీలా
శీలస్థూలంభవిష్ణుస్థిరభుజబల లక్ష్మీవిశేష ప్రయుక్తో
ద్వేలాశాదంతిశుండా విలసనలఘిమావేశు నిమ్మక్షితీశున్. 24

అలక్ష్మాంబాకుమారుండు = అలక్ష్మమ్మపుత్త్రుండయిన, అమలయశుఁడు = నిర్మలకీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్వీన్ = పతివ్రతయైన, పోలాంబన్ = పోలమను, పెండ్లియై = వివాహమయి, ఒప్పఁగన్ = తగునట్లుగా, భూ = భూదేవి యొక్క, పరీరంభ = కౌఁగిలింతయందుఁగల - భూమివహనమనుట, లీలా = వేడుకయే, శీల = స్వభావముగాఁగల, స్థూలభవిష్ణు = తోరముగాఁగల - వృద్ధిఁబొందుచున్నదనుట. స్థిర = నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - కలుగఁజేయఁబడినదనుట. ఉద్వేలాశా = దిగంతములయందున్న, దంతి = దంతావలములయొక్క, శుండా = తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముకొఱకైన, లఘిమావేశున్ = లఘుత్వప్రవేశముగలవాని, ఇమ్మక్షితీశున్ = ఇమ్మభూపతిని, సుతున్ = పుత్త్రునిగ, కనియెన్ = కాంచెను.

క. రాజమహేంద్రవరాధిపు, రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజితుఁడై
యాజిఘనుం డాయిమ్మమ, హీజాని ప్రసిద్ధిగాంచెనెంతయుమహిమన్.

రాజమహేంద్రవరమనెడు, అధిపురీ = పట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, జైత్ర=జయశీలమైన, విచిత్రములన్ = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజితుఁడై = ప్రకాశింపబడినవాఁడై, ఆజిఘనుండు = రణశూరుఁడయిన, ఆయిమ్మమహీజాని = ఆయిమ్మరాజు, ఎంతయుమహిమన్ = మిక్కిలి ప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిగాంచెన్ = ప్రఖ్యాతిఁజెందెను.

తే. ఆమహీలోకవిభుని యర్ధాంగలక్ష్మి
యయినకసవమ్మ యనసూయ యగుట నార్య
యగుట సుప్రసిద్ధమ వేఱె యడుగ నేల
వినుతికెక్కుపాతివ్రత్యవిలసనంబు. 26

ఆమహీలోకవిభుని = ఆయిమ్మభూవరునియొక్క, అర్ధాంగలక్ష్మి = అర్ధశరీర లక్ష్మి, ఐన = అయినట్టి- అనఁగా భార్యయయిన, కసవమ్మ = కసవాంబ, అనసూయ = అనసూయా దేవియు=అసూయలేనిదియు, అగుటన్ = అవుటచేతను, ఆర్య =

పార్వతీదేవియు - కులీనయు, అగుటన్ = అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధమ = తేటతెల్లమై, వినుతికెక్కు = ప్రఖ్యాతినొందిన, పాతివ్రత్యవిలసనంబు = పతివ్రతామహిమను, వేఱె = ప్రత్యేకముగా, అడుగనేల = విచారింపనేమిటికి.

క. అయిమ్మడిధాత్రీతల, నాయకునకుఁ గసవమకును నందను లధిక
శ్రీయుతులిద్దరుసుజనవి, ధేయులుబొమ్మప్రభుండుతిమ్మవిభుండున్.

అయిమ్మడిధాత్రీతలనాయకునకున్ = అయిమ్మభూపతికిని, కసవమకును = కసవాంబకును, అధికశ్రీయుతులు = ఘనలక్ష్మీసమన్వితులు, సుజనవిధేయులు = సజ్జనులకడఁగినవారు, బొమ్మప్రభుండు = బొమ్మరాజును, తిమ్మవిభుండున్ = తిమ్మ రాజుననఁగా, ఇద్దరు = ఇరువురైన, నందనులు = సుతులు-కలరని విశేషము.

వ. వారిలోన. 28

వారిలోనన్ = ఆయిరువురిలోపల.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవసద్బిరుదాంకుఁడై దశా
శావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ
శ్రీవిభవాభిరాముఁడయి జృంభితదానవిహారుఁడై ధరి
త్రీవలయంబునన్ వెలసెఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁడై.. 29

పావనమూర్తియై=నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యవంతుడై యనుట, విజయభైరవ సద్బిరుదాంకుఁడై = విజయభైరవుఁ డనుమేటిబిరుదుగలవాఁడై, దశ = పదియైన, ఆశా = దిక్కు లనెడు, వనితా = కాంతలయొక్క, లలాటతట = అలికప్రదేశముల యందుఁగల, చందనచిత్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను, భాక్ = పొందిన, యశ శ్రీవ = భవవికీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁడయి = ఒప్పినవాఁడై అనగా శుభకీర్తి యెల్ల దిశల వ్యాపించినదని భావము. జృంభితదాన విహారుడై = ప్రశస్తత్యాగ పరుఁడయి, ధర్మశీలుఁడై = పుణ్యస్వభావుఁడయి, తిమ్మనృపాలుఁడు = తిమ్మరాజు, ధరిత్రీవలయంబునన్ = భూతలమునందు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁదన రెడు, నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధ యగుతిమ్మాంబన్
విభవమునఁబెండ్లియాడెను, ద్రిభువనవిభుఁడాకువీటితిమ్మవిభుఁడొగిన్.

త్రిభువన = ముల్లోకములయందు వ్యాపించిన, విభుండు = ప్రతాపముగల, ఆకువీటె = ఆకువీడను పట్టణమునకురాజైన, తిమ్మవిభుఁడు = తిమ్మరాజు, ఒగిన్ = క్రమమున-వయః ప్రాప్తియందనుట, ఉభయకుల = పుట్టినమెట్టినయింటివారివంగ సములయొక్క, సిద్ధిన్ = నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభినవగుణములన్ = క్రొత్తలైనసద్గుణములచేతను, ప్రసిద్ధయగు = ప్రసిద్ధురాలైన - పాతివ్రత్యాదిసద్గుణమహి మచే నుభయకులోద్ధాకరుగాలయునదనుట. తిమ్మాంబన్ = తిమ్మమ్మను, విభవమున్ = వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిమ్మనరపాలుఁడు పుత్రులఁగాంచెవిక్రమో
ద్భటుఁ బెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం జినవేంకటున్ మరు
ద్విటపిసమానదానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజు వెం
కటవరదున్ బుధప్రణుతి గాంచినతిమ్మమయందుఁ బెంపుగన్. 31

పటుబలశాలి = గట్టిబల్మిగల, తిమ్మనరపాలుఁడు = తిమ్మభూపతి, బుధప్రణుతి గాంచిన = పెద్దలస్తోత్రమునుబొందిన, తిమ్మయందున్ = తిమ్మాంబయందు, పెంపుగన్ = వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటున్ = పరాక్రమోద్దండుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిన్ = పెదవేంకటాద్రియనునాతని, ప్రతిపక్షహరున్ = శత్రుసంహారకుఁడయిన, చినవేంకటున్ = చిన్నవేంకటాద్రియనునాతని, మరుద్విటపిసమాన = కల్పవృక్షముతో నీడయిన, దాన = ఈవిచేత, ఘనున్ = గొప్పవాఁడైన, అనఁగాఁ బ్రసిద్ధినొందిన, వేంకటరాయనిన్ = వేంకట్రాయఁడనునాతని, భవ్యతేజున్ = ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదున్ = వేంకటవరదుఁడనుతనిని, ఈనలువురిని పుత్రులన్ = సుతులను, కాంచెన్ = కనెను.

వ. అందు 32

అందున్ = ఆనలువురియందు.

తే. అమరవరభూమిభృన్మస్తకములఁగ్రిందు
పఱచునిజపాదకటకసత్ప్రౌఢిచేత
విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
వేంకటాద్రియ యనఁ జినవేంకటాద్రి. 33

అమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైనమేరుపర్వతముయొక్క, మస్తకములన్ = శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = తగ్గఁజేయుచున్న, నిజ = తనయొక్క, పాదకటక = నితంబప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = ఔన్నత్యముచేతననుట - మేరుపర్వతమున కంటె మించినదని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. అమరన్ = ఒప్పఁగా, వరభూమిభృత్ = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకములన్ = తలలను, క్రిందుపఱచు = క్రిందుగాఁజేయుచున్న - వంచికొనఁజేయుచున్నవనుట. నిజ = తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురముచేతనైన, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = మ్రోఁతచేతననుట - చినవేంకటాద్రి యెక్కుడుకడిమిచే బిరుదుగాఁబాదములఁ దాల్చినయందియలఁజూచి శత్రురాజులు మాఱాడక తలలు వంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల = నిర్మలమైన, ధృతిన్ = ధైర్యముచేతను, కేశవ = వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణమునన్ = ఉనికి యగుటచేతను - చిన వేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించుచుండుటవలన, వేంకటేశ్వరస్వామియుం జినవేంకటాద్రిహృదయమందే వాసముచేయుచుండెనని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనన్ = వేంకటాచలమే యనునట్టుగా, చినవేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రిరాజు, వెలయున్ = ఒప్పును.

చ. క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును ప్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముఁదగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁజేయఁగఁదాల్చి శోభిలున్
విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁడతి ప్రసిద్ధుఁడై. 34

ఆకువీటిపుర = ఆకువీటిపట్టణమునకధిపతియయిన, వేంకటరాయఁడు = వేంకటరాయఁడనురాజు. క్షమయున్ = సయిరణను, అమోఘ = మొక్కవోని, విక్రమము = వీరమును, సద్వినయంబు = మంచినమ్రతను, ప్రతాపమును = వేఁడిమిని, సురూపమును = చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కురుఁదనములేమిని, ప్రాభవశక్తియున్ = దొరతనపుఠీవిని, నిత్య = ఎడతెగని, దానశీలము = ఈగినడకను, తగన్ = ఒప్పునట్లు, ఒక్కటి = ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్ = మఱియొకగుణమునకు, అలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్ = ఒనర్చునట్లుగా - ఒకటి చేనొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట. దాల్చి = ధరించి-అనఁగా నీగుణములు కలవాఁడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై = ఇట్టిసద్గుణములు కలవాఁడు కనుకనే మిక్కిలి ఖ్యాతిజెంది నాఁడని సంబంధము. విమలతన్ = నిష్కల్మషత్వముచేత - పాపకృత్యములు చేయనివాఁడనుట. శోభిలున్ = ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని, రంకుశవితరణనిరూఢ ప్రజ్ఞను రణని
శ్శంకితప్రాభవమున నక, లంకితకీర్తి ప్రతాపలక్ష్మీమహిమన్. 35

వేంకటవరదుఁడు = వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ = అడ్డపాటులేని, వితరణ = త్యాగములందు, నిరూఢ = తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను = బుద్ధిచేతను, రణ = కయ్యమునందు, నిశ్శంకిత = జంకులేనిదిగాఁజేయఁబడిని, ప్రాభవమునన్ = ఏలుబడిచేతను - బెదరక చక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁడనుట. అకలంకిత = కలకలేనిదిగాఁజేయఁబడిన, కీర్తి ప్రతాపలక్ష్మీ = పొగడువేడుములసిరులయొక్క, మహిమన్ = ఎక్కువచేతను, వెలయున్ = ప్రకాశించును.

క. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱ
శ్రీవిరూపాక్ష భక్తి విశేష విమల
హృదయుఁడగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య
సరసగోష్ఠీవినోదైకనిరతుఁడగుచు. 36

ఇట్టి = ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ = వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి= నగరికత, ఇంపుమీఱన్ = ముద్దుచెలఁగఁగా, ఇది (సతిసప్తమి) శ్రీవిరూపాక్షస్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష = భక్త్యతిశయముచేత, విమల = కసటువాసిన, హృదయుఁడగుచున్ = ఉల్లముగలవాఁడగుచును, సంగీత = పాటచేతను, సాహిత్య = చదువుచేతను, నిత్య = నిశ్చలమగు, సరస = తెలివరులతోడనగు, గోష్ఠీ = కూటువయందైన, వినో

దైక = వేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచున్ = ఇచ్ఛకలవాఁడగుచును, కర్తృక్రియలు పై పద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీవిని
విడిముడిపసఁబ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ
గడు నెన్న నేర్పఁగలమే
ల్నడకలఁ బెదవేంకటాద్రినరవరుఁడొప్పున్. 37

వడిగలతనానన్ = శౌర్యముచేతను, ఈవిని = త్యాగముచేతను, విడిముడిపసన్ = ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునన్ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయనగరిలోన్ = విజయనగరములో, కడున్ = మిక్కిలి, ఎన్నన్ = గణించుటకును, ఏర్పన్ = ఇవి యని యేర్ప రించుటకును, కల=కలిగినట్టి-తగిన వనుట. మేల్నడకలన్=మేటివర్తనలచేత, పెద వేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటిపెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం
గడుఁ దెలుపైన కీర్తియు జగంబుల నన్నిఁటి మించి ముంచినన్
జడధిశయుండు సంతసిలునాదు విరాణ్మయమూర్తి కబ్బె ని
ప్డు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మలోన్ 38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్దవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, సత్ప్రతాపమున్ = ఉజ్జ్వలమైన పరాక్రమమును, కడున్ = మిక్కిలి, తెలుపైన= తెల్లనైనట్టి, కీర్తియున్ = యశమును - ఈ రెండుకర్తలు. జగంబులన్నిఁటిన్= లోకములనెల్లను, మించి = అతిక్రమించి, ముంచినన్ = మునుగుజేసినను కీర్తిప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయ మువలె లోకములనెల్ల ముంచెననుట. జడధిశయుండు = సముద్రశాయియయిన నారాయణుడు, ఇప్డు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాణ్మయ = విరాడ్రూపమైన, మూర్తికిన్ = దేహమునకు- ప్రళయమున హరి విరాణ్మూర్తియయి సముద్రములోఁ బవళించుటశాస్త్రసిద్ధము. నవ=క్రొత్తయయిన, కుంకుమంబు = కుంకుమపుఁబూఁతయు, తెలి= తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పములచేనయిన, పూజయున్ = అర్చనయు, అబ్బెనంచున్ = కలిగెననుచు, ఆత్మలోన్ = హృదయమున, సంతసిల్లున్= ఆనందించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీ పెదవేంకటుఁ జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహియెన్న దనేకలసద్గుణాప్తిచేఁ
గైకొని శేషభోగములకల్మిదలంప దశేషభోగలీ
లాకలనంబుచేతఁ గరులన్ గిరులన్ మఱి చెప్పనేటికిన్ 39

మహి = భూమిదేవి, ఆకువీటివిభున్ = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుఁడైన, శ్రీ

పెదవేంకటున్ = పెదవేంకటాద్రిరాజును, చేకొని = వరియించి, చెంది = కూడి- పాలింపబడినదైయనుట. ఆత్మలోన్ = హృదయమునందు, అనేకల= ఏకలముగాని వానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేన్ = సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల= వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు = సుగుణము, ఎన్నదు = గణింపదు- రసికశిఖామణియయిన పెదవేంక టాద్రిని గూడి యాతని గుణముల మరిగినది గనుక మృగముయొక్క గుణములను మెచ్చనిదాయెననుట. అనేక = పెక్కులయిన, లసత్= ప్రకాశింపుచున్న, గు = గుణ ములుగల వస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, ఏక = ఒకటైన - లసద్గుణంబు ఎన్నదని యర్థాంతరము. అశేషభోగ= శేషభోగములుకానివానియొక్క, లీలాకలనంబుచే తన్ = విలాసానుభవముచే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పగలయొక్క, కల్మి= విలాససంపదను, తలంపదు = ఎన్నదు-పెదవేంకటాద్రి లీల లను గన్నది కాన సర్పక్రీడను మెచ్చనిదయ్యెననుట. అశేష = సమస్తములైన, భోగ = సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబుచేతన్ = విలాసక్రియచేత, శేష = కొద్దియయిన-భోగములకల్మిని తలంపదని యర్థాంతరము. మఱి = ఇంక, కరులన్ = అష్టదిగ్గజములను, గిరులన్= సప్తకులపర్వతములను, చెప్పనేటికిన్ = వాకొననేల, కేవలభవదంశసంభూతము లైన వరాహాదిశేషులే యిటులైనచో నితరములఁ జెప్పనేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి
తిమ్మరాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణ కీర్తి
పరుఁడు పెదవేంకటాద్రి భూవరుఁడు సేయు
సేవ లింపుగ గైకొనిదైవమునకు 40

ఈకరణిన్ = ఈవిధమున, ధాత్రిన్ = భూమియందు, వెలసిన = ఒప్పిన, ఆకు ...వీటి= ఆకువీటిపురాధ్యక్షుడైన, తిమ్మరాహుత్త = తిమ్మరాజాగ్రణియొక్క, తనయుఁడు = కొమరుడైన, ఉత్తీర్ణ = లోకమునతిక్రమించిన, కీర్తియశమునందు, పరుఁడు = సక్తుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు=పెదవేంకటాద్రిరాజు, చేయుఁజనర్చునట్టి, సేవలు = వదనములు, ఇంపుగన్ = ఇష్టముగ, కైకొని = గ్రహించి, దైవమునకున్ = నా యిష్టదేవతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని
రాకృతనతజనజనుర్జరా మృత్యునకున్
ద్రైకాల్యసత్యునకుఁ బా
కౌకృతగిరిరాడపత్యునకు నిత్యునకున్ 41

లోక = జనులచేత, ఏక = ముఖ్యముగ, స్తుత్యునకున్ = స్తోత్రము చేయఁదగి నవానికి, నిరాకృత = పోఁగొట్టఁబడిన-ఇది జనురాదిశబ్దమునకు విశేషణము. నత

జన = అభివాదకులయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకున్= పుట్టువుముదిమిచావులుగలవానికి, త్రైకాల్య = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములమూఁటను, సత్యునకున్ = నిత్యుఁడయి నవానికి, పాణౌకృత = పెండ్లాడఁబడిన, గిరిరాడపత్యునకున్ = పార్వతిగలవానికి.

క. అధ్యాత్మ తత్త్వవిద్యా
సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా
రాధ్యునకుఁ గాలదిగనవ
రోధ్యునకుధ్యుషితతిగ్మరుచిమధ్యునకున్. 42

అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకున్ = సాధింపఁదగినవానికి-తెలియఁదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే నిట్టివారిచేతను సాధింపఁదగినవాఁడుగాఁడని భావము. సమస్త = ఎల్లరగు, యోగిజన = తపోవంతులయొక్క, హృత్కమల = మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకున్ = పూజింపఁదగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్ = దిక్కులచేతను, అనవరోధ్యునకున్ = అడ్డగింపఁబడఁదగనివానికి, అధ్యుషిత = ఉనికి చేయఁబడిన, తిగ్మరుచి = వేఁడివెలుంగుయొక్క, మధ్యునకున్ = నడుము గలవానికి-త్రిమూర్తులను మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్యగ,
దంకారున కచలితామృత ప్రియముఖస
త్యంకారభక్తియుక్త్యక,
లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్ 43

శంకా = భయమనెడు, రుజా = నొప్పియొక్క, అపహృతి = పోఁగొట్టుట యందు, అగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి-ఆశ్రితులకు జననాదులవలనఁ గలుగుభ యమును బాపువాఁడని భావము. అచలిత = చలింపఁబడని- అనఁగా నెడవాయ నిముఖశబ్దమునకు విశేషణము. అమృత = సుధవలె, ప్రియ= ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, (ఇటలక్షణ), సత్యంకార = నిజమైన-అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి = భక్తియొక్కయు, యుక్తి = కూడికచే, అకలంక = కాలుష్యము లేకుండున ట్లుగా, అరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, నుతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడవుగాఁగలవానికి- కేవలభక్తితోడ సుజనులు చేయుస్తోత్రమునకు సంతసించివాఁడని భావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి,
తార్థకృతత్రిపురదైత్యహతికిన్ వేదాం
తార్థావనలీలాచరి,
తార్థీకృతబహుమహర్షి హర్షితమతికిన్ 44

ప్రార్థన = వేఁడుకోలునందు, పర = నక్తులైన-అనఁగాఁ బ్రార్థించుచున్న,

సురసార్థ = వేల్పుగుమికి, హిత= మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనముకొఱకు, కృత = చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య= త్రిపురాసురులయొక్క, హాతికిన్ = చావుగలవానికి-అనఁగా దేవతలెల్లఁబ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపురాసురులఁజంపెనని భావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, అర్థ = అర్థముయొక్క, అవన = పాలనమునందుఁగల, లీలా = విలాసముచేత, చరితార్థీకృత = సార్థకములుగా నొనర్పఁబడిన, బహు = అనేకులైన, మహర్షి = గొప్ప ఋషులయొక్క, హర్షిత = సంతసమందిన, మతికిన్ = మనస్సుగలవానికి-అనఁగా వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ దానటించి, మహర్షులయెన్నికలను, సఫలమొనరించెనని భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకుం, జక్షుర్భవదనలకుముదసఖహంసునకున్
భిక్షాపరిరంసునకున్, వీక్షాసఫలతమనోజవిజిఘాంసునకున్ 45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్నమును, ధ్వంసునకున్ = చెఱిపినవానికి, చక్షుర్భవత్ = నేత్రములగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును, కుముదసఖ = కలువతేఁడును, హంసునకున్ = సూర్యుఁడుగలవానికి, భిక్షా = బిచ్చమందు, పరిరంసునకున్ = క్రీడించునిచ్ఛతోఁ గూడుకొన్నవానికి - భిక్షాటనమూర్తి కనుట. వీక్షా = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్పఁబడిన, మనోజ = మన్మథునియొక్క, విఘాంసునకున్ = చంపనిచ్ఛగలవానికి - మూఁడవకంట మన్మథునేర్చినవాని కనుట.

క. పశ్యత్ఫాలున కతిదృ, గ్దృశ్యద్రష్ట్రాది భేదధీజాలునకున్
వశ్యావిద్యునకు శమా, వశ్యాసాద్యునకు నిత్యవైశద్యునకున్. 46

పశ్యత్ = జూచుచున్న, ఫాలునకున్ = నుదురుకలవానికనుట - నుదుటఁగన్నుగల వానికనుట. అతిదృక్ = చూడనతిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య = చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, ఆది = ఇవి మొదలుగాఁగల, భేద = భిన్నమొందిన, బుద్ధి = బుద్ధులయొక్క, జాలునకున్ = సమూహముగలవానికి, ధీమంతులును దమతమబుద్ధిబలంబునఁదన్నుఁ జూడరానివాఁడనియుఁ జూడఁదగినవాఁడనియుఁ దా నొరులఁజూచువాఁడనియు నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదురని భావము. వశ్య = లోకువ చేసికొనఁదగిన, అవిద్యునకున్ = మాయగలవానికి - మాయ దా నందఱ మోహింపఁజేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ మదరించునని భావము. శమ = ఓర్పుచేత - ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య = ముఖ్యముగ, ఆసాద్యునకున్ = పొందఁదగినవానికి - శమదమాదిగుణములుగల వారికే లభ్యుండని భావము. నిత్య = నిత్యమైన, వైశద్యునకున్ = నిర్మలత్వముగల వానికి నిష్కళంకుఁడనుట.

క. దేవాసురనరతిర్యక్, స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగరా
జీవభవాండఫలావి, ర్భావాకరవపురుదుంబరక్ష్మాజునకున్ 47

దేవ = వేలుపులు, అసుర = రక్కసులు, నర = మానుసులు, తిర్యక్ = పసి పులుంగులు లోనగునవి, స్థావర = నిలువరములునవెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు = మేతాలవులచేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ = తమ్మిచూలిగ్రుడ్డులనెడి, ఫల = మఱ్ఱిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ = పుట్టుకకు, ఆకర = ఇరవయిన, వపుః = మేననెడి, ఉదుంబరక్ష్మాజునకున్ = మఱ్ఱిమ్రానుగ లవానికి - అనఁగా నసంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండభాండస హస్రంబుల వటఫలంబులు వటకుటుంబునం బోలెఁ దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పువాఁడని భావము.

క. దీపిత రాగశివాత, న్వీపుంద్రేక్షునకు నాకువీటిపు రాంక
శ్రీ పెదవేంకటనృపధీ, రూపాంబకలక్షునకు విరూపాక్షునకున్. 48

దీపిత = ప్రజ్వలితమైన, రాగ = అనురాగముగల - అనఁగా గామోద్రిక్త త్తాలైనదనుట. శివా = పార్వతీదేవియనెడు, తన్వీ = కాంతకు, పుంద్రేక్షునకున్ = మన్మథుఁడైనవానికి, (ఆకువీటిపురము), అంక = చిహ్నముగాఁగల, శ్రీ = సంపద్విశిష్టుఁడగు, పెదవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రిరాజు యొక్క, ధీరూప = బుద్ధిస్వరూపమయిన, అంబక = నేత్రములకు, లక్షునకున్ = విషయమైనవానికి, అనఁగాఁ బెదవేంకటాద్రివాలాయము నీశ్వరుని దనహృదయమున ధ్యానించుచుండునని భావము. విరూపాక్షునకున్ = ఇట్టి విరూపాక్షస్వామికి - మీఁదటికన్వయము.

వ. సభక్తిక సమర్పితంబుగా నాయొనర్పంబూనిన రాఘవపాండవీయం బునకుఁ గథా ప్రారంభం బెట్టిదనిన. 49

సభక్తిక = భక్తితోఁగూడుకొన్నట్టు, సమర్పితంబుగాన్ = ఒసఁగఁబడ్డదిగా, నా = నాయొక్క, ఒనర్పన్ = రచియించుటకు, పూనిన = కడంగిన, రాఘవ పాండవీయంబునకున్ = రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమునకు, కధాప్రారంభము = కథారంభము, ఎట్టిదనినన్ = ఎటువంటిదనఁగా.

ప్రథమాశ్వాసము

కథా ప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని. 1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోన్ = సకలజగత్తులలోపల 'విష్టపం భువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ = అనర్గళమైన, నగరిపు=ఇంద్రునియొక్క, రమ = సంపదకు - అవారణపదము రమకు విశేషణము. తల్లి = పోషించునది, నాన్ = అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయనగౌరి నాఁ బరఁగు చెల్వ' యని సోమయాజిప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై - రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబలఁగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు, "అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణనం, త్వయి దాతరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి ఆంధ్రభాషాభూషణమందు. క. 'మానుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు నచ్చు వోయినఁబోవు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ తల్లి యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశితంబు, లైన పుంలింగములు దక్కనన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధషష్ఠిపైఁ బ్రథమయగును, దంతికన్నులు రమ పల్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణమువలన షష్ఠ్యర్థమందుఁ బ్రథమాంతరూపము. అయోధ్య నాన్ = అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతి గనిన రాజధాని, వెలయున్ = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును. క. 'కృతిముఖమున దైవనమ, స్కృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండె , వితతాశీగపద మొండెను, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్ష,' అనున్యాయమున వస్తునిర్దేశ రూపమంగళము. క. 'శుభసుఖరుక్ష యధనకన,క భయైశ్వర్యములం జేయుఁగవులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్మభజననయరతగణాళిమల్లియరేచా.' అని భీమునిఛందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నాదియందు నగణ ప్రయోగము వెలయు నననది శుభపదము నకార మమృతబీజమును.

భారతార్థము. అఖిలభువనములలోనన్, వారణనగరి=హస్తిపురము, పురమ తల్లి=పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్ = అనఁగా, ని. "మతల్లి కామచర్చికాప్రకాం డముద్ధతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకావ్య.

మూని" అని అ. అవారణనగరిపురమతల్లి యనుదిక్కున, క. పొసంగం బల్కెడునెడం బొ, లెవిసంగిన ప్రథమాంతములపయిం గదిసె కడుం, బసనారుక చటతపలను, గసడ దవల్ ద్రోచివచ్చుం గవిజనమిత్రా. అని యాంధ్రభాషాభూషణ మందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తులపైం, గధితము లగుకచటతపలు గసడదవ లగుం, బృధివి నవి గజడదబ లగుం, బ్రథమపు సున్నలుగణాంతపదమునమీంద' నని యనంతునిఛందమందును జెప్పిన లక్షణమువలన, పకారమునకు వకారము రావలసినందుకుం రామభట్టుగారు కవిలోక చింతామణియందు, క. 'భిన్నపదప్రథమలపై, నున్నపకారంబునత్వ మొందును వళుల్, మున్నిజరూపముప్రాసము, నన్నవరూపంబు దాల్చు నాఖీ కాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాంజెప్పిరి. శా. 'ఆవాలుం గనుదోయి యా నగు మొగం దాగుబ్బపాలిండ్లపెం, పావేణీరుచి యాతనూవిలసనం బామొప్పులేం జెప్పెన్, గైవారం బగుంగాని యయ్యెడ శిరఃకంపంబుతోం గూడ నా, హో పుట్టింపదె పుష్పధన్వునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలమఱ్ఱి వీరన్నగారి ప్రయోగమును. ఉ. 'భూనుతకీర్తిబ్రాహ్మణుండు పుట్టంగం దోడనె పుట్టునుత్తమ, జ్ఞాన' మని యివి మొదలయిన కవిత్రయమువారి ప్రయోగములును వ్రాసినందువలనం బ్రథమాంతము మీంది పకారమునకు వకారాదేశము ప్రాసస్థానమందు నిత్యము గావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్రయేదైనం జెప్పవచ్చునన్నట్లాయెను గనుక, వారణ నగరిపురమ తల్లి యని చెప్పవచ్చును, కాంగానే, సూరపరాజుగా రీమీందటిపద్యమందును విముఖితసమదాటోపారిపంక్తిరథుండని, రామాయణార్థమందుం జెప్పినారు. ప్రకృతము, తనర్చి=ప్రకాశించినదై, అయోధ్య=యుద్ధము చేయ శక్యము గానిది, యోద్ధుమశక్యా=అయోధ్యా యనునర్థమందు, "బహులోర్ణ్యత్" అని సూత్రమున ణ్యత్ప్రత్యయాంతము. నిడుపులుడుపంనెనుంగగును. నాన్=అనంగా, రాజ=దిగ్దేశ రాజులచేతనైన, వినుతి గనిన, రాజధాని=సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. అపట్టణ మేలెడిపృథి, వీపాలుండు భ్రుకుటిమాత్ర విముఖితసమదా
టోపారిపంక్తిరథుండు, ద్దీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుండనన్. 2

భా. భ్రుకుటిమాత్ర=బొమముడిచేతనే, "మాత్రం కార్త్స్న్యేవధారణే" అని అ. విముఖిత =పరాఙ్ముఖములుగాంజేయంబడిన, సూ. తత్కరోతీతిణ్యం తాత్కర్మణిక్త అనిక్త ప్రత్యయాతము. "సువర్ణ దండైకసితాతపత్రిత జ్వలత్ప్రతాపావళి కీర్తిమండలః" అని నైషధము. సమదాటోప=గర్వాతిశయముతోంగూడిన, అరి=శత్రువుల యొక్క, పంక్తి= శ్రేణులయొక్క, రథుండు=రథములుగలవాండు, విముఖితపదము రథ విశేషము, ఉదారనీతి=ఘనమైన నీతిగలవాండు, "ఉదారో దాతృమహతోః" అని అః ధృతరాష్ట్రుండుద్దీపించును.

రా. భ్రుకుటిమాత్రవిముఖితులయిన సమదాటోపారులుగలవాండు, పంక్తి రథుండు=దశరథుండు, "పంక్తిస్స్యాద్దసమచ్ఛందోదశసంఖ్యావళీషుచ" అని విశ్వని ఘంటువు ఉదారనీతి చేత, ధృత=ధరింపంబడిన, రాష్ట్రుండు= దేశముగలవాండు,

అన=అనఁగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

చ. తెలివి నతిప్రగల్భుఁడస దృగ్బలుఁడాతఁడు భీష్మచాపకౌ
శలమె సహాయమై యమరశత్రుల నేపడఁన్ వలంతి యై
నిలుకడ నేలె విశ్వధరణిం దనమిత్త్రకులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్పఁబౌరవసు సంతతి రాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్. 3

రా. అసదృగ్బలుఁడు=సరిలేనిబలముగలవాఁడు, "సదృక్షస్సదృశస్సదృ" క్కని అ. అతఁడు=దశరథుఁడు, భీష్మ=భయంకరమైన, చాపకౌశలమె= వింటియందలి నేర్పే, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రుల్=అసురులను, ఏపడఁన్=కొంచముపఱుచుటకయి, వలంతియై=సమర్థుండై, తనయొక్క, మిత్రకులంబు=సూర్యకులము, "ద్యుమణి స్తరణిర్మిత్ర" అని అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలత్=అధిక్యము చేత, తల్పాత్య యాంతము, తలిర్ప్=ప్రకాశిచునట్టుగా, పౌర=పట్టణము వారి యొక్క, వసు=ధనములయొక్క, "వసురత్నే ధనేపిచ" అని అ. సంతతి=సమూహము, రాజులకెల్ల, హెచ్చుగ=అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణి= సమస్తభూమిని, "విశ్వం కృత్స్నమశేష" మని అ. నిలుకడ, వంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజుల యొక్క సంపద యనుక్తసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము. "కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే" అని.

భా. తెలివి=బుద్ధిచేత, అతి ప్రగల్భుఁడు, అసదృగ్బలుఁడు, దృష్టిబలసహితుడుకానివాడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మునియొక్క చాపకౌశలమేసహాయమై యమరఁగా శత్రులను, ఏపడఁన్=మట్టుపెట్టుటకు, వలంతియై, మిత్రకులంబు=బంధువుల యొక్క కులము, తలిర్ప, పౌరవ= పూరునిసంబంధమైన, సుసంతతి=సత్కులమందుఁగల, సంతతిర్గోత్రజననకులాని అని అ. రాజులకెల్ల=యయాతి భరతుఁడు మొదలయిన రాజులకందరికిని, హెచ్చుగ, ఏలెను, క్రియ.

క. సుబలతనయగుణమహిమన్, బ్రబలి తనకుదారధర్మపాలనలీలన్
సొబగొందివన్నెదేఁగా,విబుధస్తుతుఁడవ్విభుండువెలసెన్ ధరణిన్. 4

భా. సుబలతనయ = గాంధారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమన్ =. మహిమచేత, క. 'వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూఁడవవిభక్తికిని నిడఁగానౌ, వినవింపుపుట్టుపట్టున, నను వెఱిఁగి ప్రబంధములఁబయోంబుధిశయనా'. అని కవిలోకచింతా మణియందు, ప్రబలి తనకు, దారధర్మ = స్మృత్యుక్తమైన భార్యాధర్మముయొక్క, పతివ్రతాచారముయొక్క యనుట, "ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితేమలినాకృశా, మృతేమ్రియేత యా నారీ సాస్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతా" అనిస్మృతి. "ధర్మఃపుణ్యేయమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ" అని అ. పాలనలీలచేత, "ప్రదిత్సతస్స్వం పితురం ధమాత్మనో నిశమ్య భర్తారమగూఢసమ్మదా, అరుంధతీ కీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబంధ పట్టేన దృశౌ ప్రతివ్రతా" అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సొబగొంది= ఒప్పినదై, వన్నెదేఁగా "అనుకూలాం విమలాంగీం

కుశలాం కులజాం సుశీలసంపన్నామ్, పఞ్చలకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాధికోల భతే” అని చెప్పెదురు. విభుధస్తుతుఁడు = పెద్దలచేత స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడు, “విబుధః పండితే దేవే” అని వి. అవ్విభుండు = అధృతరాష్ట్రుడు, వెలసెను.

రా. సుబలత = బలిమి, బహువ్రీహిమీఁదితల్ప్రత్యయాంతము, నయగుణమహిమ చేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మ పాలనలీలచేత, సొబగొంది తనకు వన్నెదేఁగా, ఈయర్థమున సుబలతయనునది కర్తృపదము. విబుధ = దేవతలచేత, స్తుతుఁడు, అవ్విభుండు = దశరథుండు, వెలసెను, అర్థాంతరము. సుబలతన్ = బలిమిచేతను, అయగుణ = భాగ్యలక్షణములయొక్క, “అయశ్శుభావహోవిధిః, అని అ. గుణః ప్రధానేశబ్దాదౌ మౌర్వ్యాం సూదేవృకోదరే” అని వి. మహిమచేతఁబ్రబలి, ఉదారధర్మపాలన = దుష్టనిగ్రహ శిష్టానుగ్రహాది ధర్మములయొక్క సంరక్షణము, ణ్యాసశ్రంథోయుచ్చని యు చ్ప్రత్యయాంతము గనుకఁ బాలనాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఉ. ‘పాండవసైన్యసంఘపరిపాలనసేయు, వితండయుంచుఁ గృష్ణుం దభిషేకసంపదుపశోభితుఁజేయఁగ’ వనిసోమయాజియు స్త్రీలింగముగాఁబ్రయోగించినాఁడు. ఇటువంటిశబ్దములు ల్యుట్ప్రత్యయాంతములైనపుడు నపుంసకలింగములు నవును గనుక రెండు లింగములును గలవని ముందును దెలిసికొనునది, వన్నెదేఁగా, ఈయర్థమున ధర్మపాలనయనునది క్రర్తృపదము, వెలసెను

క. అని నీడు లేనికడిమిం, దనరారు నతిప్రతాపితదనుజుఁ డతఁడు
ర్వని గలన్నృపతుల నందఱఁ,దన కరిగాఁపులుగఁజేసె దర్పస్ఫురణన్ 5

రా. అనిన్ = యుద్ధమందు, కడిమిన్ = శౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్రతాపితదనుఁజుఁడు = మిక్కిలితపింపఁజేయఁబడినదనుజులుగలవాఁడుఁ “సకలసంయుగమూర్ధ్ని సహాయతాం మఘవతఃప్రతిపద్య మహారథః, స్వభుజవీర్యమవాప యదుచ్ఛ్రితం సురవధూరవధూతభయాశరైః” అని కాళిదాసుచెప్పినాఁడు గనుక, అతఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱు నరిగాఁపులుగఁజేసెను.

భా. అతిప్రతాపి = అధికప్రతాపముగల, తదనుజుఁడు = అధృతరాష్ట్రుని తమ్ముఁడైనపాండురాజు, కర్మధారయము, తనరారును, అతఁడు = ఆ పాండురాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్నమాట యింద్రున,కైన నలంఘ్యమయి పేర్చునట్లుగ నెంతేఁ
బూనిక చెల్లింపుచు జగ,తీనుతవిక్రముఁడొనర్చెదిగ్విజయంబున్. 6

భా. తాను, అన్నమాట = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునివాక్యము, కడమయేకార్థము సులభము.

రా. తానన్నమాట = తానాడినమాట.

సీ. ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతులనెయ్యపుఁగన్య
కలననవాలుఁదూపుల జయించె
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించి
యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి
పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాలపాంచాల కేరళ మత్స్య
వత్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్మంతసింధు
లాటభూపాలముఖ్యుల నోటువఱిచె
జగతిఁగోసల కేకయమగధులతన
యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె 7

రా. ధృతిన్ = ధైర్యముచేత, కుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁగన్య కలనన = ఇంపైనక్రొత్త జగడముననేయనుట, ఈదిక్కునఁగొందఱు కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. "విశ్రుతులు హేమచంద్రత్రివిక్రమాదు, లొనరఁజూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁద్రోవ, నంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వయమె కాన, వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁదెలియ. క. వదలకసిద్ధాక్షరములు, పొదివినవర్ణములు దూలిపోఁబలుకఁగన, ర్థదమై ప్రాకృతనిభమగు, నదితద్భవపదమునాఁగ నభిమతమయ్యె" నని చెప్పి నలక్షణమువలన, కన్యకాశబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్ = అధోవర్తమానానాం మకారన కారయ కారాణాం లోపస్స్యా'త్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషాదేస స్యార్హో చోఘోః = అవశిష్టస్యాచః పరస్యసంయుక్తాదేశస్యాహరస్యహలోద్విత్వంభవతి' అని నకారద్విత్వమునువచ్చి యంత్యకకారములుప్తమై యుపర్యకారమునకు యకారశ్రవణమురాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రంశరూపమై తద్భవ మయ్యెనేని, దెనుగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యాశబ్దమే తద్భవమయ్యెనేనిఁ గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవెఁకాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దముమీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వము వచ్చి తెనుఁగైయుండదు. ఎట్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపోదని సందేహింతురు, గ్రంథకర్త కన్నెల కలననయని యేత్వము నిలుపఁజెప్పలేదు. అది లేఖకదోషము, చే. 'పుడమి స్త్రీ లింగశబ్దంబు కడకకార,మునకు వచ్చుయకారంబు గనఁగఁగొన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁగియ్యవడియునగును, జడ్డయగుచోటనైశాటచక్రశమన. తే. 'వధుని కకుఁజెల్లు వదినియ వదినెయనఁగ, వర్ణికకుఁజెల్లు వన్నియవన్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మౌక్తికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తియము దొడ్డముత్తెము ముత్య మనఁగ.' ముక్తయే మౌక్తికము. అని. కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినలక్షణమువలనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁ గన్యయనికియ్యవడియుండనేచెప్పినారు కాఁగా భారతార్థమందు గన్యకలనని

చెప్పవచ్చును. తత్సమపదము, ప్రకృతము, వాలుఁదూపులన్ = తీక్ష్ణబాణములచేత, జయించి, అతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలను వరియించెను. కోసల కేకయ మగధుల యొక్క, తనయులన్ = కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను. వరించి నయాజ్ఞలో మెలంగఁజేసెను. తనయులవరించి, కోసలకేకయమగధులను నయాజ్ఞలో మెలంగఁ జేసె ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిన్ = సంతోషముచే, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వర తుష్టిషు" అని వి. కుంతిమద్రభూపతులయొక్క, నెయ్యఁపుంగన్యకలన్ = కుంతీ మాత్రులను, ననవాలుదూపులన్ = పుష్పబాణములచేత, జయించి, అలరారు = ఒప్పుచున్న, అతను = మన్మథునికి, జయశ్రీలన్ = జయశ్రీలైనవారిని - కన్యకలకు విశేషణము. వరియించెన్ = వివాహమాయెను - కడమసమానార్థము. కోసలకేకయమగధులన్ = ఈదేశములరాజులను, 'తద్రాజస్యబహుషుతేనైవాస్త్రియా' మని అజ్ప్రత్యయలోపము తనయొక్క, అలవరించిన = నియమించిన, క. 'అచ్చుగఁ బెరయచ్చులపై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు నబలాయివే, యిచ్చయపూర్వమునా విని, యచ్చెరువైయుండెనా నుదాహరణంబులని యాంధ్రభాషాభూషణము. అజ్ఞలో మెలంగఁజేసెను.'

సీ. కొందఱు తనవార్త కొనసోఁకినంతన,
కొందఱు వృత్తాంత గురుతకతనఁ
గొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి,
కొందఱు బలరజోబృంద మరసి
కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ,
గొందఱు మణికేతుకోటివీక్షఁ
గొందఱు కోదండగుణటంకృతులు విని,
కొందఱు హంక్రియాకులతఁ జెంది

తే. కొంద ఱొకటి రెండేటులకొలఁది గలిగి
వివిధదిగ్దేశనృపతులు విరిగి పాఱ
నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు
మాఱులేకయ విహరించె మనుజవిభుఁడు 8

భా. రా. రెంటికిని సమానము భేరినిర్ఘోష మనెడుదిక్కునఁ దెనుఁగుషష్ఠి.

యతలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదు ద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశృం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలా క్రాంతంబు మిన్నే అన
ర్గళభేరీరవనిర్దళద్గగన రేఖా లేపపం కాకృతిన్ 9

రా. భా. రెండర్థములకుసమానము. తత్ = ఆరాజుయొక్క, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న-జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత, "ఉత్కంఠో త్కలికేసమే" అని అ. రింఖిత్ = సంచరించుచున్నవై - అసంఖ్యములైన, సంఖ్యయు ద్ధములయందు, "మృధమాస్కందనం సంఖ్య" మని అ. జయవత్ = జయములుగల వియున్నైన, కంఖాణ = అశ్వవిశేషములయొక్క, రింఖా = గోరిసెలచేత- విశృంఖల మౌనట్టుగా, సంఘాత = త్రొక్కఁబడిన, ధరా = భూమియందుఁగల, పరాగ = ధూళియొక్క - పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు = ఆక్రమింపఁబడినదైన, మిన్నేఱు = ఆకాశగంగ-కర్తృపదము. అనర్గళములైన భేరీరవములచేత, నిర్దళత్ = పగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా = బీఁటికలకు - ఆలేపార్థమైన, పంక = బుర దయొక్క, ఆకృతిన్ = సామ్యముచేత, తలఁపన్ = ఊహించుటకు, చొప్పడి = యుక్తమై-ఒప్పెను. "సంబంధాతిశ" యోక్తిస్స్యాదయోగే యోగకల్పనమ్, సౌధాగ్రాణి పురస్యాస్య స్పృశంతి విధుమండల మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతిక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్చమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పెది
క్కరివరయూథమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్తమైనయి
ద్ధర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపఱుల్. 10

భారా. రెంటికి సమము సులభము

మ. జవవద్ఘోటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిన్ దివికిఁ దోడ్తో నించెఁదన్నాగముల్
నవనిర్యన్మదనిర్ఝ రౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానను జేసి సింధురములన్ ప్రఖ్యాతి గాంచెం గరుల్ 11

రా.భా. రెండికిసమయము. ఇంకు = ఇంకెడు, సింధువులన్ = సముద్ర ములను - ఆకాశగంగను, "దేశే నదవిశేషేబ్ధౌ సింధుర్నాసరితి స్త్రియామ్" అని అ. సేనాధూళి సర్వత్రవ్యాపించి యాకాశగంగను సముద్రములను నింకించెనని యతిశయోక్తి. తన్నాగముల్ = ఆసేనాగజములు, నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘములచేతను, "ప్రవాహోనిర్ఝరోఝరః" అని అ. "ఓఘో బృందేంభసాం రయే" అని అ. శుండా = తొండముల యొక్క, "శుండాతుబలహస్తిన్యాం మదిరాకరిహస్తయోః" అని వి. శీకర = జలకణములయొక్క, ఊర్ధ్వప్రవర్షవిధిన్ = పొడవుగాఁ జల్లుటచేతను, ఉర్వికిన్ = భూమికిని, దివికిన్ = ఆకాశమునకును - క్రమాలంకారము, క. 'ద్యోశబ్దమునకు దివియును, భూశబ్దంబునకు భువియుఁ బూనంగవలయున్, నౌశబ్దము నావయురో, రైశబ్దము రాజపదము రాజనఁజెల్లు' నని తాతంభట్టు క్రమ్మఱన్ = తిరుగ- నించెను. క. 'స్థావరతిర్యక్ప్రభృతుల, కేవెరవునఁ గ్రియలుదలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాదిక్రియ, భావింపఁగ నేకవచన బహువచనమఁబౌ' నని కేతన. దానను జేసి

అటుకనుకనే, సింధురములు. 'సింధూ రాంతిదదతీతి సింధురాః' రా దానే యనుధాత
ఈ యర్థముగలసింధురము లనెడి ప్రఖ్యాతిని గురులు గాంచెను- నిరుక్త్యలంకార
"నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్, ఈదృశై శ్చరితై ర్జానే సత్యందోషాకరోభవా"
చం.

సీ. గంభీరవేదిలక్షణలక్షితంబు లై
తనరారుభద్రదంతావళములు
నారట్టసింధుగాంధారాదిభవము లై
కొఱలు శ్రీవృక్షకీఘోటకములు
పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీఱు
పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు
కడు నద్భుతములైన కనకరత్నాంశుక
చందనాదిసువస్తుసంపదలును

తే. . నఖిలదిగ్దేశభూపసమర్పితంబు
లగుచు నరణంబుగతిఁదోన యరుగు దేఱఁ
దనువర్తించు జయశ్రీలఁ గొనుచు నతఁడు
పురికి జనుసొంపువాగగోచరతఁ బరఁగె.

రా. భా. రెండర్థములకు సమము. గంభీరవేదు లనెడు గజవిశేషముల యొ
లక్షణములచేత, లక్షితంబులై = కనుపట్టినవై, "త్వగ్భేదాచ్ఛోణిత స్రావా న్మాంసస్యదళనా
ఆత్మానం యోనజానాతి తస్యగంభీరవేదితా"-యని మృగచర్మీయమందును, "చిరకాలేనయో
శిక్షాంపరిచితామపి, గంభీరవేదిర్విజ్ఞేయ స్సగజోగజవేదిభిః" అని రాజపుత్రీయమునందు
జెప్పఁబడి యున్నది. తనరారు = ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు=పట్టాపుటేనుఁగులు
అరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై, కొఱలు=వెలఁగుచున్న, ఈ దేశములయశ్వము లుత్తమము
గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు, "వక్షోభవావర్తచతుష్టయంచకంఠేభవేద్యస్యచరోచమానః,
వృక్షకీనామహయస్స భర్తుః పుత్త్రప్రపౌత్త్రాభివృద్ధయేస్యా"త్తని హయలీలావతి. "శ్రీవృక్షకీ వ
చేద్రోమావర్తో ముఖేపి చ" అని వైజయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గు జాతులన్ = బ్రహ్మ, క్షత్రి
వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక, శిల్పక, పంచాహణ, కుంభకార, తంతువాయ, క్షౌరక, ర
వస్త్రచ్ఛేదక, చర్మకర, తిలఘాత, లుబ్ధక, చండాల మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతులం
బ్రాహ్మణజాతియు నరబాహ్యులయిన లుబ్ధకచండాలమాతంగజాతులును వినా కడ
పదునాలుగుజాతులయందును, త్రిదివకాంతలమీఱుచున్న పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులు
పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, "కమల ముకుళమృద్వీ ఫుల్ల రాజీవగంధీ సురతపయ
యస్యాస్సౌరభందివ్యమంగే, చకిత మృగదృగా ఫ్రేప్రాంతరక్తేచనేత్రే స్తనయుగళ మన
శ్రీఫలశ్రీవిడంబి.

తిలకుసుమ సమానాం బిభ్రతీనాసి కాంచద్విజగురుసురపూజాశ్రద్ధధానా సదైవ, కువల యదళకాంతిః కాపి చాంపేయకాంతిర్వికచకమలకోశాకారకామాతపత్రా, వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలతిమధ్యా హంసవాణీ సువేషా, మృదుశుచి లఘు భుఙ్క్తే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యా" త్తని చెప్పియున్నది. చందనాదిసువస్తుసంపదలును. అరణంబుగతిన్ = హరణమునిచ్చినట్లు, తోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం
బున వెలయఁగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా
త్మనిదేశవర్తనులుగా
నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్. 13

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందరి పద్యములో నున్నది, పాండు= శుభ్రమైన, "హరిణః పాండురః పాండుః" అని అ. సమాఖ్య= కీర్తి "యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాస" అని అ. కడమ సులభము.

భా. తలయొక్క పాండుసమాఖ్య = పాండురాజను పేరు, "ఆఖ్యాహ్వే అభిధానంచ" అని అ. కడమ సులభము. సం. ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లుయథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తనమనంబున. 14

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాఱుఁ జలాచలలక్ష్యభేదన
క్రమము తెలుఁగవచ్చు మదిఁ గానఁబడుం బరజాతిభీతికో
పములవిచేష్టితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్ని చం
దములఁబ్రియంబెయంచునరనాథుఁడు వేఁటకునుద్యతాత్ముఁడై. 15

రెంటికి నేకార్థము = వేఁటప్రశస్తమని, "పరిచయం చలలక్ష్యనిపాతనే భయరుషోశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజయాత్ప్రగుణాంచరోత్యసౌ తనుమతోనుమతస్సచివైర్యయా" అని కాళిదాసువలెనే చెప్పినాడు. నైషధమందుని = "మృగయాఘాయన భూభృతాంఘ్నతామ్" అని చెప్పియున్నది గనుక అన్నిచందములఁ బ్రియంబెయంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డనెడి దిక్కున డాపలిసున్నకు నకారము యతిగాఁ జెల్లినందురు లక్షణము కవిలోకచింతామణియందు, తే. 'టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదిన బిందువు లుండెనేని, వరుసణనమలువళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయనుమతమున. చ. కినుకఁ జళుక్యవంశనృపకేసరివ్రేసినచోఁ గృపాణఘం, డనమునఁ గల్గుఁబో సురగణత్వము తత్పదపారిజాతవం, దనమునఁ గల్గుఁబోమనుజనాథతతద్పుటదర్శనావలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటికిన్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. అతివినయాన్వితకుంతియు
ధృతిమహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రీతితరం
గితమతు లై తనుఁగొలువఁగఁ
జతురమృగము లేగుదేరఁ జనియెన్ వనికిన్. 16

భా. అతివినయాన్విత = అత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు, ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన = మాద్రియును, క, 'వనితా యనుచో వనితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును వధూ, యనుచో వధువును దెనుఁగునఁ, జనునా యీాయూాలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుంతియు మాద్రియు నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము. నగుచున్ = నవ్వుచును, అతిప్రీతి = అత్యంత సంతోషరసము చేత, తరంగిత = పరంపరలుగలదైన, తదస్య సంజాతంతారకాదిభ్యఇతచ్చని యితచ్ప్రత్యయాంతము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగయులు = వేఁటకాండ్రును, "మృగయుర్లుబ్ధ కశ్శ్వస" అని అ. ఏగుదేరఁగా, వనికిన్ = వనమునకు, చనియెను.

రా. అతివినయాన్వితులైన, కుంతియున్ = ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు "ప్రాసస్తుకుంత" అని అ. "కుంతా ఏషాంసంతీతి కుంతినః" అనెడు మతుబంత శబ్దముమీఁద బహువ్రీహి. ఈ దిక్కునఁగప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పినందుకు భారవిప్రయోగము. "పృథుకదంబకదంబకరాజితం ప్రథితమాలతమాలవనాకులం, లఘుతుషారతుశారజలచ్యుతం ధృతిసదానసదాననదంతినమ్" అని ధృతిమహిమకు. అద్రియున్ = పర్వతమైనవాఁడు. అర్థాంతరము. ధృతిమన్ = ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రియున్ = హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడును అగుచు, కొలువఁగన్ = కొలిచెడు నిమిత్తమై, మృగయులు, ఏగుదేరన్ = రాఁగా, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేఁటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

భా. రా. రెంటిరి సరి సులభము.

క. నెలకొనియె వేఁటతమిన,బ్బలియుఁడుశిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమన్
గలతమసతీరసికతా,విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్ 18

రా. అబ్బలియుఁడు = దశరథుఁడు, శిశిరనగ = శీతలవృక్షములచేత, "శైలవృక్షౌనగావగా" అని అ, రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంతభూతములయొక్క, "పర్యంతభూః పరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమనుగలిగినట్టి, అరసున్నయున్నచో నెఱసున్న వచ్చినందుకు లక్షణము. క. 'కలుచలతుదహల్లులకుం, బిరుదన్నెల కొన్నియట్టిబిందువు లెల్లన్, నెఱయఁగ నూాదుచుఁదేలుచు, నొత్తై యిరుఁదెఱఁగు సెల్లుచుండుఁ గృతులన్.' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. తమస = తమసానదియొక్క, తెనుఁగుషష్ఠి, = తీర = గట్టులయందుఁగల, సికతా = ఇసుకదిబ్బలయొక్క, "సికతావాలు కాయాం చసైకతేష్వామయాంతరే" అని వి. విలసనములు = ఒప్పిదములు, ల్యుదంతము, డెందమునకున్ = మనస్సునకు - దేశీయపదము. విందొవరింపన్ = వేఁటతమి యందు, నెలకొనియెన్ = స్థిరుఁడయ్యెను.

భా. అబ్బురియుఁడు = పాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతము యొక్క రుచిరమైనపరిసరమహియందు, మంగలతమ = అత్యంతశుభములయిన, సతీ = కుంతీమాద్రుల యొక్క, రసికతావిలసనములు = రసికత్వవిలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసికశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు విందొనరింపఁగా వేఁటతమిచేత మహియందు నెలకొనియెనని యన్వయము.

ఉ. హారిమృగవ్యనవ్య విహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁడ
ధ్వారచితశ్రమాకలితుఁడై కడు మెచ్చె సురాపగాజలా
సారసమాగమార్హ తమసారససారససార సౌరభో
దీరణ కారణంబు నతిధీరసమీర కిశోర వారమున్ 19

భా. హారి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్య = వేఁటయందు, "ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాఖేటో మృగయాస్త్రియా"మ్మని అ. నవ్య = నూతనముగా, విహిత = చేయఁబడిన - ఆదరముగలవాడు, ఆధరణీతలేశుఁడు = పాండురాజు, అధ్వ = మార్గమందు, ఆరచిత = చేయఁబడిన - వేఁటచేతఁ జేయఁబడినదనుట. శ్రమ = బడలికచేత, ఆకలితుఁడై = అలసినవాఁడై, సురాపగాజలాసార = గంగాజలప్రవాహములయందు, "ధారసంపాత ఆసారః" అని అ. సమాగమ = పరస్పరసాంగత్యమువకు, అర్హతమ = మిక్కిలిఁదగిన, సారస = బెగ్గురులుగల, సారస = తామరలయొక్క - సమాగమార్హతమసారసపదము పద్మములకు విశేషణము. సార = ఉత్కృష్టములయిన, సౌరభ = వాసనలయొక్క, ఉదీరణ = విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - అతిధీరములయిన, సమీరకిశోర = మందమారుతములయొక్క, వారమున్ = సమూహమును, కడున్, మెచ్చెను. క్రియ.

రా. హారి = హారములుగలవాఁడు, మృగవ్యనవ్యవిహితాదరుఁడు, ఆధరణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార = గంగాప్రవాహమునకు, సమ = సమమును, ఆగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల అర్హ = శ్రేష్ఠమయినది, ఆగమార్హ = యాత్రాయోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస = తమసానదీజలమందుఁగల, కడమసమము. ఉదకమువల్ల శైత్యము పద్మములవల్ల సౌరభము కిశోరపదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పుట.

సీ. పుడమిఱేఁ డీరీతిఁగడఁగి డెందము మృగ
 వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారుమృగంబులకై వడిఁ
 గెకొని యసమాస్త్రకర్మవలనఁ
దనరుచౌక్కపురాణమునిదంపతులు దమ
 కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచిన తత్ప్రియతనయుండవారిత,
 కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ
డగుచు వినిశితశరవిశేషాహతిని
ద్రెళ్లనేసె నాఘనులసద్దృష్టినియతి
బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి 20

రా. పుడమి = భూమికి, ఱేఁడు = రాజైనదశరథుఁడు, ఇటువంటివి తద్భవపదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు బింబంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదహరించివి గనుక ముందరను దెలిసికొనునది. ఈరీతిన్ = ఈ పూర్వోక్తప్రకారముగ, కడఁగి = ఉద్యోగించి, డెందము = మనస్సు. సీ. 'వెన్నున్న విన్నవావిరివంతవాగంబు డెందంబు దెప్పాడి దెల్లిపాటు' ఇటువంటివెల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాఁడు. మృగవ్య = వేఁటయందుఁగల, అపారఖేలనము = అధికవిహారమును, కం 'జంగమపదములు దక్క ధ, రం గలపదముల ద్వితీయ ప్రథమయునగురా, జంగదము లూఢ్వె సతిమా, త్సాంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు'లను నాంధ్రభాషాభూషణమం దలి లక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలోన్ = అడవియందు, తారు = సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిఁగైకొని, అసమ = సరిలేని, అస్త్రకర్మకలనన్ = బాణప్రయోగగతిచేత, తవరుచున్ = ఒప్పుచున్నవాఁడై, చప్పుడు విని యని ముందరికన్వయము. ఒక్క పురాణమునిదంపతులు = ఒక్కవృద్ధముని స్త్రీ పురుషులు. "పురాణ ప్రతన ప్రత్నపురాతన చిరంతనాః" అని అ. "జాయాయాదం భావజంభావా వా నిపాత్యేతేపత్యౌ" అనువార్త్తికమువల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం దెచ్చెడుననిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁగొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురు వులవలన్, గురులకుభక్తిదవర్చును, గురువులయందుండు సకలగుణములు నెపుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదహరించినవి గనుక, అంబువులు + అంబులని రెండు విధములఁ జెప్పవచ్చును. నెయ్యంబు మీఱ, అనిచిన = అంపిన, తత్ప్రియతన యుండు = ఆమునిపుత్రుడు, అవాఛితకారుణ్యుఁడై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు = నీళ్లుముంచెడుధ్వనిని, భుగ్న హృదయుఁ డగుచున్ = సరళము గాని మనస్సుగలవాఁడై, "ఆఌద్ధంకుటిలంభుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి" అని అ. విని, శిత = వాఁడియైన, శరవిశేష = శబ్దఘాతి యనెడు బాణ విశేషము యొక్క, అభిహతిన్ = ప్రేటుచేత, అసద్దృష్టి = మంచివివేకము. దృష్టిర్జ్ఞానేక్ష్ణోదర్శనే" అని. అ. నియతిన్ = విధిచేత "భాగ్యం స్త్రీనియతిర్విధిః" అని అ. బ్రుంగన్ = కొంచెపడఁగా, సారంగబుద్ధిఁజేసి = ఏనుఁగనెడి బుద్ధిచేత, "సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే" అని అ. అఘనున్ = ఆమునిపుత్త్రుని, ద్రెళ్లనేసెను.

భా. పుడమిఱేఁడు = పాండురాజు, ఈరీతిఁగడఁగి, ఇంక భిన్నాన్వయము, డెందము, మృగ = మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార = రతివ్యాపరమువంటి, ఖేలనము క్రీడను, "మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః" అని. సమాసము, అభిలషింపఁగా, తారు

= తావు, అ. 'ఒత్తు నక్షరములు నొనరంగ ఙఞాలుర్క్ష, శషసహలునిరూఢిజడ్డగాని, ళాను నచ్చ తెనుఁగులు దీర్ఘములమీఁద, బండిరాను లేదు పద్మనాభ' యని వెల్లంకి. కులశ్రేష్ఠుఁడైన తాతంభట్టుగారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెడునను దిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క, కైవడిన్ = రీతిచే, అసమాస్త్రకర్మకలనన్ = మన్మధవ్యాపారాసక్తిచేత, కలిఃకామధేనువన్నారు గనుక, తనరు = ఒప్పునట్టి, చొక్కపురాణన్ = మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దమునకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులు దేరన్ = తమిపుట్టఁగా, నెయ్యంబు నెనరు, మీఱననిచిన, తత్ప్రియతన = ఆవిహారమందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమితేఁడు వారితకారుణ్యుఁడై యని యన్వయము. పూని = లక్ష్యము చేసికొని యనుట, కలశమంబు = కలిగిన శాంతినంతటని, మగ్నముగఁ జేయుచున్ = అడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలిఁ దీక్ష్ణమైన, శరవిశేషము యొక్క యభిహతిచేత, సద్దృష్టి = వివేకులయొక్క, నియతి = నియమము, వృద్ధాచారమనుట, బ్రుంగన్ = తప్పఁగా, సారంగబుద్ధిఁజేసి = లేళ్లనెడి బుద్ధిచేత, అఘములఁద్రెళ్లనేసెనని యన్వయము.

వ. ఇట్లేసిన 21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి, ప్రీలఁగ హాతాత యనుచు వెలువడుతన్మ
ర్త్యాలాపమునకు నాజన, పాలకులోత్తంసుగుండె భగ్గునఁ గలఁగెన్

రెంటికి సమము సులభము.

క. అధరణీపాలుఁడు తమ, సాధునియతికొమరునేఁడు సమసెనె యిట్లా
హా ధాతవ్రాఁత యనిశర, బాధం గలఁగఁగను వారిపజ్జకుఁజనియెన్

భా. అధరణీపాలుఁడు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు = లెస్సైన, నియతి = భాగ్యము యొక్క, కొమరునేఁడు, సమసెన్ = సమసెఁగదాయని ఖేదవాక్యము, అని శరభాదచేత, కలఁగఁగన్ = మునిదంపతులు తొట్రుపడఁగా, వారియొక్క, పజ్జకున్ = సమీపమునకు, చనియెను.

రా. అధరణీపాలుఁడు = దశరధుఁడు, తమసాధునిన్ తమసానదియందు, "తట్టినిహ్రాదినీ ధునీ" అని అ. యతికొమరు = మునిపుత్త్రినియొక్క, ఏఁడు = ఏండ్లు ఆయువనుట, జాత్యేకవచనము, క. 'రూకకు వేపోఁ కనఁగా, బ్రాకటముగ వృష్టి ప్రాణి భాగ్యం బనఁగా, లోకమున నాఁడు దానికి, శ్రీకర మగుసొమ్ము సువ్వె సిగ్గె యనంగ' నని కవిలోకచింతామణియందు, నేడు + అనుచోటను నర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ, డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువుల్, నేఁ డిటువచ్చె నేకతమనిష్మమెయిన్ భవదగ్నిహోత్రముల్, పోఁడిగ వేల్వఁగాఁ బడియెఁ బ్రొద్దును బోయెఁగచుండు నింటికిన్, రాఁడు వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొందెనో' యని నన్నయభట్ట ప్రయోగము సమసెనేయని, వారిపజ్జకున్ = ఉదకసమీపమునకు చనియెను.

క. చని తన్ముఖమునఁ దద్వృ
త్తనవిధ మంతయును విని ధరారమణుఁడు ద
త్తనుశరవేదనఁ గ్రమ్మఱి
తనుఁ బొదవినయ ట్లతివ్యథావిహ్వలుఁడై 24

రెంటికి సమము సులభము.

క. ఏనుం గనికర మరయక
పూనితిఁగా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయం
గానమె కాలని యమగతి
తో నావేఁట మునియుగము ద్రుంగించెఁ దుదన్ 25

రా. ఏనుంగని = గజమని, సీ. 'ఏనుంగునెక్కి పెక్కేనుంగులిరుగడరాఁ బుర వీధులఁ గ్రాలఁగలదె' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక = విచారింపక, పూనితిఁగాక, ఇట్టియెడలన్ = ఈయాశ్రమభూములయందు, ఏయను, పొసఁగునె = యుక్తమౌనా, అని కాకుస్వరము. కానమే = ఎఱుంగమా. "నృపతేరవ ధ్యోవన్యః కరీ" అను నర్థముననుట. కాలనియమగతితోన్ = కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లలాట లిఖితా రేఖా పరిమార్ష్టుం నశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము = మునికుమారుని యాయుస్సును, నానుడువార్త, తుదన్ = వేఁటయగుసమయమున, త్రుంగించెను = క్రియ.

భా. ఏనున్ = నావంటివాఁడును, కని = ప్రత్యక్షముఁగ జూచి, కరమరయక చెయిగొంచింపక, ఇట్టియెడలన్ ఈ క్రీడాసమయములయందు, కనికర మరయక = దయ లేక యనియుఁజెప్పవచ్చును. ఏనును+కనికరమను దిక్కున సంధికి, క. 'వాంతములైన పదంబుల, పొంతం బైనున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగజడదబ లగువ, య్యంతనకారంబునున్న యధినవదండీ' అనెడు లక్షణములవల్ల నకారపుఁబొల్లు బిందువైకకారము గకారమమైన తర్వాత, క. 'కుఱుచలతుది హల్లులకును, దిఱుద న్నెలకొన్నయట్టి బిందువులెల్ల, న్నెరయఁగ నూఁదుచుఁ దేలుచు, నొత్తై యిరుదైఱఁగు సెల్లచుండుంగృతుల' వచ్చును. కానమెకాలని = అడవిమృగములని, యమగతితోన్ = యమప్రేరణతోఁగూడిన, నావేఁట, ముని = మునులయొక్క, యుగము = ద్వయమును, అనఁగా ముని దంపతులను, యుగం యుగ్మేకృతాదిషు" అని అ. త్రుంగించెను.

వ. అని చింతించుచుండ 26

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్నయ
మ్మునియుగళంబు దొట్రుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రులన్ మహో
ఘనదినిఁ గేమన న్నెఱయఁగాననికన్నుల వారివృద్ధులం
దనరఁ దదంఘ్రిఁచేర్పునను ధార్మికుఁ డాయన నమ్రవక్త్రుఁడై 27

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, వనకుంభినిన్ = వనభూమి యందు, "గౌరిలాకుంభినీక్ష్మమా" అని అ. మునియుగళంబుతొట్రుపడఁగా, పాండురా జనుకొనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహోఘ = అధికదుఃఖమనెడి, నదిన్ = వైత రణి యందు, "అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమ్" అని అ. ముంచితిని, ఇఁకేమనన్ = ఇంతననఁబోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి = కన్నీరు, వృద్ధులందనరన్ = పరంపరలొచునుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్చునన్ = వారిపాదములయొద్ద, ధార్మికుడు = ధర్మాత్ముఁడైన "ధర్మేణ జయతీతి ధార్మిక" అని "తేనదీవ్యతి జయతి జితమ్" అను సూత్రమున రక్ప్రత్యయాంతము. ఆయన = పాండురాజు, అప్పనసేసెనని ముందరి పద్యమునఁగ్రియ.

రా. వనకుంభిని = జలకలశియందు, కుంభిశబ్దమునకు "ఉదస్య కుంభీరథశాత కుంభజాః" అని నైషధము పదునాలుగవసర్గలోఁ బ్రయోగమున్నది గనుక, బ్రాలియున్న యమ్మునియు, గళంబు = కంఠము, తొట్రుపడ, దశరథునితో ననుమాట, నాతలి దండ్రులను, మహోఘ = అధిక దుఃఖమనెడు, నదియందు, ముంచితి = ముంచితివి తెనుఁగునఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమపురుషములకు నాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరు లకు నెనయును నిరియునె, దిరికిఁ దికారంబు తిరియుఁ దెల్లముదనకుం, బరువడిఁ దినియును దిమియును, బొరయు నుభయవచనములకు భూతక్రియలన్'. లక్ష్యము. క. పలికెను. బలికి రనంగాc, బలికితి పలికితి రనంగc బలికితి నర్థిం, బలికితి మనఁగా నన్నియు, నలపడఁగా వరుసతో నుదాహరణబు'లని యేకవచన బహువచనములు చెప్పఁబడినవి. ఇఁకను, ఏను-నేను, మనసు = నిర్వహింపను, అని శోకవాక్యము. నెఱయన్ = మిక్కిలి, కాననికన్నులవారిని = అంధులను, వృద్ధులను, తల్లిదండ్రులకు విశేషణములు, ననున్ = నన్నుతదంఘ్రిచేర్పు = వారిపాదములయొద్దఁ జేర్పుము, ధార్మికుఁడా = ఓయివిలుకాఁడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనన్ = ఇటనఁగా, నమ్రవక్తృఁడై, విని యని ముందరి కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధనుర్వాచకమైనందుకు "ధర్మః పుణ్యేయమే న్యాయే స్వభావాచారయోఃక్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి.

క. వినియతనిందనపై నిడు
కొని యేఁగినియమికిఁ దగని ఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ
నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన సేసెన్ 28

రా. విని, అతనిన్ = మునిపుత్త్రుని, తనపైనిడుకొని, ఏఁగి = వృద్ధుల యొద్దకుఁబోయి, వారితోడ దశరథుఁడనెడు మాట, నియమికిన్ = మునీశ్వరునికి, తగని, ఆర్తి = పీడను, ఒనర్చినవాఁడను మీకు దండ్యుఁడనని తెలుపుచును, వారికిన్ = మునిదంపతులకు అతని నప్పనచేసెనని యన్వయము.

భా. వినియతనిందన = మిక్కిలి నియతమైన యపకీర్తినే, పైనిడుకొని,

పాండురాజు మునితోననుమాట, ఏన్ = నేను, కినియమికిన్ = కోపింపమికి మీరు క్షమించుట కనుట, తగని, కడమ సమము. తనున్ = తన్ను, అప్పనసేనెను.

తే. చేసి మనుజేశ్వరుండు తచ్చాపసనమున
నాత్మశరసముత్పాటన మాచరించె
దానఁబట్టి ప్రాణంబు లెంతయుఁ జలింప
నసుతతో గ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు 29

భా. దానఁబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుటఁబట్టి, ప్రాణంబులు, చలింపన్ = తొట్రుపడఁగా, అసు = ప్రాణములయొక్క, తత = విస్తృతమైన, ఉగ్రార్తికి నోర్వక యతివరుండు, ముందర ననెడుమాట.

రా. దానన్ = దశరథుఁడు బాణముఁదీయుటవల్ల, పట్టె = కుమారుని యొక్క, ప్రాణంబులు, చలింపన్ = పోఁగా, అసుతతా = అపుత్త్రికత్వము చేతనైన, కడమ సమానార్థము.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన ని ట్టటు చన
లేనియీాయవస్థ పూనియున్న
మాకుమారుప్రాపు వోకార్చె నేఁడు నీ
దైనప్రౌఢిమహిమ భానుకులుఁడ 30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషిదంపతు లంధులు గనుక, ఇట్టటుచన, లేనియీాయవస్థన్ = వార్ధకమును, పూనియున్న, మా = మాయొక్క, కుమారుప్రాపుమ, నీదైనప్రౌఢిమహిమపోకార్చెను, భానుకులుఁడ, సంబుద్ధి,

భా. కానన్ = అడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ = రతిని, పూనియున్న మాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీదైనప్రౌఢిమపోకార్చెను, హిమభానుకులుఁడ = చంద్రవంశపురాజా! “భానూరశ్మిదివాకరౌ” అని అ. ఇది వ్యాజనిందాలకారము.

ఆ. ఎందు వేఁటరారె యితరు లేమనసుతో
దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి
తకట పాండురాజ యశ మెన్న వైతతి
క్రూరదశరథేశ కులము రోయ 31

భా. ఏమనసుతో, దార = భార్యయొక్క, సంగసుఖముఁ దప్పఁద్రోచితివి, క్రూరదశన్ = క్రౌర్యము చేత, రథేశ = అతిరథులైన రాజులయొక్క, కులము, రోయన్ = రోయునట్టుగా, యశమును, ఓరాజా! ఎన్నవైతివి.

రా. ఏమనన్ = అననేమున్నది, సుత = కుమారునివల్లనైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁద్రోచితివి, పాండుర = శుభ్రమైన, అజునియొక్క యశమును,

అతిక్రూర, దశరథేశ, సంబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అజునికీర్తికిఁ గొదవ తెచ్చితి వనుట.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు 32

తే. నిజశరీర మెట్లట్ల యానృపునిమేను
నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ
ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక
వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ 33

రా. ఆత్మజ = కుమారుని యొక్క, ఆయాసము = సంకటము, ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగమైనయపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ క్తప్రత్యయాంతము. కడమ యేకార్థము.

మ. యతి యెంతేఁ దనయార్తిఁ జేడ్వడినవాఁడై యాత్మజాయాసమా
గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్ను శాపించె సం
తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు టెట్లేనియున్
ధృతిమై నోర్వఁగవచ్చు నామదికిఁజింతింపంగ నం చెన్నుచున్. 34

భా. యతి = ముని, ఎంతేన్ = అధికమైన, తనయార్తిన్ = తనదెసకు, చేడ్వడిన వాఁడై = లోనై, ఆత్మజాయాసమాగతమైనప్పుడ = ఆత్మభార్యాసంయోగమైన యపుడే-అని పూర్వోక్తానువాదము. మేనుఁబాయుమని, శాపించెన్ = శపించెను. సంతతి లేకుండెడిచో, తదాశన్ = అసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగులన్ = మిక్కిలియు, మదికిన్ = మనస్సునకు, ధృతిమైన్ = ఎంతధైర్యము గలిగిన ననుట. ఓర్వఁగ వచ్చునా? తాళరాదనికాకుధ్వని. అంచున్, జనపతి యని మీఁదటిపద్యములోఁ గర్త. ఎన్నుచును.

రా. తనయుని యొక్క, ఆర్తి, ఆత్మజ = పుత్త్రునియొక్క, ఆయాసము = శోకము, దదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగులన్ = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్లేనియున్ = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును. కడమ సులభము.

క. జనపతి దాననతివ్యథ,
మనస్కుఁడై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా
సన యింక నేమని నిజపురి,
కినిజనియెద ననుచు నాత్మ కిల్బిషశంకన్ 35

రా. జనపతి = దశరథుఁడు, తాను, అనతివ్యథమనస్కుఁడై = అధికవ్యథలేని మనస్సుగలవాఁడై, శాపము పుత్త్రహేతువాయెఁగనుక, మత్ = నాయొక్క, సుచరిత వాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. "వాసనాభావనా సంస్కారోనుభూతాద్యనుస్మృతిః" అని అ. ఇట్టిదయ్యెన్, శాపమై ఫలించెననుట. ఇఁకనేమి = ఇంక

విచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని = ఈలాగున నెంచుకొని, నిజపురికిన్ = అయో ధ్యకు, చని = పోయిన వాఁడై, ఎదన్ = మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్లై, అభివృద్ధియగునది యనుట. అర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని = కృతార్థుఁడైన, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు, చనియెదననుచు, ఆత్మ = తనయొక్క, కిల్బిషశంకన్ = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసెనని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి = పాండురాజు, దాసన్ = ఆయెన్నికచేత, అతివ్యథమనస్కుఁడై = అధికవ్యథ గలమనస్సు గలవాఁడై, ఇఁక నేమని, నిజపురికిన్ = హస్తినగరమునకు, చనియెదననుచున్. కడమ సమము.

క. గణనాతీతము లగుగో
గణములు వేదండఘోటకస్తోమములున్
మణులు ధనధాన్యములు బ్రా
హ్మణులకు దానంబు సేసె నాతడు మఱియున్ 36

రెంటికి సమము సులభము. ఇఁక నాల్గుపద్యములకుఁ గుళకము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసద్వస్తుజాల
మగ్రజాయత్తముగఁ జేసి యంచితనయ
బలలసద్వర్తనలవనీస్థలిని జూడఁ
జాల నని వారితో దయాశ్రయత మెఱయ 37

తే. మనవియుక్తి తెఱంగు మీకనిన దడవి
నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు
నరుగుఁడని పెదముదుసళ్ళు ననుఁగులాడ
వెరవరులు గనికరముతోఁ బెరసి కొలువ 38

క. మానవతులారహితస,
త్త్వానుగతిన్ శాంతిఁదనరి యతినైపుణ్య
శ్రీనెరయ నాత్మసామ్రా,
జ్యానుభవముపూనెదయ జనావళిమెచ్చన్ 39

క. అనిభృతదాక్షిణ్యుండై
తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుందునిజాం
గనలం గూడి యవని నా
ఘనుఁడు నడపెఁ బెంపు మీఱఁగా మునిచర్యల్ 40

ఆనాల్గుపద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదిసద్వస్తు జాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగన్ = ఆధీనమగునట్లుగా, "అధీనో నిఘ్న

ఆయత్తః" అని అ. చేసి, అంచి = అంపి, సద్వర్తనలన్ = మంచినడకలు గలవారైన, తనయబలలన్ = కుంతీమాద్రులను, వనీస్థలియందుఁ జూడఁ జాలని, వారితో, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మెఱయఁగా, అనుమాట. మనవియుక్తి తెఱంగు, మీకనినది =మీరెఱింగినది, అడవినవయ నేటికి మన, కరినగరమునకున్ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదుసళ్లును = పెద్దలును, అనుఁగులు =అప్తులును, ఆడన్ = ఆపట్టణమందు, పెరవరులును గనికరముతో, కొలువన్ =కొలుచునట్టుగా, అని పెదన్ =అంపెదను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. మానవతులార = సంబోధనము. హితమైననసత్త్వ గుణము యొక్క, అనుగతిన్ = అవృత్తిచేత, యతినై = తపస్వినై, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయన్ = ప్రకాశించునట్టుగా శ్రీ శబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవితతికి, నోలిం దుది దీర్ఘముడువ నుండునుదెనుఁగై, కోలదియేకాక్షరశ, బ్దాలివిసర్గించి నిర్ణితాసురకృష్ణా' యని కవిలోక చింతామణి. ఆత్మబ్రహ్మమనెడి, సామ్రాజ్యము యొక్క, అనుభవము బూనెదను, యజన = యజ్ఞముల యొక్క, ఆవళిన్ =పఙ్క్తిని, మెచ్చను. అని ఇట, భృతదాక్షిణ్యుండై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకున్ =చూడకుండుటకు, కుందుచున్న నిజాంగనలను, కూడియా = కూడుకొనియే, వనిని, అఘనుఁడు =పాండురాజు, మునిచర్యలను బెంపు మీఱఁగా నడపెను.

అనాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము. తనకుఁగల, అగ్రజాయత్తముగన్ = బ్రాహ్మణాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని అ. అంచిత =అర్హములైన, నయబలములచేత, లసత్ =ఒప్పుచున్న, వర్తనలు, అనివారితమైన, ఉదయ = అభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతన్ = ఆశ్రయత్వముచేత, అవనీస్థలిని మెఱయఁగాను. మంత్రులవాక్యము. మనవి =విన్నపము, యుక్తి తెఱంగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొనునేర్పనియుఁ జెప్పవచ్చును. మీకనినది, అరి = శత్రుఁడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకున్ = పట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదముదుసళ్ళును ననుఁగులును, ఆడన్ = చెప్పఁగా, పెరపు = వారు చెప్పిన బుద్ధిని, కని, అరులు = శత్రువులు, కరముతో = కప్పముతో గూడ, 'భాగధేయః కరోబలిః, ' అని అ. కొలువఁగాను. మానవతుల = ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ = బలముయొక్క, అనుగతిన్ = యోగముచేత, అతి నైపుణ్యము = అధికనిపుణత్వము యొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయుదయను జనావళి మెచ్చఁగా, ఆత్మ = తనయొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనెన్ = వహించెను. అనిభృత =గూఢముగాని, దాక్షిణ్యుండైన = దక్షిణనాయకత్వము గలవాఁడై, క. 'పెక్కండ్రసతులయందును, జక్కని మొగమాట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁ దెలియవలయు నార్యులు ప్రీతిన్' అని కావ్యాలంకార చూడామణి. తనయ = కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకుఁ గుందు, నిజాంగలన్ = కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను, కూడి, అవనిన్ = భూమియందు, అఘనుఁడు =ఆలాగునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన దశరథుడు, కామునిచర్యల్ = మన్మథ క్రీడలను, పెంపు మీఱ నడపెను.

చ. అకలుష యౌవనస్థదశయంతయుఁ దా నడపెన్ నృలోకపా
లకుఁడు శరాంతరంగరిపులన్ నెఱయం బొలియింపుచున్ సమా
ధికరహితాత్మ వర్తన నతిస్థిరుఁడైన ప్రణిధిప్రయుక్తిఁ బా
యక యెపుడుం బ్రధానపురుషాంతరవర్తన నాకలింపుచున్ 41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శర = కఠోరములైన, 'నిష్ఠురస్తు స్న జుశ్శరః' అని అ, క్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట. అంతరంగములఁ గలశత్రువులను, క్రోధగుణములకు మనుస్మృతియందు, 'పైశున్యం సాహసం ద్రోహ మిర్ష్యాసూయార్థ దూషణం, వాగ్దండనంచ క్రోధజోపి గుణోష్టధా' అని అ. నెఱయం బొలి యింపు చున్ = లెస్సగా నిగ్రహించుచు, 'అగ్నేశ్శేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్శేషం నశేషయే' త్తను నియతివలన, అర్థాంతరము. శర = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ = హృదయ ములవల్లనైన, రిపులను = వ్యసనరూపములయిన శత్రువుల ననుట. 'స్త్రీ ద్యూతమృగ యాపానవాక్పారుష్యార్థదూషణం, వాగ్దండనం చ సప్తైతే వ్యసనాని విదుర్బుధాః' అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాక్షాదివాస్వాపః పరీవాదః స్త్రీయానుగః' తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ కామజా దశధాగుణాః' అని కామందకము. నెఱయం బొలియింపుచున్ = పెంచకుండ= జెఱుచుచును, 'ఆత్మానమేవ ప్రథమం వినయేనోపపాద యేత్, తతోమాత్యాం స్తతోభృత్యాంస్తతఃపుత్రాంస్తతః ప్రజాః' అని నీతిసారము. 'వినేయోహీం ద్రియజయస్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతి' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను నధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని లోఁబడనడఁచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ = తనయొక్క, వర్తనన్ = రాజధర్మము చే, 'న్యాయేనార్జనసమర్ధస్య రక్షాసంవర్ధనం తథా, సత్పాత్రప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ' మ్మని కామందకము. అతిస్థిరుఁడై = ఊర్జితుఁడై, అర్థాంతరము. సమాధిక రహిత = సాధారణమైన, ఆత్మ = శరీరముయొక్క, వర్తనన్ = స్థితిచేత, అతిస్థిరుఁడై = స్థైర్యగుణముగలవాఁడై, 'షణ్ణవత్యంగులోత్సేదో యః పుమాన్ సదివౌకసః, ఉరశ్చమ ణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చనృపతేఃస్థిరః' అనియు లక్షణశాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారుల యొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ. యుక్తిన్ = అంపుటచేత, ప్రధాన పురుష = పురోహితమంత్రిపుత్త్రజ్ఞాతిదండనాయకులయొక్క, 'పురోహితామాత్య కుమారుకుల్య సేనా ప్రణేతారితి ప్రధానాః' అని కామందకము. అంతర్తనన్ = అంతరంగవృత్తాం తమును, ఆకలింపుచున్ = తెలిసికొంచును. 'చరాన్ ప్రచారయే దర్థేష్వాత్మనశ్చ పరస్య చ, పాషండాదీనవిజ్ఞాతానన్యోన్యమితరైరపి' అని నీతిసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢాచారులయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమిం పక, ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడనగు. 'ప్రధానం స్యాన్మహామాత్యే ప్రకృతౌ పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తనన్ = ఆప్తాలోచనను, ఆకలించుచున్ = చేయుచును. 'సదానుకూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వమాత్యేషు చ సర్వసంపదః అని భారవి. అకలుష = దోషములేని, యౌవనస్థ = ప్రాయపు వానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామములను ప్రాతర్మధ్యాహ్నసాయంకాలముల

యందు నాచరించుట ధర్మమే కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాఁడు. 'ధర్మార్థ కామాః కాలేషు త్రిషుయేన స్వనుష్ఠితాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము. అర్థాంతరము. యౌవనస్థ = జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట. 'దశావస్థానేకధా' అని అ. అంతయున్ = లెస్సగా, నడపెను. 'జాతిస్వ భావగుణదేశజధర్మచేష్టా భావేంగితేషు వికలో రతితంత్ర మూఢః, లబ్ధ్వాపి హి స్ఖలతి యౌవతమంగ నానాం కిం నారికేళఫలమాప్య కపిః కరోతి' అని రతిహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. నృలోకపాలకుఁడు = పాండురాజు, శరములైన, అంతరంగరిపులన్ = కామక్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు నరిషడ్వర్గమును, నెఱయం బొరియిం పుచు, సమాధి = ఏకాగ్రధ్యానమును, కర = చేయుచున్నవాఁడై, హిత = ఇంపైన, ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, వర్తనమ్ = వ్యాపారముచేత, 'సమాధిర్నియమే ధ్యానే విపాకేచ సమర్థనే' అని వి. అతిస్థిరుఁడై = చాంచల్యము లేనివాఁడై, 'పూజాకోటిసమం స్తోత్రం స్తోత్రకోటిసమో జపః, జపకోటిసమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమో యమః' అని యోగశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక = శ్రవణ మనన నిధి ధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కారమని వేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన = ప్రకృతియొక్కయు, 'పురుషావాత్మమానవౌ' అని అ. అంతరవర్తనన్ = భిన్నమైన యునికిని, 'అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధి భేదతాదర్థ్యే' అని అ. ఆకలించుచున్ = నిర్గుణబ్రహ్మోపాలన చేయుచును, అకలుషయౌ = పరిశుద్ధియైన, వనస్థదశ = వానప్రస్థవృత్తిని, అంతయున్ = సాఁగముగా, నడపెను.

వ. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననపత్యులకు గతి లేదని మహామునులవలన
వినుచుండుం గావునక్కొఱంతదీర్చుకొనలేమికిం జింతాక్రాంతుఁడై
యొక్కనాఁ డమ్మహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున. 42

రెంటికి సరి సులభము.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్మదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నుతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహిత కార్యభరాత్మతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁదనూజహీనతకు నాత్మ గరంబు భరంబునొందఁగన్. 43

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః' అని అ. గురుధర్మద = అధికధర్మము నిచ్చునట్టి, వృత్తిన్ = వర్తనగలదాని, అరుంధతీసువాసిని యొక్క, వరుసన్ = సామ్యమున, 'చిరంటీతు సువాసినీ' అని . బుధవిశిష్టసభ యందు నుతులనుగనునట్టి, సద్గుణైకనిధిన్ = మంచిగుణములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్రదారన్ = కుంతిని, హిత = ఇంపైన, కార్యభర = వ్రతాచారణాద్యుత్కృష్టప్ర

యోజనములుగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలదౌటచేత, ఉండఁగా జూచి, తనూజహీనతకున్ = పుత్త్రులు లేమికి = ఆత్మ = తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటివచనములోని మహీకాంతుఁడు కర్త.

రా. నిజాన్వవాయగురున్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిన్ = ధర్మోపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులుగనుట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతిసువాసినియొక్క, వరున్ = పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, అరహిత = లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర = ఇతర కార్యభారముఁగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము కడమ సులభము.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతిం గడున్
వదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్త్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్ 44

రా. నీదయయొక్క సమగ్రత.

భా. నీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్మమునఁబు
త్త్రిలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా!
కులహృద్వర్తన మగునా
కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే 45

భా. చెలువ = సంబుద్ధి, మరుధర్మమునన్ = రతిచేత, పుత్త్రిలలామము = సుపుత్త్రిని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, ఆకులమునైన, హృద్వర్తనమగు = మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

రా. చెలువమరు = ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా = సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తన మగు = వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గాననియట్టి
లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడవైనవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్మజీవనము వనము
పితరులఋణముదీర్పెడు సూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము మాత్రమ్ము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రి నెత్తని
వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. పలుకులకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవె
యాత్మజులు లేనివారికోయతిపరమణి
తరమె యనపత్యువై వర్ణ్యమరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద. 46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠుఁడా, అనపత్యు = అపుత్త్రకుని యొక్క వై వర్ణ్యమును, అరయఁదరమె = ఎంచఁదరమా, అతనియఖిలమును, నిట్లుముఖవర్ణ హానిఁ జెందన్ = అఖిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనఁగా నతనిసంబంధములైనయఖిల శబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడమనిలుచుట, అఖిలమునకును నకారముపోయి ఖిలమ నెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రమ్ము భవ మ్మనుపద ములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్ప డిదేమి మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తింగన నొండుత్రోవ గలదేనిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్యాయంబొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిన్వర్తిలన్ 47

భా. మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటన్ = ఏమునివర్తనచేతను, పితౄణ = పితృఋణముయొక్క, "ఋతిసవర్ణే ఋవా" అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతశ్రీఁదక్కన్ = పుత్త్రలాభమును వినగా, "శోభాసంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీః" అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయన్ రాదు, తత్ప్రాప్తికిన్ అపుత్త్ర లాభమునకు, ఒండుత్రోవగలదు, ఏన్ = నేను, నినువేఁడెదను. దేవ రన్యాయంబొప్పన్ = దేవర న్యాయమువంటి న్యాయమొప్పఁగా, నా = నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి న్వర్తిలన్ = ఎడతెగకుండునట్టుగా, ఘటింపఁజేయుము.

రా. మౌనివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేఁడెదను, న్యాయంబొప్పన్ = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు - ఘనమైనవంశము, అవ్యాహతిన్వర్తిలన్ = చెదరకవర్తిలునట్టుగా, తత్ప్రాప్తికినొండుత్రోవ, కలదేనిన్ = కలిగినట్లాయెనా, నాకుఘటింపుమని యవ్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్యాయ మనుదిక్కున, "అనచిచ" యను సూత్రమువలన నకారమునకు ద్విత్వమువచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరన్ అని పైనకారంబునిలువఁ జెప్పినాఁడు. స్వరభేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్ప వచ్చును.

క. అనవగతోనత యై వెం, పునఁ దనరుభవత్కృపావిభూతిఁ గనినయేఁ
దనయాపేక్షాదీనత,ననఘ యితరునట్లు పొందుటర్హమెయకటా 48

రా. అనవగత = తెలియఁబడని, ఊనత = అల్పత్వముగలది, భవత్ = నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్త్రులయందలి యపేక్షచే

యోజనములుగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలదౌటచేత, ఉండఁగా జూచి, తనూజహీనతకున్ = పుత్త్రులు లేమికి = ఆత్మ = తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటివచనములోని మహీకాంతుఁడు కర్త.

రా. నిజాన్వవాయగురున్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిన్ = ధర్మోపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులుగనుట్టెసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరున్ = పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, అరహిత = లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర = ఇతర కార్యభారముగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము కడమ సులభము.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతిం గడున్
వదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్త్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్ 44

రా. నీదయయొక్క సమగ్రత.

భా. నీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్మమునఁబు
త్త్రలాభముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా!
కులహృద్వర్తన మగునా
కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే 45

భా. చెలువ = సంబుద్ధి, మరుధర్మమునన్ = రతిచేత, పుత్త్రలాభము = సుపుత్త్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోఁడ, సనాథ = కూడినదై, అకులమునైన, హృద్వర్తనమగు = మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

రా. చెలువమరు = ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా = సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు = వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గాననియట్టి
లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడవైనవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్ముజీవనము వనము
పితరులఋణముదీర్చెడు సూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రు నెత్తని
వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. పలుకులకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవె
యాత్మజులు లేనివారికో యతిపరమణి
తరమె యనపత్యువై వర్ణ్యమరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద. 46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠుఁడా, అనపత్యు = అపుత్త్రకుని యొక్క వైవర్ణ్యమును, అరయఁదరమె = ఎంచఁదరమా, అతనియఖిలమును, నిట్లుముఖవర్ణ హానిఁ జెందన్ = అభిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనఁగా నతనిసంబంధములైనయఖిల శబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడమనిలుచుట, అఖిలమునకును నకారముపోయి ఖిలమ నెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రమ్ము భవ మ్మనుపద ములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పె డిదేమి మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తింగన నొండుత్రోవ గలదేనిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్న్యాయంబొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిన్వర్తిలన్ 47

భా. మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటన్ = ఏమునివర్తనచేతను, పితౄణ = పితృఋణముయొక్క, "ఋతిసవర్ణే ఋవా" అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతశ్రీఁదక్కన్ = పుత్త్రలాభమును వినగా, "శోభాసంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీః" అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయన్ రాదు, తత్ప్రాప్తికిన్ ఆపుత్త్ర లాభమునకు, ఒండుత్రోవగలదు, ఏన్ = నేను, నినువేఁడెదను. దేవరన్న్యాయంబొప్పన్ = దేవర న్యాయమువంటి న్యాయమొప్పఁగా, నా = నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి న్వర్తిలన్ = ఎడతెగకుండునట్టుగా, ఘటింపఁజేయుము.

రా. మౌనివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేఁడెదను, న్యాయంబొప్పన్ = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు - ఘనమైనవంశము, అవ్యాహతిన్వర్తిలన్ = చెదరకవర్తిలునట్టుగా, తత్ప్రాప్తికినొండుత్రోవ, కలదేనిన్ = కలిగినట్టాయెనా, నాకుఘటింపుమని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్న్యాయ మనుదిక్కున, "అనచిచ" యను సూత్రమువలన నకారమునకు ద్విత్వమువచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరన్ అని పైనకారంబునిలువఁ జెప్పెనాఁడు. స్వరభేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్ప వచ్చును.

క. అనవగతోనత మై పెం, పునఁ దనరుభవత్కృపావిభూతిఁ గనినయేఁ
దనయాపేక్షాదీనత,ననఘ యితరునట్లు పొందుటర్హ మెయకటా 48

రా. అనవగత = తెలియఁబడని, ఊనత = అల్పత్వముగలది, భవత్ = నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్త్రులయందలి యపేక్షచే

తనైన, దీనతన్ = దైన్యమును, ఇతరునట్లు = వింతవానిలాగున, పొందుటర్హమె, కాకుస్వరము.

బా. అనన్ = ఇట్టనఁగా వగతోన్ = వగపుతోఁగూడ, నతమై = నమ్రమైనదై, కుంతియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరున్ = పరుని, అట్లు = నీవు చెప్పిన ప్రకారము, పొందుటర్హమె.

మ. ఏనయున్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై కాంతవ
ర్తనలంబర్వుచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితిన్ మించి యొ
ప్పినన న్నర్హమె యిట్లనందనులయాభీలార్తిపాల్సేఁత పా
వన మౌనీశ్వర యింతకంటె నయశోవాదంబు లే దెన్నఁగన్ 49

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, నీయొక్క యిల్లాలనై, కాంత = మనోహరములైన, 'మనోహరం రుచ్య' మని అ. వర్తనల చేత, ఉర్విన్ = భూమియందుఁగల, మానవతులన్ = స్త్రీలను, మించియొప్పిన నను నిట్టన, అర్హమె = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంతకంటెన్ = పరపురుష సంగతికంటె, తనులయ = శరీరనాశనముచేతనైన, ఆభీలార్తి = కష్టమైనపీడకు, "స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్ర మాభీల" మని అ. పాల్సేంత = ఆధీనముఁజేయుట. పాన నమౌను, అట్లైనను, అయశో వాదంబులేదు. "అపయశోయద్యస్తి కిం మృత్యునా" అనున్యాయమున జన్మహాని రాకుండును.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశక్తిగలనీయొక్క, ఇల్లాలనైకాంతవర్తనలన్ = ఈలాలనయొక్కయత్యంతవర్తనలచేత, "తీవ్రైకాంతనితాంతాని" అని అ. మానవతులన్ = మనుష్యసామ్యమును, మించి, ఇట్లు, అనందనుల = అపుత్త్రికులయొక్క, ఆభీలార్తి పాల్సేఁతయర్హమె, కాకుస్వరము, పావనమౌనీశ్వర సంబుద్ధులు, కడమ సమము. ఈలాలనయనుదిక్కున నిల్లాలనయనివచ్చినందునకు, క. 'ముదమున నా ఈ ఊలన, పదములతుద లూష్మ లుడుగఁబైవర్ణముతో, నదుకునెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బైహల్లు' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఏనయున్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై యనుదిక్కున' క. 'తెలుఁగున యా గలుగదు దాలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' ననులక్షణమువల్ల నేత్వమేఁగనుక నికారమునకు యతిచెల్లెను.

చ. అన నతఁడిట్లనుం గలఁక నందఁగ నేఁటికిఁ దొల్లి యాక్రమం
బున ననపత్యు లౌనృపులు పుత్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెం
పెనయ సుతేష్టిఁ జేసి నిను నే నియమించుచు నున్న వాఁడ నె
మ్మనమునఁ జింత దక్కి సుసమాహితవృత్తి నొనర్పు మవ్విధిన్ 50

రా. అనన్ = దశరథుఁడిట్లనఁగా, అతఁడు = వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లనును, సుతేష్టిఁజేసి = పుత్త్రికామేష్టి నాచరించి.

భా. అనన్ = కుంతి యిటనఁగా, అతఁడు = పాండురాజు, ఇట్లనును. సుతేష్టిఁ జేసి = పుత్త్రవాంఛచేత, "ఇష్టిర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ సులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ
ధవగుర్వాదేశముననుఁ దా నెద్దానిన్
సవరించిన నది యిష్టము
నవిలంబత నొసఁగు సందియము వల దెందున్ 51

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు ధవ = భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునన్ = ఘనమైన యాజ్ఞచేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము = దూష్యముగానిది, ఇష్టమున్ = అభీష్టమును, ఒసఁగును.

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడమ యేకార్థము.

సీ. అలఘుపావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార
చిత మై సుపుత్త్రసంసిద్ధిఁ జేయుఁ
గావునఁ దత్కర్మకలనకు వరియింప
వలయునాతనిఁ దెచ్చువైపుఁ జూడు
మనుడుఁ బూర్వమున నేఁ గనినసుమంత్రోప
దేశ మొక్కటి యిప్డు దీని కొనరి
యున్నది మీతలం పొకటిపొల్లగునెపు
త్త్రేష్టికి వేల్పులనేనిచటికి

తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘనా తండ్రియాజ్ఞ
యతిశయమున సాక్షాదీశ్వరాంశమవు త
పస్వివరునినుమాధవుబలె భజించి
కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ. 53

రా. అదియున్ = ఆయజ్ఞమును, అలఘు = అధికములైన, పావనము లైనగుణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచేత, అరచితమై = చేయఁబడినదై, సుపుత్త్రసంసిద్ధని జేయుఁగావున, తత్ = ఆయజ్ఞముయొక్క, కర్మకలనకున్ = ప్రయోగవిధికి, వరియింపవలయు నాతనిన్ = వరియింపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయమును, చూడుము, అనుడున్ = వసిష్ఠు డిట్లన్నంత, దశరథుఁడనుమాట, సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, "ధృష్టిర్జయంతో విజయస్సిద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః, అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమంత్రిణః" అని రామాయణమందు. ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిన్ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నగి. "ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్, యజ్ఞార్థం ప్రస

వార్థం చ స్వర్గార్థంచ నరేస్వరః" ఇటను సనత్కుమారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁడని రామాయణమునందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానన్ = మీతలంపున, ఇచటికి వేల్పులనేని, ఆజ్ఞ = నీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁదెత్తును, ఓయనఘ - నా తండ్రి - సంబుద్ధులు. నిను, మాధవుబలెన్ = విష్ణువువలె, భజించి, నీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ = ఈపూజ్యత్వమును, మెఱయఁగంటిని.

భా. అదియున్ = నేఁ జెప్పిన ప్రకారమును, అలఘుపావనగుణములచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి, దృశ్య = కంటికింపైన, శృంగారము చేత, చిత్రమై = చేయఁబడ్డదై, సుపుత్రులయొక్క సంసిద్ధిని జేయుఁగావున, తత్కర్మకల నకున్ = ఆదేవరన్యాయవిధికి, వరియుంపవలయునాతనిన్ = వరియింపవలసిన వాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము అనుడున్ = పాండురా జిట్లు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిక = తెలిసిన, సుమంత్రోపదేశము = మంచి మంత్రము పదేశ మౌట. ఇపుడు, దీనికిన్ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్త్రేష్టికి, వేల్పులన్ = దేవతలను, దానన్ = ఆమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఘ = సంబుద్ధి. నాతండ్రి = కుంతిభోజునియొక్క, ఆజ్ఞయతిశయమున, సాక్షాదీశ్వరాంశ మవు = సాక్షాద్రుద్రాంశమైన, తపస్వివరునిన్ = దుర్వాసుని, ఉమాధవుబలె భజించి యీమంత్రశక్తిని గంటిని. ఈగరిమ = ఇట్లు దేవతలఁ దెచ్చెడుమహిమ, మెఱయన్ = వెలయఁగా, కంటినని క్రిందటి కన్వయము.

వ. కావున.

క. అవితథసంకల్పధరా, దివిజులలో నెట్టివారిఁదెచ్చి వరింతున్ 54
వివరింపవలయుఁబుత్త్రేష్టి విధికి రప్పింతు మీరుచెప్పినయతనిన్ 55

భా. అవితథసంకల్పధరా = సఫలమైన మనోరథమును వహించినవాఁడా, సంబుద్ధి, దివిజులలోన్ = దేవతలలోపల, పుత్త్రేష్టివిధికిన్ - పుత్త్రేచ్ఛాసిద్ధికి, మీరు చెప్పిన యతని రప్పింతును.

రా. అవితథసంకల్ప = బుద్ధి, ధరాదివిజులలోన్ = బ్రాహ్మణులలోను, ఎట్టి వారిఁదెచ్చి, వరింతున్ = యాగార్థము నియమింతును. వివరింప వలయు. మీరు చెప్పినయతనిన్ = ఋశ్యశృంగుని, పుత్త్రేష్టివిధికి, రప్పింతున్ = రప్పించెదను.

చ. అనయముఁ దత్త్వబోధమున నంచితధర్మనిరూఢియందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యంద్రు విబుధావళిలోపల నమ్మహాత్ముఁ బా
వనగుణశాంతతారుచిరవర్ణ్యనిసర్గమనః ప్రసాదుఁడై
తనరెడువాని మంత్రవిధిదక్షమతిన్ భజియించి తేఁ దగున్ 56

రా. అనయమున్ = ఎల్లప్పుడును, అమ్మహాత్మున్ = ఋశ్యశృంగుని, విబు ధావళి లోపలన్ = విద్వత్సమూహములోపల, పెద్దయంద్రు, మంత్రవిధులయందు దక్షమతి యైనవాని, రుచిర = మనోహరమునై, వర్ణ్య = వరింపఁదగిన. నిసర =

స్వభావము చేతనైన, "స్వరూపంచ స్వభావశ్చనిసర్గశ్చ" అని అ. మనః ప్రసాదుఁడై = మనఃప్రసన్నత గల వాఁడై, "ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా" అని అ. తనరెడువాని = ఋశ్యశృంగుని, భజియించి = మనసురాఁ గొలిచి, శాంతతోన్ = శాంతాదేవితోఁగూడ, తేఁడగున్ = తోడ్తే వచ్చును.

భా. అనన్ = కుంతియిటనఁగా, పాండురాజనుమాట, విబుధావళిలోపలన్= దేవసంఘములోను, 'విబుధః పండితే దేవే' అని వి. యమున్ = యముని, మంత్రనిధి = మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష = సమర్థమైన, మతిన్ = బుద్ధిచేత, భజియించి తేఁదగను.

క. అని నృపుడు భార్యతో నా
యనఁ దడయక తెచ్చి యాగమాచారముతోఁ
దనకుఁ దనూభవలాభం
బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెన్. 57

భా. అని = ఇటని, నృపుఁడు, ఆయనన్ = తడయకతెచ్చి, ఆగమాచరముతోన్ = దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం బొనరం జేయుటకు, భార్యతోన్ = కుంతితోడ, కడుఁ బ్రి యోక్తులు పలికెను.

రా. నృపుఁడు = దశరథుఁడు, భార్యతోన్ = శాంతతోఁగూడ, ఆయనన్ = ఋశ్యశృంగుని, తడయక = శీఘ్రమె, తెచ్చి, తనకుఁదనూభవలాభంబు, ఒనరన్ = కలుగనట్టుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను. 58

వ. ఇట్లు నియమించి.

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితమతాను
శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁడగుచు
ననఘమతు లైనమునులతో నాత్మయోగ
మొకటి కొదలేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క. 59

రా. ప్రతిపదంబును = అన్ని ప్రయోజనములయందును, "పదం వ్యవసి. తత్రాణ స్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు" అని అ. నిజపురోహిత = వసిష్ఠునకు, మత = సమ్మతమైన, అనుశీలనమునన్ = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషుఁడు = దీక్షావిశేషముతోఁ గూడిన వాఁడు, అగుచు నాత్మయాగముఁ జేయుచు, ధరణీపుఁడుండెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును = పల్మాఱును, నిజ = స్వకీయమైన, పురః = ఆముష్మికము కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా = ఆదియందే, ఊహితమైన, మత = యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియు= జెప్పవచ్చును. అనుశీలనమునన్ = పరిచయముచేత, సత్ = లైస్సైన, ఈక్షావిశేషుఁడగుచున్ = జ్ఞానము గలవాఁడై, మునులతోఁ గూడ, ఆత్మయోగము = బ్రహ్మోపాస్తిని, "ఆత్మా దేహమనో బ్రహ్మస్వభావధృతి బుద్ధిషు" అని వి. చేయుచును.

చ. ధరణిపుఁడుండె నంత బహుధామునిసన్మనుహూయమానుఁడై
పరమసమృద్ధిఁ బర్వెడువిభావసునందనరూపకాంతిని
ర్భరుఁ గొద లెల్ల దూరముగఁ బాయసభాజనగౌరవానమ
త్కరు ఘనునొక్కనిం బ్రమదగౌరవ మొప్పఁగఁగాంచి సన్నిధిన్ 60

భా. ధరణీపుఁడు = పాండురాజు, ఉండెన్ = ఈపూర్వోక్తప్రకారమున వర్తించుచుండెను, అంత, బహుధామునిన్ = అధికతేజస్సు గలవాని, "గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామని" అని అ. సన్మను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమానుఁడై = పిలువఁబడ్డవాఁడై, పర్వెడు, విభావసునందనున్ = సూర్యపుత్రుఁడైన యముని, రూపకాంతినిర్భరున్ = సౌందర్యతేజములచేత నధికుఁడైనవాని, కొదలు = కొదవలు, పాయన్ = పోవునట్లుగా, సభాజన గౌరవ = సన్మానాతిశయముచేత, "ఆనందనసభాజనే", అని అ. ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరున్ = హస్తము గలవాని, ఫలితార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచుచున్నవాని నమట, ఒక్కనిన్ = ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషములు, సన్నిధిన్ = సమీపమున, "సన్నిధిస్సన్నిధావేచ భవేదింద్రియగోచరే" యని వి. ప్రమద గౌరవము = సంతోషాధిక్యము, ఒప్పగా కాంచి = చూచి, అప్పు డాయార్య యుండెనని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

రా. ధరణీపుఁ డుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునులయొక్క, సన్మను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హూయమానుఁడై = వేల్వఁబడుచున్నవాఁడై, పరమసమృద్ధిఁ బర్వెడు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న, విభావసునందున్ = అగ్నియందు, "సూర్యవహ్నీ విభావసూ" అని అ. అనురూప = తగిన, కాంతిచేత, నిర్భరున్ = అధికుండైనవాని, కొదలెల్లదూరముగన్ = కొదవలెల్లం దీఱఁగా, పాయస భాజన = పరమాన్నపాత్రముయొక్క, "భాజనం యోగ్య పాత్రయోః" అని వి. గౌరవభావము చేత, ఆనమత్ = వంగుచున్న, కరయుగము గలవాని, ఒక్కనిన్ = ఒక దివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పుడాయార్యసభయుండెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభయాతతాద్భుతప్ర
మోదమందాక్షవృత్తిఁ గేల్మోగిచి యుండె
నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞఫలము
నొసఁగెదఁ గొను మని విభావసూద్భవుండు 61

రా. ఆయార్యసభ, అతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యముచేతను, ప్రమోద = సంతోషముచేతను, మంద = స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిన్ = ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, "అక్షోరథస్యావయవేపాచిపక్షేంద్రియ" మని వి. కేల్మోగిచి యుండెను, అంత, విభావసూద్భవుండు = ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు, మనుజప = నృపా, సంబుద్ధి, యజ్ఞ = పుత్త్రికామేష్టియొక్క, ఫలమును గొనుమని యిచ్చెనని ముందరి పద్యమునందుఁగ్రియ.

భా. అప్పుడు, ఆయార్య = కుంతి, సభయాతతాద్భుతప్రమోదమందాక్ష వృత్తిన్ = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్మోగిచియుండెను, దేవతాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమహాత్మ్యమువలన నాశ్చర్యమును సుపుత్త్రలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుఁడు గదా యని సిగ్గును గలదై యుండెనని భావము. "మందాక్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడా" అని అ. అంత, విభావసూద్భవుండు = సూర్య పుత్త్రుడు, యముఁడు, మనుజప = మంత్రజపమనెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తిననుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివ గేహినీజనులకున్ సేవింప నిమ్మిందువం
శరమాస్ఫూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలక్ష్మాభారధుర్యం బనన్
స్థిర మై మించుతనూజలాభ మొదవున్ నీ కంచు నిచ్చెం గృపన్
వరముం బాయసమ స్తకల్మషము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్ 62

భా. పార్థివగేహినీ = రాజపత్నీ, సంబుద్ధి, జనులకు సేవింప, ఇమ్ము = స్థానమైనది, ఇందువంశ = చంద్రవంశముయొక్క, రమాస్ఫూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అవలంబము, అనన్మించు = తనూజలాభము నీకొదవునంచు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన, కల్మషము = విచారము, పాయ, వరము నిచ్చెను.

రా. పార్థివ = సంబుద్ధి, గేహినీజనులకున్ = భార్యలకు, సేవింపన్ = భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందున్ = పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు, వరమును = శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్మషము = నిష్కళంకమైన, పాయసమును నత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

సీ. అట్లిచ్చి యతఁడు దా నంతర్హి తుండయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహర్షుఁ డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికి సౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ
రంబు గౌరవమహిమం బంచితానంత
భావంబునం బర్వఁ బరమనియతి
మనుసుమిత్రకులసన్మానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన

ఆ. యాసగములలోన నరయురయవ్యగ్ర
బుద్ధిఁ గోర్కులెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహా
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి. 63

రా. జనవరుండు = దశరథుఁడు, వినిగాఢ = అత్యంతనిబిడమైన, హర్షము

గలవాఁడగుచు, అదియెల్లన్ = ఆపాయసమంతయు, నిజాగ్రసతికిన్ = కౌసల్యకును, కేకయనందనకును బంచి, అంతన్ = ఆ తరువాత, భావంబునంబర్వన్ = చిత్త మునన్ బర్వంగా, లసన్మానవతికి, పరమనియతిన్ = ఉత్కృష్టభాగము చేత, మను = మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన = మనోహరగర్భప్రాప్తి హేతువులైన, ఆసగములలోనన్ = ఆరెండుభాగములలో, అరయర = కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులన్ = భార్యలైన కౌసల్యాకైకేయులను, "పరిగ్రహః పరిజనే పత్న్యాం స్వీకారమూలయోః" అని వి. ఒసఁగఁబనిచెన్ = ఇయ్యఁగట్టడచేసెను. వారును, ఎలమిన్ = ప్రేమచేత, నట్లు సలిపిరి = ఇచ్చిరనుట.

బా. జనవరుఁడు = పాండురాజు, అదియెల్లవిని = ఆవరప్రకారమంతయు విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, ఏకయనన్ = ముఖ్యయనఁగా, "ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః" అని అ. తవకున్ = కుంతికనుట, కరంబు = మిక్కిలియు, గౌరవమహిమంబు = ప్రభావాతిశయము, అంచిత = పూజితమైన, అనంతభావంబునన్ = బాహుళ్యముచేత, పర్వన్ = ఒప్పుచు నుండఁగా, పరమనియతిన్ = మంచినియమమున, "నియతిర్నియ మేదైవే" అని వి. మనిచున్న, సుమిత్రకులసన్మానవతికిన్ = బంధుసమూహమందు బహుమానముకలదానికి, నిజాగ్రసతికిన్ = కుంతికినని క్రిందటికన్వయము. దౌహృ దోదమునకు, నిమిత్తంబులైన = చిహ్నములైన, "నిమిత్తం వ్యంజనం పద" మని అ. ఆసగములన్ = ఆశాపరంపరలను, లోనరయన్ = లోలోపలనేతెలియనట్టుగా, రయ = వేగముచేత, వ్యగ్ర = సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కులెల్ల నొసఁగను, తత్పరిగ్రహజనులన్ = ఆకుంతి పరిచారికలను, పనిచెను. వారును = అపరిచారికలును అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో
త్కరసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁక దలిర్పన్
హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో
చురతిం దద్గర్భభావశోభనలీలన్

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ = సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భస్థుని 64
యొక్క, భావ = అభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విభుధోత్కర = విద్వత్స మూహము యొక్క, సంప్రార్థనమును, ఒనర్చు, కడఁక = యత్నము, తలిర్పన్, భువనముఁ బ్రోచురతిని భరియించెను.

రా. విబుధోత్కర = దేవసంఘముయొక్క, హరి = విష్ణువు, మధ్యమభువన మున్ = భూలోకమును, ప్రోచు, రతిన్ = ఆసక్తిచేత, తత్ = ఆకౌసల్యాకైకేయీ సుమిత్రల యొక్క, గర్భభావ = గర్భత్వమనెడి, "గర్భోభ్రూణఇమౌ" అని అ. శోభ నలీలను భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణాన విష్వక్సం
తానము ద్రుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరణైక శిక్షనం
భోనిధిమధ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్మానవనాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భ సంగతిన్ 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అసమాన = అసాధారణములైన, గుణములచేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతిన్ = సాంగత్యముచేత, అతిక్రమ = అతిశయముచేత, సత్ = లెస్సైన, కరుణన్ = దయచేత, దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదురు, ఉదాహరణీయ = వర్ణింపఁదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యముయొక్క, "అయశ్శుభావహో విధిః" అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, లసమానగుణ = సద్గుణములచేత "లషకాంతౌ" అనుధాతువుమీఁద శానచ్ రాదు, "లష్కాంతౌ" మీఁదవచ్చును గనుక, అందు, "సహరి తాలసమానవాంశుకః" అని మాఘకావ్యమందుఁ బ్రయోగము. దురతిక్రమ = నివారింప శక్యముగాని, సత్కరుణచేత, దీనులం బ్రోవఁగోరు, దురుదాహరణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యము = అతిక్రమింపరాని, ఈయర్థమున నేకవచన క్రియలు.

క. విభునగ్రమషి కయ్యెడఁ
ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁ డై
యభినుతి గాంచుకుమారుఁ డై
ప్రభవించె మహోయశోభిరాముఁ డనంగన్ 66

భా. అయ్యెడన్ = ఆతర్వాత, విభునగ్రమహిషికిన్ = కుంతికి, అజాతరిపునామకుఁడై = అజాతశత్రు వనునామముగలవాఁడై, మహత్ = అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, "ఆన్మహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః" అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకార మంతాదేశము, అభిరాముఁడనఁగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషికిన్ = కౌసల్యకు, "కృతాభిషేకామహిషీ" అని అ. అజాత = పుట్టని, రిపునామకుఁడై = రిపుశబ్దము గలవాఁడై, మహోయశోభి-మహ = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యముచేతను, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు. "మహఉద్ధవఉత్సవః," "అయశ్శుభావహో విధిః" అనియు అ. మహత్ = అధికమైన, అయశోభి = అపకీర్తివల్లనైన భయము గలవాఁడు, అనియుఁ జెప్పవచ్చును. రాముఁడనఁగ బ్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా,
సురతం దెసలెసఁగెఁ బ్రబలె శుభవిభవంబుల్
ధరణీజనంబుల కపుడా,
సరణి నుదయ మందిధర్మసంతతి పెరుఁగన్ 67

రా. ఆసరణిన్ = రాముఁడుదయించిన ప్రకారముననే, ఉదయమంది = అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి = ధర్మసమూహము, పెరుంగన్ = వర్ధిల్లఁగా, సురలెంతయు నలరిరి సురలని, స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. "సుర శబ్దము స్త్రీలింగతఁ, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భాసురముగ భూ, సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని గ్లీబత్వమందు జనశబ్ద మిల" నని కవిలోకచింతామణి.

భా. ఆసరణిన్ = ఆ ప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు 68

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప
ప్రమద మనుగుణప్రసన్న పవనునివలనం
గొమరుని మిగుల బలియుసుగం
ధముగల విరిసోనసురపథంబునఁ దొరుఁగన్ 69

భా. నృపప్రమద = కుంతి, మనుగుణ = మంత్రావృత్తిచేత, "గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాది జ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు" అని యాదవనిఘంటు. ప్రసన్నుఁడైన, పవనునివలనన్ = వాయువువల్ల, మిగులబలియున్ = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యున్నతిగలవాని, కొమరున్ = కుమారుని, కనియెను.

రా. నృప = దశరథునియొక్క, ప్రమదము = సంతోషము, అనుగుణ ప్రసన్న పవనుని వలనన్ = అనుకూలమలయమారుతమువల్ల, కొమరు = ఒప్పిదము, బలియు = నిబిడమౌచున్న, సుగంధముగలవిరిసోనదొరుఁగఁగా నమితమైనయున్నతిని బొందెను.

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు
కర మరుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గడునొడిచి మహా
సురుల వధించు ననేకుల
దురమున ననువిభుదసన్నుతులు వినఁబడియెన్ 70

రా. అరిభీమనాముఁడు = శత్రుభయంకరనామధేయుఁడైన, ఈతఁడు = రాముఁడు, నృపాళిన్ = శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము = అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు = భీముఁడను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము = మిక్కిలి, అరి అప్పనమును, కొనుచు, కడమ యే కార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు,
త్తమనీతివిచిత్ర వీర్యతనయజ్యేష్ఠ
త్వమునఁదన రారునృపస,
త్తమునియతివశితసుతాప్తిఁదద్దయువెలసెన్. 71

భా. అమర నగరమునన్ = హస్తినగరమందు, ఉత్తమనీతి = గాంధారికివి

శేషమము, విచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరారునృపసత్తముని = ధృతరాష్ట్రుని యొక్క, అతివ = గాంధారి, శతసుతాప్తిన్ = శతపుత్త్రావాప్తిచేత, వెలసెను.

రా. అమరనగరమునన్ = అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచేతను, విచిత్రవీర్యతన్ = అద్భుతపరాక్రమముగలవాఁడగుటచేతను, అయ = భాగ్యముచేనైన, జ్యేష్ఠత్వముచేతను, తనరారు, నృపసత్తము = దశరథునియొక్క, నియతివశత = అదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తిన్ = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను - ఇటునఁగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథునిప్రతాపాదులు గొనియాడిరనుట.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుండన
దుర్ధర్షణుం డన దుర్ముఖుఁ డన
నమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
ర్యప్రదీప్తుల ఘూకరణవిషణ్ణ
నానావిబుధ నింద్యమానోదయులసద్వి
చారవివర్జితా చారుమతుల
విగణింపరానిదుర్వృత్తినధర్మపు
దశలపనులయాస్పదంబు గాఁగఁ

తే. జలుపఁ గలవీతనియతుల సాహసాతి
శయుసమున్న తులనికృతశ్లాఘు లగుచు
నార్యు లబ్బాలురసితభావ్యర్థదృష్టి
నరసి మదిలోన నుర్షితవ్యసను లైరి. 72

రా. దుర్యోధనుండు=యుద్ధముచేయ శక్యముగానివాఁడు, దుశ్శాసనుండు= దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాఁడు, దుర్ధర్షణుండు=ఎదిరింపరానివాఁడు, దుర్ముఖుఁడన్=బహుప్రలాపియనఁగాను, అమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢశౌర్యప్రదీప్తు=వీరులలోపల, ఆదిగాన=ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ=పొందినట్టి, గాఢశౌర్యముచేత, ప్రదీప్తు=ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణ= తృణీకరించుటచేత, విషణ్ణ=దీనులయిన, విబుధ=దేవతలచేత, నింద్యమానమైన, ఉదయు=అభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచారు=దురాచారుని, మతుల, విగణింపరానిదుర్వృత్తి=తలఁచరానికష్టపుజీవుని, "వృత్తిర్వర్తనజీవనే" అని అ. అధర్మపు=పాపరక్షకుని, ఇటువంటి, దశలపను=దశముఖుని, లయ= నాశనమునకు, ఆస్పదంబుగాఁన్=స్థానమైనవానిఁగా, ఈతని= ఈరామునియొక్క, అతులసాహసాతిశయసమున్నతులు, చలుపఁగలవు, అని=ఇటని, కృతశ్లాఘులగుచు నార్యులు, అబ్బాలు=ఆరాముని, రసిత=రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ=భవిష్యదర్థముయొక్క, దృష్టి=జ్ఞానముచేత, "దృష్టిర్జ్ఞానేక్ష్ణదర్శనే" అని అ. అరసి మదిలోన నుర్షితవ్యసనులైరి.

భా. దుర్యోధనుండన, దుశ్శాసనుండన, దుర్ధర్షణుఁడన, దుర్ముఖుండన, వీరలాదిగా ఆరూఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తులను, ఘూక=గుడ్లగూబలయొక్క, రణ=ధ్వనిచే,

"యుద్ధే రవే రణః" అని అ. విషణ్ణ=భిన్నులయిన, నానా, విబుధ=విద్వాంసు లచేత, నింద్యమానోదయుల్=దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార= వివేకముతోడ, విసర్జిత=మిక్కిలి యెడఁబాసిన, అచారు=మంచిదిగాని, మతుల్=మతి గలవారిని, విగణింపరాని దుర్వృత్తిచేత, అధర్మపుదశల=పాపములైన చర్యల యొక్క, 'అధర్మపు' అనుపునాదేశమునకు లక్షణము. క. 'ధీనిధి గుణవదములపై, మానుగపా ల్లున్న నంతిమములగుములకుం, బూని పునాదేశ మగు, భూనుత పైనచ్చు లున్నఁ బుట్టగుములకున్. క. వాదపుఁబంతంబులును బ్ర, మోదపు శృంగారములును ముత్తె పుసరులు, జూదపురిట్టలు నెయ్యపు, టాదరములు వనఁగ నివి యుదాహరణంబు' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. పనుల=ప్రయోజనములకు, అస్పదంబుగాఁగ్= అవకాశమగు నట్టుగా, చలుపఁగల, వీతనియతుల్=నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్న తులను, అబ్బాలుర=అబాలకులను, క. 'లులమీఁదిలులకు రరలగు, నిలఁబెక్కిట పాలు రనమహీపాలురవన్, సలలితదయాళు రనఁగా, నలవడి వర్తిల్లుఁగావ నభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము, సిత=పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, రసి, జాతకము లుచూచి, ఆర్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు=దూషించుచు, మదిలో, అనుర్ఝితవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కి పొదల
రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁదనరుచున్
గం డెసఁగెడుసుతరత్నము
పాండురమణిశుక్తివోలెఁబడసె హరికృపన్. 73

భా. వెండియు=మఱియును, పతికోర్కి పొదల=ఇంకఁబుత్త్రిలుగావలె నను న పేక్ష ఫలించునట్టుగా, రెండవసతియన=రెండవసతీదేవి యనఁగా, వరగుణరేఖ=శ్రేష్ఠగు ణపరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండురమణి=కుంతి, సుతరత్నము=పుత్త్రుఁడనెడురత్న మును, శుక్తివోలె=ముత్తెపుచిప్పవలెనే, హరికృప=ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసె=కనెను, ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తియు ముత్తెముగనును.

రా. రెండవసతి=కైకేయి, అనవర=నికృష్టముగానిదైన, గుణరేఖను, "వరానభ వతీత్యవరా-అవరానభవతీత్యనవరా-అనవరాచసా గుణరేఖాచ" అని సమాసము. నఙ్ద్వయము ప్రకృతమర్థమును బొందింపుచున్నయది, సుతరత్నము=సుతశ్రేష్ఠమును, =రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి అని అ. పాండుర=శుభ్రమైన, మణి=ముత్తెమును, శుక్తివోలె, ఉపమ. హరికృప=విష్ణువుదయవలనఁబడసెను.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడుఁ,
జేకుఱ నాముదితబుధరచితనుతిభరతుం
గైకమహోవీరత్వా,
స్తోకుని నర్జునసమాఖ్యసుతుఁగని యలరెన్. 74

రా. ఆముదిత=సంతుష్టులైన, "అన్ను తెఱవ తలిరుఁబోఁడి మెఱుఁగుఁబోఁడి ముదిత" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర=స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ=ఘనమైన, ఏక=ముఖ్యమునైన, మహీవీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యా=శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, "వళక్షో ధవళోర్జునః" అని అ. భరతు=భరతుని, కైక=కైకేయి, కని, యలరెను.

భా. ఆముదిత=ఆస్త్రీ-కుంతి, "అన్ను తెఱవ తలిరుఁబోఁడి మెఱుఁగుఁబోఁడి ముదిత" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁజెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర=స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ=ఘనమైన, ఏక=ముఖ్యమునైన, మహీవీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యా= అర్జునుఁడను పేరుగలవాని, కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁగాంచి హృదయేసుమన్ననఁ
బెనుచుచు నుండ నబ్జసరుహాక్షి
కొండొకసవతియు గురుతరధర్మర
క్షణశీలతన్మనుగుణవిధేయ
రక్షోరివైద్యవరప్రాప్తరూపుల
లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను గరంబు
వినయసౌభ్రాత్రాదిఘనతరసుగుణ రే
ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె

తే. నొప్ప మీఱ నాసత్యవీర్యోదయు లగు
నట్టిచతురాత్మజులు సురాపూర్ణాభిరాము
లైనకులసహదేవపదాతివిశ్రు
తాత్మవర్తనులై మించి రవనిలోన. 75

భా. అబ్జసరుహాక్షికొండొకసవతియు=మాద్రియు, గురుతరధర్మరక్షణశీల=మాద్రికివిశేషణము. తత్=ఆకుంతియొక్క, మను=మంత్రముయొక్క, గుణ= ఆవృత్తిచేత, విధేయ=వశులైన, రక్షోరివైద్య=సురవైద్యులయొక్క, వరమువలన, ప్రాప్తరూపుల=అవతరించినవారిని, లక్ష్మణ=లక్ష్మీవంతులై, శత్రుఘ్నుల్= శత్రుసంహారకులు నైనవారిని, కవలన్=అమడలను, కనియెను, నాసత్య= అశ్వినీదేవతల యొక్క, "నాసత్యావశ్వినౌ దస్రౌ" అని అ. వీర్యోదయులగునట్టి= అంశజాతులైనట్టి, చతుర=సమర్థులైన, ఆత్మజులు, నకులసహదేవులనెడు, పద= నామధేయముచేత, అతి విశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తనగలవారై, మించిరి.

రా. అబ్జసరుహాక్షికొండొకసవతియు=కైకేయి యొక్క చిన్నసవతిసుమిత్రయు, గురుతరధర్మ రక్షణశీలతచేత, మను=ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ=గుణవశురాలు, సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షోరివైద్య=సురవైద్యులకంటె, వర=శ్రేష్ఠమౌనట్టుగా, ప్రాప్తరూ

పుల్=సౌందర్యవంతులైనవారిని, "ప్రాప్తరూపసురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయోః" అని అ. లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లనుకవలఁగనియెను. ఒప్పమీఱు, ఆసత్యవీర్యోదయులగునట్టి=సత్యమునకును శౌర్యమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు=నలుగురు కుమారులును, సురూపాభిరాములును, ఇన= సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ=తగిన, ఆత్మవర్తనులై= తమనడకగలవారునై, మించిరి. ఆశ్వాసగర్భము.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంపావాతశైత్యాచితీ
లీలాగూఢనిగాఢరూఢపుల కాళీహేతుహార్దోదయ
స్థాలంభావుకశైలరాజతనయాదోర్దండనిష్పీడనో
ద్వేలోర్ధ్వస్రుతచిత్తరాగలహరీ ధీకృజ్జటామండలా. 76

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంశువతంస=చంద్రశేఖరా! సన్నిహిత=సమీపమున నున్న, పంపా=పంపానదియందుఁగల, వాత=మారుతముయొక్క, శైత్య= చల్లఁదనము యొక్క, ఔచితీ=ఉచితభావముచే, లీలా=విహారమందు, గూఢ=గూఢమౌనట్టుగా, నిగాఢ = మిక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళీ= పులకాంకురసమూహమే, హేతు=కారణము గాఁగల, హార్దోదయఁ మ్రేమాతిశయముచేత, "ప్రేమానాప్రియతాహార్ద" మని అ. స్థాలంభావుక= ఉప్పొంగుచున్న, శైలరాజతనయా=పార్వతీదేవియొక్క, దోర్దండనిష్పీడన= గాఢాలింగనమువల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై, ఊర్ధ్వస్రుత=పొడవుగా నెగసిన, చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ=అనురాగప్రవాహమనెడి, ధీకృత్= బుద్ధిని జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా! ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా, వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని
ర్వర్తనసజ్జనసుకృతవి, వర్తాయితదివ్యదేహవారితమోహా 77

మూర్తియని, మూర్తిత్రయ=త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి=ధారణమనెడి, లీలా= విలాసముచేత, వర్తిత=చేయఁబడిన, నానాజగత్తులయొక్కయు, భవ= ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ=నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన=ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనులయొక్క సుకృతమునకు, వివర్తాయిత=వినిమయరూప మౌచున్న, దివ్యదేహ=దివ్యస్వరూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్ములకు సారూప్యము నిచ్చునమట. వారిత=పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ=భక్తులయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమవచోంతప్రస్ఫుటబ్రహ్మవిద్యా
పథపథికవిపశ్చిద్భావవిశ్రామసీమా
పృథుచిదమృతధారాభీక్ష్ణసిక్తాకుపీటి
ప్రథితతిరుమలక్ష్మాపత్యపత్యాగ్రజన్మా. 78

గద్యము : ఇది నిజసూరిలోకాంగీకార తరంగిత కవిత్వ వైభవ పింగళియమర యార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయ నామధేయ ప్రణీతంబైన రాఘవ పాండవీయమునందు ప్రథమాశ్వాసము

ప్రథమయని, ప్రథమ తమవచోంత = వేదాంతముల యందు, ప్రస్ఫుట = లెస్సగాఁ దెలియఁ బడిన బ్రహ్మవిద్యాపథ = బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు పథిక = పాంథులైన, విపశ్చిద్భావ = విద్వాంసుల హృదయములకు, విశ్రామసీమ = విశ్రమస్థానమైన వాఁడా, పృథుః అధికమైన, చిదమృతదారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీష్ట = నిరంతరమును, సిక్త = అభిషిక్తుడైన ఆకువీటి తిరుమలరాయుని యొక్క జ్యేష్ఠ పుత్రుడైన పెదవేంకటాద్రి గలవాఁడా

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదన గోపాలకృపాకటాక్ష సంప్రాప్తసారసాంస్వత సంపదానంత నందవరకుల క్షీరపారావార రాకాసుధాధామ వడ్డరాజు గణపవమాత్యపెదరామధీమణి ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయా దర్శంబునందు సర్వంబును తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

రాఘవపాండవీయము.

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీ పంపాసరసక్రీ
డాపండిత పెద్దవేంకటక్ష్మాపతిచి
త్తోపాసితపద ప్రత్య
గ్రూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్త్రుల
నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁడగుచు ధా
త్రీవరుఁడు పెనుచుచుండె య
థావిధి సంస్క్రియలు మునికదంబమునడుపన్. 2

రెంటికి సమము-సులభము

సీ. నానాఁటి కుహ్వంగునవకంపుఁగళలపెం
పునఁజిన్ని క్రొన్నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పుతేజోరేఖ
పసఁగోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ
గ్రొత్తక్రొత్తగఁబొదల్కొమరునెమ్మేనుల
బలుపుష్టిఁగరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించు వింతమగంటిమి
యదుటునసింగంపుఁగొదమ లనఁగ
తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ
గ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
సనయభరతశత్రుఘ్నఖేలనము మెఱయ. 3

రా. ధర్మజ. = వింటివల్లఁబుట్టిన, "ధర్మః పుణ్యేయమే న్యాయే స్వభావా

చార యోఃక్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు - అనఁగా, క్రాలు = ఒప్పుచున్న, నృపసుతులు, కవలుగూడి = జోడుగూడుకొని, మనసుయొక్క మైత్రిచే రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము = నడకయు, సనయ = నీతిసహితులైన, భరతశత్రుఘ్నులయొక్క, ఖేలనము = విహారమును, మెఱయు వెలసెరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగన్ = ధర్మరాజభీమార్జునుల లనునట్టుగా, కవలుగూడి = నకులసహదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచే, మనన్ = ఒప్పఁగా, రామ = మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంతమునైన, చరిత్రమును, సనయభరతన్ = నయాతిశయముతోఁగూడినవా రౌటచేత, శత్రుఘ్న = శత్రుసంహారకమైన, ఖేలనమును మెఱయు వెలసెరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁజరమాగ్రిమభాగచరాఖిల ర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజిత కుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై. 4

రెంటికిఁ సమముగా వసంతవర్ణనము. చరమాగ్నిభాగ = పశ్చాత్పూర్వభాగములయందు, చర = వర్తింపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము = సరిదొరలుగాఁగలిగి నది, సకలఋతుసౌభాగ్యముగల దనుట. అనంత = అసంఖ్యములైన, జాలక = మొగ్గలచేత, "క్షారకో జాలకంక్లీబే" అని అ. సమంజస = యుక్తమౌనట్టుగా, "దృశ్యరూపం సమంజసం, యుక్తమౌపయికం లభ్య" మ్మని అ. రంజిత = ఒప్పిన, కుంజ = పొదలనెడి, కుంజర = ఏనుఁగులవల్లనుండి, ఉద్వాంత = వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన, మధు = మకరందమనెడి, "మధు మద్యే పుష్పరసే" అని అ. దాన = మదముచేత, "దానం గజమదే త్యాగే" అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంభర = తుమ్మెదలయొక్క, "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళభసలౌ సమౌ" అని యా. స్వన = ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నిబిడముగాఁజేయఁబడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = అలయికలేని, లతాంతకుంతమై = కుసుమాయుధుఁడు గలదై, అంత వసంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపు తేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు
మేలిచెందిరపుఁగెంధూళి గాఁగఁ
గ్రుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు
ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ
విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు
శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ
నిచ్చలం బైనతేనియ వానజడింపు
లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమరపంక్తులు పైసరపణులు గాఁగ
బుడమినెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలువదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రింఛోళి = పంక్తి, "భూతిర్మాతంగశృంగారే" అని వి. "రింఛోళిః శ్రేణికాస్త్రియా" మ్మని యా. కడమ సులభము. మొదటినాలుగు పాదములయందు నంత్యప్రాసము నియమములు కలుగఁజెప్పినాఁడు.

రగడ. పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలివిపడి పుష్పాదులతిన్నెలను జిన్నెలను
రంగుగఁదనర్చు నారంగములసంగములఁ
బింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ
గొఱలెఁజిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను
బఱిచె మరుఁదురుల ముదిపన్నలను బిన్నలను
లలిఁజిక్కెఁగరువలిబలంగముఁ లవంగముల
లలిత మై లవలీకుడుంగముల లుంగముల
వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును
దెలిపె మదనునకుఁ బని తెరువులును హరువులును
బెరయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల
విరిమొగ్గ లమరెఁగురువిందముల చందముల
నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును
జిన్ని చెందొవలచేఁజెరువులును దొరువులును
వీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల
లీల దళుకొత్తగ మిళిందముల డెందముల
మెదలె మలయాచలసమీరములు సారములు
కొదవి రహి కయ్యె నతిఘోరములు క్రూరములు
జడిగొనుమధూళికాసారములపూరముల
వడి దనరె నవసింధువారముల యారముల
వదరెఁగడుఁ గ్రొవ్విపికవారములుఁ గీరములు
గదిరె వళులందు ఝుంకారములు బీరములు
గలఁగి పాంథులు కర్ణి కారముల వేరములఁ
దొలఁగి రిల ఘంటలకు దూరముల దూరములఁ
బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును దావులును
గుదిగొన, దనర్చెఁ గడుఁగ్రోవులును మోవులును

సారెకడ తాఁకుసంచారికల చేరికల
　　జారులు చరించి రథిసారికల కోరికల
నిగురుబోండ్లెన్న రైరీవులును గీవులును
　　దిగజాఱ విడిచి రటు తీవులును వావులును
దదనంగతంత్రావతారికల కారికల
　　చదు వంటెఁగేలివన శారికలఁగీరికల
మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును
　　నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును సొలపులును
బోణిమిగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల
　　రాణ దనరారెను బరాగముల రాగములఁ
బరఁగె మధుమదనులకు బరువులును గెలువులును
　　బరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును
రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ
　　బుంజితశ్రీఁదనరు భోగములఁ జాగముల
నలముకొని పెంటిచెరలాటములు గూటములుఁ
జలిపె నహిషక్షిమృగఘాటములుఁగీటములు
　　సొరిది మధువృష్టి వంజులకములఁ దిలకములఁ
గయికొనియె ననువుపసగాటములు వాటములు
　　నయి తరులతల పెనఁగు లాటములు నోటములు
బొరసె విరహిణుల కురుపులకములఁ దిలకములఁ
　　బరుసఁదనము కపోలఫలకముల నలకముల
సరిగెనానాల తాజాలములు సాలములు
　　జరదళుల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
దళు కెసఁగఁ బల్లవవితానముల సూనములఁ
　　బులియుఁ బికమధుపములు బోనములఁ బానములఁ
జవి గొనిరి గరువలు పిసాళములు మేళములు
　　మివులఁ దపసికి నించె మేళములుఁ దాళములు
దగ మసలుభసలసంతానముల గానముల
　　మగువ లెగఁజోఁపి రథిమానముల మానముల
వడిఁద్రిప్పి మరుఁడు జయవంతములు కుంతములు
　　సడలించె మునిజనస్వాంతములు శాంతములు
　　మందిరారామ వనమాలికల డోలికలఁ
బందెములు జరిగెఁగులపాలికల కేలికల
　　సతతమును గందపువసంతములుఁబంతములు

ప్రతులకును నయ్యె రసవంతములఁ కాంతములు
మరిగి యెపుడును గంఠమాలికల పోలికలఁ
బరఁగ మగ లిడి రంకపాలికల బాలికల 6

రెంటికి సరి వర్ణనము. పోణిమి యని ణకారముగాఁ జెప్పవచ్చు నందులకు, ఆ. 'తీవ తీఁగ యనుచుఁ దివిరి పల్కఁగ దగుఁ, బగడ మనఁగ నొప్పుఁ బవడ మనఁగ, భోగిశయన పరఁగుఁ బోణిమి పోడిమి, వేగ వేవ నాఁగ వెలయుఁ గృష్ణ.' యని యనంతునిఛందమందు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోణిమిఁ జెఱుపవా బుధులు నుతింప' యని రామాయణద్విపద.

మ. త్రిజగన్మోహనతన్ వసంతఋతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁగా
యజమానత్వరసప్రకర్ష మహిమవ్యాప్తిన్ విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చనితాంతసంయమిత విశ్వామిత్ర మౌనీశబు
ద్ధి జయప్రౌఢిని మించు టెంతయు ధరిత్రిం దేటతెల్లంబుగన్. 7

భా. త్రిజగన్మోహనతన్ = మూఁడులోకములవారికి రమ్యమోటచేత, వసంతఋతువు, ఈరీతిన్ = పూర్వము వర్ణించిన ప్రకారమున, ప్రకాశింప, కాయజమానత్వర = మన్మథునియొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిన్ = అధికప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్మెచ్చ, నితాంత సంయమిత విశ్వామిత్రమౌ = మిక్కిలి శిక్షింపబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైన, ఈశబుద్ధిన్ = పాండురాజుబుద్ధిని, జయప్రౌఢిన్ = జయప్రౌఢిచేత, మించుట = చలింపఁజేయుట, ధరిత్రిం దేటతెల్లంబుగ విజృంభించెను.

రా. యజమానత్వ = సోమయాజిభావమందుఁగల, రసప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిన్ = రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితన్ = మంచియతిత్వముచేత, నొప్పట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల సంహరించి యజ్ఞముసేయ యత్నముచేయుట యని ఫలితార్థము. తేలతెల్లంబుగ, విజృభించెను. క్రియ.

వ అప్పుడు 8

మ. అనయము మ్రోల నేకతమహార్దగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁ గాం
క్ష నరయుపాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుండవారితా
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతి యై ప్రవర్తిలన్. 9

రా. ఏకతము = మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హార్దగతిన్ = స్నేహవర్తనచేత, చిన్ని = ముద్దు వచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతారసిరులు, చెలంగఁ గాంక్ష నరయు, పాండు = శుభ్రమైన, రాజిత = మనోహరమైన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు దశరథుఁడు, అవారిత = నివారింపఁబడని, అతనువిభవ = అనల్పవిభవ

ముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత, సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోధృతియై = మనస్సంతోషము గలవాఁడై, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. ప్రవర్తిలఁగా, చేరెనని ముందటి పద్యమునఁగ్రియ.

భా. అనయము = మిక్కిలియు, మ్రోలన్ = సమీపమున, ఏకతము = ఏకాంతమున, తనచిన్నిరామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాద్రియొక్క, చంద్రునినగు మోముదామర సిరుల్ = చంద్రుని నవ్వెడుముఖపద్మ కాంతులు, కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇత = పొందఁబడిన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు, అత నువిభవ = మన్మథవిభవముచేతనైన, ఆధి = మనోవ్యథయొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, అసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై = మనోధైర్యముగలవాఁడై, ప్రవర్తిలఁగా, ఆయమచేరెనని ముందరిపద్యములోఁగ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ
హాయతధైర్యమహిమగని యసురక్షయమ
త్యాయత్తతఁదాఁజేయక
యాయతనుక్రియకుఁజేరె నతనినియతిచేన్. 10

రా. ఆయమ = మాద్రి, మహాయతధైర్యమహి = అధికధైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్ష = ప్రాణరక్షను, అమత్యాయత్తతన్ = అబుద్ధివశమున, తాఁజేయక, ఆయతనుక్రియకున్ = ఆమన్మథక్రీడకు, అతనినియతిచేన్ = ఆపాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరెను.

రా. ఆయమనియమైకనిధి = యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన యావిశ్వామిత్రుఁడు, "శరీరసాధనా పేక్షం నిత్యం యత్కర్మ తద్యమః, నియమస్తు సయత్కర్మ నిత్యమాంగంతుసాధన" మ్మని అ. మహాయతధైర్య, మహిమ = మహిమను, కని = ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమకు, గని = ఆకరమైనవాఁడు, అసుర క్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయత్తతన్ = ఆసక్తిచేత, అతనుక్రియకు = అధికోద్యోగమునకు, అతని నియతిచేన్ = ఆదశరథుని భాగ్యమున, చేరెను = వచ్చెను.

చ. మనుజవరుండు నప్డు నడుమన్ ఘటియిల్లెడువిఘ్న వాక్ప్రవ
ర్తనలు గురు ప్రయత్న విహితంబులు సేయుచు రామ యేక్రియన్
నిను విడనేర్తు నంచుఁగడు నెమ్మిఁగవుంగిట జేర్చి యంతటం
దనయసువాంఛ డించి తగఁదన్పేఁదదర్థిఁగృతార్థుఁ గామునిన్. 11

రా. మనుజవరుండు = దశరథుఁడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంపలేనను మాటలను, గురుప్రయత్న = వసిష్ఠనిర్బంధముచేత, విహితంబులు సేయుచున్ = మాన్పినవాఁడై, తనయసువాంఛన్ = అధిక పుత్త్రవాత్సల్యమును, డించి, తత్ = ఆ రాముని, అర్థిన్ = తోడుకపో నిశ్చయించినవాని, మునిని గృతార్థుగాఁదన్పెను.

భా. మనుజవరుండు = పాండురాజు, నడుమన్ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నవా

క్ప్రవర్తనలు = మాద్రి ప్రతికూలోక్తులను, గురుప్రయత్నవిహితంబులు సేయుచున్ = అధికప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ = మాద్రికి సంబుద్ధి. తనయొక్క, అను వాంఛను డించి, తత్ = అప్రాణములను, ఆర్దిన్ = హరియింప నిశ్చయించినవాని, కృత = చేయఁబడిన, అర్దున్ = ప్రయోజనము గలవాని, సంఘటనకర్త యనుట, తన్పెను, మాద్రి మాటలు వినక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్న నిరాసంబు సలుప నతఁడు
రామసాంగత్య మర్థించెఁబ్రమదగరిమఁ
బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁదనుపు వొంగఁ
బ్రస్తుటం బైనయుత్సాహభరముఁ బూనె. 12

భా. స్వవిధి = తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుపన్ = విఘ్నములేకుండఁజేయఁగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను = క్రీడించె ననుట, అంతన్ = అటుత ర్వాత ప్రమద = మాద్రి, గరిమఁబెనుచు = గౌరవహేతువైన, తదనుయాత్రకున్ = తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహభరమునుబూనెను.

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు = స్వానుష్ఠానవిఘ్నరాహిత్యమును, చలుప, అతఁడు = విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మర్థించెన్ = రాముని నంపుమనెను, అంత = దశరథుఁడంపెదన్న తర్వాత, ప్రమదగరిమఁబెనుచు = సంతోషాతిశయమును గ్భూర్చుచున్న, తత్ = అరఘునాధునియొక్క, అనుయాత్రకున్ = వెంటవచ్చుటకు, ప్రస్తుటం బైన యుత్సాహభరముఁబూనెను = త్వరపడెననుట.

స్రగ్ధర. తలఁ పిట్లుత్సాహ మొందం దనయజనపరిత్రాణ మర్థించియ
క్కం, దళితాపత్యానురక్తిన్ మహిపునమగతిందానురాఁ బూన
కుండన్,వలనొప్పన్మాన్పి స్వస్థానమునకుఁజనియెన్ రామునాత్మే
శుఁ బ్రేమా,త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రానవరతనయయోగాఢ్యుఁదోడ్కొఁ
చువేడ్కన్. 13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కంద ళితా పత్యానురక్తిన్ = ఆచిగిర్చినపుత్రానురాగము కలవాని. మహిపున్ = దశరథుని, మాన్పి = తిరుగనంపె, ప్రేమచేత అత్యలఘు = అతిశయమౌనట్టుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుఁడైన, "శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలశ్చ" అని అ. సుమిత్రా = సౌమిత్రయొక్క, అనవరతనయ = అవరతనయుఁడు గాని జ్యేష్ఠుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, "యవీయో వరజానుజా" అని . యోగాఢ్యున్ = కూటమిగలవాని, ఆత్మేశున్ = పరబ్రహ్మస్వ రూపమైనవాని, రామునిఁదోడ్కొంచు, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకున్ = ఆశ్ర మమునకు, చనియెను, కందళి తాపత్యానురక్తిన్మహిపునను దిక్కున, బిందువునకు నకారము యతిచెల్లినందుకు, తే. 'టతప వర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదినబిందువు లుండెనేని, వరుస ణనములు వళులగువానికెల్ల, నవనిఁగొందఱు

సుకవులయనుమతమున' నని కావ్యాలంకార చూడామణి, 'కందళచమత్కారపరంపరల్ పయిపయిన్ మధ్యాహ్నముందెల్పెడి' నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము = పుత్త్రజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత = పోఁగొట్టఁబడిన, అపత్య = పుత్త్రులయందుఁగల, అనురక్తిన్ = వాత్సల్యము గలదాని, అక్కన్ = కుంతిని, అక్కందళిత యనుదిక్కున, క. 'నాంతము లైనపదంబుల, పొంతంబై యున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగఁజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు సున్న లభినవదండీ' యనులక్షణమున నకారపుఁబొల్లు సున్నైనది. ఏయక్షరమున్నఁగాన సున్న నిలువఁజెప్పవచ్చునందుకు, లయగ్రాహి. 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొనసివచ్చు మధుపమ్ములసుగీతనినదమ్ముల' అని యాదిపర్వమునందు నన్నయభట్టు ప్రయోగము. మహిపునమగతిన్ = రాజువెంటను, మాన్పి, ప్రేమ = ప్రియముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి నధికమైన, శ్రేయః = పుణ్యమునకు. "స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్య శ్రేయసీసుకృత" మని అ. సుమిత్ర = లెస్సచెలికాఁడైన, అనఁగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁడనుట, అనవరత = ఎడతెగని, నయ = నీతిగల, యోగ = ఆత్మ యోగముచేత, ఆఢ్యున్ = సంపన్నుఁడైనవాని, రామున్ = మనోహరుని, ఆత్మేశున్ = తనపతిని, తోడ్కొంచు, స్వస్థానమునకున్ = స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విసృష్టులైన యట్టి
రాకుమారులు సహజననీకయాత్రఁ
బూని సంయమీశ్వరనీయమాను లగుచుఁ
జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ. 14

భా. అట్లు, తండ్రిచేతన్ = పాండురాజుచేత, విసృష్టులైనయట్టి = విడువఁబడినట్టి, తండ్రిచచ్చినవారనుట, రాకుమారులు = ధర్మజభీమార్జుననకులసహదేవులు, సహజననీకయాత్రన్ = తల్లియైన కుంతితోఁగూడిన యాత్రను పూని, సంయమీశ్వరులచేత, నీయమానులగుచున్ = తోడుకొని రాఁబడినవారై, విషాదమొదవన్ = ఖేదపడుచును, నిజపురమునన్ = హస్తినగరమునకు, చనిరి.

రా. తండ్రిచేత, విసృష్టులైనయట్టి = అంపఁబడినట్టి, రాకుమారులు = రామలక్ష్మణులు, సహజన్ = కులాచారయోగ్యమైన - స్వభావసిద్ధమైన దనుట, అనీక యాత్రను = యుద్ధయాత్రను, "అస్త్రియాం సమరానీకరణాః" అని అ. సంయమీశ్వర = విశ్వామిత్రునిచేత, నిజపురమునకున్ = అయోధ్యకు, విషాదమొదవన్ = ఖేదమగునట్లుగా, చనిరి.

సీ. అత్తెరంగునఁజను నప్పుడు దమవార్త
దవుదవ్వులను విని తత్పథంబు
నందు మదప్రౌఢి మందాటకమహాభ
హరిశతాంగసమృద్ధిఁగరముమించు

సముదగ్రతరబల సంపద నెదురుగాఁ
గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁడనుప నతని
ప్రియముగా రాముసంశ్రితధర్మగుణమైన
యమ్ము బుధాళికి సమ్మదకర
ఆ. మగుచుఁ బరగె నమ్మహాబలములదము భ
జించి యమరనగరిఁ జేర నంత
నక్కుమారు లరిగి రావలమానని
గాఢధృతినిమౌనికథలు వినుచు. 15

రా. మదప్రౌఢిమన్ = గర్వోద్రేకముచేత, మహేభ = మత్తేభములయొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు "శతాంగః స్యందనో రథః" అని అ. సమృద్ధిన్ = అతిశయముచేత, కరముమించు, బలసంపదన్ = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఎదురుగాననుప అతని ప్రియము, గారాము, సంశ్రితధర్మగుణమై, నయమ్ము = నీతియు, బుధాళికిన్ = పెద్దలకు, సమ్మదకరమగుచుఁబరఁగె నమ్మహాబలము తము, భజించి యమరన్ = కొల్చి యొప్పఁగా, అవలమాన = ఇంచుకంతచలింపుచున్న, "అజీషదర్ద్రేఽభివ్యాప్తౌ" అని అ. నిగాఢధృతిక్ = అధికధైర్యముచేత, అక్కుమారులు, మౌనికథలు = వెంట వచ్చెడుమునుల వాక్యములను, వినుచు, అరిగిరి = హస్తిపురికిఁబోయిరి.

సీ. అరితిఁజని తమయానగరంబు ప్ర
వేశించి మెలఁగ నుద్వృత్తి నడరు
నస్రపయోధుల నంబకంబుల నాఁగి
తన్మహాశ్రమశోక దైన్యభరము
వారించుటకుఁదమకురువృద్ధు లొసఁగెడు
బహుళతాపసహిత భాషితములు
దీవెనల్ వినయవి ధేయతతోడఁజే
కొనుచును వెండియు నెవరుదారలు
ఆ. గౌరవము లొనర్పఁగైకొంచుఁగ్రమమునఁ
బితృవియోగచింతఁద్రిదిలి క్రీడ
సలిపి రెల్లప్రొద్దు సన్మానసస్థితిఁ
జాల ధార్తరాష్ట్ర లీలఁదగిలి.

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తినగరమును, ప్రవేశించి, అస్ర = కన్నీళ్లనెడి, పయోధులన్ = సముద్రములను, "అస్రమశ్రుణి శోణితే" అని అ. అంబకంబులన్ = నేత్రములయందు, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వి. ఆఁగి, తత్ = ఆవ్యధచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికలుగల, శోక = ఖేదముయొక్క, దైన్యముయొక్కయు. 16

భరమున్ = అతిశయమును, "భరోఽతిశయభారయోః" అని వి. హరియించుటకు, తమ, కురువృద్ధులు = భీష్మాదులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధికపరితాపముతోడ, సహిత = కూడిన, భాషితములను, నెనరుదొరలు = నెనరులుగలరాజులు, గౌరవములు = పూజలను, ఒనర్పఁగొకొంచు, పితృవియోగచింతన్ = పాండురాజు పోయినవిచార - మును, ప్రదిలి = విడెచి, సన్మానస్థితిన్ = మంచిమనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదుల యొక్క, లీలఁదగిరి క్రీడసలిపిరి.

రా. అరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, "అజ్ఞప్తియానతి యాజ్ఞ యాన" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁజెప్పనది. అస్రప = రాక్షసులైన, యోధులన్ = వీరులను, అంబకంబులన్ = బాణములచేత, ఆఁగి = నివారించి, తత్ = అవిశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ = తపోవనమందుఁగల, తమకు, ఉరువృద్ధులు = అభివృద్ధులను, ఒసఁగెడు బహుళతాపసులయొక్క, హితభాషితముల = ప్రియోక్తులయందుఁగల, దివెనలను జేకొనుచు, వెండియున్ = మఱియు, నెనరుదొరలు = ప్రియముగూడిన, గౌరవములను, ఒనర్పన్ = మునీశ్వరులుచేయఁగా, సత్ = సత్పురుషులయొక్క, మానస = మనస్సనెడిమానస ఒనర్పన్ = మునీశ్వరులుచేయఁగా, సత్ = సత్పురుషులయొక్క, మానస = మనస్సనెడిమానస సరస్సునందుఁగల, శ్లిష్టరూపకము. "సితాంశువర్ణైర్వయతిస్మ తద్గుణైః" అని నైషధ ప్రయోగము. స్థితిన్ = వర్తనచేత, ధార్తరాష్ట్రలీలన్ = హంససామ్యమును "ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైః" అని అ. తగిరి క్రీడసలిపిరి.

మ. అమితప్రౌఢిగధార్మి కాగ్రియపితృ వ్యాదిష్టవృత్తిన్ మహో
త్తమభక్తిన్ గ్రహియించి శాంతనవస త్త్వశ్రీ చమత్కారప
క్త్రిమసౌభాగ్యధురీణతన్మహిమహా ర్షిస్వాంతలీలోచితో
త్తమసంక్రీడ లొనర్చి రక్కుమరు లాత్మజ్ఞాతిసఖ్యాఢ్యులై. 17

రా అమితప్రౌఢిని, గ = పొందినవాఁడునై, ధార్మిక = విలుకాండ్రలోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుఁడైన, "పరార్ధ్యాగ్రప్రాగ్రహరప్రాగ్ర్యాగ్ర్యాగ్రీయమగ్రియ" మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపింపఁబడిన, వృత్తిన్ = వర్తనను, గ్రహియించి, శాంత = పరస్పరవిరోధములేనివియు, నవ = ప్రాయపువియునైన, సత్త్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధియొక్క, సమూహముయొక్కయనుట, చమత్కార = చెల్లాటములచేత, పక్త్రిమ = పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పిదమును, ధురీణ = వహించిన, తన్మహి = ఆతపోవనభూమియందున్న, మహర్షి = మునీశ్వరులయొక్క, స్వాంత = మనస్సుల యొక్క, లీలా = ఉల్లాలమునకు, ఉచిత = తగిన, ఉత్తమసంక్రీడల నొనర్చిరి, ఆత్మజ్ఞ = బ్రహ్మణ్యులతోడనైన, అతిసఖ్యాఢ్యులై.

భా. అమిత, ప్రౌఢిగన్ = ప్రౌఢియగునట్టుగా, ధార్మిక = ధర్మాత్ముఁడైన, అగ్రియ పితృవ్య = పెదతండ్రియైనధృతరాష్ట్రునిచేత, "పితృభ్రాతా పితృవ్యస్స్యా"త్తని అ. ఆదిష్ట = ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ =

బలసంపదయొక్క, తన్మహిమ = అద్భుతరాష్ట్రనియైశ్వర్యముచేత, హర్షి = సంతోష ముగల, ఆత్మజ్ఞాతి = దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రౌఢచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బొనర్పన్ జగ
ద్విశ్వాస్యస్థితిఁజాలి యున్కి నటులవ్వీరార్భకుల్ గాంచి ర
త్యైశ్వర్యాహమికావిశృంఖలవిహారారంభవిస్రంభముల్ 18

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ = సమస్తమైన, అమిత్ర = శత్రువులయొక్క, వితాన = సమూహముచేతనైన, అవ్వీరార్భకుల్ = కౌరవపాండవులు, అత్యైశ్వర్య మును, అహమికా = పరస్పరాతిశయాహంకారమును, విశృంఖలవిహారములను, ఆరం భములయందుఁగల, విస్రంభములు = విశ్వాసములను, "సమౌవిస్రంభవిశ్వాసౌ" అని అ. సిద్ధఫలములైన యుద్యోగములను ననుట, కాంచిరి.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రౌఢచాపక్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, "క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానం త్రిషు తూచ్ఛకే" అని అ. అవ్వీరార్భకుల్ = ఆ రామలక్ష్మణులు, అత్యైశ్వర్య = ఈశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాతత్పురుషము. ఐశ్వర్యశబ్దము "గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః ష్యఞ్" అని కర్మధారయయందలి ష్యఞ్ప్రత్యయాంతము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశృం ఖల = అనివారితములైన, విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుఁగల, విస్రంభములు = అసంకోచవృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇమ్మాడ్కి నయ్యన్నదమ్ములపాపల
వార్యఖేలల నతివ్యాప్తమైన
యాసవనక్షోణియందును సరసుల
గరిడినిష్ఠపురాణపరిచితిఁబ్రియ
మందెడుసమయంబునం దాటకాకుమా
రులలోలసద్బలరూఢి నెందు
మాఱుద్ది లేకొప్పమాఱుభీమోద్ధతి
ప్రబలంగఁదారాసరణి మెలంగ

తే. గడఁక చాలక కదుఁగలఁగెడు తాపస
నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
గొఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
దు లగురాజనందనులు గడంగి 19

రా. ఇమ్మాడ్కిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాపలవ = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, ఖేలలన్ = విహారములచేత, అతివ్యాప్తమైన, అసవనక్షోణియందున్ = ఆయజ్ఞభూమియందు, సరసులగరిడిన్ = రసికులవెంబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితిన్ = పురాణశ్రవణమువలన, ప్రియమందెడు సమయంబున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీచులు, అలోల = చలింపని, సద్బల = మంచి సేవయొక్క, భీమ = భయంకరమైన, తారాసరణిన్ = ఆకాశమున, మెలంగఁగా, తాపసనాధ = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృదయవర్తనంబు తేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిఁజేయఁబడిన, సుయోధ = శూరులయొక్క, నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలితప్రారంభులైరని ముందటిపద్యములోఁగ్రియ.

భా. ఇమ్మాడ్కిని, అన్నదమ్ములపాపలు = కౌరవపాండవులు, అవార్య = విశ్వంఖలమైన, ఖేలలన్ = విహారములయందు, అసన్ = అపేక్షచేత, వనక్షోణి యందున్ = ఉద్యానవనభూమియందును, సరసులన్ = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇష్ట పురమా = వేడుకయొక్క, పరిచితిన్ = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందు, ఆటకు నాకుమారుల లోలసద్బలనిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి = భీముని యౌద్ధత్యము, ప్రబలంగ, తారు = తాము, ఆసరణిన్ = ఆరీతిని, మెలంగ, కడఁక = ధైర్యము, చాలక, తాపసనాధ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబుతేర్చి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, "భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ" మని అ. కలిత = కూడిన, సుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నా యనయాధ్వరక్షణవిభూతాపాదియై మించురా
క్షసకర్మంబునకు దలంకక సమగ్ర స్థైర్యధారేయమా
నసులై డెందములోనధర్మ పటిమం దద్భీమసేనాంగద
ర్పసముద్రేకము రూపుమాపఁగలితప్రారంభులై రంతటన్ 20

భా. అసమ = సరిలేని, అమ్నాయ = కులముయొక్క, "ఆమ్నాయ స్సంప్రదాయకః" అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గముయొక్క, రక్షణమునకు, రాక్షసకర్మంబునకున్ = క్రూరకృత్యమునకు, లోను, అధర్మపటిమన్ = అధర్మపు నేర్పుచేత, కడమసులభము.

రా. అసమమైన, అమ్నాయనయ = వేదవిధిగల, "శ్రుతిః స్త్రీ వేద అమ్నాయః" అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, "నిర్వ్యాపారస్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. రక్షసకర్మంబునకున్ = రాక్షసగ్రహ యత్నములకు, తలంకక, ధర్మపటిమన్ = వింటినేర్పుచేత, తత్ = రాక్షసులయొక్క, భీమ = భయంకరములైన సేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రధకరితురగపదాతులయొక్క దర్పసముద్రేకమును రూపుమాపు డెందములోన, కలిత ప్రారంభులైరి = ఉద్యోగించిరనుట.

ఉ. తోరపుటల్కనారిపులు దొమ్మిగఁబైపయిఁగ్రమ్మవారిలీ
లారణవృత్తిఁగిట్టి కడు లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁడే
పారెడు వేడ్కతో నెరపెనప్పుడు కాండపటుప్రహారదు
ర్వారవిధిన్ సుబాహుఁడను వాఁడిలసద్గతి గాంచి మించఁగన్. 21

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణములయొక్క, సుబాహుఁడనువాఁడు, ఇలసద్గతిగాంచి మించఁగా కడు, లావు = బలిమిని, నెరతెనని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కను, అరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా = జలక్రీడయందను, రణవృత్తిన్ = పోరాటముచేత, పైపయిఁగ్రమ్మఁగాఁ గడులావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియదృష్టముగల, "స్వశ్రేయసం శివం భద్ర" మని అ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = లెస్సభుజములు గలవాఁడనెడి, వాఁడి = ప్రతాపము, లసద్గతి గాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించఁగా, కాండ = ఉదకముయొక్క, "కాండో z స్త్రీ దండబాణార్వర్గావసరవారిషు" అని అ. పటుప్రహారవిధిని నెరపెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. అప్పుడతండు మఱియును. 22

క. వెసఁదజ్జ్యేష్ఠుని నతిసా, హసుని హృదర్పితమహాశుగాశుగవేగో
ల్లసనప్రసభాచరితా, ధిసముద్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్. 23

భా. వెసను, తజ్జ్యేష్ఠునిన్ = దుర్యోధనుని, మహాశున్ = అధికశోక మనెడి, 'మన్యుశోకాతుశుక్ స్త్రియా" మని అ. ఆశుగ = బాణములయొక్క, ఆ. ధిసముద్ర = చింతాసముద్రమందు, నిపాతున్ = పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

రా. తజ్జ్యేష్ఠునిన్ = మారీచుని, ఆశుగాశుగ = వాయువ్యాస్త్రముయొక్క, "ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ" అని అ. ఆచరితమైన, అధిసముద్ర = సముద్రమందు, అవ్యయీభావము, నిపాతున్ = పాటుగలవానిఁగా చేసెను.

చ. అతఁడును నట్ల బాల్యదశయందు కడుం బిరుదైనయాబలా
ద్భుతునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు వేళఁగ్రూరచి
త్తతఁదనమూఁకతోఁ బొదివి తాఁదదజయ్యతచూచుటన్ భయా
హతమతిఁగట్టి పైచె వెస నాపగలోహ ననారతంబుగన్. 24

రా. అతఁడును = అమారీచుఁడును, అబలాద్భుతుని = రామునియొక్క, దురంబు= యుద్ధము, అరిస్ఫురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూలన్ = కొంచెము పడునట్టుగా, ప్రవర్తిలు వేళ, తత్ = ఆరామునియొక్క, అజయ్యత = జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, "క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే" అని నిపాతము. చూచుటవల్ల లోనన్ = మనసులోన, ఆపగ = భ్రాతృవధద్వేషమును, అతఁడు, కట్టిపైచెను = అణఁచెను, అని యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్ల = పూర్వోక్తప్రకారమున, జలాద్భుతున్ = భీముని, నిదురన్ = నిద్రచేత, పరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు వేళ = ఏమఱియుండునప్పుడనుట, ఆపగలోనన్ = నదియందు,. స్రవంతినిమ్నగాపగా అని అ. వారితంబుగ, కట్టివైచెన్ = బంధించిపడవేసెను, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 25

క. ఘనవిగ్రహాజ్జృంభణమున
ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచివచ్చునబ్బా
లుని గని వెఱఁగంది రాత్మహో నచటిజనుల్. 26

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "విగ్రహస్సమరే కాయే విస్తారప్రవిభాగయోః" అని వి. జృంభణమున్ = నీళ్లుచేత, కట్లుదెగఁగా, అవ్వాహినిన్ = ఆనదిని, "స్రవంత్యామపి వాహినీ" అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించివచ్చుచున్న.

రా. విగ్రహాజ్జృంభణమునన్ = యుద్ధతిశయముచేత, అవ్వాహినిన్ = రాక్షస సేనను, తనకు, అట్లు= అరీతిని, తెగఁగన్ = తెగిపోఁగా.

క. ఆతఁడు మదిఁ జతురాత్మ
భ్రాతృసహాయుతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద
ద్జ్ఞాతులయోగస్ఫుటవిధు
లీతెఱఁగున జరుగ నిర్వహించె విజయుతన్. 27

రా. అతఁడు = రాముఁడు, చతుర= సమర్థుఁడైన, ఆత్మభ్రాతృ = లక్ష్మణుని యొక్క, తద్జ్ఞ= విశేషజ్ఞుండైన విశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతన్ = విశిష్టజయముకలవాఁడౌటచేత, నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు = భీముఁడు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మభ్రాతృ = ధర్మాదులయొక్క, తద్జ్ఞాతుల = ఆదుర్యోధనాదులయొక, ఆగః = అపరాధములయొక్క, 'ఆగోపరాధోమంతుశ్చ" అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించకొని చేయుటలు, "శర్పరే వరివా విసర్గలోపః" అని విసర్గలోపము జరుగఁగా, విజయతన్ = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ. అతఁడు దానవిహాత యైనవసుధయంద
ముసు మించుప్రఖ్యాతి ఘనసమృద్ధిఁ
దనర విశ్వామిత్రు తాపసుప్రొత్సాహమో
దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ

శక్తినంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు
వర్ణింప నెక్కుడై వఱలఁగాంచెఁ
గావున నవీర్య కలితుఁడాశత్రుల
యమ్మనాకులవృత్తి నిమ్ముకొనఁగఁ
తే. జేసె నంత ఘనఖ్యాతి భాసిలఁగృప
నామునిఁబురస్కరించి నానామహాస్త్ర
గరిమ వడసి కుమారు లాగురునిరూఢిఁ
దిరముకొలిపెఁదదచ్యుత తేజ మిలను. 28

భా. అతఁడు = భీముఁడు, తాను, అవిహతయై, నవసుధయందమును = అమృతరీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి = కీర్తి, తనర, విశ్వామిత్రతాప = అఖిలశత్రుతాపము యొక్కయు, సుహృత్ప్రమోద = మిత్రసంతోషముయొక్కయు, స్ఫూర్తిని సాధించి, తత్ = ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అఘనాశనిగన్ = దుఃఖమును విడిచిన దగునట్టుగా, అంబకున్ = తల్లియైన కుంతికి, దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెఁగావున, అవీర్యకలితుఁడు = భీముఁడు, ఆశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, అమ్మను = గాంధారిని, ఆకులవృత్తి నిమ్ముకొనఁగఁజేసెన్ = విచారపడఁజేసెను, అంత, ఆకుమారులు = కౌరపాండవులు, కృపనామునిన్ = కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడసిరి, తత్ = ఆకుమారులయొక్క, అచ్యుత = జాఱని, తేజము, ఆగురుని = కృపునియొక్క, రూఢిన్ = ప్రసిద్ధిని, తిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, దానవి = తాటక, హతయైన వసుధయంద = నొచ్చి పోయినభూమియందే, మును = మునుపు, విశ్వామిత్రతాపసు = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్రమోదస్ఫూర్తిని సాధించి, తద్గురుత్వశక్తిన్ = ఆయన యొక్క గురుత్వముతోఁగూడిన సామర్థ్యముచేత, వర్ణింప నెక్కుఁడై వఱల, అంబక = బాణములైన, ఘన = మేఘములును, ఆశని = పిడుగులును, గదా = గుదియలును, ఆసి = చంద్రహాసమును, ఆదులు = మొదలుగాఁగలవాని, వారుణాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర- రౌద్రాస్త్రములు మొదలైనయస్త్రము లనుట, "చంద్రహాసారిష్టయః" అని అ. కాంచెన్ = పరిగ్రహించెను, కావున, అవీర్యకలితుఁడు = రాముఁడు, శత్రులయమ్ము = శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తిన్ = అనాయాసముననే, చేసెను. స్వతః సిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నభ్యసించి శత్రుజయమును జేయుటకు హేతువుఁజెప్పచున్నాఁడు, తత్ = ఆ, అచ్యుత = విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముఁడు, అంత = అంతైన, రఘునాథునికిని గురువనెడియనుట, ఘనఖ్యాతిభాసిల, కృపన్ = తనదయవలన, ఆమునిన్ = విశ్వామిత్రుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రాకుమారు = రాజపుత్రునియొక్క, లాగు = రీతిని, ఉరునిరూఢిచేతఁ దిరముకొలిపెను, తాను శిష్యుండై విశ్వామిత్రునికి c బ్రసిద్ధి గల్పించె ననుట.

వ. అంత. 29

సీ. సంయమిదివ్యతేజమునఁ గుంభిని జనిం
  చినయాదిలక్ష్మి నజేయుఁడైన
విమలశీలునిరఘువీరకులోత్తంసుఁ
  దాఁగూర్చువాఁడయితన్నృపాల
వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి
  దనర నత్యాశ్చర్యజనక ధామ
భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రవ
  ర్తనమనుభవ్యసుధన్వినూత్న

తే. విరచితావధానశ్రుతివీథికలను
ద్రోణులసదాదరైకధురీణుఁడగుచుఁ
బ్రౌఢి మన్నించె మేదినీపతిసుతులును
దద్ధనుశ్శక్తిపస గాంచుతమిఁబొదలిరి. 30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభినిన్, భూమియందు, దివ్యతేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మిన్ = సీతను, రఘువీరకులోత్తంసున్ = రామునిని, కూర్చువాఁడయి = వివాహము చేయించు యత్నము చేసినవాఁడై, మనఃపరశఃతి, గురువై = అధికమై, తనర, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ = గృహమందున్న, భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ = బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దమీఁద నిమనచ్ప్రత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము, అను = అనెడి, సుధన్ = అమృతమును, శ్రుతివీథికలను = కర్ణరంధ్రములనెడు, ద్రోణులన్ = దొన్నెలయందు, "ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీ" అని అ. ప్రౌఢిమను, నించెన్ = నిండించెను- నిలిపెననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునన్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిన్ = కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మిన్ = నయాదిగుణసంపదచేత, అజేయుఁడేన విమలశీలుని, నిరఘున్ = అఘరహితుఁడైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనకమైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్లనైన, స్థేమ= స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తా ప్రవర్తనచేత, మను ఒప్పుచున్న, భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాఁడైనవాని - ధనుర్ధరుని ననుట. నూత్నమౌనట్టుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతివీథికలనున్ = వేదమార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణున్ = ద్రోణాచార్యుని, తన్నృపాలవరకుమారకులకున్ = కౌరవపాండవులకు, తాను, కూర్చువాఁడయి = అప్తుఁడై, గురువై = ఆచార్యుఁడై, తనర, మేదినీపతి = ధృతరాష్ట్రుండు, మన్నించెను, అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమిన్ = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొదలిరి = వర్తించిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు 31

మ. గురుసంకల్పము చొప్ప దప్ప కెలమిన్ క్ష్మోణీజనాశ్చర్యవి
స్ఫురణ బొంద ఘనోగ్రకార్ముకరంబున్ వంప నెంతే మహో
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిఁబొదలన్ సామర్థ్యసంపద్ధురం
ధరుఁడా రామవిభుండు జిష్ణుఁడు సముద్భాసిల్లెనత్యంతమున్ 32

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = ఖ్యాతిని, ఒందను, శర = బాణ ముల యొక్క, రామవిభుండు = మనోజ్ఞ కాంతిగలవాఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, సముద్భాసిల్లెన్ = లెస్సగాఁ బ్రకాశించెను. క. 'సల్లలితైకపదముపై, నిల్లుంజూట యగుట యనఁగ నెల్లెడఁజను రా, బిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వర్తిల్లు టనఁగఁ బెనుపై యనికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁగ్రియాపదములలోఁబ్రభవిల్లుట యనియెత్తినాఁడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడఁ జెప్పినాఁడు.

రా. గురు = విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్ప, ఆశ్చర్యవిస్ఫురణము = వింతైనకాంతిగల, క్ష్మోణీజను = సీతను, పొందన్ = వరించునట్టుగా, ఉగ్రకార్ముక వరమ్మున్ = రుద్రచాపమును, వంపన్ = ఎక్కుఁబెట్టుటకును, మహోశరసోత్కర్షరయ ప్రయుక్తిన్ = అనురాగమహిమవేగ ప్రేరణ చేత, ఎంతేన్ = మిక్కిలి, పొదలన్ = అత్యధికమౌచునుండఁగాననుట, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, సముద్భా సిల్లెను = సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధురంధరుఁడు గనుక నీశ్వరునివిల్లు వంచి సీతను వరించదనని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండెననుట.

సీ. అపుడేమి చెప్పన న్యాసాధ్యతద్ధను
ర్వ్యార్తసర్వక్షత్రవంశ్యులందు
మిగులఁగర్హాసహ్యముగఁ బర్వనతఁడు త
న్మహిమపెంపునరాతి మత్సరవిధి
నాత్మలో సరకుసేయక సంభ్రమించె స
న్మునికృప జనకునింటను వివాహ
మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
త్రమహత్త్వకృత చండధామయుక్తి

తే. నుదయ మందిన మేటియున్యులకలఁగునె
యరయ నిట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
ధాత్రి పైఁగుంద సూతసంతానభావ
గణనఁ బ్రబలుట తత్పోషకారణమున. 33

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తత్ = అవింటియొక్క, మున్ను = మునుపు, మహిమ పెంపును, ఆరాతి = శత్రులయొక్క, మత్సరవిధిన్ = తనజయమును సహిం పనివారి తోడిద్వేషమును, సరకుసేయక జనకునింట వివాహమగుటకు, సంభ్రమించెన్ = త్వరపడెను. ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక = అవిశ్వామిత్రునిబాణములయొక్క,

ధామయుక్తిన్ = ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ = అభ్యుదయమును, అందినమేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకున్ = పరులకు, అలఁగునె = లోపడునా, ఇట్లు, అర్క సంతతి = సూర్యవంశముయొక్క, ఖ్యాతి = మహిమ, తత్పోషకారణమునన్ = ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల, ధాత్రిపై, కుంద = మొల్లలయొక్కయు, "మాఘ్యం కుంద" మని అ. సూత = పాదరసముయొక్కయు, "రసస్సూతశ్చపారదే" అని అ. సంతాన = కల్పవృక్షముల యొక్క, భా = కాంతియొక్క, అవగణనన్ = తిరస్కారమువల్లఁబ్రబలుట.

భా. తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ధనుర్వార్త మిగుల, కర్ణానహ్యముగఁబర్వ = కర్ణునికి ససహ్యముగాఁబరఁగ, అతఁడు = ఆకర్ణుఁడు, తన్మహిమ = అధనుఃప్రావీణ్యము యొక్క, పెంపును, నర = అర్జునుమీఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత సరకుసేయక సంభ్రమించెను, ఇంకc బూర్వకథాసూచనముగాఁగవికాయము. తత్ = ఆయర్జునుని యొక్క, అంబకున్ = తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు, మున్ను = మునుపే, జనకుని = కుంతి భోజునియొక్క, ఇంటను, సన్ముని = దూరవాసునియొక్క, కృపన్ = అనుగ్రహమువల్ల, ఆశ్చర్యమంత్రమహత్త్వకృతమైన, చండధామయుక్తిన్ = సూర్య యోగముచేత, ఉదయమందిన = పుట్టిన, మేటి = కర్ణుఁడు, అన్యులకలఁగునె, కాకుస్వరము, అర్కసంతతి = సూర్యపుత్త్రత్వముచేతనైన, గణనన్ = ఎన్నికచే, ప్రబలుట, తత్ = అసూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటులుండెఁ గన్గొనుసమస్తకజనుల్ దమలోనఫల్గును
స్మదఘనశత్రుభంగగరిమన్ గురుదక్షిణ సేసి యొప్పశ
శ్వదనఘుc జారుమూర్తిమనువంశవతంసు నుతించి రిమ్మహా
భ్యుదయునిఁగన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సంధిలన్. 34

భా. మదఘన = గర్వపూర్ణుఁడైన, శత్రు = ద్రుపదునియొక్క, భంగ = పరాజయముయొక్క, గరిమన్ = అతిశయముచేత, మను = మనెడి, వంశవతంసున్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఫల్గునున్ = అర్జునుని, కన్నన్ = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత = విచారము, సంధిలఁగా నుతించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁబట్టి తెచ్చి ద్రోణునకు గురుదక్షిణచేసినాఁడని విస్తారముగా నాదిపర్వమందుఁజెప్పినారు గనుక.

రా. జనులు, తమలోను, అఫల్గున్ = సారవంతుని, "అసారం ఫల్గు" అని అ. ఉన్మదఘన, గురు = విశ్వామిత్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన సులభము.

వ. అంత 35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ
మున రాజు వనుచుటయును గపటధు
రావారణావతారచితాతిమంజులా
క్షామయశోధిప్రశస్తధామ

ఘనకేళికలనుండగణయుఁ డాత్మస్వామి
యనియు నిజోచితియును గణించి
యురుతురాదరముసేయుచు భ్రాతృయుతముగా
నమ్మనువంశరత్నమ్ముఁగొంచు

తే. నిరగె సపరిచ్ఛదముగ రాజాన్వయముని
తనదుసుఖదుఃఖవిరహావర్తనలు సరకు
గొనక సమవర్తితనయుండు జనకుఁడేలు
పురమున కరాళగతివాసి సరళసరణి 36

రా. తన, అకలుష = ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునన్ = బలాత్కారముచేత, రాజు = దశరథుఁడు, పనుచుటయును, కపటధురా = కపటభారమును - అధరమమును, "ఋక్పూరబ్ధూః పథామానక్షే" అనుసూత్రమున అకారాంతము. వారణ = మాన్పనటువంటి, అవతార = మత్స్యాద్యవతారములచేత, చిత = సంపాదింపఁబడిన, మంజుల = సుందరమైన, అక్షామ = అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రశస్తమైన, ధామ = మహిమచేత, "గృహదగేహతవఇట్వ్రిభావా ధామాని" అనకి అ. ఘనమైన, కేళికలనుఁడు = క్రీడావిధిగలవాఁడు, అగణ్యుఁడు = అమేయుఁడైన, ఆత్మస్వామి = పరబ్రహ్మ లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వామిత్రుఁడు, సపరిచ్ఛదముగన్ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచునరిగెన్ = తోడ్కొనిపోయెను. తనదు, సుఖదుఃఖ అనున్యాయమున, సుఖవిరహదుఃఖముయొక్కయు విరహసుఖముయొక్క యువర్తనలను, సరకుగొనక, సమవర్తితన = సమవర్తిత్వమునే, ఉందు, జనకుఁడేలుపురమునకున్ = మిధిలకు, అరాళగతివాసి = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణిన్ = చాయతెరువున, అరిగెనని క్రిందటికన్వయమరు.

భా. తనయ = దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న = పాపయత్నముకొఱకు, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజు = ధృతరాష్ట్రుండు, కపటధురా = కపటభారముచేత, వారణావతమందారచితమైన, అతిమంజు = అతిమనోహరమైన, లాక్షామయ = లత్తుకచేత నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు, శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ = గృహములయందుఁ గల, ఘనకేళికలను = అధికక్రీడలచే, ధృతరాష్ట్రుఁడు, గణ్యుఁడు = ఆదరణీయుఁడు, అనుటను, నిజోచితి యున్ = ధార్మికుఁడైన తనకు నుచిత మౌటను, గణించి, భ్రాతృయుతముగాన్ = భీమార్జుననకులసహదేవ సహితముగా, వంశరత్నమైన, అమ్మన్ = కుంతిని, కొంచున్ = తోడ్కొకచు, రాజాన్వయముని = రాజర్షి, సమవర్తితనయుండు = ధర్మజుండు, జనకుఁడేలుపురమునకున్ = పాండురాజేలినవారణావతపట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాఁడని భారతమందున్నది గనుక, అరాళ గతివాసి = విచారపడక, సరళసరణిన్ = ఋజువర్తనచే, అరిగెను.

తే. పరమమునియతివశతమన్యురతి హేతు
వున మహాశాపహతిఁ జేసి తనువికృతిగ
నున్న నేల యంత వచింపనొగి నరుదని
తత్కథల్ రుచిగొనుచు రాట్తనయులందు. 37

భా. నియతివశత = దైవాధీనత, పరమము = అలంఘ్యమనుట, మన్యు= శోకమును, రతి= వేడుకయుననెడి, హేతువునన్ = కారణముచేతను, మహాశా = పేరాసయొక్క, అపహతిఁజేసి = వ్యర్థతఁజేసియుండియు, తనువికృతిగన్ = దేహ వైవర్ణ్యముగా, ఉన్నన్ = ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, అరుదని = ఆశ్చర్యమని, అంత వచింపఁగా, అందున్ = ఆ మార్గమందు, తత్కథల్ = ఆధర్మరాజుకథలను, రుచిగొనుచున్ = ఆదరింపుచు, రాట్తనయులు = రాజకుమారులు, అరుగునప్పుడని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. పరమముని = గౌతమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు = ఇంద్రుని యొక్క, రతిహేతువున శాపహతిఁజేసి, తనువికృతిగనున్న = దేహవికారతఁజెంది యున్న, నేల = భూమి, అంత వచింపన్ = అంతటఁజెప్పఁగా, రాట్తనయులు, అందున్ = అభూమియందు, తత్కథల్ = అవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినయహల్యాజారతా ప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్పు
రస్స్ఫూర్తి మిగులఁజిత్రం బొనర్చె
రమణీయ మైనయా రామపాదపరాగ
మాశాపవరణ మాచరింప
నాయతివసుశోభ నాకృతియును సర
సీకృతమానసహ్రీకలనయు
ఘననవరత్న కాంచన ధామశోభన
వన్యాభరణవైభవస్ఫురితయు

ఆ. విపులతరపయోధరపదవ్యతిక్రమ
కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి
శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు
గౌరవమునఁదన్నుఁగనుఁగొనంగ. 38

రా. అప్పుడు, తత్ = వారియొక్క, పురః ముందట, స్ఫూర్తిన్ = ప్రకాశించుట చేత, ఆరామపాదపరాగము శాపవారణము నాచరింపఁగా, ఆయతివ = అహల్య,సరసీ కృతమానసహ్రీకలనయున్ = వచ్చిగాఁ జేయఁబడినమనోలజ్జాస్థితిగలది, రత్నముల యొక్కయు, కాంచన = బంగారయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాం

తిగలది, పద్మరాగమౌక్తికచ్ఛాయగల యధరదంతములను సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన, వన్య = వనభవములైన నారచీరలు మొదలయిన, ఆభరణ = అలంకారముయొక్క, "అలంకారస్త్వాభరణ" మని అ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, "సరసిజమనువిద్ధం, శైవలేనాపిరమ్యం మలినమపి హిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంతనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞావల్కలేనాపి తన్వీ కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనా" మ్మని కాళిదాసు శాకుంతలమందుఁజెప్పెనాఁడుగనుక, పయోధరపదవ్యతిక్రమకర = కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాఱుచున్నదనుట, నవ = మనోహరమైన, అంశుకాంత = పైఁటయొక్క, వరణ = కప్పటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ = హస్తములయొక్క, "పంచశాఖశ్శయః పాణిః " అని అ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, ఐ, చిత్రం బొనర్చెనని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలరుచన్ = వికారరహితుఁడై, తత్పుర = ఆవారణావతముయొక్క, స్ఫూర్తి, ఆరామ= ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = వృక్షములయొక్క, రాగము = వర్ణము, "రాగోనురక్తామాత్సర్యేక్లేశాదౌ లోహితాదిషు" అని వి. ఆసా = దిక్కులయొక్క, అపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, "అంతర్ధిరపవారణ" మని అ. ఆచరింప, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలము చేతను, వసు = ద్రవ్యములచేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస= మానససరస్సుయొక్క, హ్రీకలనయన్ = లజ్జాస్థితి గలదియు, రత్నకాంచనములయొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభన్ = శృంగారముచేత, అవని = భూమికి, ఆభరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధర పదవీ = మేఘమార్గముయొక్క, అతిక్రమమును, కర = చేయుచున్న, నవాంశువులచేత, కాంత = మనోహరమైన, వరణ = కోటయొక్క, నిరతిశయ, సమున్నతియున్ = ఔన్నత్యముగలదియు, ఐ, పురస్ఫూర్తిచిత్రంబొనర్చెనని యన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్త పెంపపుడు వారి
మదిఁబొడమఁదలపోసి రట్టిది యటంచుఁ
జెలువసంకోచవిభవవైచిత్రిఁ బరఁగఁ
బరఁగునా నగరంబు గన్పట్టఁజూచి. 39

భా. చెలువు = ఒప్పిదము, పరఁగ, ఆనగరంబునుజూచి, హరిపుర = అమరావతియొక్క, ఆభోగ = విరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిఁబొడమ, "సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః" అను న్యాయముగనుక, అట్టిది = అమరావతివంటిది, అటంచుఁదలపోసిరి.

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, పురోభోగ = తొంటిసంభోగముయొక్క, వార్తపెంపు, వారి = రామాదులయొక్క, మదిఁబొడమఁగా, రట్టు = పరపురుషసంగతివల్లనైన దూఱు, ఇది యటంచుఁజెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలికొంకుచేతనైన, వైచిత్రిన్ = వింతలాగుచేత, పరఁగు = ప్రవర్తిల్లుచున్న, అన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టఁజూచి, నతిచేసిరని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

తే. అనిశశివవాస మైనపుణ్యపురమణివ
ఘాపహస్మృతి వనుచు నాయపకలంక
మానసోత్కర్ష యుక్తులనూననుతులు
నేసి యందఱు తత్పురస్థితిని బరఁగ 40

రా. అనిశశివవాసమైన=నిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యపురమణివి=పుణ్యాంగనవు, అఘాపహస్మృతివి=పాపహరణమైన స్మరణగలదానవు, "అహల్యా ద్రౌపదీ సీతా" అని స్మృతిగనుక, అనుచు, ఆయప=ఆయమయొక్క, కలంక=కలఁక, మానన్= మాను నట్లుగా, సోత్కర్షయుక్తులచేత, ఊనన్=మనస్సున స్థిరమగునట్టుగా, నుతులు సేసి, తత్=ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితిబరఁగన్=ముందరనుండఁ అను, జనిరి.

తా. శివవాసమైన=రుద్రనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహస్మృతివి యనుచు, అపకలంక=నిష్కళంకమైన, మాన=హృదయముయొక్క ఉత్కర్ష తో డ, యుక్తులు=కూడినవారు పాండవులు, అనూననుతులు=అధికస్తోత్రములను చేసి, తత్పురస్థితిని బరఁగన్=ఆ పట్టణమున నుండఁగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పా, వనినవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తనురాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్ 41

రా. శ్రీరాముఁడు, పావనిన్=పవిత్రమైనదాని, అవనిజ=సీతయొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానన్=ఆ మనస్సుననుంచుటచేత, విచిత్రమైన, అతనుని వల్లనైన, రాగప్రౌఢి=మోహాతిశయము, తనుఁబైకొనఁగా, అనుమతించెనని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముఁడు=కాంతిచేత నొప్పెడువాఁడు, పావని=భీముఁడు, నవ, నిజ=స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైనయతనురాగప్రౌఢిగలదైన, దానవి=హిడింబ, పైకొనఁగా

సీ. ఆసమయమున నేమని చెప్ప నరుదెంచి
చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
డద్జ్ఞాతియమిత చేతఃకళంకుడు త
ద్గృహమేధితద్వేషమహిమ పేర్మి
ననలసముద్వృత్తిహరవఁ గావింపంగ
నంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుఁడు గామినిందనపెం పెల
ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు

తే. నతనియాదరక్రియ గాంచియవలఁ జనిరి
స్వీయగురుయుక్తిముగఁ దద్విసృష్టు లగుచు
విదురజనదర్శితో చితవివరసరణి
నలఁత యెఱుఁగక దక్షిణానిలజధృతిని 42

రా. ఆసమయమున, తత్=ఆశాపమోక్ష ప్రకారమును, జ్ఞ=ఎఱింగినవాఁడై, తద్గృహమేధి=ఆయహల్యాపతిగౌతముఁడు, చూడనద్భుతతమస్ఫూర్తియగుచున్= చూడ రాని తేజస్సుగలవాఁ డౌచును, అనలస=అధికమైన, ముత్= సంతోషముయొక్క, "ముత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః" అని అ. వృత్తి, తత్= ఆయహల్యయందుఁగల, ద్వేషమహిమపేర్మి నిహతముగావింపఁగా, అంచిత= పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత=సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్శనుఁడు=తత్త్వజ్ఞానముగలవాఁడు, "అర్థోఽభిధేయరైవస్తు ప్రయోజననివృత్తిషు" అని అ. "దర్శనం నయనస్వప్నబుద్ధిధర్మోపలబ్ధిషు" అని వి. కామినిన్=అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు=రామలక్ష్మణులును, అతని= గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ=ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్= విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తత్=ఆ గౌతమునిచేత, విసృష్టులగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ=పుట్టిన, ధృతిన్=సంతోషముచేత, అలంతయెఱుఁగక, విదురజన=నెళవరులచేత, "జ్ఞాతాతు విదురో విందః" అని అ. దర్శిత= చూపఁబడిన, ఉచితమైన, వి=విశేషించిన, వివరరణిన్=మంచి త్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచిచూడనరుదు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతఃకళంకుఁడు, తత్=ఆ ధర్మజునియొక్క, జ్ఞాతి=దుర్యోధనుఁడు, అద్భుతమైన తమోగుణము యొక్క, స్ఫూర్తి=ఉద్రేకము గలవాఁడు, అగుచు, తత్=ఆధర్మజునియొక్క, గృహమును, ఏధిత=వృద్ధిఁబొందిన, ద్వేషమహిమయొక్క, పేర్మిన్= ఆధిక్యముచేత, అనల=అగ్ని యొక్క, సముద్వృత్తిన్=దరికొల్పుటచేత, హతముగావింపంగ, అంచి=ఒక మనుష్యుని వనిపి, తాను, అఘవిధిన్=పాపపువిధిచేత- ఆగృహదాహవిధిచేతననుట, సంచిత=సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్శనుండు= ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాఁడు, కామిన్=కాకుండుటచేత, నిందన=అపకీర్తి నే, చేకొనియెను, తద్విసృష్టులగుచున్=ఆయగ్నిభయముచేత విడువఁబడ్డ వారై- అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారైయనుట, విదురునియొక్క, జన=దూత చేత, దర్శితమైన, వివరసరణిన్=బిలమార్గమున, "సుషిరం వివరం బిల" మని అ. దక్షిణ=సమర్థుఁడైన, " దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛందానువృత్తిషు" అని వి. అనిలజ=భీము నియొక్క, ధృతిన్=ధారణముచేత, ఆరాకొమరులు=పాండవులు, అతని= దుర్యోధను నివల్లనైన, ఆ, దర=భయముయొక్క, "దరోఽస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" అని అ. క్రియను, కాంచి=ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్=తమతల్లితోఁగూడ, ఆవలచేకొనియె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తొడగి యపుడు దాని తోఁబుట్టుగురుతర
సంగరసముదీర్ణ సరణిఁ బరఁగ
వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథాదర
మమరఁ బ్రమదయుక్తి కనుమతించె 43

భా. దానితోఁబుట్టుగు=హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంగర యుద్ధమందు, పరఁగవానిఁ గెలిచి, స్వగురుకథా=కుంతిధర్మజులమాటమీఁదనైన, ప్రమదయుక్తికి=హిడిం

భాసంయోగమునకు, అనుమతించెను.

రా. దానితోఁబుట్టు=రాగప్రౌఢితోగూడఁబుట్టునట్టి, గురుతర, సంగరసము=ఆషేక్ష ఉదీర్ణసరణిఁబరఁగ, వానిన్= ఆమన్మథరాగసంగవాంఛలను, గెలిచి=అణఁచి, స్వగురు కథా=విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాదికథలయందుఁగల, ఆదరము, అమరఁగా, ప్రమద= సంతోషముయొక్క, యుక్తికి ననుమతించెను.

వ. అంత 44

తే. ఉరుగుణాద్భుతజనకసుతోదయమహి
మాతిశయము సాధించి పుణ్యజన కాంత
సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణిఁ
జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నతఁడు 45

రా. ఉరుగుణాద్భుతుఁడైన జనకునికి, సుతా=కౌమార్తెయైన సీతయొక్క, ఉదయ=పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతిశయమును సాధించి, పుణ్యజన=సుజనులచేత, కాంత= మనోహరమైనది, భాసురపురమణిన్=పురశ్రేష్ఠమైనమిథిలయందు, అతఁడు= రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగణుఁడైన యద్భుతజనకుఁడైన, సుత=ఘటోత్కచునియొక్క, పుణ్య జనకాంత=రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, "యాతుధానః పుణ్యజన్" అని అ. అనిపించుకొని నన్=పోయినను, అతఁడు=భీముఁడు, భాసురపు, రమణిన్=హిడింబయందు, చూపుత గులు వహించెనను=అనురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది దన రారఁగఁ దమ్ముల఼ఁ గన్న తల్లి నా
సన్నుతఖేలనుండు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా
భ్యున్నతిఁ దద్వనాంతమునఁ బ్రోచెఁ గడుం దనశ్రాంతి యాత్మలో
నన్నెఱయం గణింపఁడు మనస్థిరతన్ వివరించుపూనికన్ 46

భా. అన్న=ధర్మరాజు, కరంబు=మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతల్లిని, ఆసన్నుత ఖేలనుండు=భీముఁడు, నయ=నీతియొక్క, నైక=ఉన్నతిచేత, ప్రోచెను=రక్షించెను. తన, శ్రాంతి=అలమటను, ఆత్మలోనన్=మనస్సునందు, నెఱయ, గణింపఁడు=ఎంచఁడు, పూనికన్=యత్నముచేత, మనస్థిరతన్=మనస్థైర్యమును, వివరించును, ఆయనపూ నికఁజూచినను మనస్థైర్య మేర్పడు చున్నదనుట.

రా. అన్నగరంబు=మిథిలాపురి, ప్రోదిఁదనరారఁగ, తమ్ములఁగన్నతల్లినాన్=పద్మ ముల కుత్పత్తిస్థానమనఁగా, సన్నుత=వర్ణితమైన, ఖేలన్=లీలచేత, ఉండు=ఉండెడి, వికస న్నయన=తెలికన్నులయొక్క, ఏక= ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ=శృంగారాతిశయముయొక్క, అభ్యున్నతిచేత, తత్=ఆ పట్టణముయొక్క, వనాంతమునన్=ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను. పద్మకాంతిగల నయనములచేతఁ బ్రోచెననఁగాఁ గటాక్షించెననుట. లక్షణా ప్రయోగము. "గిరానుజహగ్రాహరాంనరాధిపః" అని నైషధమందు. తన శ్రాంతిని,

మనస్థిరతన్విన్= మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వరించుపూనికన్=వివాహమగు యత్నమున, శ్రాంతిని గణింపఁడని యన్వయము.

వ. అది యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున విపినమార్గవర్తనంబు
నడపి యథోచితగమనంబున 47

రెంటికి సరి - సులభము

క. చనిరి పురసవిధమార్గం
బున సద్ద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా
శన మొనఁగూర్చుచు నపుడుప
వనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్మన్ 48

రా. పుర=మిథిలయొక్క, సవిధ=సమీపమైన, "సదేశాభ్యాససవిధసమర్యాదసదేశవ" త్తని అ. మార్గమందుఁ జనిరి. అపుడు, సత్=శ్రేష్ఠమైన, ద్విజ=పక్షులయొక్క, లీలలను, నడపుచున్=చేయుచును, మాధుకర=భ్రమరసంబంధమైన, "తస్యేద"మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. అశనము=పూఁదేనెననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి=ఉద్యానపరంపర, వారల=రామాదులయొక్క, ఆత్మన్= మనస్సును అలరఁజేసెను.

భా. పుర=ఏకచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=బ్రాహ్మణవేషములను మాధుకరాశనము=భైక్షమును, పవనసంతతి=భీముఁడు, కడమ సరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ
క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమఁ
బ్రచురసారసమద బకదర్పహారితఁ
దనరె సరసు లందఱును నుతింప 49

భా. అందున్=ఆవర్తనలందు, ఉదారవృత్తినంది=సాహసవృత్తిని బొంది యనుట. తాను=భీముఁడు, ఏకచక్రాగ్రహారమునకు, హిత=ప్రియమైన, విహారమహిమచేత, ప్రచురసార=అధికబలముగల, "సారో బలే స్థిరాంశేచ" అని అ. సమద= గర్వసహితుఁడైన, బక=బకాసురునియొక్క, దర్పహారితన్= గర్వాపహారిత్వముచేతఁ చంపుటచేత ననుట, సరసులు=రసికులు, నుతింపఁదనరెను.

రా. అందున్=ఆపట్టణమందు, దారవృత్తి=భార్యావర్తనచేత, నందిత= సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకః అని అ. అగ్రహ= కోపముచేత, అరహిత=విరహితిమైన, ఔత్సుక్యముగల దనుట, విహారమహిమన్= సంచారాతిశయముచేతను, సారస=బెగ్గురులయొక్కయు, మద బకముల యొక్కయు, దర్ప=విశృంఖల సంచారముచేతనైన, హారితన్=మనోహరత్వముచేతను, సరసులు= కొలఁకులు, ఈకారాంతము, తనరెను.

క. జననేత్ర చిత్రదారుణ, వనజగుతలనిశలసత్త్వవశత నడచుచోఁ
గన నరుదురమారూఢిం, దనరె జితాంగారపర్ణదర్పోదయతన్ 50

రా. ఇంకఁ బురవర్ణన, జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు=కెందామరల ప్రకారములు, అనిశ=ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత=శోభావశత్వము, నడచుచోన్= నడచెడిచోట నా పట్టణమందు, కననరుదు=చూడ నశక్యము, జిత=జయింపఁబడిన, అంగార=అగ్నిశకలములు గల, రక్తవర్ణములు గలవనుట, పర్ణ= రేకులయొక్క, దర్పోదయతన్=గర్వోన్నతి గలవౌటచేత, రమారూఢిన్, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణ పద్మములు నిత్యశోభావశత వర్తిల్లెడుపట్టున రమారూఢిచేఁ దనరినది గనుకఁ జూడనద్భుతమనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ=భయంకరములునైన, వనజగతులన్=వనభూములయందు, "జగతీ రత్నగర్భాచ" అని అ. నిశలన్=రాత్రులయందు. సత్త్వవశతన్=బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచోన్= నడిచెడునప్పుడు, కనన్=చూచుటకు, నరుదురము=అర్జునియుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణుఁడనెడు గంధర్వునియొక్క యహంకారాతిశయము గల దౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు 51

క. వివిధద్విజాళిభూమా
నవరతసంశ్లాఘితస్వయంవరకల్యా
ణవిధివరద్రుపదసుతా
నవమంజులతా ప్రవృత్తినడపెఁ గుతుకమున్ 52

భా. ద్విజాళి=బ్రాహ్మణసమూహములయొక్క, భూమ - బాహుళ్యముచేత, అనవరతమును సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరమనెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రుపదసుతా=ద్రౌపదియొక్క, నవ=నూతనమైన, మంజులతా=మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి=వృత్తాంతము, కుతుకమును నడపెను.

రా. వివిధద్విజాళి=పక్షిసమూహములయొక్క, భూమ=బాహుళ్యముచేత, సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, వర=వరులైన, ద్రు=వృక్షములు, "ద్రుద్రుమాగమాః" అని అ. పద స్థానముగాఁ గలవియునైన, సుతానవ= మంచికోమలత్వము గల, మంజులతా=రమ్యలతలయొక్క, ప్రవృత్తి, కుతుకమును నడపెన్=సంతోషమును జేసెను, తీఁగెలు తమంతనె చెట్లఁ బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలెనుండెననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రాహ్మణధ్వని, ఆ వృక్షములఁజూచి వివాహాపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించెనని భావము.

శా. అంతన్ వారలు రామభద్రుపదరాజ్యారూఢిచే నెంతయుం
జింతాతీతవిశేషమై ప్రబలలక్ష్మీనిమ్మించుచంచద్ఘనో
పాంతం దత్పురి గూఢ రాజపదవిప్రాకార రేఖన్ శుచి
స్వాంతుల్ సేరిరి తత్పురోహితముఖవ్యాక్షిప్తసన్మానులై 53

రా. వారలు=విశ్వామిత్రాదులు, రామభద్రు=రామునియొక్క, పదరాజి= పాదవిన్యాసపంక్తియొక్క, ఆరూఢిచేన్=ప్రాప్తిచేత, చింతా=భావనను, అతీత= అతిక్రమించిన, స్యాచ్చింతాస్మృతిరాధ్యాన మని అ. విశేషమై=వింతగుణములు గలదై, ప్రబలన్=ప్రబలునట్టుగా, భావింపశక్యముగాని శృంగారములఁ దగునట్టుగా ననుట, లక్ష్మిన్మించు, గూఢ=ఆవృతమైన, రాజపదవి=చంద్రమార్గముల, రఘువంశమందు "వైదేహిబంధోర్హృదయం విదద్రే" అన్నట్టు, ప్రాకారశ్రేణిగలయని, తత్పురిన్=ఆమిథిలను, తత్=ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుఁడు మొదలైనవారిచేత వ్యాక్షప్తసన్మానులై చేరిరి, జనకుని పురోహితామాత్యు లెదురుగావచ్చి తోడుకొని పోఁగాఁ బోయిరనుట.

భా. రామ=రమ్యమైన, భ=కాంతిగల, స్త్రియాం పుంవద్భాషిత అను సూత్రమునఁ బుంవద్భావము. ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క యారూఢిచేన్=రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషమై=తాత్కాలికావస్థగలదై, "విశేషః కాలికోవస్థా" అని అ. ప్రబలలక్ష్మిన్=ఉత్కృష్టబలములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిన్=ఆద్రుపదునిపట్టణమును, గూఢమైన, రాజపద=రాజచిహ్నముగల, "పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు" అని అ. విప్రాకారరేఖన్=బ్రాహ్మణాకృతిచేత సౌందర్యలీలచేత, శుచిస్వాంతులు? వారలు=ధర్మరాజాదులు, తత్=ఆలాగు ప్రసిద్ధులయిన, పురః=ముందటికి, హిత=శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములుగల, "ముఖం నిస్సరణేవక్త్రేప్రారంభోదయయోరపి" అని వి. వి=పక్షులచేత, "వినిర్విఘ్నేచతు షక్షిణి" అని వైజయంతి. ఆక్లప్త=మిక్కిలిఁ జేయబడ్డ, సన్మానులై= బహుమానము గలవారై "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని అ. మంచిశకునము లవుచునుండఁగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచక మైనందుకు, "అనుభవతి శచీత్థంసా ఘృతాచీముఖాభిః" అని నైషధమందు.

ఆ. అందుఁదన్నృపాలుఁడాత్మజ కిది యుంకు
వంచునెక్కిడనియమించినట్టి
కార్మికోత్తమమునుఘనమైన మూర్తిల
క్ష్యంబు సూచి రాన్నృపాత్మభవులు 54

భా. అందున్=పట్టణమందు, ఘనమైన, మైనమూర్తి=మీనసంబంధమైనయాకృతిగల, లక్ష్యంబు=గుఱిని - మత్స్యయంత్రముననుట, కడమ సులభము.

రా. ఘనమైన, మూర్తి=కాఠిన్యముచేత, "మూర్తిః=కాఠిన్యకాయయోః" అని అ. లక్ష్యంబు=చూడఁదగినదాని, వింటికి విశేషణము, చూచిరి.

వ. అటమున్న సకలదిగ్దేశాగతులైన రాజకుమారులు నిజశక్తితారతమ్యం
బునం జేసి దర్శన స్పర్శనచాలనో చ్చాలనాదివ్యాపారపారాహం
కారులగుచు శిథిలప్రయత్నులయి తొలంగిపోవం జేవ మిగులు
నమ్మహాకోదండంబు గనుంగొనునప్పుడు వారలందు 55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై, వారలందున్=రామలక్ష్మణులందు, భారతార్థమునకును నీలాగుననే.

చ. అనుపమదివ్యవిక్రమసమగ్రుఁడు రామవిభుండు జిష్ణుఁడా
యనితరభేద్యరౌద్రధనువశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల నెరసె నభ్రగానిమిషలక్షహృదంబకవృత్తి నుర్వరా
జనహృదయాక్షివర్తనముఁ జాలఁగ నద్భుతవార్ధి ముంచుచున్ 56

రా. జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, రౌద్ర=రుద్రసంబంధమైన, ధనువును, ఉకారాంతము. "సోయం ధనురజనివక్రః" అని నైషధమందుఁ బ్రయోగము. అశ్రమ=అనాయాసముననే, భంగిగన్=భంగము గలదానిఁగా, వంచి= విఱిచియనుట, అభ్రగ=గగనచరులైన, అనిమిష=దేవతలయొక్క, లక్ష= లక్షసంఖ్యల యొక్క, హృదంబకవృత్తిన్=హృదయముయొక్కయుఁ గన్నులయొక్కయు వ్యాపారమును, అద్భుతవార్ధిని ముంచుచును బాహులీలలు నెరపెను.

భా. అభ్రగ=ఆకాశమందుఁ జరించుచున్న, అనిమిష=మత్స్యమనెడి, "సుర మత్స్యావనిమిషౌ" అని అ. లక్ష=గుఱిని, "లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చ" అని అ. హృత్=హరించునట్టి, అంబక=బాణముయొక్క, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వై. వృత్తిన్=వర్తనచేత - ప్రయోగముచేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉదుటున నట్లు తన్మహిపుఁడొడ్డినయొడ్డు జయించి యేమనం
దదసహకర్ణ శల్యసముదగ్రతర ప్రధనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతఁ జెందె భీమభుజపుష్టి సహాయతఁ దజ్జయార్జునులై
కదిసి సమస్తభూపతులు గైకొని రంతకమున్న భంగమున్ 57

భా. అట్లు తన్మహిపుఁడు=ద్రుపదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒడ్డు=పందెమును, జయించి, తత్=అజయమును, అసహ=సహింపని, కర్ణశల్యులతోడనగు సముదగ్రతరమైన, ప్రధన=యుద్ధమందు, "ప్రధనం ప్రవిదారణ" మని అ. అధికాభ్యుదయ. తను=ఉచ్ఛ్రియమును, భీమ=భీమునియొక్క, భుజపుష్టిసహాయతవలనఁ జెందెను, తత్ ఆయర్జునియొక్క, జయార్జులై భూపతులు, అంతకమున్న= ఆకర్ణశల్యులయుద్ధము కంటెముందే, భంగమున్=అపజయమును, కైకొనిరి.

రా. తత్=ఆవిల్లు విఱుచుటవల్ల, అసహ=ఓర్వనివారియొక్క, కర్ణములకు శల్యమైన, ప్రధన్=ఖ్యాతిచేత, "ప్రథాఖ్యాతౌ" యని యమరసంకీర్ణవర్గులో ఆశ్రితాధిక, అభ్యుదయత=అభ్యుదయముననుట, భీమ=భయంకరమైన, తత్=ఆవింటియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్కయగు రాజసుత నట్లు
దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
కాశితాత్మవంశుఁ డై శోభిలెను మామ
కసదృశ ప్రమోదమావహిల్ల 58

రా. అతఁడు=రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు=పరాక్రమమే యుంకువగాఁగల "శుల్కోస్త్రీస్త్రీధనేపిచ" అని అ. భృశప్రకాశిత, ఆత్మవంశుఁడై, తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చినవాఁడై శోభిలెను.

భా. అతఁడు=అర్జునుఁడు, భృశ=మిక్కిలియు, ప్రకాశిత= తెలుపఁబడిన, తామును దమవంశమును వాఁడై శోభిలెను.

భా. అతఁడు=అర్జునుఁడు, భృశ=మిక్కిలియు, ప్రకాశిత= తెలుపఁబడిన తామును దమవంశమును గలవాఁడై, శోభిలెను.

సీ. అసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
ధర్మ రాజీడితకర్మపరుఁడు
స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
నీశ్వరాజ్ఞయుఁదనహృదయగతియు
నేకమై తనుఁజాల నెచ్చరింప నిజాను
జులసన్మతిని బిల్చి తెలియఁజెప్పి
తమకు నందఱకు నుదారభావంబున
నాచరింపఁగ బాత్ర మగుట యరసి

తే. యునికి నపుడాసుబాహుజ యోపశోభి
తమ్ములైనకుమారరత్నముల కాభు
జద్రవిణశుల్కయనుజల జాతబాంధ
వరుచిఘనహృదబ్జామోద గరిమ నొసఁగె. 59

భా. పాండు=పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు=ఉత్పత్తిస్థానమైన వాఁడు, ధర్మరాజు, ఈడిత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, "ఈడిత శస్త పణాయిత పనాయిత ప్రణుత ప్రణీత పనితాని" అని అ. కర్మ=ప్రయోజనములయందు, పరుఁడు, స్వజనని=కుంతియొక్క, ఉక్తియు=వాక్యమును, వరగుణుఁడైన వ్యాసము నీశ్వరుని యొక్క యాజ్ఞమును, ఎచ్చరింప, నిజానుజుల్=భీమాదులను, తమకు నందఱకును=అయిదుగురికిని, దారభావంబున్=భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్ములైన=భుజశౌర్యశోభితులైన, కుమారరత్నములకు, రత్నశబ్దమునకు విశేషణము గనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశుల్కయను= భుజసత్త్వమె=యుంకువగాఁగల ద్రౌపదీ యనెడి, "ద్రవిణంతురో బలశౌర్యాణి" అని అ. జలజాత బాంధవరుచి=సూర్యదీప్తి, హృత్=హృదయములనెడి, అబ్జ= తామరలకు, ఆమోద=హర్షమనెడిసౌరభ్యముయొక్క. శ్లిష్టరూపకము. "ఆమోదో హర్షగంధయోః" అని వి. గరిమ=అతిశయమును, ఒసఁగెను.

రా. అసమానమై, పాండు=శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు, జనకుండు, ధర్మరాజి=ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, స్వజన= తనయాప్తజనుల యొక్క, నియుక్తియు=నియోగమును, వర=వరులయొక్క, గుణవ్యాసము=గుణ

విస్తారమును, "విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః" అని అ. "శ్రీతోరుర్వ్యాసోమహాభారతసర్గ యోగ్యః" అని నైషధప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానుజ=తన తమ్ముఁడైనకు శధ్వజుని, ఉదారభావంబున్ మహత్త్వముచేత, సుబాహు=సుబాహుఁడనురాక్షసునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి= ప్రకాశిచెడు రామునియొక్క, తమ్ములయిన కుమారరత్నము లకు= లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణశుల్క=సీతయొక్క, అనుజల= చెల్లెం డ్రైనయూర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులను, జాత=పుట్టిన, బాంధవ= బంధుత్వమునందుగల, రుచి=అపేక్షచేత, "అభిషంగే స్పృహాయాంచ గభస్తౌ చరుచిస్త్రీయా" మ్మని అ. ఘన హృదబ్జామోదగరిమచేతను నొసంగెను, భరత శత్రుఘ్నులును సమీపమున లేకున్నను వారికి నిచ్చెదనని వెళ్ళనాడెననుట.

వ. అంతఁదత్ప్రవృత్తి యాకర్ణించి. 60

క. తనయులు దాను నపుడు త
జ్జనకుం డరుదెంచి చూచు జనులకు ననుభా
వనిరూఢి మానితానం
తనహోత్సవముగ నొనర్చెఁదత్పరిణయమున్ 61

రా. తత్=ఆకుమారరత్నములయొక్క, జనకుండు=దశరథుఁడు, తనయులు=భర తశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢి=ప్రభావమహిమచేత, మానితానంతనహోత్సవ మయి యుండఁగా, తత్పరిణయము=ఆరామాదులవివాహమును. "తథాపరిణయోద్వాహోప యామాః పాణిపీడన" మని అ. ఒనర్చెను.

భా. తత్ప్రవృత్తి=ఆ ధర్మరాజుయొక్క ప్రవర్తనను - పెండ్లియాడవలె ననెడి ప్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, ధృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్=ద్రౌపది యొక్క, జనకుండు=ద్రుపదుఁడు, అరుదు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను=అరుదనెడి, భావనిరూఢి=తలంపుయొక్క దార్ఢ్యమును. మాని=చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు 62

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ, విజనాదృతశీలఁగృష్ణమృగనేత్రఁ బురం
ధ్రిజనులుగయిచేసిరి సొంపుజనింపవివాహయోగ్యభూషావిధులన్ 63

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణ=ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

రా. భూమిజను=సీతను, ఆదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్ర=హరిణాక్షిని, పురంధ్రిజ నులు=ముత్తైదువలు, పురంధ్రిశబ్ద మికారాంతమునకు, "పురంధ్రిభిశ్చక్రమశః ప్రయుక్త" మని కాళిదాసు ప్రయోగము. కయిచేసిరి=అలంకరించిరి.

మహాస్రగ్ధర. లలనం గైసేసికాంతభ్రమణగృహమహో
ల్లక్ష్మిపై యొప్పు మంచుం
గలితాశీర్వాద లై రక్కడమముగురుభా
గ్యస్థితుల్ మీఱ నీద్ప

గృలవన్మాల్యాంగరాగా భరణవసనసౌ
భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం
తలగత్సంసేవలందుం దలఁపు మనుచు ను
త్కంఠఁ బ్రాపించి రందున్. 64

రా. అక్కడమముగురు=ఊర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృ= ఈసీతాలంకార మువంటి, మాల్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలై= సౌభాగ్యాతిశయ ముగలవారై, కాంత=పతులయందు, లగత్=తగిలిన, సంసేవలందు=పతిసేవలందనుట, తలఁపు=కోరినను, మనుచు= పోషించుచున్న, ఉత్కంఠను బ్రాపించిరి=పతిసేవకు వేగిరిం చిరనుట.

భా. లలనంగై సేసి రమణులయొక్క గృహములకు, మహాలక్ష్మివై=ఒప్పిద మై, ఉంచుమంచుఁగృతాశీర్వాదలైరి, ఆ కాంతలనెడుమాట, అక్కడ= ఆపతిస్ప హములయందు, మము=మమ్ము,ను, గురుభాగ్య, ఈదృ= ఇప్పటిశృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా=శౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత=మిక్కిలియు, లగత్=తగిలిన- ఆసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందు= అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువం టియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలఁపుమనుచు నుత్కంఠఁ బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనకుండును దత్కాలసముపస్థితం
బైననరసమాగమంబున కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు
ననంతవిభవసంపదలు వొదల నెదురుకోలు
సేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపునప్పుడు 65

రెంటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
స్యవిలాసలక్ష్మీనిర స్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయుఁదత్పూర్వ
భవసంచితోరుతపఃఫలంబు
లేగురుశుభగుణభో గాంచితులు వీర
లీరీతిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్దివ్య
విమల తేజోవిలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁబౌరాళి యత్యు
దారమణి భూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలిక వస్త్రరత్నభూషాంగరాగ
పాండుసూనులఁగన్నులపండువుగను. 66

భా. అలకనిందితనవభ్రమరకు "అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః" అని అ. ఆస్యవిలాస
లక్ష్మిచేత, నిరస్త=తిరస్కరింపఁబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకు=సామ్యముగలదా
నికి, నృపకన్యకు=ద్రౌపదికి, తత్పూర్వభవ=ఆ ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు, సంచిత=
సంపాదింపఁబడిన, తపస్సు యొక్క ఫలంబులు, ఏగురుపతులై రటంచును, చతుర=
సమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్=పొందిన, దివ్య=ధర్మానిలశక్రాశ్వినులయొక్క,
తేజః=అంశలయొక్క మణిభూషణములచేత, ఉజ్జ్వలత్=ప్రకాశిపుచున్న, ఆశ= దిక్కులు
గల, రథుల=రథములుగలవారిని, మాంగలిక=శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగళ, పాండు
సూనుల=పాండవులను, కన్నులపండువుగఁబౌరాళి యే తెంచి చూచెనని యన్వయము.
ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నీశ్వరునిఁగూర్చి తపస్సు చేసి యైదుగురుపతులఁవేఁడెననని
యాదిపర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

రా. నృపకన్యకలకు, అనిందిత=నిందింపఁబడని, నవ, భ్రమరక=ముంగురులు
గల, ంతే లలాటే భ్రమరకాః అని అ. ఆస్య=ముఖములయొక్క, విలాసలక్ష్మిచేత,
నిరస్త=తిరస్కృతుఁడైన, పూర్ణతారకాధిపతిగలవారికి, లోక= భువనములయొక్క, "లోక
స్తుభువనే జనే" అని అ, రక్షణార్థమైన, చతుః=నాలుగైన, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించు
చున్న, దాశరథుల=దశరథపుత్త్రిలను, అంగరాగ= మైపూఁతలును, పాండు=ధవళము
లైన, సూనుల=పుష్పములును గలవారిని, దాశరథులఁ బౌరాళి చూచెను.

చ. అలఘుత రాజవంశమణులై విలసిల్లెదునక్కుమారకుల్
నలుగురు రూపవైభవకళన్ గడుమీఱుచు సద్గుణాతిశీ
తలచతురాకృతిన్ మెఱయు తజ్జనకాన్వయభాగ్యలక్ష్మి నా
నలరెడు పెండ్లి కూఁతులసదాదర మొప్పఁగ నోలిఁబెండ్లి యై. 67

రా. అలఘుతర, అజ=అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై=అలంకార
మైన వారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు=రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః=నాల్గైన,
అకృతి=ఆకారములచేత, మెఱయు, తత్=ఆ, జనక=జనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యల
క్ష్మినా నలరెడుపెండ్లికూఁతల - జనకుని భాగ్యలక్ష్మి నాలుగాకారములై యున్నవాని
నని యుత్ప్రేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ బేర్చిరి యని ముందరిపద్యములోఁ
గ్రియ.

భా. అలఘుత=అలఘుత్వమున, రాజవంశ=చంద్రవంశమునకు, "రాజా ప్రభౌ
నృపే చంద్రే" అని వి. అక్కుమారకులు=పాండవులు, చతురాకృతి=మనోహరాకృ
తిచేత, నలు=నలునియొక్క, గురురూపవైభవకళను, మీఱుచు, తత్=ఆద్రౌపదియొక్క,
జనక, పెండ్లికూఁతు, లసదాదరమొప్పఁగ, కడమ సరె.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర
మంత్రిధృతరాష్ట్రుఁడమ్మహోమహాలతంద్రి
వినిహతమనోవిచారుఁడై తనదుపురికిఁ
గొడుకులవధూయుతముగఁదోడ్కొంచు రాఁగ. 68

గ్భలవన్మాల్యాంగరాగా భరణవసనసౌ
భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం
తలగత్సంసేవలందుం దలఁపు మనుచు ను
త్కంఠఁ బ్రాపించి రందున్. 64

రా. అక్కడమముగురు=ఊర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృ= ఈసీతాలంకార మువంటి, మాల్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలై= సౌభాగ్యాతిశయ ముగలవారై, కాంత=పతులయందు, లగత్=తగిలిన, సంసేవలందు=పతిసేవలందనుట, తలఁపు=కోరినను, మనుచు= పోషింపుచున్న, ఉత్కంఠను బ్రాపించిరి=పతిసేవకు వేగిరించిరనుట.

భా. లలనంగై సేసి రమణులయొక్క గృహములకు, మహాలక్ష్మివై=ఒప్పెదమవై, ఉంచుమంచుఁగృతాశీర్వాదలైరి, ఆ కాంతలనెడుమాట, అక్కడ= ఆపతిగృహములయందు, మము=మమ్ము, గురుభాగ్య, ఈదృ= ఇప్పటిశృంగారముఁవలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా=శౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత=మిక్కిలియు, లగత్=తగిలిన-ఆసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందు= అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలఁపుమనుచు నుత్కంఠఁ బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనకుండును దత్కాలసముపస్థితం
బైననరసమాగమంబున కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు
ననంతవిభవసంపదలు వొదల నెదురుకోలు
సేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపునప్పుడు 65

రెంటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
స్యవిలాసలక్ష్మీనిర స్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయఁదత్పూర్వ
భవసంచితోరుతపఃఫలంబు
లేగురుశుభగుణభో గాంచితులు వీర
లీరీతిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్దివ్య
విమల తేజోవిలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁబౌరాళి యత్యు
దారమణి భూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలిక వస్త్రరత్నభూషాంగరాగ
పాండుసూనులఁగన్నులపండువుగను. 66

విమానములు గలవాఁడు, తత్ = ఆనందనవనములకు, ఆదూరదేశ = సమీపదేశమం దున్న, సిద్ధసరసీ = ఆకాశగంగ యొక్క, మహేశ = అధికాశగలవారైన, అపకలుష, మకరీకలాప = మకరికాపత్రాలంకారముచేతనైన, "కళాపోభూషణే బర్హేతూణీరే సంబ తావపి" అని అ. రూప = సౌందర్యముయొక్క, "రూపం స్వరూపే సౌందర్యే" అని అ. దివ్యధామ = దివ్యగృహములయందు, ఒప్పెసగున్ = క్రియ, కడమ సులభము.

తే. అంత సౌర్యాశ్రయుం బైన యట్టిమేటి
వీడు నాకాహవస్పృహాన్వీతధామ
కాంతిఁజూచిపోయెద నని కదలి వచ్చి
నాఁడ నెదుటి సూపుమదనుగుణక్రమమున. 97

రా. అంతయైన, శౌర్యాశ్రయుంబైనయట్టిమేటివి, ఈడునాకు = నాకు సరి యైనవాఁడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోఁడ, అన్వీత = కూడిన, శౌర్యముతోఁ గూడినదనుట, ధామ = ప్రతాపముయొక్క, కాంతిన్ = స్ఫురణచేత, ఈడైన వాఁడవని క్రిందటి కన్వయము, శాంతిపదము. కముకాంతౌ - అన్న యుదాహరణమున నిచ్ఛాపరమైననవును, యుద్ధవాంఛను బ్రతాపవాంఛాను నీడైనవాఁడవు. అటుగనుకనే వచ్చినాఁడను, మత్ ఁనాకు, అనుగుణక్రమమున, నెదిసూపు = ఎదిరింపుమూ.

భా. అంతట శౌరి = కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటివీడు = ద్వారకను. నాకు = స్వర్గముతోడనను, ఆహవ = యుద్ధమయొక్క, స్పృహ = కోరికతోడ, సామ్యము తోడననుట, అన్వీత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క, కాంతిగల దాని, చూచి పోయెదనని వచ్చి, నాఁడ = నాఁడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునన్ = గుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా
కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా
దార యదుపురిఁజేరి జనవి
సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతనుఘృణన్. 98

భా. మనము= మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, వివాహేచయనుట, కప్పఁగన్ = ఆక్రమింపుచుండఁగా, చను నాదార = చనుచున్నర్జునుడు, యదుపురిన్ = ద్వారకను, శౌరి = కృష్ణుని యొక్క, అతను = అనల్పమైన, ఘృణన్ = దయను, "ఘృణా రజుగుప్సాకృపయోః" అని వి. ఎఱుకపడనీక, తిరంబైపోయె నని ముందటిపద్యములోఁగ్రియ.

రా. మనము = ఇద్దఱమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళీకగ్ర హేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛను - యుద్ధవాంఛననుట, "నాళీకం శరపద్మయోః" అని. వి. కప్పఁగఁ జనునా = అణఁపవచ్చునా, నీకు, అశౌర్యతన్ = శౌర్యహీనత్వముచే తను, ఘృణన్ = జుగుప్సచేతను, పురిన్ = అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు,

భా. విదురమంత్రి=విదురుఁడు మంత్రిగాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు, అంత=వివాహ వృత్తాంతమంతయు, విని, హతమనోవిచారుఁడై, పాండవు లేమైరో యనువిచారమును విడిచి, తనదుపురికి, కొడుకుల=ధర్మరాజాదులను, వధుయుతముగ=ద్రౌపదితో గూడ, తోడ్కొంచురాఁగన్=తోడితెచ్చుటకు, అనుప నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. అంత, విదుర=వివేకులైన, "జ్ఞాతాతువిదురోవిందః" అని అ. మంత్రి= ప్రధానులచేత, ధృత=ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహతమనోవిచారుఁడై, పుత్త్రిల కనుకూల వివాహములాయెను గనుక, రాఁగన్=రాఁగా.

సీ. ప్రౌఢిఁబేర్చినవారిభావ మెలర్పంగ
    ననుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి
రాకుమారులవైరిలో కాభిగమ్యభు
    జావిజృంభణగుణశ్లాఘనుందు
వీరునర్జునుఁ బరశూరులసత్ప్రతా
    పాన్విత భీమబాహాసహాయుఁ
డై యోర్చినట్టి యాహవజయశోభిరా
    ముండని వేడ్క పెంపున వెదకుచుఁ

తే. బఱపె మిక్కిలిఁజూడ్కు లందఱికి గడచి
యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుఁడైనయతని
పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచిత్త
ములమహోదరసంభ్రమ మొలయు నపుడు. 69

రా.నవ=నూతనమైన, అరిభావము=శత్రుత్వము, ఎలర్పంగ, అనుపశాంత= శాంతముగాని, ఆత్మత=బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, అరుగుదెంచి, రాకుమారులవైరి, శ్లాఘన ముగలవాఁడు, అర్జును=కార్తవీర్యార్జునుని, పరశు= గండ్రగొడ్డలిచేతనగు, ఉరు=అధికమైన, లసత్ప్రతాపముతోడ, అన్విత=కూడిన, బాహా=భుజములు, సహాయముగా=గలవాఁడై, ఓర్చినట్టి=జయించిన, రాముఁడు=పరశురాముఁడు, అని=యుద్ధమందు, పురః=ముందట, స్థితజనకదంబముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర=భయమువల్లనైన, సంభ్రమము= బెగడుట, ఒలయు=వర్తింపఁగా, అతనిపై=రామునిపై, చూడ్కులఁబఱపెను.

భా. ప్రౌఢిఁబేర్చినవారిని, అనుపన్=అంపినను, ఆకుమారులరుగుదెంచిరి, అవైరిలోకాభిగమ్య=శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా=బాహువులయొక్క, "దోఃప్రవి ష్ఠోభుజోబాహుర్భుజాసంకథ్యతేబుధైః" అని యా. విజృంభణగుణ, శ్లాఘ= శ్లాఘనచేత, ఉండువీరున్=అర్జునుని, భీమ=భీమునియొక్క, బాహాసహాయుఁడా పరశూరుల=శత్రువీరు లను, ఓర్చినట్టి, అహవజ=యుద్ధజన్యమైన, యశ= కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు, అని వెద కుచు, అవలత్=చలింపని, ఆశ=అపేక్షచేత, పుర=పట్టణమందు, స్థితజనకదంబకము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ. 70

సీ. ఎంతయు నద్భుతంబీ రామభార్గవ
రామలసత్ప్రౌఢి యేమిచెప్ప
బలవదనేకపతులనానుగుణ్యంబు
జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించెఁ
గంటిరే యనువారు గడఁక నేతద్వర
పురుషు లన్యోన్యంబు నొరసి యెవ్వ
రెట్టు గాఁగలవారొ యిటమీఁద ననుశంక
మదిఁ బెట్టువారు నక్కొదవలేల

తే. యొదవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత
మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర
యైదువతనంబుప్రోక మాయమ్మ యనుచు
సతికిఁ గేల్మోడ్చువారు నై సందడిలిరి. 71

భా. ఈరామ=ద్రౌపది, భార్గ=భర్గసంబంధమైన, వర=వరములయొక్క, అమల=నిర్మలమైన, సత్ప్రౌఢి=మహత్వమును, బలవత్=బలవంతులైన, అనేకపతుల=అయిదుగురుభర్తలను, భజించెను. ఏతత్=ఈద్రౌపదియొక్క, వర=పతులైన, పురుషులు, అన్యోన్యంబునొరసి యెట్టుగాఁగలవారొ, జనులు ద్రౌపదితో ననెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొదవలేలయొదవు, మహితమైన, నయ=నీతిగలదానా, కృష్ణ=ద్రౌపదీ, అనుచు సందడిలిరి.

రా. ఈ రామభార్గవరాముల, లసత్ప్రౌఢి, అనేకప=గజములయొక్క, "ద్విరదో నేకపోద్విపః" అని అ. తులన్=సామ్యముచేత, ఏతత్=ఈ, వరపురుషులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

వ. మఱియును. 72

చ. చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వర హేతివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటి మిట్టియతిధర్ము యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఢ్యునిఁజేసి క్రమ్మఱ
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది వో విచిత్రముల్. 73

రా. అనలస=అమందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=ఖడ్గముయొక్క, "రవేర ర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః" అని అ. విహారమందు, వృత్తి=వర్తనగల, చేతన=బుద్ధి, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. ప్రశాంతమై చనియె నని వింటిమి. ఇట్టియతిధర్ము=మునిధర్మముగలవాని, యమోదయున్=యమముయొక్క, యుదయము

గలవాని, "శరీరసాధనా పేక్షం నిత్యం యత్కర్మతద్యమః" అని అ. రాజమానశాసను=క్షత్రియగర్వాపహారి యైనపరశురాముని, మనయొక్క, పృధక్=వేఱువిధముగా, ఊఢ=వహింపఁబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి, కర్త, క్రమ్మఱ, నవ=నూతనమైన, రజోగుణము యొక్క, స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసికొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేకవాక్యములు పలుకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపృధ=కుంతి, అనల=అగ్ని యొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి=జ్వాలలయొక్క, విహార, వృత్తిచేతన=వర్తనచేతనే, ప్రశాంతమైచనియెనని వింటిమి, అతిధర్ముని, యమోదయున్=ధర్మజుని, రాజమాన= ప్రకాశింపుచున, అవరజ=తమ్ములయొక్క, "యవీయో వరజానుజాః" అని అ. స్ఫురణాఢ్యునిఁజేసి క్రమ్మఱఁ దాను గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేక వాక్యములు వలుక
నట్లు చనుదెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము
నిజపురస్స్థాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతులై వినుతిసేయ 74

భా. సముద్వేగ=సంతోషాతిశయముతోఁగూడునట్లుగా.

రా. భీమ=భయంకరుఁడైన, అగ్రజన్మ=బ్రాహ్మణుఁడగు పరశురాముని, "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. నిజపురః=తనముందట.

ఉ. పేర్మినివిగ్రహించినను భీమధనంజయలీలఁ బేర్చుత
ద్ధర్మజతేజ మాత్మజు ప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్మనుఁడై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁదా
నిర్మలవృత్తిఁ జేయుటయనీతిగ నెంచెఁగడున్ మనంబునన్ 75

రా. ధనంజయ=అగ్నియొక్క, "వీతిహోత్రోధనంజయః" అని అ. లీలఁబేర్చు, తద్ధర్మజతేజము=ఆపరశురాముని వింటివలనఁబుట్టినశౌర్యము, అంతర్మనుఁడై=ఖిన్నమనస్కుఁడై, "దుర్మనా విమనా అంతర్మనాః" అని అ. మహీధవుఁడు=దశరధుఁడు, తత్=ఆరఘునాధునియొక్క, సమర=యుద్ధమనెడి, ఆజ్యముయొక్కసమర్పణంబుఁజేయుట యనీతిగా నెంచెను.

భా. భీమ=భీమునియొక్కయు, ధనంజయ=అర్జునునియొక్కయు, ఆత్మజ=దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్=ఆధర్మజునకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁజేయుటయు, నీతిగ నెంచెను.

సీ. అట్లాత్మనెంచిన యర్ధరాజ్యమహిమ
తేజప్రదీప్తుఁడా రాజుప్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి
నెరపుచు నాదరోన్మేష మొప్ప

సప్రణతిగ నమ్మహిప్రభునానతి
గైకొని నిలక శిఖంబ యరిగి
ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద
నప్రభువై శిఖోగ్రప్రతాప

తే. కలితుఁడురుదండ నీతి భార్గవుఁడు నిజభు
జైకవశసర్వధరణి పార్థాఢ్యుఁడగుచు
నవరజస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె. 76

భా. అర్ధరాజ్యమహిమను, అమర్చి=ఇచ్చియనుట, అనుపఁగా, మానసప
ర్యాప్తి= మనఃపూర్తిని - సంతోషముననుట, సప్రణతిగ=నమస్కారసహితముగా, అమ్మ
హిప్రభుని=ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి=వాక్యమును, కైకొని, ప్రథిత= ప్రసిద్ధమైన,
మహ=ఉత్సవములచేత, "మహాద్ధవుత్సవః" అని అ. అచల=స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి,
పుటభేదన=పట్టణమునకు, "పట్టణం పుటభేదన" మని అ. ప్రభువై, శిఖా=జ్వాలభంగి,
"అర్చిర్హేతిశ్శిఖాస్త్రియా" మ్మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు=కూడి
నవాడు, ఉరుదండనీతియందు, భార్గవుండు= శుక్రునిఁబోలినవాఁడు, ధరణీ=భూమిగ
లవాఁడు, పార్థాఢ్యుండు= పృథాపుత్త్రజ్యేష్ఠుండు. అవరజస్థితి=తమ్ములకూటమిచేతను,
బంధురాజి= ఆత్మజనసమూహము యొక్క, అవిరళరతి=అధికానురాగముచేతను, చెలం
గెను.

రా. అట్లాత్మ నెంచి, నయ=నీతిచేత, బుద్ధ=వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన, "ఆద్ధుణః"
అని సూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజ=ప్రతాపముచేతను, ప్రదీప్తుఁడు, ఆరాజు=దశ
రథుఁడు, అనుపమాన=అసమానమైన, సపర్యాప్తి= పూజావిధిని, సపర్యాతర్పణం బలిః
అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగ=సప్రణతిసహితుఁడౌచు నుండఁగా ప్రణమిల్లుచుండఁగా
ననుట, అమ్మహిప్రభునియొక్క, ఆనతి=ఆనమస్కారమును, కైకొని, నిలక = నిలువక,
సేవాదులను జేకొనకయనుట, మహాచలేంద్ర=క్రౌంచ పర్వతముయొక్క, ప్రస్థ=చరిప
ట్టుయొక్క, "ప్రస్థోస్త్రీ సానుమానయోః" అని అ. పుట = బంధనముయొక్క,
భేదనమందు, ప్రబు సమర్థమైన, వైశిఖ=విశిఖసంబంధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ,
కలితుఁడు, ఉరుదండనీతి, భార్గవుండు, నిజభుజైకవశములైన, ధరణిప=భూపతుల
యొక్క, అర్థాఢ్యుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవమైన, రజ=రజోగుణముయొక్క,
స్థితి చేతను, బంధుర=సమర్థమైన, ఆజి=యుద్ధమందు=గల, అవిరళరతిచేతను, పొదలి,
అభిరాము=రాముని కెదురైన, వర్తనంబునఁజెలంగెను. 77

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ.

క. సత్యైక్యముకతమున వీ
రత్యంతము నిర్భేదు లయ్యు నతనుమా
యాత్యాజితమైత్రీసా
తత్యతఁ దమలోనఁ బోరెదరొ యనుశంకన్. 78

రా. సత్య=యథార్థమైన, ఐక్యముకతమున=ఇద్దఱు నావిష్ణువునవతారములైన నిమిత్తమున, వీరు=రామభార్గవరాములు, నిర్భేదులయ్యును, అతనుమాయాఁ=అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత=విడిపింపఁబడిన, మైత్రియొక్క, సాతత్యత=ఎడతెగమిగలవా రౌట చేత, పోరెదరొ యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాఁడు వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. సతీ=భార్యయొక్క, ఐక్యముకతమున, వీరు=పాండవులు, నిర్భేదు లయ్యు= బెరకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా=మన్మథమాయచేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకాఁ, డయ్యున్నతకలహకేళికా కాంక్షకుఁడై
నెయ్యమున వచ్చెనారదుఁ,డయ్యెడ దివినుండివారినభిదర్శింపన్ 79

భా. కయ్యంబుల వేడుక కాఁడయ్యు=యుద్ధాపేక్షగలవాఁడై యుండియు, నత=అణఁగినట్టి, కలహకేళికా=కలహక్రీడయందుల, ఆకాంక్షగలవాఁడై, పాండవులమీఁదిద యచేఁ గలహకాంక్ష విడిచి యనుట, దివినుండి= స్వర్గముననుండి, వారి=పాండవులను, అభిదర్శింప=చూచునిమిత్తమై, నారదుఁడు వచ్చెను.

రా. కయ్యంబులవేడుకకాఁడు. అయ్యున్నతకలహకేళికి, ఆకాంక్షకుఁడై, వారి= రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

వ. అప్పుడు. 80

ఉత్సాహ. అనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి దమ్మిలుం
దాను బరశుభాసమాన ధాముఁడైనమునికిఁ బెం
పూన నర్ఘ్యముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న
మ్మౌనివరుఁడు నవగణితసమస్తతదుపచారుఁడై 81

రా. అనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయిఁదశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన రాముఁడు, పరశు=గండ్రగొడ్డలిచేత, భాసమాన=ఒప్పుచున్న, ధాముడైన= ప్రతాపము కలవాఁడైన, మునికి=పరశురామునికనుట, అమ్మౌనివరుఁడును, అవగణిత=ఎంచఁబడని, తత్=ఆరా మునిచేతనగు, ఉపచారములు గలవాఁడై.

భా. అనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి=ఆరాజకుమారశ్రేష్ఠుఁ డైనధర్మరాజు,స పరశుభాసమానధాముఁడైన=పరులకు శుభకరమై యసమానమైన తేజస్సు గలవాఁడైన, మునికి=నారదునికి, అమ్మౌనిపరుఁడు, నవ=క్రొత్తవునట్టుగా, గణిత=ఆదరింపఁబడిన, తత్=ఆపాండవులయొక్క, కడమసరి.

వ. పదంపడి నిజభ్రూచలనదూరనిరస్తసమస్తజనుం డగుచు
నతని నుపలక్షించి తదనుజసమక్షంబున 82

క. అకళంకిత నిట్టనుఁ గొం
చకయేమీ మనముసమరసముదార క్రీ
డకు నొండొరుమాఱ్కొనుట దొ
రకు నని వచ్చితి నెఱుంగ రావా కినుకల్ 83

రా. ఇట్టను=పరశురాముఁడు రామునుతో ననెడుమాట, ఏమీ, మనము= ఇద్ద ఱమును, సమర=యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మాఱ్కొనుట దొరకునని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు=కలహోద్యోగములు, ఎఱుంగరావా=తెలియఁబడవా, భర్త్సనా వాక్యము.

భా. ఇట్టను= నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మీమనము=అన్నదమ్ములైన మీమ నస్సు, దారక్రీడకు=ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము=సమానరాగమైనది, "శృంగా రాదౌరసే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః" అని వి. అటుగనుక, ఒండొరు మాఱ్కొనుట= మీరొకరొకరితోఁ గలహించుట, దొరకు=సంభవించును, అని, వచ్చితి= ప్రతికారము సేయవచ్చితి ననుట, ఎఱుంగరావు, ఆకినుకలు=ఆలాగుస్త్రీ మూలమైన కోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె స,మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా
ఖ్యాతిపతివ్రతయిట్లవి,ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్ 84

భా. సమాతత = విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క, "సంఘసార్థౌ" అని అ. సిద్ధిమత్ = సిద్ధిగల, రామ = రమణిద్రౌపది, మహాఖ్యాతి = అధికఖ్యాతి గలది, పతివ్రత, ఇట్లవిఘాతముగ, అనేకభర్తృకత = పెక్కుండ్రభర్తలు గలదొటను, నడపుట, చేతశ్చిత్రముగాదె.

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి = అర్థసిద్ధసహితమైనది, మత్ = నాయొక్క, రామ = రాముడనెడి, మహత్ = అధికమైన, అఖ్యా = నామధే యమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకతన్ = అనేకభర్తలు గలదొటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయందుండెడి రామాఖ్యమఱియొకరియందుండుట, చిత్రముగాదె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నిత రేతరద్వేష
హేతు వనుచుఁదోఁచె నేకతన్వి
భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకు నాలి
తనముతో సమాఖ్యమనుచుబెట్టు. 85

రా. ఇదియ= ఈరామశబ్దమే, నాకు మీకును ద్వేషహేతువనుచుఁ దోఁచెను, ఏకతన్ = ముఖ్యత్వమున, విభూతి = ఐశ్వర్యమును, నెరపునేను, పుంవ్యక్తులకున్ = పురుషులకు, నాలితనముతోన్ = కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను,

మనుచుఁబెట్టు, ఆఁడువారికి రామాఖ్యగాక నాముందటఁ బురుషులకునా యనుట.

భా. ఇదియ = ఏకపత్నీభోగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోఁచుచున్నది, ఏకతన్వీ = ఏకయైనకాంత, భూతినెరపునేనుబంచవ్యక్తులకున్ = ఐశ్వర్యమును నెరపెడియయిదుగురు పురుషులకును, అలితనముతోన్ = భార్యయయి సమాఖ్యమనుచుఁబెట్టు = కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటేలాగు.

చ. భవదుపయామకాలమునఁ బర్వినసుద్దులు విన్న వాఁడ నా
భవువరధర్మ మట్టగుట భావములో నిడిమాకు శంక లె
య్యవి యని యుబ్బు టొప్ప దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ
క్యవిజయముల్ మదీరితమహాశరమణ్యవరుద్ధయుద్ధముల్. 86

భా. భవత్ = మీయొక్క, ఉపయామకాలమునన్ = వివాహసమయమందు, పర్వినసుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రోపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాఁడను, అభవు = అయీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = వరమురీతి, అట్టగుట = అయిదుగురు పతులనిచ్చుటను, ఇవి = స్త్రీమూలములైన వైరములు, ఆవరశక్తికిన్ = ఈశ్వర వరమాహాత్మ్యమునకు, లోనుగావు, జగడాలుపుట్టకుండ వరములేదనుట, అటుగనుకనే, అశక్యవిజయముల్ = జయింపరానియుట్టివి, మత్ = నాచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, సుందోపసుందోపాఖ్యానమనుట, మహాశ = అధికసురతాపేక్షగల, రమణీ = స్త్రీలచేత, అవరుద్ధ = నిలుపఁబడిన - కల్పింపఁబడినవనుట, యుద్ధము లశక్యవిజయములని యన్వయము.

రా. నాభవు = నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = దొడ్డవిల్లు, అట్టగుట = విఱువఁబడుటను, ఆవరశక్తికిన్ = అవిల్లువిఱిచిన సత్త్వమునకు, మత్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, మహాశరణీ = మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ = నిలుపఁబడ్డ - చేయఁబడవనుట.

క. విను మంతపనులరాకకు
మునుపుఁగ దచ్ఛాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం
డొనరింపుము సమయము ధరఁ
గొనసాఁగి తనర్చెద మనుకోర్కి గలిగినన్. 87

రా. సమయము = నొవ్వము, ధరన్ = భూమియందు, కొనసాఁగితనర్చెదము = ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము, అనుకోర్కిగలిగినను, ఒండు = ఒకటెని, ఒనరింపుమని క్రిందిటి కన్వయము.

భా. ఒండు= ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్ఛరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస
త్వమదనిరాసివక్త్రమగువం దనధర్మము పూనికొల్వు సే
యు మనుమునీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట నేఁడుపూ
ర్ణముగవసించి సొంపులమరన్ సమయం బిటుసేయుచొప్పుగన్ 88

భా. సమరసన్ = సమానరాగము గలదాని, రూఢిమచ్చరితను = ప్రసిద్ధిగల చరిత్రముగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సరిలేని, ఆకృతిగలదాని, పర్వరాజ = పున్నమచందురునియొక్క, సత్త్వమద = చారుత్వగర్వమును, నిరాసివక్త్రన్ = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువన్ = ద్రౌపదిని, తనధర్మముపూని = పతివ్రతా ధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కనియంటను, ఏఁడు వత్సరము, పూర్ణముగ నమరఁగొల్వ సేయుమనుము.

రా. సమర = యుద్ధమందు, సరూఢి = ప్రసిద్ధితోఁగూడిన, మత్ = నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము= భయము, ఆకృతిఁబర్వన్ = ఆకారముచేఁ గానరాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన, మద = మదమును, నిరాసి = విడిచిన, వక్త్రముగు = ముఖముగల - ఆరంభముగలదైనయనుట. వందన ధర్మముఁబూని కొల్వుసేయుము, మనుము = బ్రతుకుము, నీకుఁదమ్ములకు నొక్కని యొక్కనియంట, నేఁడు = ఈప్రొద్దు, నేఁడనియర్థమిందువున్నందుకు, ఉ. వాఁడిమ యూఖము ల్గలుగువాఁడపరాంబుధిఁగ్రుంకె ధేనువు, ల్నేఁడిట వచ్చె నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొంపులు = విలాసములు, అమరన్ = అమరుటకు, సమయంబు = వేళ, ఇటుసేయుటొప్పుగున్ = వందనముసేయునది మేలు.

వ. మఱియు నొక్కనియమం బెఱింగించెద. 89

క. విను రామ యొరుని శాంతం
బున సేవయొనర్చు కాలమున నెవ్వఁడు దాఁ
జను దండకార్యగతినా
యున వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁదగున్. 90

రా. రామ = సంబుద్ధి, శాంతంబునన్ = శాంతిచేత, "కర్తరిక్త" సేవయొనర్చుకాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతిన్ = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు, చనున్ = ప్రవర్తించును, ఆయున, వర్ష = వర్షకాలమందు, ఆచరిత = చేయఁబడిన, తీర్థయాత్రగలవాఁడు గాఁదగును, "వర్షాకాలేప్రయాణ" మ్మని యతిక్లేశము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఒరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునన్ = గృహమందు, "నిశాంతవస్త్యసదన" మని అ. దండుకున్ = సమీపమునకు, ఎవ్వఁడుదాఁకజనును, ఆయున, ఆర్యగతిన్ = సన్మార్గమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్ల.

క. అని శమదమహిమవర్తనుఁ
డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా
యనలసమానౌజస్సము
ష్టిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందెఁజనునెడన్. 91

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁజెప్పి, సమ అంతరింద్రియనిగ్రహము

చేతను, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ = చల్లనైన, "తుషారశ్శీతలశ్శీతోహిమః" అని అ. వర్తనముగలనారదుఁడు, అనిపించుకొని = అంపించుకొని, చనియెను, చనునెడన్ = నారదుఁడాకాశగమనమునఁబోవునప్పుడు, సహస్రకరుఁడును = వేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, అయనయొక్క, అసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజస్స్ఫుష్టిని = తేజస్స్ఫుర్శచేత, చిత్రపతంగ = చిత్తరువుసూర్యునియొక్క, "పతంగః పక్షి సూర్యయోః" అని అ. లీలఁజెందెను.

రా. అనిశ = ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ = గర్వాతిశయముచేత నగు, వర్తనగలవాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని - ఎంచఁబడినవాఁడై యనుట, సహస్రకరుఁడు = కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా= నాయొక్క, అనల = అగ్నికి, సమమైన, ఓజ = తేజస్సుయొక్క, స్ఫుష్టిచేత, చనునెడన్ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుతమైన, పతంగ = మిడుతయొక్క, "సమౌ పతంగశలభౌ" అని అ. లీలన్ = సామ్యమును, చెందెను, ప్రియము చెప్పనందువలన నాప్రతాపాగ్నియందుఁగార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలెనే పడ్డది వినియుండవా యనుట.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తినర్జునుండు ధర్మరా
జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన
త్యంతము గురుధేనుదస్యుతాపితాతిమన్యుమ
త్స్వాంతబాడబప్రశాంతిసలుపనేర కొండుమైన్. 92

రా. ఇంకరెండు పద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుత్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క, సమయవృత్తిన్ = సమష్టివ్యాపారముచేత, అర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్రహేచ్ఛన్ = తనయాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు = తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యుతా = చౌర్యముచేత, ఆపిత = పొందఁబడిన, అతిమన్యు = మిక్కిలికోపముగల, మత్ = నాయొక్క, స్వాంతమనెడి బడబాగ్నికిఁబ్రశాంతిని, ఒండుమైన్ = ఉపాయాంతరమున, చలుపనేరక, ధర్మరాజ = యమునియొక్క, అంతికమునకు నరిగెను. మాకాగ్రహమును బుట్టించి మఱి భూలోకమున నిలువఁగూడదుగనుకననుట.

భా. అంతన్ = అంతట, రహిత = విడువఁబడిన, సమయ = సంకేతముగల, "సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః " అని అ. వృత్తిన్ = వర్తనచేత, అర్జునుండు, గురు= పూజ్యములైన, ధేను = పాడియావులయొక్క, "ధేనుస్స్యాన్నవసూతికా" అని అ. దస్యు = దొంగలచేత, "దస్యుతస్కరమోషకాః" అని అ. తాపిత = తపింపఁజేయఁబడ్డట్టియు, అతిమన్యుమత్ = మిక్కిలిశోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ = బ్రాహ్మణునికి, "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. ప్రశాంతిన్ = చిత్తశాంతిని, కడమ సులభము.

క. ఉదుటున నట్లరిగి యతం
డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలక పూతము సేయన్
సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్. 93

భా. అతండు = అర్జునుఁడు, అది = పడకింటిలోని ధర్మరాజువద్దకిఁబోయిన ప్రతి జ్ఞాభంగదోషమును, తే. ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁబ్రథమలెల్ల, నరయ నాక్కొక్కచో ద్వితీయార్థమిచ్చు పూతముసేయన్ = పరిశుద్ధముచేయ, గతి = గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్ = సత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞల, "ప్రతిజ్ఞాజిసువిదాపత్సు సంగరః" అని అ. వృథయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

రా. అతండు కార్తవీర్యుఁడు అది = ధేనుచౌర్యదోషమును, పూతముసేయ, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్మమునకు, తీర్థ = రేవైన - ప్రవేశాస్పద మైనదనుట. "యోనౌ జలవతారేచ మంత్రాద్యష్టాదశస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథా పాత్రే తీర్థం స్యాచ్ఛ" అని హలాయు. యాత్రా = యుద్ధయాత్రయొక్క, లీలచేత, సదమలగతి = సద్గతిని, పూనెను. సత్సంగరముల్ = లెస్సయుద్ధములు, వృథయె, ఎంతపాపాత్ముఁడేనియు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందుకు స్మృతి, "ద్వావిమౌ పురుషాలోకే సూర్యమండలభేదినా, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చరణే చాభిముఖోహతః" ఇటనఁగాఁ బ్రియముఁజెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁబోట్లాడవలెననుట.

వ. అందు. 94

తే. అతనురణరసభోగికన్యార్థపరతఁ
దా నిలావంతుఁడనుమహాద్రవిణనిధిని
సుతుల సద్వృత్తిఁబడసెద మితయశస్స్వ
లీల సుఖియింతు ననుచింత లే దెపుడును. 95

రా. అతనురణరసభోగికిన్ = అనల్పమైన యుద్ధము చవియెఱిఁగినవానికి, అన్యమైన, అర్థ = ప్రయోజనముమీఁదిదైన, పరతన్ = తాత్పర్యముచేత, తాను, ఇలావంతుఁడను= భూమిగలవాఁడను, "గౌరిలాకుంభినీ క్షమా" అని అ. ద్రవిణనిధిని = ధనవంతుఁడను, "ద్రవిణం తు ధనం బల" మ్మని అ. సుతులను సద్వృబుత్తిఁబడ సెదను, మితమైన, యశః కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తనవిలాసముచేత, సుఖియింతు ననుచింతలేదు, యుద్ధప్రియునకు జయతృప్తిలేదనుట.

భా. అతను = మన్మథునియొక్క, రణ = యుద్ధమందు, రస = వేడుకగల, భోగికన్యా = నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరతన్ = ప్రయోజనవశతచేత, తాను, ఇలావంతుఁడనెడు, ద్రవిణనిధిని = బలాఢ్యుని, లసద్వృత్తిన ఇసుతుఁబడసెను, దమిత = అణఁపఁబడ్డ, యశః కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తనక్రీడచేత, సుఖియింతు నను చింతలేదు, కీర్తివిడిచి తీర్థయాత్రకునడుమ స్త్రీ భోగమును గోరఁడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తిఁగరంబు దనరి రా
జోపభోగ్యం బైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిఁజేసి
భాసురనందనప్రసవభూషితవర
వర్ణినీగురుచిత్రవాహనుండు
తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
ర్థోపసేవల మహాశాపకలుష

తే. నైకనిర్ఝరీధృతమకరీకలాప
రూపలోపకృజ్జలవిహారుఁడును దివ్య
ధామకలితుండు నై శూరతరుఁడగునరుఁ
డొప్పెసగురుచిరయశోమహోదయతను. 96

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిన్ = వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధన్ = ఉత్స వావృతముచే, చిత్రాంగద యనెడినామముగల, లతాంగీ = స్త్రీయందు, కృతమైన, సురత = సంభోగముయొక్క అవాప్తిచేత, నందన = పుత్త్రుఁడైన బభ్రువాహ నునియొక్క ప్రసవ = పుట్టుకచేత, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, వర్ణినీగురు = చిత్రాంగదాజనకుఁడైన, చిత్రవాహనుఁ డనెడిరాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁబుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చెద నన్నాఁడని యాదిపర్వమందుఁ జెప్పియున్నదిగనుక, తత్ = అచిత్రవాహనుని పట్టణమునకు, అదూరదేశ = సమీపదేశమందు, సిద్ధమైన = కలిగిన, సరసి యొక్క, పుణ్యమనోహరమైన, తీర్థ = రేవుల, ఉపసేవలన్ = స్నానము లచేత, మహాశాపకలుషలైన, నైకనిర్ఝరీ = అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, మకరీకలాపరూప = మకరీసమూహదేహములయొక్క, లోపకృత్ = నాశమునుజేసి నట్టి, జలవిహారము గలవాఁడు, వారిమకరీరూపశాపమోక్షమునుచేసెయనుట, దివ = మనోహరమైన, ధామ = తేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాఁడు, నరుఁడు = అర్జునుండు, సగురుచిర యశోమహోదయతన్ = ఘనమైన చిరకీర్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁడౌటచేత, ఒప్పెను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ= సమానమైన, ఆప్తిన్ = వ్యాప్తిచేత, యుద్ధవసు ధన్ = రణభూమియందు, అతిసరసమగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర = ఆశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, "దో అవఖండనే" అనుధాతువున నిష్పాంతశబ్దము. అమలతా = నిష్కల్మషత్వముచేత, అంగీకృతమైన, సురతా = దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిఁజేసి = ప్రాప్తిచేత, శూరతరుఁడైన, నరుఁడు = పురుషుఁడు, నందన = నందన వనము యొక్క, ప్రసవ = పుష్పములచేత, భూషితములునై, వరవర్ణినీ = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = ప్రేమగైన, చిత్రవాహనుండు = చిత్తరువుతోఁగూడిన

విమానములు గలవాఁడు, తత్ = ఆనందనవనములకు, ఆదూరదేశ = సమీపదేశమం దున్న, సిద్ధసరసీ = ఆకాశగంగ యొక్క, మహాశ = అధికాశగలవారైన, అవకలుష, మకరీకలాప = మకరికాపత్త్రాలంకారముచేతనైన, "కళాపోభూషణే బర్హేతూణీరే సంఙ తావపి" అని అ. రూప = సౌందర్యముయొక్క, "రూపం స్వభావే సౌందర్యే" అని అ. దివ్యధామ = దివ్యస్పృహములయందు, ఒప్పెసగన్ = క్రియ, కడమ సులభము.

తే. అంత సౌర్యాశ్రయం బైన యట్టిమేటి
వీడు నాకాహవస్పృహాన్వితధామ
కాంతిఁజూచిపోయెద నని కదలి వచ్చి
నాఁడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున. 97

రా. అంతమైన, శౌర్యాశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, ఈడునాకు = నాకు సరి యైనవాఁడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోడ, అన్విత = కూడిన, శౌర్యముతోఁ గూడినదనుట, ధామ = ప్రతాపముయొక్క, కాంతిన్ = స్ఫురణచేత, ఈడైన వాఁడవని క్రిందటి కన్వయము, శాంతిపదము. కముకాంతౌ - అన్న యుదాహరణమున నిచ్ఛాపరమైననవును, యుద్ధవాంఛను బ్రతాపవాంఛాను నీడైనవాఁడవు. అటుగనుకనే వచ్చినాఁడను, మత్ ఁనాకు, అనుగుణక్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమూ.

భా. అంతట శౌరి = కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటివీడు = ద్వారకను. నాకు = స్వర్గముతోడనను, అహవ = యుద్ధమయొక్క, స్పృహ = కోరికతోడ, సామ్యము తోడననుట, అన్విత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క, కాంతిగల దాని, చూచి పోయెదనని వచ్చి, నాఁడ = నాఁడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునన్ = గుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా
కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా
దొర యదుపురిఁజేరి జనవి
సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతనుఘృణన్. 98

భా. మనము= మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, వివాహేచయనుట, కప్పంగన్ = ఆక్రమింపుచుండఁగా, చను నాదొర = చనుచున్నర్జునుడు, యదుపురిన్ = ద్వారకను, శౌరి = కృష్ణుని యొక్క, అతను = అనల్పమైన, ఘృణన్ = దయను, "ఘృణా రజుగుప్సాకృపయోః" అని వి. ఎఱుకపడనీక, తిరంబైపోయె నని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

రా. మనము = ఇద్దఱమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళీకగ్ర హేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛను - యుద్ధవాంఛననుట, "నాళీకం శరపద్మయోః" అని. వి. కప్పఁగఁ జనునా = అణఁచవచ్చునా, నీకు, అశౌర్యతన్ = శౌర్యహీనత్వముచే తను, ఘృణన్ = జుగుప్సచేతను, పురిన్ = అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు,

మెఱుకపడన్ = కనుపట్టునట్టుగా, దొరయదు = యుక్తముగాదు.

మ. అనయంబున్ మదనామితాస్త్రకలనాత్యంతార్తి రాకుండఁ జ
య్యన మౌనిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁదిరంబై పోయె దేదీప్యమా
ఁననిరూఢిం బయిఁబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
త్తినిర్థం బనిపించి యాత్మపురికిం దేవేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మత్ = నాయొక్క, అనామిత = అణఁచఁబడని, అస్త్రకలన = బాణప్రయోగముచేతనైన, అత్యంతార్తిరాకుండ, మౌనిత్వ = నిరుత్తరత్వముచేత, కృత = చేయఁబడ్డ, ఇష్టసిద్ధితన్ = అభీష్టసిద్ధితన్ = అభీష్టసిద్ధిగలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢిచేత, పయిఁబడ్డ = ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరములనున్న, నానావీరధర్మప్రవృత్తి = వార్త, ఆత్మపురికి, పోయెదే = పోయెదవా.

భా. మదన = మన్మథునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణవిద్యచే తనగు, మౌనిత్వ = మునిత్వముచేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్న్యాసివేషమున సుభద్రను వరించిన వాఁడై యనుట, దేదీప్యమాననిరూఢింబయిఁబడ్డ, యాదవులయొక్క, దేవేరితోన్ = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్మవీక్షుఁ డయి యావరవర్ణినికామసంభ్రమం
బు నడపుచుంగరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
మునిసుతుఁగాంచి లక్ష్మణుఁడముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
ర్పె నయగభీరవీరసముపేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 100

భా. అనికృత = తిరస్కరింపఁబడని, ధర్మవీక్షుండయి = ధర్మదృష్టిగలవాఁడ, ఆ వరవర్ణిని = సుభద్రయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును, అమరపూజ్య = దేవతాశ్లాఘనీయమైన, సమిజ్జ= యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశ = కీర్తిగల, అభిమన్యుఁ డను నామముగలవాని, సుతున్ = పుత్త్రుని, కాంచి, లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మీవంతుఁడు, "లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీలః" అని అ. అముద్రితదీప్తి = అనర్గళమైనదీప్తిగలవాఁడు, ధనంజయుండు = అర్జునుఁడు, నయ= నీతిచేత, గభీరమునై, వీరులచేత, సముపేక్ష్యతర = మిక్కిలి నాశింపఁదగిన, ఉచ్చ = ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతన్ = ప్రౌఢిమను, నేర్పెన్ = ఉపదేశించెను.

రా. అని= ఈలాగునఁబలికి, కృతమైన, ధర్మవీక్షుఁడయి = వింటియందు దృష్టిగలవాఁడై, విల్లెక్కుఁబెట్టనిశ్చయించినవాఁడై యనుట, ఆవరవర్ణి = అనైష్ఠికబ్రహ్మచారి పరశురాముఁడు "వర్ణినో బ్రహ్మచారిణః" అని అ. నికామ = అత్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు = మిక్కిలి, అమరఁగా, అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు = అగ్నినిబోలినవాఁడు లక్ష్మణుఁడు, పూజ్య = శ్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ = యుద్ధజయములచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, మన్యున్ = క్రోధముగలవాని, అమునిసుతన్ = పరశురాముని, నేర్పెనయన్ = చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతన్

= ఉచ్చారణశక్తిచేత, ఇట్లనునని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

తే. కొసర నిటలనుభావంబు పస నెరపుచు
నమ్మహోత్ముతో జిష్ణు తేజోతిశయము
మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భ్రాతృమిత్రబంధు
సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి. 101

రా. జిష్ణు = జయశీలమైన, సమాదృతిన్ = అత్యాదరమున, రుచిత = ఒప్పెడి, సరణిచేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావంబు, అమ్మహోత్ముబోన్ = అభిమన్యునితోఁగూడి, జిష్ణు = అర్జునియొక్క, ప్రకాశముగన్ = ప్రకటముకాఁగా, సచివులు, అసమ = అతుల మైన, ఆదృతిన్ = ఆదరమును, చూపిరి, ఉచితసరణిన్ = తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను
దగ వరు లొకఁడొకడొకొక్కతనయు రుచిరశౌ
ర్యగతినుతిఁ జెంద ఘనకీ
ర్తిగ నలరంగలరుద్రోవది వరక్రమతన్. 102

భా. ఘనకీర్తిగ, అల, రంగలరు = రంగుమీఱు, ద్రోవది = ద్రౌపది, తద్భవపదము. ఉ. ద్రోవదిబందురం బయినక్రొమ్ముడిగ్రమ్మనవీడ్చి వెంద్రుకల్. దావలకేలఁబూని యసితచ్ఛవిఁబొల్చుమహోభుజంగియో, నావిలసిల్లిప్రేలఁగ మనంబునఁ బొంగ విషాదరోషముల్, గావగలేక బాష్పములు గ్రమ్మఁగ దిగ్గలేచి యార్తయై అని యుద్యోగ పర్వమందుఁ బ్రయోగము. తగ, వరులు = పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనచేతనైన, నుతి = స్తుతిగలవాని, ఒకొక్క, తనయున్ = కుమారున, చెందఁగా, వరక్రమతన్ = పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర = శ్రేష్ఠమైన, క్రమతన్ = మర్యాదగలదొటచేత, మగలయిలువరుస గలపెను.

రా. మగలయిలువరుసగల = వంశానుగపౌరుషముగల, పెనుదగవరులు = మంచి నేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు = ఒక్కొక్కపురుషుఁడే, ఒకొక్క = ఒకానొకటైన, వింతైనదనుట. ఉరు = అధికమైన, చిర = స్థిరమైన, శౌర్యగతివర్తనము, నుతింజెందన్ = ప్రసిద్ధమగునట్టుగా, అలరంగలరు = ప్రకాశింపఁగలరు, అక్రమతన్ = క్రమము దప్పి, త్రోవదివరు.

సీ. అంత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవర్షసం
పన్నత దగఁగాంచియున్న తమగు
దండితనమున వీరుండ నేనస్పటు
పటుశక్తి విజయుండ బాలిశుండ

నీకాభిముఖ్యంబుగైకొని సుమనోబ
లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబుఁజెప్పఁ
జతురుండ నాతపస్థితివనాదృతవివి
ధవిహారభోగవర్తనల నొనరి

తే. తనరునచ్యుతయోగశోభనత నుండ
పనికిఁ బనివడి విప్రుఁడై యనలుఁడేగు
దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
పలికె దీవనలసగర్వకళ నెరపుచు. 103

రా. అంతైన = పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండన్ = ఈబంధుమిత్రాదులుండంగా, నేను, అస్ఫుట = వ్యక్తముగాని, పటుశక్తియు విజయము గలవాఁడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, అభిముఖ్యంబు గైకొని, సు= లెస్సైన, మనోబలంబుతోన్ = బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబుఁజెప్పఁ జతురుండనా, తపస్థితివి = తపస్సునందు నిలుకడగలవాఁడవు, అనాదృత = ఆదరింపఁబడని, వివిధహారభోగములు గల వర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత = నిలుకడైన, యోగ = అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, తనుండవు = మేనుగలవాఁడవు, అనికిఁబనివడి విప్తుడై యనలుఁడేగుదెంచెనన, ఈవు, అనలస = అమందమైన, గర్వకళన్ = గర్వప్రాప్తిని, నెఱపుచుఁబలికెదవు.

భా. అంతట, శౌరి= కృష్ణునియొక్క, ఆప్తిచేన్ = ఆగమనముచేత, వీరుండు, అనేన = పాపరహితమైన, "కలుషం వృజినైనోఘ" మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తి గల వాఁడు, అబాలిశుండు = బుద్ధింతుండు, విజయుండు = అర్జునుఁడు, అనీక = యుద్ధమునకు, "సమరానీకరణాః" అని అ. సుమనోబలంబుతోన్ = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి = అతపస్థితిలేని, వన = వనమందు, ఆదృత = ఆదరింపఁబడి, తనరు = ఒప్పుచున్న, అచ్యుతయోగ = కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతను = శోభనత్వమున, ఉండఁగా, అనవర = శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, అసగర్వ = గర్వయుక్తముగాని, కళన్ = వర్తనచేత, దీవనలను, నెరపుచున్ = ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమారితి
ననుగాఢాహమిక చెల్లునామదిలో నెం
దును బహుతరాశనుండం
జనునేమి మ్మడుగవలయుసకలార్థంబుల్. 104

భా. విజయ = సంబుద్ధి, తినన్ = భక్షించునట్లుగా, గాఢాహమిక, నామదిలో, చెల్లున్ = చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండన్ = బహ్వాశనుండను, నే = నేను, వలయు = వలసినట్టి, సకలార్థములను మిమ్మడుగ, చనున్ = తగుదుననుట.

రా. విను= విజయశక్తిమీరితిని, అను= అనెడి, గాఢాహమికచెల్లునా, ఇక్కడ

ప్లుతయతి. మదిలో బహుతరాశన్ = అధికాపేక్షచేత, ఉండఁజనునే, సకలార్థంబులు = సకలప్రయోజనములు, మిమ్మడుగవలయున్ = మిమ్ముఁనడిగి తెలిసికోవలెను.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమౌ నన్నం బొసంగన్ స్వనీ
తిని మున్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱియు ద్వ్యాప్తిం బ్రవర్తిల్లుము
జ్జనితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచత్ఖాండవాస్స్వాదన
ర్తన మిష్టం బని రాజపుత్త్రునకు శస్తం బౌశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని= యుద్ధము, అభీష్టతమమౌను, అన్నన్ = అన్నట్టాయెనా, స్వనీతిన్ = బ్రాహ్మణధర్మమును, పొసంగన్, ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జనితోల్లాసముతోడ, పల్కె = భాషణమె, సముదంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఖాండ = ఖండశర్కరాసంబంధమైన, "స్యాత్ఖండశ్శకలే చేక్షువికారమణిదోషయోః" అని వి. "తస్యేద" మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. వాః = ఉదకముయొక్క, "వార్వారి సలిలం కమలం జల" మ్మని అ. స్వాద = రుచివంటెరుచిగల, వర్తనము = వర్తనగలది, శస్తంబౌ, శుచిత్వంబునన్ = అప్రతిహతుఁడౌటచేత, "శుచిస్సుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి, గ్రీష్మేహుతవహేపి స్యా" త్తని వి. అని = యుద్ధము, ఇష్టంబు = ప్రియమైనది, రాజపుత్రునికి వాఙ్మాధుర్యమును యుద్ధకార్కశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యనుట.

భా. అని= ఇటని, అన్నంబును, ఒసంగన్ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్నశబ్దము -క ,అద. భక్షణే, అనుధాతువున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము. స్వనీతిన్ = తనబ్రాహ్మణఆకృతిధర్మమునసే, ఇయ్యకొల్పి = ఆలాగుననే ఇచ్చెదమనిపించి, మఱి= తనబ్రాహ్మణఆకృతి అనుధాతువున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము. స్వనీతిన్ = తనబ్రాహ్మణఆకృతి ధర్మంబుననే, ఇయ్యకొల్పి = అలాగుననే ఇచ్చెదమనిపించి, మఱి = అనుపించుకొన్నపిమ్మట, ముత్ = సంతోషముచేత, జనిత = పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్తంబౌ = చెప్పఁబడిన, శుచిత్వంబునన్ = అగ్నిత్వముగలవాఁడై, పల్కెన్ = పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁబల్కె మఱియు నిట్టులనియె నట్టికాం
క్షావిధి నొకవిఘ్న మిపుడు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుమునివారణాధి కారమునకు దగుదువే
తావదర్థగతియు మున్ను దలఁచినాఁడ నామదిన్. 106

భా. అట్టికాంక్షావిధికిన్ = అఖాండవవనభక్షణవాంఛకు, నిన్ను నారయంగా వినుము. నివారణాధికారమునకున్ = అవిఘ్నముమాన్పెదుపనికి, తగుదువు, ఏతావదర్థగతియున్ = ఇంతపూనికను, మున్ను= మునుపె, తలఁచినాఁడను.

రా. విను, మునివి అరుణాధికారమునకు, తగుదువే = తగుదావా, తావదర్థగతియున్ = అంతైనకార్యరీతిని, మునీశ్వరుఁడవని తాళుకొన్నాఁడనని తాత్పర్యము.

తే. వఱలునచ్యుసఖ్యాతివర్ణితాతు
లప్రదీప్తినిట్లలరు నీ విప్రభావ
మెందుఁబెట్టనికోఁగా నెసఁగుచుఁగడ
చేర్తువస్మన్మహాశరాజితనిరూఢి. 107

రా. అచ్యుత = స్థిరమైనయోగముచేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతిసహితమైన, వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తిన్ = అత్యంతప్రసిద్ధిచేత, నీ, విప్రభావము = విప్రత్వము, అస్మత్ = మాయొక్క, శర= బాణములయొక్క, అజితనిరూఢిన్ = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు = అతిక్రమింతువు, నీవు బ్రాహ్మణుఁడవు గాఁబట్టి కొంకుచున్నామనుట.

భా. వఱలు = ఒప్పెడి, అచ్యుత= కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత, నతివర్ణిత మైన, యతులమైన ప్రదీప్తిన్ = తేజస్సుచేత, ఇటల్లరునీవు, ఇది కృష్ణునిసాంగత్యమును భ్యాసమందరి నేర్పుచేత, అస్మత్ = మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశన్ = అధికాపేక్షను, కడచేర్తువు = సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించువరసమిన్మహావనంబులో
నన్నగారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండవృ
ష్టి న్నలంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా
యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోన్. 108

భా. ఎన్న, నేవరించు= నేనుగోరెడి, వర = శ్రేష్ఠమైన, సమిత్ = సమిధలుగల, "ఇధ్మ మేధస్సమిత్ స్త్రియా" మ్మని అ. మహావనంబులోను, అన్నగారి = ఆయింద్రుఁడు, కినిసి, నన్ = నన్ను, ఘన = మేఘములయొక్క, అతిచండ = మిక్కిలి నుగ్రమైన, కాండవృష్టిన్ = ఉదకవర్షముచేత, "కాండోస్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. నలంపవచ్చున్ = నలగించెడికొఱకు వచ్చును, జగదజేయ-సంబుద్ధి, దండనుండు మా, అన్నన్ = అనినను, బ్రాహ్మణాకృతి యైనయగ్నికి, విరచితమైనయంజలిగలదైన, పంచమిబహువ్రీహి, భక్తితో, ఇట్లనునని ముందరఁ గ్రియ.

రా. ఎన్ననే = ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు = స్వీకరించు, వరసమిత్ = మహాయుద్ధమనెడి, మహ = ఉత్సవముయొక్క, "సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధః మహస్తూత్సవ తేజసోః" అని అ. అవనంబులోనన్ = రక్షణములోపల, నగారిగినిసినన్ = ఇంద్రుఁడెదిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టిన్ = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండనుండు = జగములకు నతిక్రమింపరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, మాయన్న = రఘురాముఁడు, నలంపవచ్చున్ = అణఁచుయత్నము చేయును, అట్లైనను దాళినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగును, "గవాగ్రజన్మ నామగ్రే న శూరోరోషవానయ" మ్మని రామవాక్యము గనుక.

స్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముండిట్లనుదితరభసుండై భవత్సర్వరవ్యా
హారంబిట్లోర్చియుంటన్యముగఁగొనకుమాత్మాంగనాశుల్కతాదృ
క్సారోగ్రేష్వాస మిట్లర్థమజిత మగుటెంచంగ నాచేతి కాఁటం
గ్రూరేష్వాసంబు లేదొక్కఁడు గలుగునె తద్ఘోరయుద్ధంబుసైఁపన్.

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముఁడు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టనట్టి యాగ్రహము గలవాఁడై, భవత్ = నీయొక్క, సత్వర = తీవ్రమైన, వ్యాహారంబు = వాక్యమును, "వ్యాహ్యారుక్తిర్లత" మ్మని అ. ఓర్చియుంట నన్యముగ, కొనకుము = ఎంచకుమా, తాదృక్సార = అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వాస = ఈశ్వరుని విల్లు, ఎంచంగ, ఆచేతికిన్ = ఆరఘునాథునిహస్తమునకు, ఆఁటన్ = తాళునట్లుగా, క్రూరేష్వాసంబు = దురుసైనవిల్లు, శరాసన మనినట్టు, లేదు, ఒక్కఁడు = ఒక పురుషుఁడు, ఒకఁడు, ఒకొఁడు అని రెండు ప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్ = అట్టిరఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు = అర్జునుడు, ఇట్లను, దిత = ఖండితమైన, రభసుండై = వేగముగలవాఁడై, త్వరపడకయనుట, ఓర్చియుంట = విండుఘునికి, నాచేతికి, క్రూరేశ్వాసంబు = గట్టివిల్లు, ఒక్కండు = ఒకటే, ఉ. 'ఇప్పుడేను రాకుండ నొకఁడు వచ్చిమఱియొండునె' అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్ = అయింద్రుని యొక్క, కలుగునె = కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికిఁదగినవి ల్లొకటియిచ్చినను నింద్రునితో యుద్ధము సేయఁగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతడాజననాథ వరకుమా
రాగ్రణిఁజూచి నీయాత్మయందు
నిటువంటితలఁపున్న నిదిగో మహాబలో
ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె
నాకీశ చాపంబునకు నెక్కుడిది గాండి
వం బనుభారతీవరుధనుర్మ
తల్లికశేషోగ్రతరగుణప్రౌఢి న
త్యధికంబు క్రమమున నన్యదేవ

తే. ధృతములైన వానిని గణుతింపనేల
దీని నెక్కడి నీభుజస్థేమఘునవి
జృంభణముఁజూపు మని తనచేతివిల్లు
దృఢరణస్థితి నరదంబుఁదెచ్చి యిచ్చె. 110

భా. కమలేశ=జలాధిపతియైనవరుణునిచేత, దత్తమయ్యెను=ఇవ్వఁబడెను, నాకీశ=

దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకునెక్కుడు, గాండివంబను= గాండివమనెడి, ధనుర్మతల్లిక=ధనుశ్రేష్ఠమైనది, "మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండరడముద్ధతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాని" అని అ. శేషుని భంగినుగ్రతరమైన, గుణ=నారియొక్క, "మౌర్వీజ్యాశిజినీగుణః" అని అ. ప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, అన్యదేవ=బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైన=ధరించుటలు గలిగినను, వాని=ఆధారణములను, గణుతింపనేల, అని. తనచేతివింటెని, దృఢమైనరణమందుల, స్థితి=ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానిననుట, అరదంబును=రథమును, తెచ్చియిచ్చెను.

రా. అతఁడు=పరశురాముడు, జననాథవరకుమారాగ్రణి= దశరథకుమారజ్యేష్ఠుఁడైనరాముని, చూచి, అనుమాట, నాకు, కమలేశదత్తమయ్యె= ప్రీతిచేత నియ్యఁబడెను. ఈశచాపంబునకు నెక్కుడిది. ధనుర్మతల్లికి =ధనుశ్శ్రేష్ఠమునకును, అశేషోగ్రతరగుణ ప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, ధృఢరణస్థితి =దృఢమైనరణస్థితిగల, నర=పురుషులను, ద=ఖండించుదాని, "దోఅవఖండనే, అతోనుపసర్గే కః" అని కప్రత్యయాంతరము. తన చేతివింటినిచ్చెను.

మ. నుతశక్తిన్ నృపసూనుఁడట్టిధనువున్ మోపెట్టి యైంద్రాయుధో
ద్ధతిపాథోదనిరాసి యయ్యెనపుడాతండు సముద్వేగయు
క్తతఁగీర్తించి కృతావృథాగ్రహతదస్త్ర క్రామితస్వర్గప
ద్ధతియై యిష్టమహావనీచరతఁ జెందం గాంచి పొంగె మదిన్ 111

రా. ఐంద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసియయ్యె=ఇంద్రధనుస్సుతోఁగూడిన యున్నతిగల మేఘమును దిరస్కరించినవాఁడాయెను. నీలమేఘశ్యాముఁడు గనుక, ఆతండు=పరశురాముఁడును, సముద్వేగయుక్తత=భయయోగముచేత, కృతమైన, అవృథా=వ్యర్థముగాని, గ్రహ=గ్రహణముగల - ఎక్కుఁబెట్టుటగల, తదస్త్ర= ఆరాముని బాణముచేత, క్రామిత=అక్రమింపఁబడ్డ, పోఁగొట్టఁబడ్డదనుట, స్వర్గముయొక్క, పద్ధతి=మార్గముగలవాఁడై, ఇష్టమైన, మహా, అవనీచరత్=భూసంచారమును, చెందంగాంచి మదిని, పొంగె=సంతసిల్లెను.

భా. నృపసూనుఁడు=అర్జునుఁడు, అట్టిధనువు=గాండీవమును, ఐంద్రాయుధోద్ధతి=ఇంద్రుని యాయుధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన, పాథోద=మేఘములను, నిరాసియయ్యె=పోఁగొట్టినవాఁడాయెను. ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనయాయుధములను మేఘములను బోఁగొట్టెననుట. సముత్=సంతోషముతోగూడిన, వేగ=సంభ్రమముతోడనైను, "సమౌసంవేగసంభ్రమౌ" అని అ. యుక్తత = కూటమిచేత, ఆతండు=ఆయగ్నియు, కీర్తించి, కృతమైన, అవృథా=వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ=చలముగల, తత్=అయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామితస్వర్గపద్ధతియైకప్పబడ్డయాకాశమార్గము గలవాఁడై, అర్జునుఁడు శరపంజరము గట్టెఁగను, ఇష్టమైన, మహా, వనీ=వనముయొక, చరత్=భక్షణమును.

తే. తనకనలుఁ జేష్ట లంతభీతిని ఘటింప
మగడి శరణన్నఁ దన్మహి మయుఁ దదాత్త
తన్మహాదైన్యము గణించి దయ దలిర్పఁ
గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి, 112

భా. తనకు, అనలుచేష్టలు, అంతభీతిన్ =నాశభయమును, ఘటింప, శరణన్నన్= శరణువేఁడినను, తన్మహిన్= అఖాండవవనభూమియందు, మయున్=మయుఁడను వాని, తదా=తత్కాలమందు, అత్త=పొందఁబడిన, తత్= ఆమయునియొక్క, మహాదైన్యమును గణించి, అరాచపట్టి=అర్జునుఁడు, కాచెన్=రక్షించెను.

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు = కోపచేష్టలు, అంతైన, తత్=అపరశురాముని యొక్క, మహిమయున్ =మహిమను, కడమ సరి.

ఉ. స్రుక్కక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిం
దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం
పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి కేఁగె హరిన్నుత కీర్తిఁగూడిన
ల్దిక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిర్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్ 113

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంకన్=గర్వమును, హేతిధారికిన్=శస్త్రధారునకు, రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలా చహేతయఃఅని అ. హరిత్=దిక్కులయందు, ఆశాశ్చహరితశ్చతాః అని అ. నుతమైన, ఏఁగెను= క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల=పర్వతసమూహములకు, భూభృద్భూమిధరే నృపే అని అ. విరోధియైన యింద్రునియొక్క, హేతిధారికిన్=జ్వాలావహుఁడైనయగ్నికి, నుతకీర్తిని, హరిన్= =కృష్ణుని, కూడె, ఆత్మపురికిన్=ఇంద్రప్రస్థపురమునకు, ఏఁగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణ సఖ్యాతిమహిమకు
నెంత పెంపును దగు నేమిచెప్ప
దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్ర తరశక్తి
మయుఁ డతి క్రాంతవాఙ్మానసభావిశే
షంబు వైవస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు పెంపు సొంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్ఛతమఖసంతతుల క
తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరఁగఁ
బలుదెఱంగుల నార్యులుఁ బ్రస్తుతింప 114

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమకు, దక్షుఁడు, అనరుఁడు= అయర్జునుఁడు, అట్లుదనరన్= అలాగుననొప్పచుండఁగా, రాక్షసకులము యొక్క,తక్షకుండు, విశ్వకర్మ, తక్షకో నాగవర్ధక్యోః అని అ. అతివిచిత్రతరమైన శక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంతఁ అతిక్రమింపబడిన, వాక్కులయొక్క, మానఁపరిమాణము గల, వాగగోచరమనుట, సభావిశేషంబును, వైవస్వతసంతతికిన్= ధర్మజునకు, తనదు, లీలోదయంబునన్= క్రియాచాతుర్యముచేత, సంపాదించిపెట్టెను, మరుచ్ఛతమఖసంతతులకున్= వాయువు యొక్కయు నింద్రునియొక్కయుఁ బుత్తురల- భీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ = ప్రకాశింపుచున్న, జయఁ జయముగలుగునట్టుగా, నాది = మ్రోగెడి, కంబువరమును=శంఖశ్రేష్ఠమును, శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియా మ్మని అ. హరికిన్ = శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరంగన్= ఇంపగునట్టుగా, ఇంబడరగా భజసనంబు లని యనంతుని ఛందః ప్రయోగము.

రా. కృష్ణ = విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడానరుఁడు, తక్షకుండు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఙ్మానస =వాక్కును మానసమునుగల, అవాఙ్మానసగోచరమనుట. భావిశేషంబు = కాంతివిశేషమును, వైవస్వత సంతతికిన్ = వైవస్వతమనువుయొక్క వంశమునకు, తనదు = తన యొక్క, లీలా= విలాసార్థమైన, ఉదయంబునన్ = అవతారముచేత, మరుచ్ఛత = దేవతాశతములకును, మఖసంతతులకున్ = యాగసమూహములకును, అతఁడుగదా = ఆవిష్ణువుగదా, దండ= ఆధారము, మును=పూర్వమందు, జయన =జయము, జయనే జయః అని అ. ఆదికంబు= ఆదిగాఁగల, వరమును, హరికిన్= ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాధునిమహిమను వర్ణింప శక్యముగాదనుట.

చ. అది యటులుండె నట్టిసభయానతశత్రుదయాళుఁ డాజిదీ
వ్యదరిహృదంతవహ్ని సమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొని శుభస్థితిఁ దమ్ములుదాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్రుడు మిక్కిలి సంతసిల్లుచున్ 115

రా. సభయ=భయసహితమౌనట్టుగా, ఆనత=నమ్రులైన, శత్రువులందు దయాళుఁడు, ఆజి= యుద్ధమందు, దీవ్యత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అరి= శత్రువులయొక్క, హృత్= హృదయములయందు, అంతవహ్నిసమ= ప్రళయాగ్నికి సమమౌనట్టుగా, వర్తించుచున్నవాఁడు, సుతుండు=రఘునాధుఁడు, అతిలోక=లోకముల నతిక్రమించిన, అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్రుఁడు= దశరథుడు, పెంపొందెనని ముందరిపద్యమునఁగ్రియ.

భా. అది యటులుండె, అట్టిసభయందు, అనతశ్శత్రు దయాళుఁడు, అంతవహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు =ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ= ధావళ్యముచేత, శాలి= ఒప్పెడివాఁడు, ఆజపుత్రుఁడు=బ్రహ్మపుత్రుడైన నారదుఁడు, చనుదెంచి యని ముందటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వ
ర్తనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం
దెనతం డనుజులు దానుం
బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్. 116

భా. సర్వదిగ్వర్తనను దేజము మెఱయగా, తత్=ఆధర్మజునియొక్క, పురః= అభిముఖమందు, స్థితిన్= ఉనికిచేత, పెంపొందెను.

రా. తత్పురస్థితిన్= ఆపట్టణస్థితిచేత, ఆతఁడు = రాముఁడు, అనుజులు దానును పొనరించునుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొందెన్ = సుఖమున నుండెను.

శా. మాహేనాథవిహారవాహనకృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో
త్సాహిశ్లక్ష్ణకటాక్షవిక్షిపితభక్తవ్రాతసంసార శ్రీ
బాహుళ్యప్రదపాదసంస్మరణ పంపాహేమకూటాద్రిఖే
లాహేవాకవిపాకవిస్మరితకైలాసాదికేళీరసా. 117

మాహేనాథ=గోరాజైనవృషభమే, మాహేయీ సౌరభేయీ గౌరుస్రా మాహేచ శృంగిణీ అని అ. విహారార్థమైన వాహనముగలవాఁడా, కృపా మాహాత్మ్య మనెడి, సాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహి=ఉప్పొంగిన, శ్లక్ష్ణకటాక్ష=కటాక్షలేశము చేత, శ్లక్ష్ణందభ్రంకృశం అని అ. కటాక్షోపాంగదర్శనే అని అ. విక్షిపిత= చెద రమీటఁబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క, సంసార= జన్మాదిబంధముగలవాఁడా, భక్తుల నిత్యులఁజేసెడివాఁడనుట, శ్రీబాహుళ్య= ఐశ్వర్యపరంపరను, ప్రద=చాలా ఇచ్చెడి, పాద సంస్మరణముగలవాఁడా, పాదారవిందస్మరణమువల్ల సంపదను, ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడివాఁడుగనుక, పంపానదియందుఁగల, హేమకూటాద్రియందుఁగల, ఖేలా= విహార ముయొక్క, క్రీడా ఖేలా చకుర్దన మని అ. హేవాక= హృదయంగమమైన, విపాక=పరి చయముచేత, విస్మరిత=మఱువఁ జేయఁబడిన, కైలాసాది=కైలాస గంగలయొక్క, కేళీరసా=విహారాపేక్షగలవాఁడా, హేమకూట పంపానదులు కైలాస గంగలకంటె శ్రేష్ఠములనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా, స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ
మృదుశీకరవిరచితనిజ, సదనాంగణరంగవల్లిసౌభాగ్యకళా. 118

రంగవల్లి= ముగ్గులయొక్క

స్రగ్విణి. బ్రధ్న కోటీసమభ్రాజితేజోఘనా
బుధ్న భావాప్తి సంపుష్టసృష్టిద్రుమా
బుధ్న పద్భోధసంప్రాప్యదృష్యర్చితా
గృధ్నుతాపూర్వకాకృష్టశిష్టార్చనా. 119

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవ పింగళి యమరనార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయనామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము..

బ్రధ్నకోటీసమ= కోటిసూర్య సమమౌనట్టుగా, భ్రాజీ = ప్రకాశింపుచున్న, తేజస్సుచేత ఘనమైనవాఁడా, బుధ్నభావ=మూలమౌటయొక్క, మూలం బుధ్నోంఘ్రి నామకః అని అ. ఆప్తి= ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట = పోషింపఁబడిన, సృష్టియనెడి, ద్రుమా= వృక్షముగలవాఁడా, బుధ్నవత్=వృద్ధిఁబొందుచున్న, బోధ= జ్ఞానముచేత, సంప్రహృష్యత్= సంతోషించుచున్న, ఋషులచేత, అర్చితా = పూజింపఁబడ్డవాఁడా, గృధ్నుతా = ఆపేక్షచేత, గృధ్నుస్తు గర్ధనః - లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణ క్కని అ. అపూర్వకమౌనట్టుగా, ఆకృష్ట=అంగీరింపఁబడిన, శిష్టుల చేతియర్చనలుగలవాఁడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారస్వత సంపదానంద నంతవరకులక్షీరపారావార తారకాసుధాధామముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణి ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

రాఘవపాండవీయము.

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీమద్గౌరపరమ
ప్రేమాస్పద యాకువీటిపెదవేంకటధీ
ధామ సదాలసదసదృ
గ్భూమ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా ! 1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అసదృక్= సరిలేని, భూమ= మహిమగలవాఁడా, పృథాదిభ్యఇమనిచ్ బహోర్లోపోభూచబహోః అనుసూత్రములచే ఇమ నచ్ప్రత్యయముయొక్క యికారమునకు లోపమును బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదే శమును.

వ. అవధరింపుమట్లురంజిల్లుచున్నయయ్యతీంద్రసామ్రాజ్యధౌరేయుండు.

రా. అతీంద్ర= ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధౌరేయుండు= దశరథుఁడు.
భా. యతీంద్రసామ్రాజ్యధౌరేయుండు = మునీశ్వరోత్తముఁడైన నారదుఁడు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్పదంబైనవసుధ
మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున
నతని నలరింపుచును బ్రియంబగుసభాజ
నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత. 3

వ. ఇట్లనియె. 4

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియునింపైన, అర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల, పదంబై= వాక్యములుగలవాఁడై, నవ = నూతనమైన, సుధ = అమృతముయొక్క, , మహిమను, ఏలుచున్= అతిక్రమించుచును, అతనిన్= ధర్మరాజును, అలరింపుచును, ప్రియం బగు= ప్రియమైన, సభాజన = సన్మానమే, ఆనందనసభాజనే అని అ. ప్రధానముగాఁ గలహితోక్తిబృందముచేతను.

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్, ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన=స్థానమైన, వసుధ= భూమిని, ఏలుచు, వాత్సల్య= నెనరుచేతనైన, మధురిమమునన్= ప్రేమముచేతను, స్వాదుప్రియౌ తుమధురౌ అని అ. సభా = సభయందుఁగల, జనులయొక్కయు,

ప్రధాన = సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హితోక్తిబృందమునన్= ప్రియ వాక్యము చేతను, అతనిన్ = ఆ రాముని, అలరింపుచు, ఇట్లనియె నని ముందరి కన్వయము.

క. క్రమమున ధరణీభరణ, క్షమ మగుతద్ధర్మనీతి చాతుర్యవిశే
ష మశేషమరసి యధిక, ప్రమదుఁడయి ప్రసంగవశతరప్పించి తగన్

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి= రాముని రప్పించి.

భా. తద్ధర్మ = ఆధర్మరాజుయొక్క, ప్రసంగవశతను రప్పించి = ప్రసంగ ముమ దెప్పించి యనుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ
యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
శోభననయనవసుప్రతాప.
నిర్మలప్రౌఢివినీతతత్వవిజ్ఞాన
సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
విని యుబ్బుచున్న వాఁడను మోదగరిమఁద
త్ప్రేరణఁ జేసి యేఁ దివిరి నిన్నుఁ

తే. బనిచెద సమస్తమహిరాజ్యపాలనముగ
రంబునుతి కెక్కఁజేయుము రాజసూయ
మానచంద్రి కాస్ఫూర్తియుఁ బోనికీర్తి
మున్నుగాఁబర్వి కకుబంతములఁ దలిర్ప 6

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఒప్పెడి, భద్ర= శుభములుగలవాఁడా, శ్వశ్రే యసం శివం భద్ర మ్మని అ. ధరాత్మజ, ఐశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు, ఈ =నీయొక్క, వరమాధుర్య, శోభవనయ, నవసుప్రతాప, నిర్మల ప్రౌఢి, వినీతత్వ, విజ్ఞాన, సౌశీల్య, శౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాఁడు, అనుమోదగరిమ చేత, తత్= ఆపాండురాజుయొక్క, ప్రేరణఁజేసి = పనుపుటచేత, రాజ్యపాలనము నుతి కెక్క, అన= ఆజ్ఞ, తదభవపదము, కీర్తిమున్నుగా = కీర్తికంటె ముందర=గా, తలిర్ప, రాజసూయము చేయుమని యన్వయము.

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్మాత్మ, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైక పావన, పాండురాజీవ = తెల్లదామరభంగి, రమాధుర్య=లక్ష్మిని వహించినవై, శోభనముల యిన, నయన = కన్నులుగలవాఁడా, వసు= అష్టవసువులయొక్క, ప్రతాపమువంటి ప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు. నిర్మల ప్రౌఢివి = కళంకము లేని ప్రజ్ఞగల వాఁడవు. నీ c నీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన, విజ్ఞాన = శాస్త్రజ్ఞానమును,

మోక్షేధీర్జ్ఞానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః, అని అ. సౌశీల్య = సద్వర్తనయు, శౌర్యము నాదిగాఁగల సద్గుణములను విని, మోదగరిమన్ = సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్న వాఁడను, తత్ =ఆయా మోదగరిమయొక్క, ప్రేరణచేత, ఏనుబనిచెద, రాజ=చంద్రునిచేత, రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే అని వి. సూయమాన = సృజింప పడుచున్న, క్రొత్తైనదనుట, చంద్రికాస్ఫూర్తియుఁబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంతములన్ = దిగంతములయందు, దిశస్తు కకుభః కాష్ఠాః అని అ. తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁడై
యనఘా మఱి నవధరింపు మంతటిశక్తుం
డనె యే నొండొకపని నా
కనుగ్రహింపు మన మఱియు నతఁడి ట్లనియెన్. 7

రా. భా. రెంటికి సమము సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము మున్నిది యెన్ని చూడుమా
యనయముసన్నిధిన్ నిను సమర్థతరుం డని నిశ్చయించి పం
చినపని దీనినీవు దగఁ జేయ సదాత్తసుధర్మతన్ సుఖం
బున హరికొల్వొనర్తు నని పూనినవాఁడనయంబు బుద్ధిలోన్. 8

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యముసన్నిధిన్ = యమునిసమ్ముఖమందు, పంచినపనిని దీనిన్ = యాగమును, చేయన్ = చేసినను, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఆత్త= పొందఁబడిన, సుధర్మతన్ = దేవసభగలవాఁ డౌటచేత, పూనినవాఁడు=తలఁచినవాడనుట.

రా. జనకునియాజ్ఞ, అన్నన్ = అనినచు, అవిచార్య మెన్ని చూడూమా, అనయము = ఎప్పుడును, సన్నిధిన్ = సత్పురుషులకు, నిధివైన, నిన్ను, సదా, ఆత్త = స్వీకరించఁబడిన, సుధర్మతన్ =లెస్సధర్మముగలవాఁడనై, హరికొల్వు = శ్రీహరి సేవను, ఒనర్తునని బుద్ధిలో నయంబును బూనినవాఁడనుట.

క. జను లందఱు నీయం ద
త్యనురాగముకలిమి నెరపెదరు సత్త్వమహ
త్వనిరూఢిఁ బొల్పెసఁగునీ
యనుజులు భవదీయశాసనై కాయత్తుల్. 9

వ. కావున నమ్మహాకార్యంబు నిర్వహింప. 10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వనివారితనయాద
రౌచితిఁ గడు నొప్ప నాయతిశుభ
గుణవశు డనపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని
యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు. 11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతి యుపదేశించెడి ప్రకారము, అనఘ, అని వారితమైన, నయ = నీతియొక్క, అదర = అమితమైన, ఔచితిన్ = ఔచిత్యముచేత, ఈషదర్థే దరం స్మృత మ్మని అ. కదు, ఒప్పన్ = ఒప్పటచే, నీవె తగుదువు, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకు = నిత్యత్వాదిగుణములకు, వశుఁడనిపించుకొని, నిజేచ్ఛఁజనని = తన ఇచ్ఛను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు = అతిసమర్థుఁడయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్యజ్ఞుఁడు, నీవు నీచెప్పినగుణములుగల వాఁడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁగుదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవె తగుదువు, అని = పలికి, వారి = పాండవులయొక్కయు, తన యొక్కయు, ఆదరౌచితికదునొప్పఁగా, శుభగుణ = సద్గుణవంతులకు, వశుఁడు = విధేయుఁడు, అతి = నారదుఁడు, అనపెంచుకొని = అంపించుకొని, చనన్ = పోఁగా, నియతి = నియమముచేత, నియతిర్నియమే దైవే అని వి. ఉదారుఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు, అవనివరేణ్యుఁడని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయవనివరేణ్యుఁ డాయాగమవ్యయా
గమసముచితధర్మగతి నడపుట
కై జయింపవలయు నాశల నన్నింటి
నని కృతిజనగోష్ఠినాకళించి 12

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుఁడు = ధర్మరాజు, అవ్యయ = నాశములేని, ఆగమసముచిత = వేదోచితమైన, ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమును, నడపుటకై = చేసెడి కొఱకు, ఆశలన్ = దిక్కులను, జయింపవలయునని, కృతిజనగోష్ఠిన్ = విద్వజ్జనులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి = తెలిసి, రిపులనేఁగరిచె ననుపర్యంతము కుళకము.

రా. అవనివరేణ్యుఁడు, ఆయాగమ = ఆదాయప్రాప్తికని, వ్యయాగమ = వ్యయప్రాప్తికని, సముచిత = తగిన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, సీ. ఆయంబు నందు నాలవభాగమొండె మూఁడవభాగమొండె నందర్ధమొండెఁ, గాని వ్యయముసేయ రాదు నరపతికని అనికృతి = శఠత్వములేని - కపటము లేనివారనుట, జనులతోడి = గోష్ఠిచేత, ఆకళించి = తెలిసి, ఆయవ్యయౌచిత్యమును, ఆశాజయోపాయమును దెలిసి నడుపు మనుట.

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప
ఘనుఁడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁబ్ర
కృష్టతమజరాసంధుండు కేవలముని
జేష్టకర్మాక్షముం డని యెన్నుమదిని. 13

రా. సత్త్వ = బలిమిచేతను, ధర్మకళా = ధర్మశాస్త్రముచేతను, విరాజిత్ ఒప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుఁడు = అధికుఁడైనవాఁడు, పెద్దయనఁగ,

చనున్=తగును, ప్రకృష్ట = అధికమైన, తను= శరీరముయొక్క, జరా = ముదిమియొక్క, సంధుఁడు=సంధానముగలవాఁడైనను, ముదిసినవాఁడైననుట, నిజ=తనకు, ఇష్టమైన, కర్మ= ప్రయోజనమందు, అక్షముండు =అసమర్థుఁడు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనము కలిగియు నియమము లే యుండును, అని= ఇటని, మదిన్=మనస్సున, ఎన్నుము, తానుముదివాఁడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవె తగుదువని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధనుర్విద్యచేతను, ప్రకృష్టతన్= ఆధిక్యమున, జరాసంధుడు, నిజ= స్వకీయమైన, ఇష్టకర్మ= యాగకర్మమందు, ఇష్టం యాగాదికర్మస్యా త్తని అ. కరికలభవత్ప్రయోగము. అక్షముండు =ఓర్పులేనివాఁడు, అని, ఎన్నుమదిన్= ఎంచెడిమనస్సుచేత

తే. విహితసన్మంత్రుఁ డగుచు వివేకఘనుఁడు
విహితిలేకొప్పనచ్యుతవిజయసంయు
తప్రహితభీమసేనోద్ధ తిప్రవృద్ధి
చేత రిపు నేలఁగలపెను సిరులు గొనుచు 14

భా. విహిత= చేయఁబడిన, సన్మంత్రుఁడగుచు=మంచియాలోచన గలవాఁడాకొంచును, వివేకఘనుఁడు=ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయసంయుత= కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత=అంపఁబడిన, భీమసేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రహారముల యొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపున్= శత్రుఁడైనజరాసంధుని, నేలఁగలపెన్=సంహరించెను.

రా. విహితసన్మంత్రుఁడగుచున్= మంచివారితో నాలోచనచేసినవాఁడై, వివేకఘనుఁడైన జనుఁడు, అచ్యుత= జాఱని, విజయముతోడ సంయుతమైన, ప్రహిత= అత్యంతవిహితమైన, భీమ = శత్రుభయంకరమునైన, సేనయొక్క, ఉద్ధతి ఔద్ధత్యము యొక్క, ప్రవృద్ధి చేత, రిపునేలఁగల= శత్రువుయొక్క భూమియందుఁ గలిగిన, పెను సిరులు= అధికసంపదలను, కొనుచు, ఒప్పునని క్రియ.

మ. స్వనిదేశోన్నతి నంతటన్ నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిక్ను రేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్ప న్వశులైన బ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁడై
యనఘశ్రీఁ బృధివీశుఁడొప్పెగు రూఢా పూర్వసత్కీర్తితోన్ 15

రా. స్వనిదేశోన్నతిన్ = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటన్ = అన్ని చోటులను, చతుర్దిక్కులందుల, గెల్చి, తమ్ము, లసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తమైన= ధర్మార్జితమైనదనుట, విత్త= ధనముయొక్క, అర్పణంబునన్= దానముచేత, తన్పన్= తనియింపఁగా, తమ్ముఁ దన్పఁగా ననుట, వశులైన =విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁ గూడ, రూఢ= ప్రసిద్ధమైన, అపూర్వ=వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృధివీశుఁడు, ఒప్పెసగున్, క్రియ

భా. అంతటను, తమ్ములు= భీమాదులు, అసమానమౌనట్టుగా, పూర్ణ= ఈడేఱిన, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలవాఁడై, సగురు = తండ్రితోఁగూడు నట్లుగా, ఊఢ= వహింపఁబడిన, పృధివీశుఁడు= ధర్మరాజు, ఒప్పెన్= క్రియ

ఉ. క్లిష్టత యించుకంతయును లేక మనః ప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృధివీశులలోపల నర్హభీష్మసం
సిష్టిమెయిం గరం బొనరిచెందుదనుత్తమపూజ చక్రి కు
త్కృష్టత నుర్విలోన సమతేజుఁడవీవని పల్కి నెమ్మితోన్ 16

భా. ఆయిష్టము = ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి=చేసి, అర్హమైన, భీష్మునియొక్క, సంసిష్టిమెయిన్= అనుజ్ఞచేత, తుదన్= యజ్ఞసమాప్తియందు, అసమతేజుఁడవు, ఈవు, అని, చక్రికిన్= కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనరించెను.

రా. నాయిష్టము = నాకోరికను, అర్హ= తగుమైన, భీష్మ= భయంకరమైన, సంసిష్టి మెయిన్= సమ్యగాజ్ఞచేత, అనుత్తమపూజ= అత్యుత్తమపూజ, చెందుదు= పొందుచున్నాఁడవు, చక్రికిన్= విష్ణువునకు, సమ= సమానమైన, తేజుఁడవు, అని, పల్కి, నడపెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య
నియత లీలావతారు నన్నీలవర్ణు
స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు
లలి నడపె నప్డు తచ్ఛుభలగ్నచింత 17

రా. అన్నీలవర్ణున్= శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడ, అభిషిక్తుఁజేయన్= పట్టాభిషిక్తునిఁ చేయుటకు, తచ్ఛుభలగ్నచింత = ఆపట్టాభిషేకశుభలగ్న విచారమును నడపెను.

భా. అన్నీలవర్ణున్ = శ్రీకృష్ణుని, స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁజేయన్ = స్నేహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు= కృష్ణుఁడు తత్= ఆధర్మరాజుయొక్క, శుభమందు లగ్నమైన చింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిఁ బేర్చుహరి సొం పవుఁగా దను శ్రీమదాత్మనై
భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభు వినున్న సభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతము దితత్వముఁ జెందఁగఁజేసెనంతటన్ 18

భా. హరి c కృష్ణునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను=నిందించెడి, శ్రీమద సంపద్గర్వముతోఁ గూడిన, ఆత్మ= తనయొక్క, వైభవము, ప్రబలఁగా, తదీయ సుదర్శంబు= శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్న సభ్యవితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు = శిశుపాలుని, పరికల్పితమైన,

సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధిగలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేష ణము. నితాంతాము = మిక్కిలియు, దితత్వమున్=ఖండిత్వమును, చెందఁగజేసెను= సంహరించెననుట.

రా. హరి =ఇంద్రునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను= మించిన, శ్రీమత్= సమృద్ధిమత్తైన, ఆత్మవైభవము= నిజవిభవమును, వెలార్చున్ = ప్రకటించుచు, ప్రబ లమైన, భవ్య= శుభముగల, భావుకం భవికం భవ్యమ్మని అ. తదీయ = ఆవైభవ సంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్ = సుదర్శనముచేత, దివిభువినున్న = ఆకాశమున భూమిని నుండిన, సభ్యవితతిన్ = సురభూసురసమూహమును, పరికల్పిత, సాధు= లెస్సైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్వమున్ = మిక్కిలిసంతుష్టత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు= ఆ దశరథుఁడని పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్యఘటనయాశల నట్లు
దనరుచునికి గనుఁగొని యసహ్య
మానతద్వైభవ మందరోన్మథితహృ
ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత
జనని గర్వ్యాచారమున కోడ కెట్లాయె
మంద్రా బంధువు లన్వయాదిగుణగు
రుతమాయనాడుచు రోదరం బిట్టిచో
నూహింప నౌచిత్యయుక్త మనక

తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంత దుష్ట
మతిని దుర్యోధనుఁడు సపత్ని తనయుండ
జాతశాత్రవరాజ్యవిభూతి మీఱు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక 19

రా. ఘనధర్మ= అధికధర్మములుగల, సుత=రామునియొక్క, రాజ్యఘ టన యందుఁగల, ఆశలన్= అపేక్షలచేత, ఉనికి= దశరథునియునికిని, అస హ్యమాన= సహింపఁబడని, తద్వైభవ= రామునివైభవముగల, మందరచేత, ఉన్మథిత= మథింపఁబడిన, హృద్విషధి= హృదయమనెడు సముద్రమునకు, విషాయిత = కాలకూ టవిషము భంగినిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని= కైకేయి, గర్వ్యాచారమునకు నోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత= గురుత్వమును, మాయనాడుదురో= తూలింతురో, దరంబు=భయము, దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే అని అ. ఔచిత్యయుక్తము = ఉచితము, అనక= ఇట్లనివిచారింపక, తద్విధిన్= ఆపట్టాభిషేకవిధిని, హరియించెన్= మానిచెను, అత్యంత, దుష్టమతిన్= దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుఁడు= పోట్లాడశక్యముకానివాఁడు, సపత్ని= సవతియొక్క, తనయుండు= కుమారుఁడు, అజాతశాత్రవ= నిష్కంటక మైన, రాజ్యవిభూతిన్=రాజ్యైశ్వర్యము చేత, మీఱుట= అతిశయించుట, ఉల్లమున

నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్మసుత = ధర్మరాజుయొక్క, ఆశలన్ = దిక్కులయందు, తత్= ఆధర్మరాజుయొక్క, వైభవమెడి, మందర=మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరతన్= ద్వేషాదిశయముగలవాఁడౌటఁజేసి, జన=లోకులచేత, నిగర్హ్య= నిందింపఁదగిన, ఆచారమునకు నోడక, అనఘవయాదిగుణ, గురుత=గురుత్వమును, ఏమంద్రో= ఏమందురో, మాయనాడు=మాయచేతనాడెడి, దురోదరంబు= జూదము, పణేదక్షితేదురోదరమ్మని అ. ఔచిత=ఔచిత్యముతోడ, అయుక్తము= రహితము, అనుచితమనకయనుట, తద్విధిన్= అమాయాద్యూతవిధిచేత, సపత్నిత= శత్రువుగాఁజేయఁబడిన, రిపౌ వైరిసపత్నారిద్విషద్ద్వేషణదుర్హృదః అని అ. నయుండు= నీతిగలవాఁడు, దుర్యోధనఁడు, అజాతశాత్రవ= ధర్మరాజుయొక్క, రాజ్యవిభూతినిమీఱుట నోర్వలేక హరియించెనని క్రిందటికన్వయము.

సీ. ఆవ్వేళ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కైతవదాసీకృతాతిమన్యు
గిళిత ప్రమోదమైకృష్ణసారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోఁప
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబున శంకి
తత్వంబునొంది సత్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితిఁ దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత పలికెఁ

తే.దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజితమై యప్డు గానుపింప
ధర్మ పాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
పతిసదైన్యేక్షితాననపద్మ యగుచు 20

భా. భవితవ్యతానుసారితన్ = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ= ప్రియుఁడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ= జూదముచేత, దాసీకృత= దాసిగాఁజేయఁబడ్డదై, అతి మన్యుగిళితప్రమోదమై= అత్యంతశోకగ్రస్తహర్షయై, కృష్ణ= ద్రౌపది, సారప్రేక్ష=సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన, ఉగ్రదతను= క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము= స్వకీయమైన వస్త్రమును, దోఁపన్= దోఁచుటకు, మలయు= తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన= దుశ్శాసనునియొక్క, మత్సరంబున, శంకితత్వంబునొంది= మానభంగమునకు దెసచెడి, స్వపుర= తనపట్టణమందుఁగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రిన్= కృష్ణుని, ఉద్దేశించి= కూర్చి, తా, మునుపు, కన్న= ఎఱిఁగిన, ఆత్మనాథులయొక్క పరమైనశక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమౌనట్టుగా కడమ సులభము.

రా. ప్రేయమైన, కైతవ= కపటముగల, దాసీ=మందరచేత, కృతమయిన,

అతిమన్యు=అత్యంతక్రోధము చేత, గళిత ప్రమోదయై, కృష్ణసారప్రేక్ష=హరిణేక్షణకైక, కృష్ణసారరురున్యంకురంకుశంబరరౌహిషాః అని అ. మలయు= లయునట్టి, దుశ్శాసన= అణఁచశక్యముగాని, మత్సరంబును, అళశంకిత్వంబును, మత్సరమునకు విశేషణము, పొంది, స్వపుస్థితిన్= తనముందట, చక్రి=విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, ఆత్మనాథ=దశరథునియొక్క, వరశక్తి=వరసామర్థ్యము, పరాజితయై= పరుల చేత నపారణీయమైనదైయనుట, ధర్మపాశముచేత, సంయుత=బద్ధుఁడై, నిరుత్తరుఁడైన, నిజాధిపతి=దశరథునిచేత, కడమ సమము, పలికెను=క్రియ.

చ. వినుముదయాభివృద్ధి ప్రభవింపఁగ నిద్దర యేలురాజు మ
త్తనయుఁడునాకుమాపతి ముదంబునఁబూర్వమునందను గ్రహిం
చినవరలాభ మిప్పుడిటు సేసె నిజాత్మ నుపేక్షమాని నీ
సునియతినిల్పుమాన హతిసోఁకక యుండఁగఁజేసియుత్తలిన్ 21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి = అభ్యుదయాభివృద్ధి, మత్= నాయొక్క, తనయుఁడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్క పతిదశరథుఁడు, అనుగ్రహించిన= ఇచ్చిన, వరలాము= వరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటుసేసెన్= రాజ్యముగైకొనునట్లుగాఁ జేసెను, ఆత్మయందు నుపేక్షమాని, ఆన=తండ్రియాజ్ఞ, హతిసోఁకకయుండఁగఁజేసి, నీ=నీయొక్క, సునియతి= నియమమును-పుత్రధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్దరయేలురాజు= ధృతరాష్ట్రుఁడు, మత్తనయుఁడు= మత్తునియొక్క నీతివంటినీతిగలవాఁడు- అవివేకియనుట, నాకు, ఉమాపిత= పరమేశ్వరుఁడు,అనుగ్రహించిన= ఇచ్చిన, వర= పతులయొక్క, లాభము, ఉపేక్ష సేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానవతులయొక్క, సునియతినిల్పు, మానహతి = మానభంగము, సోఁకయుఁడఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెఱుంగనిది యెయ్యెది సర్వవిదుండ వీవు సో
త్సేకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీపసనాతన యుండుదంచితా
స్తోకవిభూతిమీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునన్ మదిగణింపఁగ నెమ్మెయిఁ గాన దిక్కఁకన్ 22

బా. సోత్సేకనిరూఢిన్= అతిశయయుక్తప్రౌఢిచేత, శ్రీ - సనాతన-సంబుద్ధులు, ఎల్లెడలనుండుదువు, కావునన్ = ననురక్షింపుమూ, ఎమ్మెయిన్= మఱేరూపముననైనను, దిక్కుగానను.

రా. శ్రీపసన్= ఐశ్వర్యాతిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదంచిత, ఒరుచొప్పన్= అణాయాదులరీతిని, కావునన్= అటుగనుక, కాన= అడవి, దిక్కు, వనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

సీ. ఇట్లు పల్కెడునంత హృదయసాహసమున
        దాక్షిణ్యము లవంబు దనకుఁలేమిఁ
దోరంపుబిరుసున దుశ్శాసనుఁడవని
        విభునూరకునికి భావింప నితని
కే నన్నపనిసేయు టెంతయు నభిమతా
        ర్థం బని కని యవారణ మగువన
వాసస్థితిని గూర్చు స్వాంతవర్తనమున
        న్వీతగర్హణభయనిష్ఠఁదోఁప

తే. రామ కపటభావం బెందు నేమియునుజ
నింపదేమన నెంతటిపెంపు నీదు
నెమ్మనమునందు నెఱయ నా యమ్మపాదు
కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహోజ్ఞ. 23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత = ఇపుడు తాఁబల్కెడుపాటె, హృదయసాహసమున, దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకులేమిన్ = ఇంచుకంతేనిఁదనకుండకుండుటఁబట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుఁడవని = శిక్షింపశక్యముకానివాఁడవనియు, విభు = దశరథుని యొక్క, ఊరకునికిన్ = మాటాడకుండుటను, భావింపన్ = విచారింప, ఇతనికిన్ = ఈ రాజునకు, ఏనన్నపనిసేయుట = రాజ్యమువిడిచి వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణమగు = అన్యశంకలేకయనుట, వనవాసమనెడు స్థితియందు, అన్వీత = అనుసరింపఁబడ్డ, గర్హణభయ = పితృవచనోల్లంఘననిందా భయముగల, నిష్ఠన్ = సౌజన్యమనుట, తోఁపన్ = ప్రకాశింపగా, స్వాంతవర్తనమున గూర్చుమని యన్వయము. వనవాసమునకుఁబూనుమనుట, రామ = సంబుద్ధి, నీదు = నీయొక్క, నెమ్మనమునందుఁగపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁబురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ = నీయొక్క, భవ్యగురు = పూజ్యుఁడైన తండ్రియొక్క, మహోజ్ఞచేత, నెఱయన్ = ఇంకఁబదిలముగా, నాయమ్మ = న్యాయమునె, ఇది తద్భవపదము. నెమ్మనమునందుఁ బాదుకొలుపుమని యన్వయము.

భా. ఇట్లువల్కెడు, అంతన్ = అంతటిలోన, దుశ్శాసనుఁడు, అవనివిభునూరకునికిన్ = ధృతరాష్ట్రునియూరకునికిచేత, ఏను, అన్నపని = దుర్యోధనునిపని, చేయుట, అవారణన్ = అడ్డగింపులేని, మగువన్ = ద్రౌపదిని, అవాసస్స్థితిన్ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్చుస్వాంతవర్తనమునన్= విగతవస్త్రఁజేయుతలఁపునందు, వీత = పోఁగొట్టఁబడిన, గర్హణభయముగల, నిష్ఠన్ = తలపెట్టుటచేత, తోఁపఁలు, రామకున్ = ద్రౌపదికి, అపటభావంబు = వస్త్రరాహిత్యము, ఏమియును జనింపదు, ఆయమ్మ = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు = తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యగురు = భూత

భవిష్యద్వర్తమానములకు ఁగర్తయైన హరియొక్క, మహోజ్జ్వయెంతటి పెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పుడెందును గన్న యది గాక
  తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
  కుఁడొసంగ రామ చేకొన్నదానఁ
దజ్జ్యేష్ఠసుతుఁడవాప్తవిషాదతనుజెంది
  'మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించెదోదూయ
  మానులై జనులు లోలోనఁదిట్ట

ఆ. ననిక్ృతాత్మగురువచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్మసూతి
నంద యోటువఱిచి యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁబనిచె. 24

భా. తనరు = ఒప్పుచున్న, ఆయరిదివర్తనకున్ = ఆయుక్షయవస్త్రములకు, మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, వరులనుమహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానన్ = ఆచేకొనుటచేత, తత్ = ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడు అవాప్త, విషాదతన్ = ఖిన్నత్వమును, చెంది, ఆమందమైన, అక్షమాయచేత, "రక్షోరథస్యావయవే పాచికేష్వక్షమింద్రియ" మ్మని వి. దోదూయమానులై = మిక్కిలిఁ బరితపింపుచుచున్నవారై, అనిక్ృత = తిరస్కరింపఁబడని, ఆత్మ = తనయొక్క, గురు = అధికమైన, వచోనుపాలనున్ = వాక్యపాలనగల వాని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మజుని, అంద = ఆపునర్ద్యూతమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగపయేఁటిపర్యంతము, పదుమూఁడేఁడులు నిండుదనుక ననుట, భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁబనిచెను.

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = ఆదశరథునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, ఆప్త = పొందఁబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన, "మందాక్షం హ్రీస్త్రపావ్రీడా" అని అ. మాయచేతన్ = కపటవర్తనచేత, హరియించెదో = తీసికొనెదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్నవారలై, అని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మమునకుఁగారణమైన రాముని, అంద = అమాటయందే, ఓటువఱిచి = ఓడించి - నిరుత్తరునిఁ జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష = పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్యంతమును, "ఆజ్మర్యాదాభివిద్యోః" అని అభివిధ్యర్థము. భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁబనిచెను.

సీ. అతఁడు తద్వచనాను స్మృతి నాత్మసామ్రాజ్య
మొకవికారములేక యుజ్ఝగించి
ప్రియతరానుజకళత్రయుతంబుగా నుగ్ర
కాననంబునకు నేగంగ నంత
వత్సరామ లసత్ప్రవర్తనల్ జనులకు
నప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ
బూని యరిగెదయ్య మానెమ్మనంబుల
వేడుక లన్నియు వృథ చనంగఁ

తే. జేసితె కటకటా యంచుఁజింతఁ జాల
పగచువారును బతిఁదిట్టువారు నగుచుఁ
బౌరవృద్ధులు వెనువెంటఁబాయ కరిగి
రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె. 25

వ. అంత 26

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుస్మృతిన్ = కైకవాక్యానుసరణముచేత, అనుజకళత్రయుతంబుగాన్ = లక్ష్మణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననంబునకు నేగంగన్ = వనవాసమునకుఁబోఁగా, అంతన్ = ఆసమయమందు, జనులనెడుమాట, వత్స, రామ, రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్య = పోవుచున్నావుగదా, మానెమ్మనంబుల, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = అపౌరవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు, తద్వచనానుస్మృతిన్ = ఆదుర్యోధనువాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూఁడవయేఁటియందుఁగల, అమలసత్ప్రవర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపన్ = అజ్ఞాతవాసమునకు ననుట, అరిగెను, దయ్యమా = జనుల విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్త్రమోహమున విభుండు పోయినపోక
కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి
కడుఁ బ్రయాణవిఘ్న కరు లగుభరతము
ఖ్యులఁబ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను. 27

భా. విభుండు పోయినపోకకున్ = ధృతరాష్ట్రుఁడు నడిచిననడవడికకు, ప్రయాణ = శీఘ్రగమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులుగనుక శ్రీఘ్రగమనముగూడద నుట, భరతముఖ్యులన్ = భీష్మబాహ్లికాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియెనని క్రిందటి పద్యమునఁగ్రియ.

రా. పుత్త్రమోహమున, విభుండుపోయినపోకకున్ = దశరథుఁడు నొచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి పట్టణమునకు రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులన్ = భరతాదులను కడమ సరి.

చ. బహువనచిత్రకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి వి
శ్వహితుఁడు దండకాశ్రమని వాసులెదుర్కొని కొంచుఁబోవఁద
త్ప్రహితసపర్యుఁడై యల రెఁబావని యాత్మవిశుద్ధసత్త్వవి
గ్రహఘనలక్ష్మి చూపఱకుఁగన్నులపండువు గాఁగ నంతటన్ 28

రా. బహువనములుగల, చిత్రకూటముఖ = మొదలయిన, పర్వతములయొక్క, చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుఁడు = రాముఁడు, దండకాశ్రమనివాసులు = మునులు, కొంచుఁబోవన్ = తోడ్కొనిపోఁగా, తత్ = ఆ మునులచేత, ప్రహిత = కృతమైన, సపర్యుఁడై = పూజగలవాఁడై, "సపర్యాతర్పణం బలిః" అని అ. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధసత్వగుణముగల, విగ్రహ = శరీరము యొక్క, "శరీరంవర్ష్మ విగ్రహః" అని అ. ఘనలక్ష్మి, పావని = పవిత్రమైనది, లక్ష్మికి విశేషణము, చూపఱకుఁగన్నులపండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనముల చేత c జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల, "కూటో స్త్రీ శిఖరం శృంగ" మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుఁడు = ధర్మరాజు, దండకున్ = సమీపమునకు, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని = భీముఁడు, "పవస్యాపత్య" మ్మనునర్థమందు అతి = అని యి ప్రత్యయాంతము. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిమ్మీరునిఁగూల్చెననుపర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును నతివి
శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిమ్మీ
రతరశ్రీద్భృత మగునతి
వితతాటవిఁగొంకులేక విహరించుతఱిన్. 29

భా. సతియును దానును = ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, అమిత= అణఁపఁబడిన, సుమనః = దేవతలుగల, కిమ్మీర = కిమ్మీరుఁ డనురాక్షసునియొక్క, తర = బలిమి యొక్క, "ద్రవిణం తరస్సహోబలశౌర్యాణి" అని అ. శ్రీ= సంపద చేత, దృత = ఆదరింపఁ బడినదైన అటవియందు.

రా. సతియును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమిన్ = బలిమిచేత, అమిత సుమనః = అధికపుష్పములచేత, "స్త్రీయస్సుమనసః పుష్ప" మ్మని అ. కిమ్మీరతర = మిక్కిలిఁగర్బురవర్ణమైన, "చిత్రకిమ్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చ కర్బురే" అని అ. కడమ సరి.

శా. దోరస్ఫాలక రాళితోద్ధతి విరాధున్ నీలశైలోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయూఖాళిఁగి
మ్మీరాభిఖ్యుఁదనర్చురాక్షసుమదప్లిష్టోక్తులాటోపదు
ర్వారాకృష్టమహీజుఁడై వదరుగర్వగ్రస్తుఁగూల్చెన్ ధరన్. 30

రా. దోః = భుజములయొక్క, "దోః ప్రవేష్టోభుజో బాహుః" అని అ. ఆస్ఫాల = మల్లచఱచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁజేయఁబడిన, ఉద్ధతిన్ = ఔద్ధత్యము, గలవాని, తార = అధికమైన, "తారోత్యుచ్చైః" అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, "ధ్వనిర్ధ్వానరవస్వనాః" అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసము చేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా= కోఱలయందుఁగల, మయూఖాళిన్ = జ్వాలాపరంపరలచేత, "మయూఖస్త్విట్కరజ్వాలా" అని అ. కిమ్మీరాభిఖ్యన్ = చిత్రవర్ణమైన కాంతి చేత, "అభిఖ్యా నామ శోభయోః" అని అ. తనర్చురాక్షసుని, అటోప = వేగముచేత, దుర్వారమౌనట్టుగా, ఆకృష్ట = అపహరింపఁబడిన, మహీజుఁడై = సీతగలవాఁడై, మదమువల్ల, క్లిష్ట = స్పష్టముగాని, "అథక్లిష్ట మవిస్పష్ట' 'మని అ. ఉక్తులు = మాటలను, వదరు = వదరెడి గర్వగ్రస్తుని, విరాధున్ = విరాధుడనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతియొక్క, విరాధున్ = ప్రాప్తిగలవాని "రాధనం సిద్ధౌ" అనుధాతువును ఘ్నంతము. విరాధున్ = ధూర్తునిననియుఁ జెప్పవచ్చును. "రాధో మృగయుదుష్టయోః" అని వి. కిమ్మీరాభిఖ్యఁదనర్చురాక్షసున్ = కిమ్మీరుఁడను రాక్షసుని, ఆకృష్ట = తివిచికొనఁబడిన, మహీజుఁడై = వృక్షములు గలవాఁడై, కడమ సులభము.

ఆ. ఆనిశాటుఁడట్లు హతుఁడయి దేవతా
తుష్టిఁ జేసె వారు దొడఁగినట్టి
విపినవాసకార్య మపవిఘ్నమైసాఁగఁ
బ్రథమహత మగుబలిపశువుఁబోలె. 31

రెంటికి సమము సులభము.

వ. అది యట్లుండె మహారణ్యంబుఁదఱియఁజొచ్చి యారాజమూర్ధన్యుండు:
భా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు = భీముఁడు
రా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు = రాముడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స
భ్రాతృకుఁడై వరుసఁజని ప్రపంచితసుమనో
ద్వైతవనభూములందుఁబ్ర
భూతామోదమున నెలమిఁబొందుచు నంతన్. 33

రా. సతితోన్ = సీతతోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై = లక్ష్మణసహితుఁడై, ప్రపంచిత = విస్తరింపఁబడ్డ, సుమనః = పుష్పములతోడ, అద్వైత = ఐక్యముగల, వనభూములందు, పుష్పితవనములయం దనుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోన్ = ద్రౌపదితోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై = రాజాదులతోఁగూడిన వాఁడై ప్రపంచిత = ప్రసిద్ధులైన, సుమనః = సజ్జనులుగల, ద్వైతవనభూములందు,

ప్రభూత = ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచః ప్రసంగముల ముందరఁగాఁగల కార్య రేఖ పెం
పెలయ బరాత్మచింతనసుహృచ్ఛరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజా
దులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత
త్కలిత బహూపచారతకతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్. 34

భా. ముందరన్ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధమనుట, పర = పరులైన దుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ = తనయొక్కయు, చింతన్ = బలాబలవిచారముచేత, అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ = ప్రచండులైన, కుంభజాదులు = ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసన క్రమముతో, అత్యనూన = పరిపూర్ణముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి, చరియించెదరు, క్రియ, అంచు, ఎంచుచును.

రా. ముందరఁగాఁగలకార్యరేఖ పెంపు, ఎలయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్మచింతన = పరమాత్మధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడినవారనుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ, అగస్త్యుఁడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోన్ = హితోపదేశానుచారమున, రతి = వేడుకచేత, అనూన = అధిక మౌనట్టుగా తత్కలిత = ఆమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదను.

సీ. కడుఁదన్మహా శ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ
డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
నంబకమున్మహిమాస్పదమును
ఘనతపశ్శక్తిఁదెమ్మని విధి దయచేసి
వెస జిష్ణుఁ బంచెఁదవ్వేళ వచ్చి
తత్పితామహుఁడు సత్యవిధానుఁడట్లంప
నాఘనుఁడింద్రకీలాశ్రమప్ర

తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసురేశు
నఖిలనుతుని భజించెద యాత్వరాత్రి
రాముఁడాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
కరుణ సేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్మి. 35

రా. తత్ = ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన = తర్లిపోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన ఉత్సాహముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ = పొడవులైన, హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబర = నేత్రములకైన, మన్మహిమ

= సంతోషాతిశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహమైనవానిననుట. "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వి. అస్పదశబ్దము నిత్యనపుంసకము. ఘనమైనతపశ్శక్తి గల వాని - శరభంగమునీశ్వరుని, తెమ్మని = పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు జిష్ణున్ = ఇంద్రుని, పంచెన్ = అంపెను, తద్వేళవచ్చి = తదుచితవేళరాఁగాననుట, సత్యవిధానుఁడు = తత్పితామహుఁడు, అట్లు-అంపన్ = అలాగు చెప్పి యంపఁగా, అఘనుఁడు = శరభంగుఁడు, అనుమాట, ఇంద్ర - సంబుద్ధి, కీల = అగ్నిజ్వాల యందుఁగల, "ద్వయోర్జ్వాలకీలౌ" అని అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అర్విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్వరాతి = రాక్షసవైరి, "అతురక్షసి" అని అ. రాముఁడు వచ్చి, కరుణసేయునంతకున్ = నాకుఁదనసేవ ననుగ్రహించుదనుక, గట్టితాల్మితగున్ = విలంబమును వహింపఁదగుననుట, ఇందుకుభావము రాముఁడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మయింద్రునిఁబంపి శరభంగునిఁ బిలిపింపఁగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నగ్ని ప్రవేశముచేసి బ్రహ్మసన్నిధికి వచ్చెననుట.

భా. తత్ = అయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ = అధిక శ్రమమునుబొందిన, మనః = మనస్సుచేత, దితోత్సాహుండయ్యెన్ = ఖండితోత్సాహుఁడాయెను, ఆసమయంబునందున్, అమితములైన, తుంగహృత్ = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు = శత్రుల యొక్క, శరములను, అమితపదము శరవిశేషణము, భంగము = భంగించెడిదాని, ఈశ్వరునంబకమున్ = పాశుపతాస్త్రమును, మహిమకు,అస్పదమైనదాని, ఘనతపశ్శక్తి చేత, విధిదయచేసి = మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్యవిధానుఁడు = వ్యర్థముగాని శాసనముగల వాఁడు, తత్పితామహుఁడు = వ్యాసమునీశ్వరుఁడు, తద్వేళవచ్చి = అధర్మరాజువిచారవేళయందువచ్చి, జిష్ణున్ = అర్జునుని, పంచెనని క్రిందటికన్వయము. అట్లంపన్ = అరీతినంపఁగా, అఘనుఁడు = ఆయర్జునుఁడు, ఇంద్రకీలాద్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశమొనరించి, అర్విధిన్ = ఆమంత్రవిధానముచేత, సురేశున్ = ఇంద్రుని, భజించెను. దయాత్వరా = కృపాతిశయముచేత, అతిరాముఁడు = మిక్కిలి నభిరాముఁడు, ఆదిత్యకుల భర్త = దేవతాపతియైన యింద్రుఁడు, కరుణసేయునంతకున్ = ప్రసన్నమగుపర్యంతము, తగు = తగిన, గట్టితాల్మిచేత, భజించెనని క్రిందటికన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చి నాకీశుఁడు నాతపోవి
భూతిఫలము దా నైయత్యపూర్వవృత్తి
నధికశివమనురూపసన్నిధి యొసంగ
నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు. 36

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకీశుఁడు = ఇంద్రుఁడు, ఆతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తాన్ = తాను, నైయత్యపూర్వ = నియతత్వపూర్వకమైన, వృత్తిన్ = వర్తనగల దాని, అధికమైన, శివమనురూప = శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి= లెస్సైనవిధానమును, పెన్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగన్ = ఇచ్చినను, అతనిన్ = ఇంద్రుని, అంచి = అంపి, కృత = చేయఁబడ్డ, అర్థ = శివారాధనరూపప్రయోజనముగలవాఁడను,

అగుదుననుచు, ఇంద్రుఁడు శివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁడీప్రకారమున, జింతిచెను.

రా. ప్రీతివచ్చి = సంతోషమువచ్చి, నాకు, ఈశుఁడు = రాముఁడు, అధిక శివము = అతిశుభమైన, అనురూపసన్నిధి = నాకుఁ దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసం గన్ = కృపచేసిన తర్వాత, అతనిన్ = ఆరఘునాథుని నంపినవాఁడనై, కృతార్థుండ నగుదున్ = అలాగె బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

వ. యథోచితవిన యోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. **37**

క. తనమనమున నెంతయు మిం
చినతాత్పరయమున రాజశేఖరు శుభద
ర్శనుని రఘునాథుఁదలఁచుచు
ననుపమభూయస్సమాధినతఁడు దలిర్చెన్ **38**

రా. రాజశేఖరున్ = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనవాని, రఘునాధునిఁ దలఁచుచు, భూయః = మఱియు.

భా. రాజశేఖరున్ = ఈశ్వరుని, నిరఘున్= నిష్కల్మషమైనవాని, నాథుని దలఁచుచు, భూయః = తఱుచైన, తపస్సమాధిని దలిర్చెను.

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమయచ్చటిమౌనులు వచ్చి చెప్పఁగా
నతికుతుకంబునన్ వినుచునచ్చటికిం జనియెం బరాజితో
ద్ధతివిలసద్వయోమృగయుతన్ వనలక్ష్మి నశేషలోకసం
స్తుతగుణకున్ ధరాత్మజకుఁజూపియుఁజెప్పియు వేడ్క సేయుచున్. **39**

భా. అతఁడును = ఈశ్వరుఁడుమ, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, తపో మహిమను, అచ్చటికిన్ = అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పర = పరులచేత, అజిత = నివారింపఁబడని, ఉద్ధతి= ఔద్ధత్యముచేత, విలసత్ = ఒప్పుచున్న, వయః = ప్రాయముగల, మృగయుతన్ = కిరాతత్వముచేత, "మృగయుర్లుబ్దకశ్శనః" అని అ. వనలక్ష్మిని, ధరాత్మజకున్ = పార్వతికి, "ఆహార్యధరపర్వతాః" అని అ. చూపియుం జెప్పియు వేడ్క సేయుచును, చనియెనని క్రియ.

రా. అతఁడును = ఆరాముఁడును, పరాజిత = తిరస్కరింపఁబడిన- లేనిద నుట, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముగల- వైరముగల వైయనుట, విలసత్ = ఒప్పెడి, వయః = పక్షులతోడను, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః" అని అ. మృగములతోడను, యుతన్ = కూడిన వనలక్ష్మిన్ = శరభంగాశ్రమవిలాసమును, ధరాత్మజకున్ = సీతకు, చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్క సేయుచును, అచ్చటికి, చనియెనని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మవార్యగతిన్ జరిగింపుచుం బ్రవ
ర్ధిలుతమిఁ బేర్చుతమ్ముని యతిస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతన్ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులమరసంయముల్ ముదముతో మదిమ్రొక్కనటించె మర్త్యతన్. 40

రా. వన్యవర్తనము = కందమూలఫలాదికమును, జరిగింపుచున్ = ఆహారము చేసి కొంచును, ప్రవరధిలుతమిన్ = అధికముచేత, పేర్చు = ఒప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణుని యొక్క, అతిస్థిర, భక్తిన్ = భక్తిచేత, ప్రమోదసంపదల్తలకొనఁగా, అరణ్యచరతన్ = వనసంచారమును, భజియించి = చేకొని, అతండు = ఆరాముఁడు, ముఖ్యభృత్యులు = ఆత్మసేవకులైన, అమరసంయముల్ = దేవమునులు, మది మ్రొక్కన్ = మనస్సులయందే మ్రొక్కఁగా, మనుష్యావతారుఁడై యున్నాఁడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. వలసిన, వన్యవర్తనము = వనవిహారమును, తమ్ముని, ఆరణ్యచరతన్ = కిరాతత్వమును, భజియించియ= పొందినవారయ్యె, తండుముఖ్యభృత్యులు = నంది ప్రముఖసేవకులును, "తండునందినౌ నందికేశ్వరే" అని అ. అమరఁగా, సంయముల్ = మునులు, ముదముతోమదిన్ = సంతోషముతోఁ గూడినమనస్సుచేత, మ్రొక్క, మర్త్యతన్ = మనుష్యరూపమున, నటించెన్ = వర్తించెను.

వ. బిరుదునఁ బేర్చు దేవరిపు భీమవరాహవపుష్కరాక్షసుం
దరసవిశేష ధామసముదంచితసత్త్వమయాగరాజకుం
జరకుధరాకృతిం బ్రబలుసర్వపలాశిచయంబు గూల్చుస
స్థిరునినుమావిభుం డనుమతిన్ వెనుదొలెదమాదరంబునన్. 42

భా. దేవ= దేవతలకు, రిపు = శత్రుఁడైనవాని, భీమ = భయంకరమైన, వరాహవ పుష్క = సూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసున్ = మూకాసురుననుట, తరస = మాంసము యొక్క, "పిశితం తరసం మాంస"మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు - క్రొవ్వునకనుట, ధామ = స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వమయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకున్ = శరీరశ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుధరాకృతిన్ = పర్వతాకారముచేత, ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు = వృక్షసమూహమును, "పలాశిద్రుద్రుమాగమాః" అన అ. కూల్చునస్థిరుని, వరాహవ పుష్కరాక్షసుని క్రిందటికన్వయము. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుడు, దమ = అణఁచుటయందుఁగగల, ఆదరంబున వెనుదొలెను, రాక్షసున్ తరసవిశేష. అంగరాజకున్ చరకుధర, అనెడిదిక్కుల సంధిలక్షణము. క. నాంతము లైనపదంబుల, పొంతం బైనున్న శబ్దములకచటతప, ల్దాంతి గజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు నున్న యధినపదండీ, యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహవ = లెస్సయుద్ధముగలవాఁడా, "సంగ్రామాభ్యాగమాహవాః" అని అ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, "బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణిచ" అని అ. సుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేషతేజస్సహితమునై, సముదంచిత = పూజితమునై, సత్త్వమయ = సాత్త్వికగుణప్రధానమునైన, అంగముగలవాఁడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, "సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంస శ్రేష్ఠార్థగోచరాః" అని అ. ఇవి సంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశిచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను, మాధిభుండు = మాధవుఁడు, అను = అనెడి, మతిన్ = మతిచేత, వెనుతొలెదము.

సీ. అని కోర్కిమీఱ నిజాలోకపరులతీ
తాశ్రమాలయులు దన్ననుసరింప
నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని
క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల
నాత్మభక్తునిసత్త్వ మరసి ప్రోచుటకు రా
జవతంసుఁడట్లు వత్సలత నేఁగి
యావనక్రోడంబు నం దాతపస్వియుం
దానును గూడ సత్ఫలత నొప్ప
తే. నంబకము లేసిరి వహించె నది తదుభయ
సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని
మిత్తతఁగరంబు ముతి గాంచి మించె నప్ప
డొగిఁదదన్యోన్యజన్యముద్ద్యోతియగుచు. 43

రా. అని= ఇటని, అవనిభూ = సీతయొక్క; ఉదారమైన, అనుయాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టఁబడిన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, గతులచేతఁజెన్నుమిగులునట్టుగా, ఆత్మభక్తుని = శరభంగుని యొక్క, సత్త్వము = సత్త్వగుణమును, ఆవనక్రోడంబునందున్ = వనమధ్యమందనుట, "క్రోడస్స్యా కరపాతంగ్యోః క్రోడః చ వక్షసి" అని అ. ఆతపస్వియుదానునుగూడన్ = శరభంగరాములు సంధింపఁగా, సత్ఫలతన్ = లెస్సఫలము గలవాటచేత, ఒప్పెడి, అంబకములు = కన్నులు, ఏసిరి = ఏయొప్పిదమును, వహించెను. అది = ఆయొప్పిదము, తదుభయ = ఆయిద్దరియొక్క, సంగమందు రాగముగల, మనః = మనస్సుచేత, ఆర్జిత = సంపాదింపఁబడ్డ, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, "ఋక్పూరబ్ధూః పథమానక్షే' ' అనుసూత్రమున టచ్ప్రత్యయాంతము. నిమిత్తన్ = సూచకమగుటచేత, తత్ = ఆశరభంగరాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, ముత్ = సంతోషముచేత, ద్యోతియగుచున్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, అదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును గూడఁగాఁ

గన్నులవికాసమేదికలదో యావికాసము వారిమనస్సులయందరి యుత్సవమును సంతోషమును దెలిపెననుట.

భా. అని = యుద్ధమందుఁగల, కోర్కిమీఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత = విడువఁబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింప, భూదార = వరాహముయొక్క, "క్రోడోభూదారియపి" అని అ. అనుయాన = వెంటఁబోవుటకు, ఉచితమౌనట్టుగా, అధ్వని = ధ్వనిలేకుండునట్టుగా, క్షిప్త = పెట్టఁబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అవని = భూమి, చెన్నుమీఱఁగా, ఆత్మభక్తుని = అర్జునునియొక్క, సత్త్వము = బలమును, అరసి = పరీక్షించి, ప్రోచుటకు, రాజవతంసుడు = చంద్రశేఖరుఁడు, ఏగి, అవనక్రోడంబునందున్ = అడవిపందియందు, అతపస్వియుఁదానును = అర్జునుండును దానును, కూడ, నత్పలతన్ = మంచిముల్లులు గలవౌటచేత, "సస్యబాణాగ్రయోఃఫల" మ్మని రత్నమాల. ఒప్ప. అంబకములు = బాణములను, ఏసిరి, అది = అయేయుట, తదుభయ = ఆయిద్దఱి యొక్క, సంగర = యుద్ధముయొక్క, అగమనమనెడి, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, నిమిత్తతన్ = కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటికన్వయము. తత్ = ఆకిరాతార్జునులయొక్క, అన్యోన్యజన్యము = పరస్పరయుద్ధము, "యుద్ధమాయోధనం జన్య"మ్మని అ. ఉద్యోతియగుచున్ = ప్రకాశించుచున్నదై, నుతిగాంచిమించెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వారలిద్దఱు గొంతతడవు 44

క. నుతసత్త్వాధికరణలస
దితరేతరజాత్యుచితసమిద్ధసపర్యా
యతిరోహితభావు లగుచు
ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరపుచున్. 45

భా. నుతసత్త్వ = వర్ణనీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ = ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, అత్యుచితమైనట్టుగా, సమిద్ధ = ప్రదీప్తమైన, సపర్యాయ = పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు లగుచున్ = తిరోహితత్వముగలవారై - ఓటమిగలవా రౌచుననుట, ధృతి = ధైర్యమును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ = వింటినేర్పుయొక్క, దృఢత = దార్ఢ్యమును, నెరపుచును.

రా. నుత, సత్త్వ = సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ = స్థానమైనదియునై, లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్త్రియజాతులకు, ఉచిత = తగిన, సమిద్ధమైన, సపర్యా = పూజలయొక్క, "సపర్యాతర్పణం బలిః" అని అ. ఆయతి = నిడివియందు, రోహిత = మొలిపింపఁబడ్డ, భావ = తాత్పర్యముగలవారౌచును, ధృతి = సంతోషమును, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని అ. ధర్మపటిమ = ధర్మాతిశయముయొక్క.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున. 46

మ. అరుదారన్నర భావవిస్ఫురితశౌర్యాలోకఖేలన్మనో
హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుబ్ధకరిణవ్యావర్తనాశక్తిని
ర్భరుఁడై తాపసుఁడంపలేమిఁ బ్రకటింపం జూచి యీరాట్కులా
భరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచెన్మదిన్. 47

రా. అరుదారన్ = అరుదగునట్లుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుఁడైన, శౌరి = విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక = సందర్శనమనెడి, ఖేలన్ = క్రీడచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱఁగా, భావము. విష్ణుసందర్శనమువల్లఁ దపోమహత్త్వము ప్రకాశింపఁగాననుట, లుబ్ధ = ఎడఁబాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రియము యొక్క, లోభముయొక్క యనుట. "కరణం సాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపి" అని అ. వ్యావర్తన = త్రిప్పుటయందుఁగల, ఆశక్తిచేత నిర్భరుఁడై, అశక్తియధికమనుట, తాపసుఁడు = శరభంగుఁడు, అంపలేమిన్ = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులాభరణంబు = ఈరామచంద్రుఁడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమముందే, చిక్కునో = రాక్షసంహారముచేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యముయొక్క, ఆలోక = పరీక్షయందు, ఖేలత్ = విహరింపుచున్న, మనః = మనస్సుగల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱఁగా, లుబ్ధక = కిరాతరూపమైనహరునియొక్క, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః" అని అ. రణ= యుద్ధమును, వ్యావర్తను = మాన్పుట యందుఁగల, అశక్తి = శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుండై = అతిశయము లేనివాఁడై, "భరోతిశయభారయోః" అని వి. తాపసుఁడు = అర్జునుఁడు, అంపలేమిన్ = అమ్ములయొక్క లేమిని, ప్రకటింపన్ = ప్రకాశము చేయఁగా, అమ్ములు పొదులలోఁగానక వెదుకు లాడఁగా ననుట. ఈరాట్కులాభరణంబు = ఈయర్జునుఁడు, ఇందునె = ఈబాణములేమి చేతనే, కడమ సులభము.

క. తనకును శరభంగమునీ
శునకు సమరసత్వభరము సొరిది నొదవుచుం
దనరుట గడు నెన్నికలం
గని ప్రబల ధృతిం దనర్చు క్షత్రియుఁడంతన్. 48

భా. క్షత్రియుఁడు = అర్జునుఁడు, తనకు, శరభంగము = బాణములులేకపోవుటయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలింపని.

రా. తనకును, శరభంగమునీశునకును, సమ= సమానమైన, రసత్వభరము = అనురాగాతిశయము, ఎన్నికలన్ = కొనియాడుటలచే, బలధృతిన్ = అధికసంతోషముచేత, క్షత్రియుండు = రాముఁడు.

సీ. అతిదృఢం బైనట్టి యాత్మసఖ్యాతిచా
పలత యెంతయుఁదనబలిమిఁద్రిప్పి
ఘనతేజు నమ్మహాత్ముని నీకు నలబ్రహ్మ
కట్టడ యె ట్లట్ల కాక దాఁట
నగునె పొ మ్మనుచుఁదా ననిపెనుగడఁక మొ
త్తంబై నిలింపసంఘంబు విరులు
గురిసెనప్పుడు నిజస్థిరచండ హేతిపా
తమునవికారలేశముఁబొరయక

తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రుపై మెచ్చుదనర
నర్హగతివిధిఁజేరంగ నరిగె నాస
మిద్ధశౌర్యుఁడు శుభమౌనియుద్ధవశత
ఘనపదవి నెల్లఖచరులు వినుతిసేయ. 49

రా. ఆత్మ= తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుఁగల, అతిచాపలత = అత్యంతచపలత్వమును, త్రిప్పి = మరలించి, రాముఁడనెడుమాట, అమహాత్మునిన్ = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మదేవునియాజ్ఞ, అనుచు ననిపెను. నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేతి = అగ్నిహోత్రునియందగు, ఔపాసనాగ్నియందలి యనుట, పాతమునన్ = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, ఆర ణ్యకేంద్రుపైన్ = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన శరభంగునిమీఁద, నిలింపసంఘంబు, అర్హగతిన్ = తగినక్రమముచేత, విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేరంగన్ = చేరుచుండఁగా, విరులు గురిసెనని క్రిందటి కన్వయము. ఆసమిద్ధశౌర్యుఁడు = ప్రదీప్తమైన శౌర్యముగల రాముఁడును, శుభ, మౌని = శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ = సంతోషములయొక్క, శతముల చేత ఘనమైన పదవిని ఎల్లఖచరులు వినుతిసేయఁగా నరిగెనని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముఁడు శరభంగునికి ముక్తికి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షము లతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁదాను సుతీక్ష్ణునియాశ్రమమునకు సాఁగివ చ్చెననుట.

భా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = ధనుర్లతను గాండీవమును, తనబలిమిచేత, త్రిప్పి = విసరి, అమ్మహాత్మునిన్ = ఈశ్వరుని నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మవ్రాఁత, దాఁటనగునెపొమ్మనుచున్ = ఈ పెట్టుదగలించుకొనియణఁగునట్టుగా నీవ్రాఁతయుండెననుచు, తాను = అర్జునుఁడు, అని పెనుగడఁకన్ = యుద్ధమందలి యధిక రోషముచేత, మొత్తన్ = కొట్టఁగా పైన్ = అర్జునునిపై, నిలింపసంఘంబు విరులుగురిసెను, నిజస్థిరచండహేతి = గాండీ వముయొక్క, రవేరర్చిశ్చశస్త్రం చవహ్నిజ్వాలాచహేతయః అని అ. పాతమునన్ = పెట్టుటచేత, మెఱయచున్న, ఆరణ్యకేంద్రుపైన్ = కిరాతరూపముననున్న యీశ్వ రునిమీఁద, మెచ్చు దనరఁగా, అర్హగతివిధిన్ = సమయోచితగతి విధానముచేత -

వేగిరముగా ననుట, అసమిద్ధశౌర్యుఁడు = అర్జునుఁడు, శుభమౌ = శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతన్ = బాహాయుద్ధపరతచేత, "నియుద్ధం బాహాయుద్ధేస్యా" త్తని అ. ఘనపదవిన్ = ఆకాశమార్గమున, ఎల్ల, ఖచరులు = దేవతలు, వినుతిసేయఁగాఁ జేరంగ నరిగెను.

వ. అంత. 50

శా. మాయామర్త్యుఁడుమాధవుం డవిచల న్మైత్రిన్ సుతీక్ష్ణాశ్రమ
స్థాయత్సత్త్వవిహారమప్రవిశదీ షద్ద్వేషరోషాంకురం
బై యేపారఁగఁజూచుచుం బరువడిన్ హార్షోదయం బెక్కఁగా
జాయం దమ్ముఁ నిరూఢదృష్టిఁ గన భ్రూసంజ్ఞన్ నియోగించుచున్. 51

భా. ఉమాధవుండు, అవిచలత్ = చలింపని, మైత్రి = అర్జునునిమీఁది మైత్రిచేత, సుతీక్ష్ణమై, అశ్రమ = శ్రమరహితమై, స్థాయత్ = పెరుఁగుచున్న, సత్త్వ = బలిమి యొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయనుట, అప్రవిశత్ = ప్రవేశింపని, ఈషద్ద్వేష రోషాంకురములుగలదై, పరు-వడిన్ = అర్జునియొక్క వడిచేత, జాయన్ = పార్వతిని, తమ్ముఁన్ = అర్జునుని దన్నును, నిరూఢదృష్టిన్ = సావధానదృష్టిచేత, కనన్ = చూచునట్టుగా, నియోగించుచును.

రా. మాయామర్త్యుఁడైన మాధవుండు = రాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమమందు, స్థాయతక్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న, సత్త్వ = జంతువులయొక్క, విహారము మైత్రి చేతన ప్రవిశదీషద్ద్వేషరోషాంకురంబైయేపారంగా, జాయన్ = సీతను, తమ్మునిన్ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కడమ సులభము.

క. ప్రీతి దనర భూరితప
శ్చాతురయసుతీక్ష్ణసత్త్వసందర్శనసం
జాత మగువేడ్క యంతటఁ
జేతోరంజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్. 52

రా. సుతీక్ష్ణమునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమువలన, అలరుచును.

భా. తపశ్చాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్ష్ణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ = బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగలోపా, ముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితని
ర్ణిద్రప్రసన్నతాసం, పద్రుచిరత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్. 53

రా. భద్రగతిన్ = మంచిగమనముచేత, అరుగన్ = పోఁగా, లోపాముద్రానందస్వరూపముని = లోపాముద్ర కానందస్వరూపమునవముని- అగస్త్యుండు, దర్శిత = చూపఁబడిన, నిర్నిద్ర = స్ఫుటమైన, ప్రసన్నతాసంపదయొక్క రుచిరతమెఱయ, నేత్రపర్వమొనర్చెన్ = కనుపట్టెను, రాముఁడగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోయెననుట.

భా. భద్రగతిన్ = శుభశీల చేత, అరున్ = నిరామయమైన, ఆలోప = అక్షయమైన, అముద్ర = నిరవధికమైన, ఆనందముగల, స్వ = తనయొక్క, రూపము, నిదర్శిత, రుచిరతచేత మెఱయంగా, ఉమాధవుండు, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెననుట.

వ. అప్పుడు. 54

సీ. దివిమోచి యున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ
మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని
మించిలోకము నావరించినవిషరాశి
నాపోశనము గొన్న యద్భుతాత్మ
జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ
యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్మ
నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముఁడై భువనవం
ద్యతఁ బెంపు మీఱుమహానుభావు

తే. నమర నిమ్నగానిత్యసేకముల నెలయు
జడల లేఁగెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
మెకముతోలు విభూతి సమిద్ధతనువు
నొండొకటి కంద మైయొప్ప నొప్పవాని. 55

భా. ది = స్వర్గమును, మోచియున్న, అద్రిన్ = మేరువును, ధర్మ = వింటి యొక్క, "ధర్మ పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిన్ = బలవంతుని, విషరాశిన్ = కాలకూటమును, అద్భుతాత్మన్ = విచిత్రధైర్యముగలవాని, "ఆత్మాయత్నో ధృతకిర్బుద్ధిస్స్వభావోబ్రహ్మవర్ష్మచ" అని అ. జీవనదోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ = పోఁగొట్టెడి, జ్యోతిర్మయమైన స్వమూర్తియొక్క ఆలోక = సందర్శనముగల వాఁడగు, మహాత్మన్ = పవిత్రస్వభావు వేదాంతవేద్యాత్ముఁడు, మహానుభావున్ = ప్రభావముగలవాని, సోమున్ = చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

రా. దివిమోచియున్న = మిన్నుముట్టిన, అద్రిన్ = వింధ్యమును, ధర్మకార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిపెడికొఱకు, ఆనతంబుగన్ = అణఁగున

ట్టుగా, విషరాశిన్ = సముద్రమును, జీవనదోష = నీళ్లకళంకును, "జీవనం భువనం వన" మ్మని అ. విద్రావణ = మాన్పెడి, జ్యోతిర్మయ = నక్షత్రరూపమైన, స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక= ప్రకాశము గలవాఁడగు, "అలోకౌదర్శనోద్యోతౌ" అని అ. "ప్రససాదోదయా దంభఃకుంభయోనేర్మహౌజసః" అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ = బుద్ధిగలవాఁడై, అమరునట్లుగా, ఎలయు = పుట్టుచున్న, కడమ సరి.

తే. చూచియాదిత్యకులరాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతిసేసె
నపుడు గాకున్న యట్టితదస్త్రసిద్ధి
దమప్రయోజన మని సుర ల్దనరి రాత్మ. 56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁబుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = దేవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనమని = నివాతక

వచ కాలకేయాదిసంహార హేతువని.

వ. అట్టిసమయంబున. 57

క. స్వతపఃఫలసాక్షాత్కా
రతఁగృతసాన్నిధ్యుఁడైన రాజవతంసున్
హతకలుషుఁడు దపసీ ముద
న్వితమగుచిత్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్. 58

భా. రాజవతంసుని, తపసి = అర్జునుండు, చిత్తముతోడ.

రా. చిత్తమునన్ = చిత్తమందు.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్మక, విశ్వాధిష్ఠాన యఖిలవేదాంతవచ
శ్శశ్వదభివర్ణ్యమానమ, హైశ్వర్య నిరీహనిత్యయభవశుభమయా. 59

రెంటికి సమము సులభము.

మ. నిశిత ప్రజ్ఞతఁజూడ నేవికృతియున్లేదంద్రు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొనర్చుట మదిం దర్కింప లోకంబులం
దశుభక్షయమున్ శుభోదయము నుద్యద్భక్తవాత్సల్యతా
తిశయాయత్తతఁజేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా. 60

రా. నీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఒనర్చుట = వహించుట.

భా. ఈదశన్ = ఈప్రకారమున.

క. అది సకలసదాచారం
బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బాదవినకొలఁది నొకప్పుడు
హృదయము నీయందుఁజేర్తురేని మహేశా. 61

రెంటికి సరి. సులభము.

క. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ, నుతికొగ్గినసాహసమ్ము నుసహింపు దయన్
మతినాకు నేన లజ్జిం,చితి నోయచ్యుత యనంతశివగుణరాశీ 62

రా. శివగుణరాశీ.

క. అనుచుఁబునః పునరభివం,
దనములు నెమ్మనమునం దుదంచితసమ్మో
దనితాంత భక్తిసంతత,
వినయంబులు సందడింప వేమఱుఁజేసెన్. 63

భా. నెమ్మనమునందు వేమఱుఁజేసెనని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.

వ. తదనంతరంబ. 64

రా. తపశ్శక్తికి, మహః= స్థానమైన, మహర్షీశ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లీ = వైష్ణవచాపబ్రహ్మాస్త్రములయొక్క, సిద్ధి = ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హర్షి = హర్షముగల, ఈశ = ఈశ్వరునియొక్క, అస్త్రమతల్లీ = పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్రండంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలుసంప్రీతిం గడు న్మ్రొంక లై 66

భా. కుక్షిద్వంశ = భూపవంశమునకు, "గోత్రాకుః పృథివీ పృథ్వీ" అని అ. వతంసున్ = అర్జునుని, మహాగః = అధికాపరాధములచే, "ఆగోపరాధో మంతుశ్చ" అని అ. దావరీతి = దవాగ్నిభంగిని, "దవదావౌ వనారణ్యవహ్నా" అని అ. రీతిశబ్ద మీ కారాంతమైనందుకు, క్తిచ్క్తౌచసంజ్ఞాయామ్మనిక్తిన్-రాక క్తిచ్-వచ్చినది గనుక, "సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే" అని ఙీష్‌వచ్చి యీకారాంతమైనది. రసత్ = మ్రోయుచున్న, రక్షః = రాక్షసులయొక్క, అపాయపథంబు = వధోపాయపథము, తద్వనభూమియందు, దేవతలు = ఇంద్రాదులు, పొడచూపి.

రా. కుక్షిద్వంశవతంసున్ = రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సత్ =

సజ్జనులయొక్క, రక్షా = సంరక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమి దేవతలు = బ్రాహ్మణులు, పొడచూపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికి న్వయము.

వ. యథోచితప్రకారంబునం బొడసూపి యతని ప్రణామాదివినయ
కృత్యంబులు గైకొని 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహో
శరసాదరార్పణంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై 68

రా. తమతమ, మహోశ = అధిక కాంక్ష, రస = అనురాగముయొక్కయు, ఆదరము యొక్కయు, అర్పణంబులన్ = ప్రకటనములచేత ననుట, అమరుచు నుండఁగా, సప్రభులై = ప్రభాసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహోశర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబులవల్ల, సప్రభులై = ఇంద్రసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితిఁ గొంతకాల
ముండి తమ కార్యములకొద దుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁదదావాసజగతి కతఁడు 69

భా. ఆత్మపురస్థితిన్ = స్వర్గస్థితిచే.

రా. ఆత్మపురః = తనుముందరనగు, స్థితిని, వారలు = ఆఋషీశ్వరులు, కడమ సులభము.

క. అందు నమందశుభోదయ
మొందఁగనిబిడౌజుఁ డలరు చుండె సుమిత్రా
నందనజనకసుతానిశ
సందర్శితనవనవోల్లసద్భజనరతిన్ 70

రా. అందున్ = ఆవనమందు, నిబిడ = సాంద్రమైన, ఓజుఁడు = తేజస్సుగల రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అందున్ = ఆస్వర్గమందు, కని, బిడౌజుఁడు = ఇంద్రుడు, "బిడౌజాః పాకశాసనః" అని అ. సుమిత్ర = సన్మిత్రులకు, ఆనందనజనక = ఆనందకరుఁడైన, సుత = కుమారుఁడైన యర్జునునిచేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, సందర్శితమైన భజనరతిచేత నలరుచుండెను.

సీ. ఆసక్తిఁ దనరిన వాసవసేవామి
షానుభవనిరంతరానువృత్తి
నడఁగక పేర్చుపేరాసఁ గుండెడియుర్వ
శీతలోదరిపరిస్ఫీతతరస
కామసంభ్రమతనొక్కతె యహిమాంశువం
శాకల్ప మైనయారాకుమారుఁ
డున్నచోటికిఁ దమి నొక్కనాఁ డేతెంచి
కెళవున నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరపి చూచి విశృంఖలస్మరశరార్తిఁ
బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య
మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె
సిగ్గుఁ జిఱునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్ను మీఱ 71

రా. ఆసక్తిఁదనరి, నవమైన, ఆసవసేవా = మద్యపానముయొక్కయు, ఆమిషానుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, "పలలం క్రవ్యమామిష" మ్మని అ. నిరంతరాను వృత్తిచేత, పేరాసన్ = అధికాశచేత, ఉరు-అశీతలోదరి = గొప్పయునై చల్లగాని కడుపుగలది, తనియనిదియనుట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి, పరిస్ఫీత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసమందుఁగల, కామ = కోరికయొక్క, సంభ్రమతన్ = త్వరచేత, అహిమాంశు = సూర్యునియొక్క, వంశమునకు, అకల్పమైన = అలంకారమైన, రాజకుమారుఁడు = రాముడు, ఉన్నచోటికి, కెళవునన్ = సమీపమున, ఆర్తినిబూనెను, అసురవనితతాఁగాన్ = తాను రాక్షసస్త్రీగాఁబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిఁదనరినవాసవసేవయనెడి, మిష = వ్యాజముచేతనైన, అనుభవ = సందర్శనముయొక్క, ఊర్వశీతలోదరి = ఊర్వశియనెడువనిత, పరిస్ఫీతతర = ఘనమునై, నకామ = మన్మధసహితమైన, సంభ్రమతన్ = సంభ్రమముగలదియౌటచేతఁ ఒక్క తేయ = ఒక తెయే, హిమాంశువంశ = చంద్రవంశమునకు, ఆకల్పమైన = భూషణమైన, "ఆకల్పవేషౌనైపధ్య" మ్మని అ. రాకుమారుఁడున్న చోటికిన్ = అర్జునునివద్దకు, తమిన్ = రాత్రి యందు, "రజనీయామినీతమీ" అని అ. ఏతెంచి అసురవనిత = అయప్సరస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయమైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతివహించి, కానుపించెన్ = వచ్చెననుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయసముచిత సంభాషణంబులు నడపి తనమదిం బొదలెడుమదనవికారంబు తెలం గెఱింగించిన నతండు 72

తే. తనకుదారయోగితకల్మి తగఁ దెలుపుచు
మదనుజవశకలితనిజమతిని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతన్గదియ రా మానుపుచును. 73

భా. ఉదారమైన, యోగిత = యోగిత్వము యొక్క, కల్మిని దెలుపుచును,. మదను = మన్మథునియొక్క, జవ = వేగముచేత, శకలిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతిగలదానని, ఆచతురగామినిన్ = ఊర్వశిని, ప్రబలుమనసుచేత, అనలేక = తాళలేక, తన్గదియరాఁగాఁ మానుపుచును, ఆచతురగామినిన్, పల్కెనని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ,

రా. తనకు, దారయోగితకల్మి = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపుచును, మత్ = నాయొక్క, అనుజ = తమ్ముఁడైన, లక్ష్మణునికి, వశకలిత = అధీనముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరియనుట, 'ప్రబలుమనఁగా, సుచేతనా = మంచిబుద్ధిచేత, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. చతుర, కామిన్ = కాకుండుటచేత, చతురగామి ననుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంతవిభక్తులపైఁ, గథితములగుకచటతపలు గసడదవలగు'నని యనంతుని ఛందము. నానలేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుఁడు పల్కెనని ముందరిపద్యములోఁ గర్తయుఁ గ్రియము.

సీ. జ్యేష్ఠసౌభ్రాత్ర సుస్థితిలక్ష్మణుఁడు పల్కె
నరయక యిటువచ్చి తబల నన్ను
బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమీయోజఁ జెలుచుకో
నర్హమె మగిడిపొమ్మనినవలపు
పొలుపుగారామునూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్ల పలుకనెందాఁకగుట్టు

ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కె
నతనినతని మదవదసమవిశిఖ
దళితహృదయ యగచుఁ దెలచి యందు నొకింత
గలఁక లేమిచూచి నెలఁతగనలె. 74

రా. జ్యేష్ఠునితోడి సౌభ్రాత్రమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింప వచ్చితిని, తాపముతోడ, సనాథ = కూడిన, సతీ = భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్కపసచే, పనిచిననాయగ్రజునియొక్క యోగము, రామునిమేల్కొలుపుచును, రాముఁడును, అట్ల = మునుపటివలెనే, పలుకఁగా, ఎందాఁకగుట్టు, జరిపెదు = జరిపెదవు, అనుచు, తిరిగితిరిగి = రామునివద్దికిని లక్ష్మణునివద్దికిని

దిరిగితిరిగి, మదవంతుఁడైన, అసమవిశిఖ = మన్మథునిచేత, దళితహృదయయగుచు, అతనినతనిన్ = రాముని లక్ష్మణుని, తెలచి = తెల్పి.

భా. లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మీవంతుఁడైన యర్జునుఁడు, "లక్ష్మీవాన్లక్ష్మణః శ్రీలః" అని అ. పల్కినను, నన్నరయుకయిటు, వచ్చితి = వచ్చితివి, పరమతాపసనాథ = వ్యాసులయొక్క, అజ్ఞపనచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁబనిచిన, నాయగ్రజు = ధర్మజునియొక్క, నియోగమునని యన్వయము. బ్రహ్మచర్యమునఁ దపముచేయుమన్న పనుపుననుట, వలపుపొలుపు = రాగతిశయమును, గారాము = నెనరును, నూల్కొలుపుచున్ = ప్రకటించుచును, కదిపి = ఊర్వశిచేరి, తిరిగితిరిగి = మఱిమఱి, పైకొనుకోర్కిన్ = పైకొనెడికోరికచేత, అతనిమ = తనుత్వములేని, దవత్ = దవాగ్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, అతనిన్ = అర్జునుని, తెలచియని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెసఁగెదునుఁబల్కు
  లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్ష్మి
నొప్పరాకాసితద్యుతిమానితానన
  యంబుజాత్యుచితరూపంబులైన
దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపఁగ మహాస్ర
  గూఢగంధంబులు రూఢిఁ బర్వ
మేను సాంద్రతరసార్ద్రానులేపనముచే
  నవగుణాధిక్యవైభవము నూపఁ

తే. బ్రేమమదనలీలలపయిఁ బెరిఁగి పెరిఁగి
మది గలంపంగ నిట్టట్టు గదిసి కదిసి
సప్రకర్షబీభత్సాత్మకప్రజనిత
వికృతయై తుదఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె. 75

భా. నేత్రైకపర్వ = నేత్రోత్సవమైన, అంగలక్ష్మిచేతనొప్పెడి, రాకాసితద్యుతి = పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహూకరింపఁబడిన, ఆనన = ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, అత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలిఁ దగిన సౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్తపదములయొక్క, గతులు = విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊఢ = వహింపబడిన, గంధంబులు, పర్వన్ = ప్రకాశింపగా, మేను, సాంద్రతర = మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్ర = సాత్త్వికస్వేదముగల, అనులేపనముచే, నవ = క్రొత్తైన, గుణాధిక్యవైభవమునూప, చెమటను దడిసిన మైపూఁతయందుఁ బరిమళమెచ్చు గనుక, మదనలీలలపయిన్ = మన్మథవిలాసములపై, ప్రేమపెరిఁగి పెరిఁగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, బీభత్సాత్మకున్ = అర్జునునిమనస్సునకు, అప్రజనిత = పుట్టింపఁబడని, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును బుట్టింపలేనిదై యనుట, కోపంబు వెలయఁబలికెను.

రా. ఏమని చెప్ప, ఒప్పరాకాసి = శూర్పణఖ, తద్ద్యుతి = అమానుషస్త్రీరూపకాంతిని, మాని, తాను, అనయంబు, జాత్యుచితరూపంబులైన = రాక్షసజాతికిఁదగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత, "అస్రమస్రశుణి శోణితే" అని అ. గూఢ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన, తరస = మాంసముయొక్క, అనులేపనముచేత, అవగుణాధిక్యవైభవమును, ప్రేమము, అదనలీలలపయిన్ = భక్షణక్రియలపై, బీభత్సాత్మక = జుగుప్సారూపమౌనట్టుగా.

చ. అలవి యెఱుంగలేక యిత రాంగనలం బలె నన్ను నిమ్మెయిం
గలఁచుట యుక్తమే యొఁదవు గాక భవత్కృతదుష్టచేష్టితం
బులకు ఫలంబు నేఁడొకటి పూర్ణముగా నుపభోగ్యమై కడున్
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలరూపమాలుటల్ 76

రా. భవత్కృతదుష్టచేతతంబులకు, నేఁడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁగాక, అట్టిఫలమేదనఁగా, మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమములయొక్క, రూపుమాలుటలు, చంపెదననుట.

• భా. ఫలంబును = ఫలమును, ఏఁడొకటిపూర్ణముగాన్ = ఏఁడాదినిండుపర్యంతము, మగతనంబుకడంకలరూపుమాలుటల్ = పేడితనమువచ్చుటయనుట, ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబ. 77

సీ. మదిచపలతఁ దన్ను నెదిరిఁ గానమిని సీ
తాదేవరామ లాస్యాదితత్వ
విశ్రుతినాసయై వేల్పులు దనరాక
పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ
నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిట్లు
వచ్చెనే యని కన్న వారు నవ్వ
సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన
స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయఖర

తే. దూషణాదులచేత నా దుర్లలితము
లంతకంతకు దీపింప నాత్మ వార్త
జరిపెదను జాతివికృతి చేష్టలు దివిజుల
ప్రీతి నుడిగించె ననుచింతఁ బెట్టి మదిని. 78

భా. కానమిని, ఇసీ = నిందావాక్యము, తా-దేవరామ= తాను దేవతాస్త్రీ. లాస్యాది = నృత్తగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతజ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిన్

= ప్రసిద్ధిచేత, ఆసయై = ఆసపుట్టియనుట, వచ్చెనేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వసిగ్గులేక యేమని, జనస్థానంబు చేరి, సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆనభయాశ్రయముగాఁగల జనులయొక్క, ఖర = క్రూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్లలితములు = చెడ్డవలపులు, దీపింప, ఆత్మవార్త = ఆత్మభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతి చేష్టలు = అప్సరోజాతికిఁ దగని చేష్టలు, దివిజుల ప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతన్ = అనెడి విచారమును, మదినిబెట్టి, నివాసమున కరిగెననిముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. కానమిని, సీతాదేవర= సీతకు మఱఁదియైన లక్ష్మణునియొక్క, "స్యాలాస్స్యుఃభ్రాతరఃపత్న్యాఃస్వామినో దేవృదేవరౌ" అని అ. అమల = స్వచ్ఛమైన, అసి = ఖడ్గముచేతనైన, 'చంద్రహాసాసిరిష్టయః' అని అ. అదితత్వ = మిక్కిలి ఖండితత్వముచేత, అంటఁబట్టి కోయఁబడినదౌటచేతననుట, విశ్రుతినాసయై = చెవులుముక్కులేనిదై, సిగ్గులేక, ఏను, మని = బ్రతికి, జనస్థానంబు చేరి = ఖరునిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ = అందునన, ఖరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్లలితములు = బుద్ధిదుశ్చేష్టలు, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. దీపింప, ఆత్మవార్త = తనవృత్తాంతమును, "వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతః" అని అ. జరిపెదన్ = నడిపించెదను. చెప్పెదననుట, అనుచింతన్ = అనుగతవిచారమును, అను = ఉపసర్గము, మదిన్ = దేవతలమనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను.

క. అనివార్యము ఖరవాహిని
దనవార్తపురఃప్రయాణతన్ వెడలఁగ రా
మనివాసమున కరిగె మ
న్యునిరూఢతఁ గదలి యుద్ధృతోత్సాహగతిన్ 79

రా. అనివార్యము = అణఁపరానిది, ఖరవాహిని = ఖరునిసేన, "వాహినీ పృతనా చమూః" అని అ. తనవార్త = తావచ్చెడువార్త, పురఃప్రయాణతన్ వెడలఁగన్ = ముందుగానె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢతన్ = పూర్తిచేత, 'మన్యుర్దైన్యే క్రతౌక్రుధి' అని అ. యుత్ = యుద్ధమందు, 'సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధ' మని అ. ధకారాంతము, ధృతమైనయుత్సాహగమనముచేత రామునివాసమునకు నరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, ముఖర = మ్రోసిపోవునట్లుగా, వాహిని, ప్రవహించుచున్న, ఎంతగుప్తముచేసినను వినఁబడునదియనుట, తనవార్త, మన్యు = శోకముయొక్క, ఉద్ధృత = పెకలింపఁబడిన, రామ = ఊర్వశి, కడమసులభము.

సీ. అది యంతయును వినియపుడు వేఱొకచంద
మైచింతనున్న యత్యాత్మఖేద
జనకుననుంగుపట్టిని దగఁబిల్చి నీ
యాశాపదానంబు నేనెఱుఁగుదు

మదిచింత వలదు నీకిది యనిష్టసమాగ
మము గాదు నాదగుమాటఁజేసి
ఘనమోదముననుండుమనుచు జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుఁడు దేర్చె బూనియంత
ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్దీప్తసం
రంభవిభవుఁడగుచు రామవిభుఁడు
భుజవశీకృతాజివిజయుండు వేల్పుల
జయజయస్వనాతిశయము నిగుడ 80

భా. అత్యాత్మఖేదజనకున్ = ఆత్మఖేదమును బుట్టింపుచున్నవాని, అనుంగుపట్టెన్ = అర్జునుని, పిల్చి, ఇంద్రుఁడనెడుమాట, ఈ, శాపదానంబు = శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, అనిష్ట = ప్రియముగాని, సమా = సంవత్సరమందు, అగమము = రాకగలది,కాదు, ఉండుమనుచు, సుమిత్రానందనుఁడు = సుమిత్రులకానందకారి, జిష్ణుఁడు = ఇంద్రుఁడు, తేర్చెన్ = ఊరడించెను, అంతట, సారతరమైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, శాసనముచేత, రామవిభుఁడు = మంచికాంతిగలవాఁడు, రామునివంటి కాంతిగల వాఁడనియుఁజెప్పవచ్చును, భుజవశీకృతమైన, ఆజి = యుద్ధముగలవాఁడు, విజయుండు, చెండుబెండాడెనని ముందరఁగ్రియ.

రా. అత్యాత్మఖేదన్ = చాలవిచారముగల, జనకుననుంగుపట్టెన్ = సీతను, లక్ష్మణుఁడనెడుమాట, నీ = నీయొక్క, ఈశ = రామునియొక్క, అపదానంబు = పౌరుషమును, "అపదానం కర్మవృత్త"మ్మని అ. అనిష్టముయొక్క, సమాగమము = రాక, కాదు, అనుచు, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రయొక్కనందనుఁడు, తేర్చెన్ = తెలియఁజెప్పెను, అంత, సారతరబలముగల, అరి = శత్రువులయొక్క, శాసన = శిక్షయందు, ఆజివిజయముగలవాఁడు, రామవిభుఁడు = రఘునాథుఁడు, కడమ సరి.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని
వాతకవచాదిరక్షోర్జితాతులరణ
విహరణోత్సాహదైవతవిమతసేన
పై నడరి చెండుబెండాడెఁ బ్రభుయుతముగ. 81

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారమైన, సార = బలముతోడ, "సారో బలే స్థిరాంశేచ" అని అ. యుతములైన, నివాత = గాలిదూఱని, "నిర్ణిశ్చయనిషేధయోః" అని అ. కవచాదులచేతిరక్షచేత నూర్జితమైనయతులరణవిహరణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనపైన్ = రాక్షససేనపై, అడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగన్ = ఖరాదియుతముగా, చెండుబెండాడెను.

భా. సారయుతులైన, నివాతకవచాది రాక్షసులచేత, ఆర్జిత = సంపా

దింపఁబడిన, కడమ సులభము.

క. తమిఁదద్ధ్వంసనిమిత్త,
ప్రమదదశాస్యుఁడగునాసురప్రభుకడ కే
గి మనోమోదోచితసం,
భ్రమతం బ్రణమిల్లె నతని పాదంబులకున్. 82

భా. తద్ధ్వంస = ఆరాక్షససంహారము, నిమిత్త = కారణముగాఁగల, ప్రమదదశ = సంతోషావస్థగల, ఆస్య = ముఖముగలవాఁడగు, ఆ, సురప్రభు = ఇంద్రునియొక్క, కడకున్ = వద్దికి, ఏగి, మనోమోదోచిత = మనస్సంతోషమునకుఁదగిన, సంభ్రమతన్ = సంభ్రమముగలవాఁడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

రా. తద్ధ్వంసనిమిత్తప్రమద = ఖరాదులవధకారణమైనస్త్రీ శూర్పణఖ, దశాస్యుఁడగు = పదితలలుగల, అసురప్రభు = రాక్షసేంద్రుఁడైన రావణునియొక్క, మనస్సునందుఁగల, అమోద = దుఃఖమునకు, కడమ సులభము.

ఆ. అతఁడు తన యవరజయాకర్ణ నాసాస్ర
ములు నిజాక్షులనఘవిలసనమ్ము
గడు నిగుడ్చ నడిగి యడిగి తత్కథితస
భార్యరామవృత్తకార్యుఁడగుచు. 83

రా. అతఁడు = రావణుఁడు, తన, అవరజ = చెల్లెలైన శూర్పణఖయొక్క, ఆకర్ణనాసాస్రములు = చెవులముక్కున నంతటనుండెడునెత్తురులు, "అస్రమస్రశుణితో ణితే" అని వి. నిజాక్షులన్ = తన నేత్రములయందు, అఘవిలసనమ్ము = దుఃఖోద్రేకమును, 'దుఃఖాంహో వ్యసనేష్వఘ' మ్మని, అ. నిగుడ్చ, అడిగి యడిగి, తత్ = అశూర్పణఖచేత, కథిత = తెలుపఁబడిన, సభార్య = సీతాసమేతుఁడైన, రాముని యొక్క, వృత్త = అతీతమైన, కార్యముగలవాఁడగుచు, తదాశ్రమంబునకు వచ్చెనప్పుడని నాలుగుపద్యముల తర్వాతఁగ్రియ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ = అర్జునియొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, జయము యొక్క, ఆకర్ణనా = వినుటచేత, సాస్రములు = ఆనందబాష్పము లతోఁగూడిన, నిజాక్షులు, అనఘవిలసనమ్ము, తత్కథిత = ఆయర్జునిచేతఁజెప్పఁబడిన, సభార్య = సభయందలి పెద్దలకు, రామ = హృద్యమైన, వృత్త, కార్య = రక్షోయుద్ధము గలవాఁడౌచును, ఒసఁగెనని ముందరఁగ్రియ.

క. తన కారుణ్యము మిక్కిలిఁ, గనుదామరగమిఁదలిర్పఁగా గ్రక్కున లే
చి నిజాసనార్ధభాగం,బునఁదనయున్న తగభీరమూర్తిననుచుచున్. 84

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగభీరమూర్తిన్ = వినయావనతమైన గంభీరమూర్తిగలవాని, తనయున్ = అర్జునుని, కడమ సులభము.

రా. తనకు, అరుణ్యము = రక్తిమ, కనుదామరగమియందుఁదలిర్పఁగా కోప మునఁగండ్లెఱ్ఱ చేసికొనియనుట, ఆసనార్ధభాగంబునన్ = పీఠార్ధమందు, తనయొక్క యున్నతమునైన, మూర్తిన్ = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే యుద్ధయాత్రకు లేవనుద్యోగించి యనుట.

తే. దివ్యకోటీరమాహరతీవ్రశక్తి
యుద్ధసహనకు నాకీశుఁడొసఁగె నీన
రుండు మద్బంధువై రమారూఢి నిర్వ
హించె నెఱవేరెఁజెప్పెడిదేమియనుచు. 85

రా. రావణుఁడనుకొనుమాట, దివ్యకోటీ = దేవతాకోటియొక్క, రమా = సంపదను, హర = హరించెడి, తీవ్రశక్తిన్ = అధికశౌర్యమును, యుద్ధసహనకున్ = యుద్ధక్షముఁడైన, నాకున్ = తనకు, ఈశుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు = రాముఁడు, మద్బంధువైరము = నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును నిర్వ హించెను, మనుష్యుఁడు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి యనుచు.

భా. దివ్యమైన, కోటీరము = కిరీటమును,ఆ-హరతీవ్రశక్తియుద్ధసహనకున్ = ఆహరునియొక్క తీవ్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి అర్జునునికి, నాకీశుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు, మత్ = నాకు, బంధువై = ఆప్తుఁడై, రమా రూఢి నిర్వహించెను = తనయైశ్వర్యమును నిలిపెను, అనుచుఁ గోటీర మొసఁగునని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అప్పుడు దనమదియందుఁదద్విజయవా
ర్తాశ్రవణంబుచేనశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్మజయమలస
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁపఁ
ద్వరితభవ్యస్వాంతవర్తనోచితతీర్థ
యాత్రసల్పితపోమహత్త్వసాధు
సహచరీకృతసింహశరభశార్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ

తే. హరిణమై రామపర్ణశాలాంచితవన
భూముల బెడంగుదృక్పర్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతి ప్రభువు మోస
పుచ్చుటకు నంచితామోదమచ్చుపహడఁగ. 86

భా. అప్పుడు = అర్జునుఁడింద్రునియొద్ద నుండెడుసమయమందు, తద్విజయ వార్తా = ఆయర్జునుని వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేన్ = వినకుండుటచేత,

అశ్రమ = తగ్గుపడక, ఉత్థమగు = పుట్టిన, మన్యుకలన్ = శోకాతిశయమును,
"మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధి" అని అ. "కలా శిల్పేగౌరవేచ" అని వి. అనిలాత్మజ
= భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహదేవులయొక్కయును, లసత్ = ఒప్పు
చున్న, రూప = సౌందర్యము యొక్కయు, ప్రవృత్తి = నడకలయొక్కయు, మాధు
ర్యము = మనోహరత్వము, అడఁప, అర్జునవియోగదుఃఖమును భీమాదిసందర్శనమున
నణఁపఁగాననుట, త్వరిత = తీవ్రపడుచున్న, భవ్య = శుభమైన, స్వాంతవర్తన =
మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థయాత్రసల్పి, తపోమహత్త్వముచేత, సాధు
= లెస్సయౌనట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్దూల
ములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లలయందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల-
సాదరముగాఁజూచునవియనుట. "సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ్" అనెడు సూత్ర
మున బహువ్రీహియందుకారాంతము. సుమత్త = లెస్సగామదించిన, తరుణహరిణమై
= లేఁడిపిల్లలుగలదై, ఫలితార్థము తపోమాహాత్త్యముచేత జాతివైరము విడచి కూడి
యున్నసింహాదుల పెంటిపిల్లమీఁద లేఁడిపిల్లలెక్కుననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలలయొక్క
సమీపమైన వనభూములయొక్క, బెడఁగు = ఒప్పిదము, దృక్పర్వముగన్ = నేత్రప
ర్వమౌచునుండఁగా, మెలఁగుచున్ = చరించుచును, ప్రబలెడి, మార్తాండసంతతిప్రభు
వున్ = ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్త్రివాచకము, మోసపుచ్చుటకు నంచితామోద
మచ్చుపడఁగ, జటుఁడువచ్చెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. అప్పుడు, తత్ = ఆరామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క, శ్రవణంబుచేన్
= వినుచవల్ల, మన్యుకలనన్ = కోపమహిమను, ఇలాత్మజ = సీతయొక్క, తెనుఁగుషష్ఠి,
అమల = నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్తయొక్క, మాధుర్యము, అడఁపన్ =
అణఁచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీతసౌందర్యమును విని యణఁచెననుట, త్వరిత
= శీఘ్రముగా, భవ్య = కాఁగల, స్వ = తనయొక్క, అంతవర్తనా = నాశవర్తనకు,
ఉచిత = తగిన, తీర్థ = రేవైన-దారమైన దనుట, యాత్ర = ప్రయాణమును,
చల్పి, తపోమహత్త్వముచేత సాధువైనవాని, సహచరీకృతములైన సింహశరభశార్దూలము
లుగల వాని, స్వార్థక ప్రత్యయము. మారీచరాక్షసున్ = మారీచుఁడను రాక్షసుని,
మత్తతరుణహరిణమై = హరిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాంచిత వనభూ
ములందు మెలంగుచున్న, ప్రబలున్ = బలవంతుడైనవాని, మారీచునికి విశేషణము.
మార్తాండసంతతి ప్రభువున్ = సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి
= అంపి, తాన్ = తాను.

క. ఘనదర్పోన్మూలితబహు
మునిజటుఁడనుపరమకలుషమూర్తియసుర కాం
తినికేతనమై యతిభా
వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితోన్. 87

రా. ఘనదర్ప = అధికమైనత్రుళ్లుచేత, ఉన్మీలిత = పెకలించి పాఱ వేయఁబడిన, బహుమునిజటుఁడు = అనేకమునులయొక్క జడలుగలవాఁడు, అనుపరమ = అణఁగుట లేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి = శరీరముగలవాఁడు, అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికి, నికేతనమై = నివాసనమయి, యతిభావనియతిన్ = సన్న్యాసిత్వనియమమును, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన, ఆకృతితో.

భా. ఘనదర్పముచేత, ఉన్మీలిత = చెఱుపఁబడిన, బహుమునులుగలవాఁడు, జటుఁడను = జటాసురుఁడనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు, వర్ణి = బ్రహ్మచారి యొక్క, ఆకృతితో వచ్చెనని ముందరిక్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చెనప్పుడు. 88

క. కుతుకంబున మహితనయా, పతితదనుజవంచన ప్రపంచనమృగధీ
చతురిమము లేక తానా, శ్రితబుద్ధింజూచి యుల్లసిల్లెడుమదితోన్ 89

భా. మహిత = శ్రేష్ఠమైన, నయ = ధర్మమార్గముచేత, అపతిత = అగతుఁడైన, దనుజ = జటాసురినియొక్క, వంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ = తెలియుటయందుఁగల, 'మృగ అన్వేషణే' అనుధాతువుమీఁద, అచ్ప్రత్యయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురితము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుఁడు బ్రహ్మచారియై రాఁగా రాక్షసుఁడని తెలియకనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిన్ = ఆప్తుఁడనెడు బుద్ధిచేత, చూచి, క్షితిజనపతి చేర ననుకూలించెనని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియము.

రా. మహితనయా = సీతయొక్క, పతి = ప్రియుఁడైన రామునియొక్కయు, తదనుజ = ఆయనతమ్ముఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయు, వంచన = మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, "పచ విస్తారే" అనుధాతువునఁ గర్తరిలుడంతము. మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రిత బుద్ధిన్ = ఏకాగ్రతచిత్తమూన్టటుగా నాశ్రయింపబడిన బుద్ధిచేత, చూచి, "ఏకతానోనన్యవృత్తిః" అని అ. సావధానుఁడై చూచియనుట, క్షితిజము జేరనని ముందరి కన్వయము.

క్షితిజనపతి సన్నిధియం
దతనిమహితవృత్తిఁ జేర ననుకూలించెన్
మతియుతి విశ్వాసనమ
న్వితగతి దృఢతరాఘవసతి నిశిచరుఁడంతన్ 90

రా. క్షితిజన్ = సీతను, అపతిసన్నిధియందున్ = పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ = తనుత్వములేని, హితవృత్తిన్ = మంచివాఁడుఁబలెననుట, చేరన్ = దగ్గఱికి రాఁగా, రాఘవసతి = సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సన్న్యాసియనెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిన్ = కూడినదొచునుండఁగా, దృఢతన్ = ధైర్యముచేత

వెఱపులేకయనుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట. నిశిచరుఁడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. క్షితిజనపతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియందు, అతనిన్ = జటాసురుని. చేరము, అనుకూలించెన్ = సమ్మతించెన్, మతి, అతివిశ్వాససమన్వితగతిన్ = అధికవిశ్వాసయుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము. అంత, దృఢతర = ఘనమైన, అఘ = పాపములకు, వసతియైనవాఁడు, నిశిచరుఁడు = జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సంధిలన్ శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచుఁదద్వసత్యుటజంబు జొచ్చిస్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్న తశౌర్యవిశ్రుతితో సగ
ర్హణతఁబట్టి హరించెఁదత్ప్రియ దాపహారము మున్నుగాన్. 91

భా. గుణవిదూరతసంధిలన్ = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు డగ్గరలేకుండఁగా ననుట. "గుణః ప్రధానే శబ్దాదౌ మౌర్వ్యాం సూదే వృకోదరే" అని వి. తత్ = ఆధర్మజునికి, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబున్ = పర్ణశాలను, "సంస్త్యాయముటజంధామ" అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరాక్షసరూపము చేతనైన, భీషణతన్ = భయంకరత్వముచేత, నత = అణఁగిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోన్ = ఖ్యాతితో - వంచనతోడననుట, సగర్హణతన్ = నిందతోఁగూడినవాఁడై యనుట. ఆయమనందనున్ = ధర్మజుని, తత్ప్రియదా = ఆద్రౌపదియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదిసహితముగాఁబట్టుకపోయెననుట.

రా. ఆయమన్ = సీతను, అందున్ = అపర్ణశాలయందు, అనున్నత = నీచమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రియద = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులుపడఁజేసి హరించెననుట, కడమ సరి.

క. నానాప్రకారదీనవ
చోనిచయము నడపుధర్మసూతిని సతి న
ద్దానవవరుఁడట్లు నిజ
స్థానమునకుఁగొనుచు గగనసరణిం జనఁగన్. 92

రా. ధర్మసూతిన్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిన్ = సీతను.
భా. ధర్మసూతిని, సతిన్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

వ. అది యంతయుఁవిని కోపోద్దీపితుండగుచు నడ్డంబు పఱతెంచి. 93

రెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తిట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో
ద్ధరుఁడగుచున్ మహాబలసుతుండపతత్త్రిపదోర్జితప్రహా
రరభసభీషణంబగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా
నిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్. 94

భా. వానిన్ = అజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్క, సుతుండు = భీముండు, అపతత్ = పొఱినట్టి, త్రప = లజ్జగల-శౌర్యముగలవనుట, దోః = బాహువులచేత, "భుజబాహూప్రవేష్టోదోః" అని అ. జిత = అభ్యస్తములైన, ప్రహార = గ్రుద్దుల యొక్క, రభస = వేగముచేత, భీషణంబగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంత, అనిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత : జటాయువు = జటునియొక్క యాయువు, అండగెను, జటాసురుండు చచ్చెననుట.

రా. వానిన్ = రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల, సు = లెస్సైన, తుండ = ముఖముయొక్కయు, "వక్త్రాస్యే వదనం తుండ" మ్మని, అ. పతత్త్ర = ఱెక్కల యొక్కయుఁ "గరుత్పక్షచ్ఛదఃపత్త్రం చ తనూరుహ" మ్మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, ఊర్జిత = దృఢములైన, ప్రహారములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెన్ = రావణునిచేత నొచ్చెను.

వ. అక్కాలంబునందు. 95

సీ. తన ప్రియమును వేడ్క పెనుపుశోభిలఁగృష్ణ
సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి
కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి దైవగతిఁజూచి
తాదృగబ్జముల కుత్కంఠ వెంచి
నలిఁదదానయనంబు నకుఁబంప దానిజే
యంగ నబ్బకదాన వాంతకుండు
రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా
నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి

తే. కొనరు గైకొని పౌలస్త్య ఘననియుక్త
తచ్చమూరుదర్పమడంచి త్రాసచకిత
దారవచనాగతభ్రాతృదర్శనమున
మానసములోన మోదంబు పూనె నంత. 96

రా. తనప్రియ = సీత, మును = మునుపు, కృష్ణసారంబు = లేఁడి, సౌవర్ణ = సువర్ణ వికారభంగిని, సార = శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలన్ = కాంతులచేత, క్రాలన్ = ఒప్పఁగా, చూచి, తాన్ = తాను, దృగబ్జములకున్ = నేత్ర పద్మములకు, ఉత్కంఠవెంచి = అపేక్షించి యనుట, తత్ = అమృగముయొక్క, ఆనయనంబునకున్ = తెచ్చుటకు, పంపఁగా, అబ్బక = కూడక, దానవాంతకుండు = రామభద్రుండు, తాన్ = తాను, మరలుదృష్టికిన్ = తిరిగివచ్చెడుయత్నమునకు, ఒనరుగైకొని = ఇంపుఁబూని, పౌలస్త్య = రావణునిచేత, ఘనమౌనట్టుగా - నిర్బంధించి యనుట, నియుక్త = నియోగింపఁబడిన, తచ్చమూరు = ఆమాయామృగముయొక్క, "చమూరుశ్చేతిహరిణః" అని అ. దర్పమడంచి = సంహరించి, త్రాస = భయముచేత,

'మణిదోషే భయో త్రాసః' అని అ. చకిత = భయపడిన, దార = సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుండైన, భ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, దర్శనమున, మానసములో, అమోదంబు = ఖేదమును, పూనెను.

భా. తన ప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలఁగా, కృష్ణ ద్రౌపది, సారంబు = శ్రేష్ఠమైన, సౌవర్ణసారస = బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేత, తాదృక్ = అట్టి, అబ్జములకున్ = పద్మములకు, అబ్బకదానవాంతకుండు = బకాసురశత్రుండైన భీముఁడు, రామభద్రుఁడు = ఒప్పెడి భద్రము గలవాఁడు, తామరలు = పద్మములను, దృష్టికొనరః = కంటె కెంపైనవాని, తామరలకు విశేషణము కైకొని, పౌలస్త్య = కుబేరునిచేత, ఘనమౌనట్టుగా, నియుక్త = అంపఁబడిన, తత్ = అలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ = సేనయొక్క, "పృతనానీకినీ చమూః" అని అ. ఉప్ప = అధికమైన, దర్పమునడంచి, త్రాసచకితులునై, దారవచన = ద్రౌపదివాక్యమువల్ల, ఆగత = వచ్చిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు = హర్షమును, పూనెను, అంతన్ = ఆతర్వాత.

క. ముగుద యెఱుంగక పంచినఁ
దగునే యిట్లేగుదేరఁదమ్ముఁడ యౌర్ధ
త్యగరిష్ఠయక్షరక్షో
విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము తెలఁగే. 97

భా.రా. రెంటికి సమము - సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు. 98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధిక్యసంప్రాప్తి
శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి
యోజితవ్యథత్వ మొదవ వైవస్వత
సంతతినృపలోకసత్తముండు 99

రా. అంతట, నిజ =స్వకీయమైన, మహాశున్ = అధికశోకముయొక్క, "మన్యుశోకౌ తుశుక్ స్త్రియా" మ్మని అ. అధిక్య = అతిశయముయొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి = చెప్పుచున్నవై, సవ్య = ఎడమదిక్కునకు, సాచి = అడ్డముగా, సముపగమ = రాకగల, వి = పక్షులచేత, అవశకునమునచేత ననుట, యోజిత = కూర్పబడిన, వ్యథత్వము = వ్యథగల వాఁడౌట, ఒదవఁగా, వైవస్వతసంతతి = సూర్యవంశమందుఁగల, నృపలోకసత్తముండు = రాజేంద్రుఁడైన రాముఁడు, తిరిగివచ్చి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. అంతన్ = అటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రములచేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్వసిద్ధిని, శంసి = చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి = అర్జునియొక్క, సముపగమ = రాకచేత, వియోజిత = పోఁగొట్టఁబడిన, వ్యథత్వము =

వ్యధగలవాఁడౌట, వైవస్వతసంతతి = ధర్మజుఁడు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్డు దీర్ఘకాలాదర్శ
నావస్థఁ జెందనియతిశకలి
తార్తిఁబావనిఁగాన కడవుల వెదకుచు
నంతఁ గానంబడి యాత్మహితత
నెరపుజటాయుర్వినేతపదంబుల
జాడను జనిచని సకలకాన
నోగ్రజంతు త్రాసయోజనాయతదోఃప్ర
భావభీమాంగకబంధమర్ద

తే. నాతిదీప్తబలాధిక్యుఁడగుచు నున్న
దారుణాహితాద్భుత దేహుఁదత్ప్రదుష్ట
రూపభరణనిమిత్తర్షి శాపశంసిఁ
ద్రిదశపదవాసిఁజూచి పార్థివవరుండు 100

భా. తిరిగి వచ్చి, ఒకప్డు = ఒకనాఁడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, అదర్శనావస్థ జెందన్ = కానకుండుటcబట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందcబడిన, ఆర్తిన్ = పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, వినేత = పోమొత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగులయొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస = భయముయొక్క, యోజన = పుట్టించుటయందు, ఆయత = అధికమైన, దోఃప్రభావ భుజశక్తి గల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన = పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడై, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ = భయంకరమైన, అహితా = సర్పత్వముచేత అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపభరణమునకునిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షిశాపమును, శంసిన్ = చెప్పుచున్నవాని-నహుషుని ననుట, పార్థివవరుండు = ధర్మరాజు, జరిపెనని ముందరి కన్వయము.

రా. తిరిగివచ్చి యొకప్పుడును, దీర్ఘకాలమదర్శనావస్థఁజెందని = తడవుచూడకుంటలేని, అతివన్ = సీతను, శకలిత = ఖండింపcబడిన, ఆర్తిగలదానిన్ = సకలమైనయాపదలను మరవలించుదాని ననుట, పావనిన్ = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంత, కానన్ = అడవిలో, పడి, జటాయుర్వినేత = జటాయువనెడి పక్షిరాజుయొక్క, పదంబులజాడన్ = వాక్యసరణిని, సకలకానన = సమస్తాటవులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస = వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘబాహువులయొక్క ప్రభావముచేత భీమాంగుఁడైన కబంధునియొక్క మర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడగుచు, నున్న = పోమొత్తcబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుతదేహముగలవానిన్ = రాక్షసదేహము గలవానిననుట. తత్ప్రదుష్ట = అలాగు మిక్కిలిఁగష్టమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిషాపమును, శంసిన్ = చెప్పె,

డువాని, త్రిదశపదవాసిన్ = ఆకాశమందు నిలిచినవాని-గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు = రాముఁడు.

తే. అతనిఁబూర్వనామాదిక మడిగి వినుచు
సరవితోఁడదచ్ఛాపమోచననిమిత్త
ములగుప్రశ్నోత్తరములు వొల్పలరఁబ్రీతి
జరిపెఁగృతకృత్యత నతండు సనియె దివికి 101

రా. అతనిన్ = కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరకములు = రాముఁడడుగఁగాఁ గబంధుడు వినుపింపఁగా, అతఁడు = కబంధుడు, చనియెను.

భా. అతనిన్ = అనహుషుని, తత్ = అనహుషునియొక్క, శాపవిమోచననిమిత్తములు = శాపపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు - నహుషుఁడడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు = నహుషుఁడు.

క. వనదేవత లర్చించిరి
పనుపడఁదచ్ఛాపమోక్షపరిమోచితభీ
మునిజనమతు నాన్నపనం
దనునిశుభానిలతఁజలలతాకుసుమములన్ 102

భా. తత్ = అనహుషునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపింపఁబడిన, భీముఁడుగలవాని, అన్నపనందనునిన్ = ధర్మరాజును, అర్చించిరి.

రా. తత్ = అకంబంధునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ = విడిపింపఁబడిన భయముగల, మునిజనులచేత నుతుఁడైన, అన్నపనందునునిన్ = రాముని, అర్చించిరి.

వ. ఇవ్విధంబున. 103

తే. అడవులఁజరించునాభవ్యనరయు వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై వెలయుహరి యాత్మేశుఁడనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁబొల్పుమీర 104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుఁడై = రుద్రవీర్యజనితుఁడై, వెలయు, హరి = వానరుఁడు-హనుమంతుఁడనుట. ఆత్మేశుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనుపఁగా, అభవ్యున్ = రాముని, అరయన్ = తెలియవచ్చెను.

బా. శివ = శుభమైన, "శ్వశ్శ్రేయసం శివం భద్ర" మని అ. తేజోమయ = జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాఁడు, హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆత్మ = జీవులకు, ఈశుఁడు = కర్త, అనుపమ = సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురీతి దర్శన
మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెఁదాఁ
జెచ్చెరఁగుశల ప్రశ్నస
ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచిత ప్రౌఢిన్. 105

భా. సులభము.

రా. తదీయమగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్లన్ = దశరథుఁడంపె నది మొదలుకొని యావఱ కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, కుశలప్రశ్న = నేర్పుగా క్షేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్యపురస్సరముగా.

క. విని తనదువృత్తమంతయు
వినిపించి పరస్పరార్థవిధి నిష్టాలా
పనిరూఢి జరుగ నపుడా
తనిమది మాటబడిఁదెలిసి తనమదిలోనన్. 106

రెంటికి సరి.

చ. అనిమిషరాట్తనూభవభుజాతిశయప్రతికారనిత్యచిం
తను రవినందనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం
బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మరిపుం దుదిఁదా జయింపఁజా
ల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత నీతనియందుఁదోఁచెడున్. 107

రా. హనుమంతుఁడెంచిన ప్రకారము, అనిమిషరాట్తనూభవ = వాలియొక్క, భుజాతిశయ = బాహుబలిమియొక్క, ప్రతీకార = ప్రతిక్రియయందుఁగల, నిత్యచింతనున్ = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందనున్ = సుగ్రీవుని, బంటుగనేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁబ్రియమును, సల్పుచున్ = చేయుచు, ప్రబలున్ = బలవంతుఁడైన, ఆత్మరిపున్ = రావణుని, తుదిన్ = ఆ తర్వాత, జయింప = సంహరించుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, అనుమతికిన్ = అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజియించుట దోఁచెడును.

భా. అనిమిషరాట్తనూభవ = అర్జునియొక్క, భుజాతిశయప్రతీకారముయొక్క, నిత్యచితన్ = నిత్యవిచారముచేత, రవినందనున్ = కర్ణుని, నచ్చినబంటుగ నేలి = ఆత్మభృత్యునిఁగా నేలినవాఁడై, తత్ప్రియంబు = ఆకర్ణునికిఁ బ్రియమును, సల్పుచు, ప్రబలు = ప్రబలెడునట్టి, దుర్యోధనుని, తుదిన్ = అజ్ఞాతవాసాంతమందును, జయింపఁజాలను, అను = అనెడునట్టి, మతిని భజియించుట యీతనియందుఁదోఁచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ. 108

రెంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పన్పవమానసూతి యనియె న్నందన్మనస్స్థైర్యభం
గులు భావింపఁగ భూవరప్రవర మీకున్ మాకు వర్ధిల్లని
శ్చల సౌహార్దవిశేషవర్తన లిఁకం జర్చింపఁగా నెట్టిశ
త్రులనుం ద్రుంచుట యెంత కార్యమని చేతోవృత్తిఁదర్కించెదన్.

భా. కృష్ణుఁడనెడుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని = యుద్ధమును, ఎన్నన్ = యోజించినంగాని, తత్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ సులభము. దక్షము సుఖమున నుండెదము విచారపడకు మనుట.

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హనుమంతుడు పలికెను, నంగత్ = సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్థైర్యభంగులు భావింపఁగా, అర్థాంతరము నన్ = నన్నును, తను = అసుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

మ. ఇటుము న్నుర్వరఁబర్వుచున్న విజయో దీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడె న్నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁగ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూపయరాతిచేష్టలు భవద్భ్రూభంగపర్యంతముల్.

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయములుగలదొటచేత,
ఉదీర్ణ = ప్రకటటములైన,

భా. విజయ = అర్జునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినం,దనచింతా భారనిరస ననిమిత్తములై
తనరారెడువాక్యము లా,యనవలనన్ వినుచు నలరె నజ్జనవిభుఁడున్

భా. రవినందన = కర్ణునివల్లనైన.

రా. రవినందన = సుగ్రీవునియొక్క, కడమ సరి.

చ. మన మలరారఁగాఁదనరుమాధవుమైత్రికి యుక్తమైనప
ల్కెనయఁగఁబల్కి వీడ్కొలిపి యీహనుమంతుఘనార్యధర్మవ
ర్తనభృశఖిన్ను నన్నుఁగడు రంజిలఁజేసె నితండు వచ్చి యి
ట్లనుఁగుఁదనంబు సూపునె య టంచు దదుత్సుకతం బ్రవర్తిలెన్.

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికి, ఈ హనుమంతునియొక్క, ఆర్య = శ్రేష్ఠమైన, తత్ = ఆ హనుమంతునితోడి బంధుత్వమందుఁగల.

భా. తనరు = ఒప్పెడి, మాధవు = కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణుని నంపి, ఈహన్ = కోరికచేత, ఇతడు, మంతు = అపరాధముచేత, ఘనమైన, అరి = శత్రువైన దుర్యోధనియొక్క, అధర్మవర్తనచేత, భృశ = మిక్కిలియు, ఖిన్నుఁడైన వాని, రంజిలఁజేసె, అనుఁగుఁదనంబు = బంధుత్వమును, అంచు, తత్ = ఆ

కృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకతన్ = వేడుకచేత, ప్రవర్తిలెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన
భృశసుఖితకర్ణశకునివా గ్వశగుఁడగుచు
వాలి తమ్ముఁడు నిజకార్య వర్తనలకుఁ
గడుఁబ్రధానమంత్రస్థితి నడపుచుండ. 113

భా. అంతట, దుర్యోధనుఁడని మీఁదటిపద్యములోనున్నది కర్త, వాలి = మీఱి, తమ్ముఁడు, దుశ్శాసనుఁడు, సులభము.

రా. అంతట, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నవ్య = నూతనమైన, సఖ్య = రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేత, భృశ = మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖింపఁజేయబడిన, కర్ణములుగల - విననింపైనవనుట, శకునివాక్ = పక్షివాక్కులయందు, వశగుఁడగుచున్ = ప్రసంగపరుఁడై, ప్రధాన = ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి = ఊహాపోహణలను, నడపుచుండ, తెలిపెనని మీఁదటి పద్యమునఁగ్రియ.

సీ. ఎలమిఁబొంగుచు మహా బలసంతతిసమగ్ర
సంభ్రమ మొప్పగఁ జని వినిశ్చ
లత రాఘవేశుఁడుద్ధతహృదయారిదు
ర్యోధనుండు కళత్రయుతుఁడు ననుజ
యుతుఁడు నై నిజనితాంతోజ్జ్వల తేజోమ
హాస్ఫూర్తి భీమనరాదులనుడి
కింపఁదదాస్పదీకృతవనంబులఁబ్రవ
ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁజెఱ యను

తే. దారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి
తద్విముక్తికై తమ్ముల సద్విధి నల
రించి యప్పుడు ఘనయశశ్శ్రీల నేల
వచ్చుటయు యుక్తమగుటయు వరుసఁదెలిపె. 114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుఁడు, సుగ్రీవునితోన నెడుమాట, రాఘవేశుఁడు = రాముఁడు, ఉద్ధతహృదయులైన, అరి = శత్రువులచేత, దుర్యోధనుండు = యుద్ధముసేయ శక్యముగానివాఁడు, కళత్రయుతుఁడు, సీతాసమేతుఁడును, అనుజయుతుఁడు = లక్ష్మణసహితుఁడునై, నిజ = స్వకీయమైన, నితాంత = మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః = ప్రకాశముయొక్క, మహాస్ఫూర్తి = స్ఫురణము, భీమ = భయంకరులైన, నరాదులన్ = నరభోజులను, ఉడికింపన్ = పీడించునట్టుగా, తత్ = ఆ రాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ బ్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిదేవులన్

= సీతను, చెఱయను = చెఱఁబట్టుటయనెడి, ఆర్తి = పీడనుచెందుట, ఆధర్మ సూతి = ధర్మమునకుఁగారణమైన రాముఁడు, తత్ = ఆ సీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్మును, యశశ్శ్రీలతోడ, ఏలవచ్చుటయున్ = రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁదెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిశ్చలతర = స్థిరతరములైన, అఘవేశుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన యంతశ్శత్రువులగలవాఁడు, స్ఫూర్తిన్ = స్ఫురణచేత, భీమనరాదులన్ = భీమార్జునులు మొదలైనవారిని, ఉడికెంపన్ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిన్ = దుర్యోధనుని, దేవులన్ = స్త్రీలను, చెఱయనునార్తి, చెందుటయున్ = పొందుటవల్ల, వారికిఁజెఱరాఁగా ననుట, తమ్ములన్ = భీమాదులను, యశశ్శ్రీల నేలవచ్చుటయున్ = శత్రునికి నాపదనివర్తింపఁజేయుట కీర్తియనియు, యుక్తమగుటయుఁదెలిపెను, స్వకులాభిమాన రక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె 115

మ. మును తత్పార్థివుచేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసోద్ధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నం బెక్కు తాదృక్ప్రవ
ర్తను కార్యంబున కిట్టివేళ మన కార్యప్రస్తుతత్వం బెల
ర్ప నొగిం గూడుకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగా కల్పమే. 116

భా. మును, తత్పార్థివు చేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క చేసిన కృత్యములు, రాక్షసోద్ధత్యమును, ఖండన = అతిక్రమించిన, పాండిత్య = నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె మించినవి యనుట, తాదృక్ప్రవర్తను = అట్టినడువడిగల దుర్యోధనునియొక్క, కార్యంబునకు, ఇట్టివేళన్ = ఈచెఱయున్న సమయమున, మనకు అర్యప్రస్తుతత్వంబెలర్పన్ = ఘనులను ప్రసిద్ధిరాఁగా, అల్పమే.

రా. మును, తత్పార్థివు = రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు ప్రయోజన ప్రసక్తి, అల్పమో.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁజేసి
యొకఁడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర
శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి
చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు సుస్థిరతఁ దనర 117

రా. అనుపమాన = సరిలేని, దోర్బలఘనతచేత, అని = యుద్ధమును, చేసి, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు = రాముఁడు, సయిదోడు = లక్ష్మణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. అని = ఇటని, అనుపన్ = అంపఁగా, మాన = ధైర్యముయొక్కయు, "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని అ. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁజేసి, విడిపింపనోపు = విడిపింపసమర్థుఁడైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు = అర్జునుఁడు, సయిదోడు = భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరఁగా, విడిపించెనని రెండర్థములకు మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమరుద్ధూతాభ్రతిగ్మాంశుగం
ధర్వున్ దర్పితుఁజిత్రసేను ఖరునిన్ దండించి విడ్పించె ప్రా
ద్గర్వాసాధుసుయోధను న్నిజభుజౌద్ధత్యప్రథల్ దిక్కులం
బర్వంగా సకలత్రసోదరపరిప్రాప్తవ్యథాసంగమున్. 118

భా. దుర్వారమైన, స్వచమూ = తనసేనయందున్న, ఘనధ్వజములయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేత, ధూత = చలింపఁజేయబఁడిన, అభ్రమందున్న, తిగ్మాంశున్ = సూర్యుఁడుగలవాని, ఆయనసేనవల్ల సూర్యునికి గగనమందు నిల్వరాదనుట, ఖరునిన్ = క్రూరుని, చిత్రసేనుఁడను గంధర్వుని, దండించి = శిక్షించి, ప్రాద యమందలిగర్వముచేత, అసాధు = చెడ్డవాఁడైన, సుయోధనున్ = దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర = పెండ్లాముతమ్ములతోఁగూడ, పరిప్రాప్త = పొందఁబడిన, వ్యథాసంగమును, విడ్పించెన్ = పోఁగొట్టెను.

రా. తిగ్మాంశుగంధర్వున్ = సూర్యునిగుఱ్ఱములవంటి గుఱ్ఱాలు గలవాని, చిత్రసేనున్ = చిత్రములైన సేనలుగలవాని, ఖరునిన్ = ఖరుఁడను రాక్షసుని, దండించి = సంహరించి, ప్రాద్గర్వముచేత, అసాధు = ధూర్తులయిన, సుయోధ = సద్భటులను, నుత్ = విరియఁగొట్టెడి, 'నుదప్రేరణే' అనుధాతువునఁ గ్విదంతము. నిజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకళ = సమస్తమైన, లళలకభేదము, త్రస = ప్రాణములయొక్క, "త్రసలింగం చరాచరే" అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యథయొక్క సంగమును విడ్పించెనని క్రిందటికన్వయము. ఖరునిఁజంపె చరించెడిజంతువులకన్నిటికిని గడుపులోని వ్యధను మాన్పెననుట, అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర = కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త = పొందమిని, విడిపించెను, ఖరునిఁజంపె వానిసోదరకళత్రాదుల సంతోషమును పోఁగొట్టెననుట, పూర్వపద్యములతోఁగుళకము.

సీ. అతనిమహితబలోదగ్రత్వమున వాలి
క్రౌఞ్చనతనయ సంకోచిత మగు
మహిమఁబేర్చినవాడుమనుజేశవర్యుఁడూ
ర్జితశాసన ప్రౌఢిసింధురాజు

తద్భార్యనొకనాఁడు దళశాల నొంటినుం
డ్నపుడు గోరికుచేష్టనాక్రమించి
ఘనమనోవిభ్రాంతి గాకవయోరూప
ధారణంబున మించు దానవుండు

తే. దానవానిమిషావార్యతన్మహాశు
గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని
వర్తనకు నొండుగతిలేకవందురుచును
గావున రామ నన్నేలు కరుణననుచు. 119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలిక్రొవ్వు = వాలిగర్వము, ఇనతయ - సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగున్ = అడఁగుననుట. మను జేశవర్యుఁడు = రాముఁడు, శాసన = శిక్షావిధియొక్క, ప్రౌఢియందు, సింధురాజు = వరుణునిఁబోలినవాఁడు, అటుగనుక వాలినణఁపఁగలఁడనుట, తత్ = ఆరాముని యొక్క, భార్యను, దళశాలన్ = పర్ణశాలయందు, గోరికుచేష్టన్ = నఖదుశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన మనోవిభ్రాంతి గలవాఁడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపము యొక్క, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః)" అని అ. ధారణంబునమించుదాన వుండు = కాకాసురుఁడనుట, దానవులకును, అనిమిష = దేవతలకును, అవార్యమైన, తత్ = ఆరామునియొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, "అశుగౌ వాయు విశిఖౌ" అని అ. వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకున్ = ఆబాణాగ్నినిద్రిప్పుటకు, ఒండుగతిలేక, వందురుచును = విచారపడుచును, నన్ = నన్ను, కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి, కరుణమన్ = దయచేత, నన్నేలుమనుచు, శరణాగతుండయి యని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

బా. అతనిమ = తనుత్వములేని, వాలి = మీఱి, క్రొవ్విన, తనయొక్క, అసంకోచితమగు = స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసనప్రౌఢిగలవాఁడు, సింధురాజ = సైంధవుఁడు, తత్ = ఆ పాండువులయొక్క, భార్యన్ = ద్రౌపదిని, కోరి = కామించి, ద్రౌపదితో ననెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సుయొక్కయు, రూప = సౌందర్యము యొక్కయు, ధారణంబునమించుదానవు, ఉందుదానవా = ఉండగలవా, నిమిష = క్షణమేని, అవార్యతన్ = వారింపశక్యముగాని దొటచేత, మహాశున్ = అధికశోకమనెడి, అనలసంబంధమైనజ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, వర్తనకున్ = జీవ మునకు, ఒండుగతి లేక వందురుచును, ఉందుదానవా యని క్రిందటికన్వయము, కావునన్ = అటుగనుక, రామ - ద్రౌపదికి - సంబుద్ధి, కరుణను; ననుచు = అంకురింపఁజేయుమా, ముందటిపద్యములోఁగులకము.

సీ. అసమాస్త్రశిఖినిదయావృష్టి నార్చి ప్రా
    త్తాప మెల్లను దీఱఁదన్ను మనుచు
నాథులు లేమి నెంతయుఁబ్రేలుచును సాధ్వ
    సమ్మతివికృతోక్తిముమ్మురముగ
శరణాగతుండయి సరగునఁదద్రామ
    ఘనఘృణార్ణవమున మునుఁగఁబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
    వింటిబల్మిఁబరిభవించి త్రిప్పఁ

ఆ. గలఁడె భీముఁడైనబలభేదిసుతుఁడైన
    నితరుఁడైన వీరుఁడెవ్వఁడైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్వితుఁడు రా
జన్యవరుఁడు యాత్రసలుపు నపుడు 120

భా. అసమాస్త్ర = మన్మథుఁడనెడి, శిఖిన్ = అగ్నిని, దయావృష్టిచేత నార్చితన్నుము, అనుచు, పాదప్రహారము శృంగారచేష్టయైనందుకు, "సాలక్తకేన నవ పల్లవ కోమలేన పాదేన నూపురవతా మణిసింజితేన, న స్తాడ్యతే దయితయాప్రణయాపరాధాత్సోంగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన" అని యమరుకశ్లోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి = సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుండయి = ఇల్లు చొచ్చినవాఁడై, "శరణం గృహరక్షిత్రోః" అని అ. తద్రామన్ = ఆద్రౌపదిని, ఘృణార్ణవమునన్ = జుగుప్సా సముద్రమందు, మునుఁగన్ = మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు సైంధవుఁడనుకొనె[రిమాట, నావింటిబల్మిని, పరిభవించి = అణఁచి, భీముఁడైనను, బలభేదిసుతుఁడైనన్ = అర్జునుఁడైనను, ఇతరుఁడైన వీరుఁ డెవ్వఁడైనన్ = ధర్మజనకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువున్ = నిజస్త్రీని, త్రిప్పఁగలఁడెయని యాత్రసలుపునపుడు, ముందటిపద్యములతోఁగుళకము. "బహ్వాదిభ్యశ్చ" అనుసూత్రమున ఙీప్వికల్పము గనుకఁదన్వి యన్నట్టు తనుశబ్దమును స్త్రీవాచకముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇందుకుఁబ్రయోగము నలోదయమందు, "తనుచ్ఛటోత్తమాలయా తయాభవోత్తమాలయా, అహాని శీతమాలయా, యనిలావధూతమాలయా" అను శ్లోకమునందుఁదనుచ్ఛటశబ్దము స్త్రీ సమూహామని వ్యాఖ్యానమందుఁజెప్పినది.

రా. అసమాస్త్రశిఖిన్ = అధికమైన బాణాగ్నిని, అర్చి, తన్ను, మనుచు నాధులు లేమిన్ = రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్వసమ్ము = భయము, "భీతిర్భీస్సాధ్వసం భయ" మ్మని అ. అతివికృతోక్తిన్ = అధికదైన్యవికృతోక్తిచేత, ముమ్మురముగన్ = మించికానరాఁగా ననుట, శరణాగతుండయి, తద్రామ = ఆరాము నియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయయనెడి, "ఘృణా జుగుప్సాకృపయోః" అని వి. అర్ణవమున, మునుఁగఁ బట్టి = మునుఁగుటవలన, రాముఁడు దయదలఁచఁగా ననుట,

ఆత్మీయతనువున్ = తనశరీరమును, మగుడఁగొనిపోయెను. నాన్ = అనఁగా, వింటెని, భీముఁడైన, = భయంకరుఁడైన, జలభేదిసుతుఁడైనన్ = వారియైనఁగాని, రాజన్య వరుఁడు = రాముఁడు, యాత్ర = జయయాత్రను, చలుపునపుడు, అనికడంకన్ = యుద్ధసన్నాహమును, త్రిప్పఁగలఁడే యని యన్వయము.

క. అని వారితవ్యథాసం, జననం బగురామవార్త స్వజనము చెప్పన్
విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జయ్యన నాసుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్.

రా. అని = ఇట్టని, వారిత = వారింపఁబడిన, వ్యథా = విచారముయొక్క, సంజననంబు = పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుడు, చెప్పఁగా విని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటి కన్వయము.

భా. అనివారిత, రామవార్త = ద్రౌపదివృత్తాంతమును, ఆసుగ్రీవకున్ = మంచికంఠముగల ద్రౌపదికి, అపిహిత = ప్రకటమైన, అధికిన్ = మనోవ్యథ గలదానికి, "పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథా" అని అ. అచింతన్ = సంతోషముచేత, ఎంచుచునని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళా వహ
స్వనపత్రరథగతి సౌష్ఠవమునఁ
జిత్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున
నరిగి యానృపునిఁ బ్రహర్ష మొప్పఁ
గని యప్డు భీమవిక్రమశక్రసుతదర్ప
యమనవరణనిష్ఠసమధిక మగు
తద్బలవిభవంబు తాఁజూడఁగా మించి
వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మరాజిత యమహోత్సాహుఁడగుచు
నుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ
నచలసంఖ్యాతాలంబుల నధికసార
తరుల ధరఁగూల్చెఁ జూపఱు వెఱఁగుపడఁగ

భా. శుభమగుచందమెంచుచు, మంగళావహ = శుభసూచకములైన, స్వన 121
= నగిలింతలుగల, పత్ర = గుఱ్ఱములుగల, 'పత్రం వాహనపక్షయోః' అని అ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠవమున, అనృపునిన్ = సైంధవుని, కని, భీమునివిక్రమమును, శక్రసుత = అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ = అమడలైననకులసహదేవులయొక్క, నవమైనరణమందుఁగల, నిష్ఠ = తాత్పర్యమును, తత్ ఆ సైంధవునియొక్క, బలవిభవంబు = బలాతిశయము, చూడఁగా, మించివర్తిల్ల, ధర్మరాజు, ఇత = పొందఁబడిన, జయముచేత మహోత్సాహుఁడగుచున్ = చాలనుత్సాహముగలవాఁడై, ఉగ్రమునై జవన

= వేగము గల, "ప్రజవీ జవనో జవః" అని అ. ఏక = ముఖ్యమైన, "'ఏకేము ఖ్యాన్యకేవలాః' అని అ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యాతా = చలింపనియుద్ధముగలవారౌటను, ఆలంబులన్ = అవలంబించినవారిని, అధికసారతరులన్ = ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

రా. శుభమగుచందమంచుచు మంగళావహములయిన, స్వన = వాక్కులుగల, పత్రరథ = పక్షులయొక్క, "పతత్పత్రరథాండజాః" అని అ. గతిసౌష్ఠవమునన్ = మంచిగతులచేత, శకునములు లెస్సగా నొచునుండఁగాననుట, అన్నపునిన్ = రాముని, భీమవిక్రముఁడైన, శక్రసుత = వాలియొక్క, దర్పముఁన ఉ, 'యమ= అణఁచెడి, సవరణ నిష్టచేత, తత్ = ఆరామునియొక్క, బలవిభవంబును, చూడన్ = పరీక్షింప, కామించి = కోరి, వర్తిల్లగా, మానవేశ్వరవరుండు, ధర్మ = వింటిచేత, రాజిత = ఒప్పచున్న, జయముచేత మహోత్సాహుఁడగుచు, అచలసంఖ్య ఁగిరిసంఖ్యగల-ఏడైనవి యనుట, తాలంబులన్ = త్రాటిచెట్లను, అధికసారతరులన్ = మంచిచేవప్రూఁకులైనవాని, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్మప్రమదాప్తి నుబ్బను వాలి
తమ్ముఁడాసింధు భూధవకుమారు
సఖ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁజేసి
యన్నయహీనదర్పాధికతలు
మనుజాధినాథుసమ్యక్ప్రయుక్తవిశిఖ
త్వంబున భంగించి తప్పకతన
పనుపునఁగ్రమ్మఱఁదనకీశబల మెందు
గడు ననుకూలమై నడచుటకును

తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁదగిన
యట్టిమాటల నాహ్లాదమాచరించె
నంత నురువనవాసకాలాంత మగుఁడు
నుపరికృత్యంబునకు మహోద్యోగుఁడయ్యె. **122**

రా. అకలుష, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, ఆప్తిని, వాలితమ్ముఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఆసింధూభూధవకుమారు = చతురుదధివేష్టితభూపతియైన రాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, అతిబలముపసను, అన్నవాలియొక్క, హీనములైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు = రామునిచేత, సమ్యక్ప్రయుక్త = లెస్సగాఁబ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునన్ = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖసమయక్ప్రయోగముచేతననుట, భంగించి = రామునిబాణముచే వాలినిజంపించి యనుట, కీశబలము = వానరసేన, "మర్కటోవానరః కీశః" అని అ. రామ = రఘుపతియొక్క, కార్యవర్తనకుఁ దగినయట్టి మాటలన్ = దండెత్తిపోయి సీతను హరిం

చినవాని సంహరింత మనెడుమాటలచేత, అంత, ఉరువన = అధిక జలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాసమైన, కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుడున్ = అవుటవలన, కడమ సులభము.

భా. అకలుషా = పతివ్రతయైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క, ఆప్తిన్ = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేతననుట, వాలి = మీఱి, తమ్ముఁడు = భీముఁడు, ఆ సింధుభూధవకుమారున్ = సైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన, బలముపసను, నయహీన మైన, దర్పముచేత నధికమైన, తలున్ = స్వరూపముగలవాని, "అధస్స్వరూపయోరస్త్రీ తల"మ్మని అ. మనుజాధినాథున్ = సైంధవుని, సమయ్యక్ప్రియుక్తవిశిఖత్వంబు నన్ = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి శిఖగసియనుట, తనపనుపున, క్రమ్మఱన్ = తిరిగిరాఁగా, తనకు, ఈశబలము = ఈశ్వరానుగ్రహమనుట, ఆర్యవర్తనకున్ = సద్వర్తన గలదానికి, రామకున్ = ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, ఆహ్లాదమా చరించెన్ = సమాప్తి యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకున్ = అజ్ఞాత వాసమునకు, మహోద్యోగుఁడయ్యెను.

వ. అప్పుడు.—

123

క. చూపట్టి నిర్నిరోధది, శాపతితాభినుతభానుసంతతిచోద్యం
బై పరఁగహరిణభావము,కైపువడసి మిగులవింతగతినెలయించెన్

భా. నిర్నిరోధ = అవరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత, అభి నుతుఁడయిన. భానుసంతతి = యముఁడు, హరిణభావము = లేఁడిరూపముయొక్క, కైపువడసి, ఎలయించెన్ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

రా. ఇఁక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము. నిర్నిరోధ = అవిచ్ఛిన్న ముగా, దిశా = దిక్కులయందు, పతిత = వ్యాపించిన, అభినుత = స్తుతింపఁబడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము , "భానూ రశ్మిదివాకరౌ" అని అ. చోద్యంబై పరఁగఁగా, హరిణ భావము = ధావళ్యముయొక్క, 'హరిణః పాండురః' అని అ. కైపు విలాసమును, పడసి, వింతగతిచేత, నెల చంద్రుఁడు, ఇంచెన్ = ఇంపాయెను.

సీ. భాసురశృంగలీలాసముత్కృష్టమ
హోరణితాఖిన్నసారసద్వి
జప్రార్థితవ్యవస్థాపనం బై కడు
నాహరిణముదిరంబగుపొలుపున
విలసిల్లుచున్న యావేళయందును రాజు
దమ్ములు నతులితోత్కర్షశాలి
బాణాసనశరప్రపంచంబు విస్ఫూర్తిఁ
బరఁగంగఁ దవిలి వెంబడి నలసిరి

అనుపద్యమువలన నేర్పడియెడు.

తే. "మిపుల వర్తిల్లెఁ దచ్ఛరదవసరభస
లీల సత్కృష్ణసారరత్నాలఘుమహి
మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు
గడుఁజలింపంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు." 126

రా. భాసుర = ఒప్పుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ అని ఆ. లీలా = విలాసముచేత, సముత్కృష్ట = మిక్కిలియుత్కృష్టము లయిన, మహారణిత = అధికస్వరముగల, అభిన్న = సంతోషపడుచున్న, సారసద్విజ = బెగ్గురుల నెడుపక్షుల యొక్క, "పుష్కరాహ్వస్తుసారసః దంతవిప్రాండజాద్విజాః" అని ఆ ప్రార్థిత = కోరబడిన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము, ప్రాధాన్యముచేత, మ్రోయుచున్నసారసపక్షు లింకను నీశరత్కాలమొప్పుచు నుండవలెనని కోరెననుట, కదుర్, హరిణ = శుభ్రమైన, ముదిరంబు = "మేఘము, ఘన జీమూత ముదిర జలముగ్ధూమయోనయః" అని అ. అగుపాలుపునర్ = అవుచున్న యొప్పిదము చేత విలసిల్లుచున్న, ఆవేళ యందుర్ = శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుడును, "రాజాప్రభౌనృపేచంద్రే" అని వి తమ్ములును = పద్మములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి = రాజసముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అ అ. బాణా = గోరుట యొక్కయు, నీలీఝింటీద్వయోర్బాణా = అని అ. ఆసన = వేగిమ్రాఁకుల యొక్కయు, "సర్జకాసనబంధూక పుష్పప్రియాకజీవకాః" అని అ. శర = రెల్లుయొక్కయు, రుద్రంస్తే జనకశ్శరః అని అ ప్రపంచంబు = మహిమ, విస్ఫూర్తిచేతఁ బరగంగర్, తవిలి = లగ్నమై, వెంబడిని, అల సిరి = ఆకాంతి, మిపుల వర్తిల్లెను, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మిగలిగి యుండెననుట. తత్ = ఆ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీ లనెడి, "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ" హిందోళభసలౌసమా = అని హలాయుధము లసత్ = ఒప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణములైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, అలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై = హరింపఁబడ్డదియై యునుట, నీలాలు తృణగ్రాహులుగనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుఁడు = రాముఁడు, నివ్వెఱ పడియెను, విరహిగనుక.

భా శృంగ = కొమ్ములయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేత ననుట, సముత్ = బ్రాహ్మణునియొక్క సంతోషముతోఁగూడునట్టుగా, కృష్ణ = హరింపఁబడిన, మహత్ = అధికమై, అరణితా = అరణిగలవాఁడౌటచేత, ఖిన్నుఁడైన, సార = శ్రేష్ఠుఁడైన, సద్ద్విజునిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మున

వరణేఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నిలుపుటకు బ్రాహ్మణుఁడు ప్రార్థించెననుట, ఆహరిణము, తిరంబగుపొలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజు = ధర్మరాజును, తమ్ములు = భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్షచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, బాణాసన = విండ్లయొక్క, శర = బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభశీల = శీఘ్రవ్యాపారము, సత్ = లెస్సైన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క = "రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠేపి" అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై = తృణప్రాయమై, విపుల వర్తిల్లెనని క్రిందటి కన్వయము, నృపుఁడు = ధర్మరాజు, నివ్వెఱపడియెను.

సీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁజేసి కరము దు
స్సహమైనకాండవర్షశ్రమమున
నదటేది కలఁకనీరాని తమ్ములు ఘన
కాలమహిమచేసి నోలిఁ బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురుప్రసాదంబు
దనయుక్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునందిత
కామాళి యాగుణఘనతనుండు
తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను
వికసనము నెవ్వరిమనంబునకు వొనర్చి
దారయఁగ దగఁ నది యట్లుండె నపుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దపనసుతుఁడు. 127

రా. విప్రకార్యముగాని = మానుష శక్యముగాని, వెతఁజోసి, కరము = మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునన్ = ఉదకవృష్టివలని యలమటచేత, అతటేది = బిరుదుచెడి, కలఁకనీరు = కలఁగిన యుదకమును, ఆని = పొంది, తమ్ములు = పద్మములు, ఘనకాల = వర్షకాలము యొక్క, మహిమ చేత, నోలిని, పొలియన్ = అణఁగిపోగా, వర్షాకాలమందుఁ బద్మముల ప్రకాశము చెడును గనుక, వారి = ఉదకము యొక్క, గురుప్రసాదంబు = లెస్సగాఁదేఱుటను, తనయొక్క, యుక్తి సామర్థ్య = సంసర్గసామర్థ్య యొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగంబడిసి, శరత్సంసర్గముగలిగనే నుదకము తేఱును గనుక, తత్సమయంబు = ఆశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, మన్మథుఁడు = తుమ్మెదలను గలది, శరద్విశేషణము, పద్మములను నిట్టిశరదృతువు మగుడంగ మనిపె నని క్రిందటి కన్వయము, ఇట్టి పద్మపోషణముచేత, మన్మథుఁడు దుమ్మెదలను నొఱయించె ననుట, గుణఘనతను = గుణాధిక్యమునను, ఉండున్ = ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహులకుఁదాపము

చేసెడిది, తత్ = ఆశరదృతువు యొక్క, విభవము, అతను వికసనమ్మున్ = మన్మథుడు వికాసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = అరయంగ నది యట్లుండెను అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపరికృత్యంబునకున్ = రావణునిమీఁది దండయాత్రకు, తపనసుతుఁడు = సుగ్రీవుడు, అనిపెనని ముందరపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. విప్ర = బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ = బాణములయొక్క, వర్ష = వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమునఁ = బడలికచేత, కలఁకన్ = ఆకులత్వమును, నీరాని = నీళ్ళుద్రాగి, తమ్ములు = భీమాదులు, కాల = యమునియొక్క, మహిమచేత, పాలియన్ = నొచ్చిపోఁగా, వరిన్ = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైన యమునియొక్క యనుగ్రహమును, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యఘనతచేత = ఆయన ప్రశ్నములకుఁ దామత్తరములు చెప్పియనుట, పడసి = పొంది, దిత = ఖండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగిసముఁడనుట, ఆగుణఘనతనుండు = ధర్మజుఁడు, మనిపెనని క్రిందటికన్వయము, ఇదిగాక కవివాక్యము విరహితమైన యపకారముగలది = ఎవ్వరికినీ గీడుసేయనిదనుట, అజాతశత్రుడు గనుక, తద్విభవము = అధర్మరాజు ప్రభావము, అతను = అనల్పమైన, వికలనమ్మున్ = విలాసమును, ఎవ్వరి మనంబునకు నొనర్పదు = అందఱిమనమున కాహ్లాదము చేయుననుట, నృపుని = ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకున్ = అజ్ఞాత వాసాది కృత్యములకు, తగన్ = ఉచితమౌనట్లుగా, తపనసుతుఁడు = యముఁడు, అనిపెనని ముందటి పద్యములోఁ గ్రియ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితన
యాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య
ప్రజ్ఞలను జేసి యనిపెని
జాజ్ఞాకరణైకశరణు లగువారిఁ దగన్. 128

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియఁబడని యునికిగల, మహితనయా, సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్పిత = పెట్టబడిన, కార్యప్రజ్ఞలుగలవానిఁజేసి, రామునిచేతఁ జెప్పింపవలసిన గుఱుతులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకకరణ = ముఖ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసమందలి మహితమైన, నయ = నీతియొక్క, అజ్ఞాపన = ఉపదేశించుటచేత, రామ = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్యప్రజ్ఞగలవారిఁజేసి = అందుకుఁ దగిననీతి చెప్పి వరమిచ్చి యనుట. వారిన్ = ఆ పాండవులను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిధి తస్థితిఁ
జేయుటకుఁ దదుక్తి చేకొని కడు
నుల్లముల నుదంచితోత్సాహు లగుచును
వివిధ దిక్పురముల వెదకి చూచి. 129

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితిః = మిక్కిలిఁ దెలియఁబడ్డ స్థితిగలదానిగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱ కనుట, తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తినిజేకొని, వివిధదిక్పురములః = అన్నిదిక్కుల పట్టణములయందును, వెదకి చూచి

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియఁబడని, స్థితిః = అజ్ఞాతవాసమును చేయుటకు, తత్ = ఆయముని యొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురముల నుల్లము వెదకిచూచి = ఏపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని యనుట. మీఁదటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. అతిసత్త్వస్థవిరాటవి
తతనగరచితప్రచారతను మదికెక్కః
ధృతి నరసి రామభార్యను
సతిఁగానకకాంతి భంగచణతనులీలన్. 130

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిరాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపఁబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయఁబడిన, ప్రచారతః = ప్రచారములు గలవారౌటచేత = ఉపచారముగలవారై యనుట. రామభార్యః = సీతను, కాలక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహాని చేతఁ దెలియబడిన, "తేననిత్తశ్చుంచుప్చణపౌ" అని చణప్ప్రత్యమాంతము తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణులై యనుట చని రని ముందరఁగ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజచేత, వితత = విస్తరించబడిన = పోషింపబడిన దనుట. నగర = మత్స్యపురమందు, చిత = సంపాదింపఁబడిన, ప్రచారతః = ప్రచారము గలవారౌటను, తత్పురనివాసము ననుట, నదికెక్క ధృతి నరసి = అక్కడికిఁబోవుదమని నిశ్చయించి యనుట, రామను = ఒప్పెడిదాని, భార్యను = ద్రౌపదిని, సతిః = పతివ్రతను, కానకకాంతి = కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తనులీలః = దేహవిలాసముగల దాని, కనుఁగొని యని మీఁదటి కన్వయము.

క. వనితామణి నురుశుభగుణఁ
గనుఁగొని దాస్యోచితవిధి గరిమము మిగులం
జనలేము యకట యిఁకఁ దడ
వనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు టెట్టో. 131

రా వనితామణిన్ = సీతను, కనుగొని, చనలేము = పోలేముగదా, అంపినోటఁ గార్యము చేసికొనం పోవుట కొలిచెడు వారి ధర్మము, తదవని పాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిన్ = ముందట నిలిచియుండుట చేత, ప్రవర్తిలు టెట్టో.

భా. వనితామణిని, శుభగుణను, ద్రౌపదికి విశేషణములు. కనుఁగొను, దాస్యోచితవిధి న్ = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనన్ = మిక్కిలిఁబోఁగా, లేవు = ఈద్రౌపది, తదవని పాలపురస్థితిన్ = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలు టెట్టో

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్భూమిపాలు
కడకు మన మేఁగువార మేకరణి నతని
యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్లు నేర్తు
మనువిచారంబునే నాకులాత్ము లగుచు. 132

ఔంటికిని సరి.

వ. పదంపడి తమ తోఁచిన యుత్తరంబులచే నొండొరులచింత
డిందుపఱుచుచుం దద్దిశాభిముఖులై చని రప్పుడు. 133

రెంటికిని సరి.

క. మరుదాత్మజముఖ్యులు ధ
ర్మరాజుదెసనరయువారమగుడక యంతః
కరణములఁ బర్వుచింతా
భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్. 134

రా. ధర్మరాజుదెసన్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు = వెదకెడువారు, మరుదాత్మజముఖ్యులు = హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము

భా ధర్మరాజుదెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్చెడినో యని విచారించుననుట, మరుదాత్మజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = ఉడుగక, పర్వుచింతాభరములతో.

క. ఈతెఱఁగునఁ జనుసంతటఁ
జేతోవిథి న్నిజార్థసిద్ధ్యనుగుణసం
పాతిఖగోక్తులముద ము
ద్భూతంబుగవింత లగునపురభిఖ్యలతోన్. 135

రా సంపాతి యనిపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతో = కాంతులతోడ.

భా అర్థసిద్ధి కనుగుణ మౌనట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుచున్న, గమనముచేత, శకునము నిచ్చుచున్న వనట ఖగ = పక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

వ. ముందరికి జనిచని. 136

క. వారలు గనుఁగొని రతివి
స్తారాద్భుతమత్స్య రాజధానిని లవణాం
భోరాశిఁ గాళిమగుణో
దారతచే మించువనచయముగలదానిన్. 137

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతములయిన, మత్స్యరాజు = మీనశ్రేష్ఠము అయిన తిమితిమింగలాదులకు, ధానిన్ = స్థానమైదాని, కాళిమగుణ, నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోఁటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయున్న తోఁపులుగలదాని మత్స్యరాజధానినిఁ గనుగొనిరి.

భా వారలం = ధర్మాదులు, విస్తారవముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమగుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోఁటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయున్న తోఁపులుగలదాని మత్స్యరాజధానినిఁ గనుగొనిరి.

వ. అంత. 138

ఉ. ఆవనరాశి దాఁటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష
ద్రావణపాలితం బగుపురంబు జనాంతరదుర్గమస్వతే
జోవిభవాభిగుప్తిమయిఁజొచ్చి మరుత్తనయుండు తద్విభుం
డేవెత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తెఱంగున కాత్మ మెచ్చుచున్. 139

రా. ఆవనరాశిఁ = సముద్రమును, దాఁటి, విశ్వవిద్విషత్ = సకలలోకములకు, శత్రువైన, రావణునిచేత, పాలితంబగుపురంబు = లంకను, మరుత్తనయుండు = హనుమంతుఁడు చొచ్చి, కడమ సరి, ముందరి పద్యములతోఁ గుళకము

భా. ఆ, వనరాశిఁ = వనసమూహమును, దాఁటి, తగునట్టిక్రమంబు, నఁ, వేషాంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషత్ = సమస్తశత్రువులయొక్క, రావణ = పాఱఁద్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురంబు = విరాటనగరమును, జనాంతరదుర్గమ = అన్యజనులకు, భేదింపరాని, స్వతేజోవిభవములయొక్క, అభిగుప్తిమయిఁ = గోపనముచేత, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరమత్తునియొక్క నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తత్ = ఆనగరముయొక్క, విభుండు, కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందరిపద్యములలోఁ గ్రియ.

సీ. అతనిలీలాద్భుతరతి రాజనీతిశా
        స్త్రప్రసంగాదుల సలుపునెడలు
    నశిమతభక్ష్యభోజ్యాదిపాకవిశేష
        చణసూధకర్మప్రసక్తియెడలు
    శుద్ధాంతకన్యల సురుచిరనాట్యశి
        క్షణవినోదంబులు జరుపునెడలు
    గాంధర్వగతిశిక్ష గావించు నెడలు న
        త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ
తే. గ్రాలు నెడలునుగ్రమమునఁ గాంచి తత్త
    ద్వర్ణగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ
    నవనిజాతను నైపుణీవిస్ఫృతి మెఱసి
    పరులెఱుఁగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని. 140

రా. అతని = రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర = శృంగారశాస్త్రముల యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష = అభాసమును, అత్యంతము, ఆహార, క్షయాది = ఉత్సావాది, తత్తద్వర్ణమైన, గతిఁ = ప్రకారముచేత, కాంచి = చూచి, రయంబుమీఱఁ, అవనిజాతను = సీతను, ఆశ్రయించి = ఉద్దేశించి, పరులెఱుంగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించునని మీఁదిపద్యమున కన్వయము. కడుమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాద్భుతమందైన, రతి = ప్రీతి యొక్కయు, రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపునెడలను, ధర్మరాజును, సూదకర్మ = పాకప్రయోజనముయొక్క, ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీముఁడును, సూదాఔదనికాగుణాః అని అ. నాట్యశిక్షణ వినోదంబులు జరుపునెడలను, అర్జునుఁడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = అశ్వసంబంధమైన గమనశిక్షను, కావించునెడలను, నకులుఁడును,

వాజివాహార్వగంధర్వ హయసైంధవసప్తయః అని అ. రక్షణాదివిధులం(గాలు నెడలను, సహదేవుడును, క్రమమునఁగాంచి, తత్తద్వర్ణగతిన్ = అందుకందుఁ దగినరూపవర్తనలచేత, అయంబుమీఱన్ = భాగ్యవశమున నన్నియు నిచ్చానుకూలమౌచునుండఁగాననుట. నవమైన, నిజ = స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ = నేర్పుయొక్క, విన్ప్తిన్ = విశేషగోపనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుఁగకుండ, ఏగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతటఁ దద్రామనృపతి
కాంతాసందర్శనాభి కాంక్షాసహిత
స్వాంతతఁ దరియించుచు శు
ద్ధాంత క్రీతావనష్ఠ యగుతద్దేవిన్. 141

రా. అంతట, తద్రామనృపతి కాంతా = సీతయొక్క, కడమసరి.

భా అంతట, తద్రామ = ద్రౌపది, నృపతికాంతా = సుధేష్ణయొక్క, కడమ సులభము.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ
చేరిక నతిగూఢతను భజించి వసించెన్
సైరంధ్రీ భావమునఁ ద
దారూఢప్రీతి మొగము దగఁ గ్రాసేయున్. 142

రా. చేరి పొడగాంచి, అయమ = సీతయొక్క, చేరికను, సైరంధ్రీ భావమునన్ = సైరంధ్రి యొక్క రీతిచేత = సైరంధ్రి భావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, రూఢ = మొలిచిన, ప్రీతి = సంతోషము, మొగదమ్ముదగఁ గ్రాసేయన్ = సీతాసందర్శనము వల్లనైన వేడుక ముఖమునకు శృంగారముతేఁగా ననుట.

భా. సైరంధ్రి త్వము, మొగముదగఁ గ్రాసేయన్ = తిలకాదులు పెట్టనట్టుగా, ఆయము = సుధేష్ణయొక్క, చేరికను వసించెను

శా. పారేమాయవిజృంభమాణ పరమబ్రహ్మాత్మ మధ్యేహృద
బ్జారాధ్యామల దివ్యమంగళనిజాంగాజస్రసాక్షాత్క్రియా
ధౌరంధర్యమహత్త్వపాత్రితగుణాధఃకారితాష్టాంగయో
గారూఢిప్రథమాన మౌనిజన భాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 143

పారేమాయ = మాయనతిక్రమించిన తర్వాత, "పారేమధ్యేషష్ఠ్యావా" అని షష్ఠీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మస్వరూపమైన వాఁడా, మధ్యేహృదబ్జ = హృత్పద్మమధ్యమందు, ఆరాధ్య = భజింపఁదగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన,

దివ్యమంగళ = దివ్యశుభస్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపము యొక్క, అజస్రసాక్షాత్క్రియా = నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధౌరంధర్య = వహించెడు చాతుర్యము చేతనైన, మహత్త్వ = మహిమ, పాత్రిత = పాత్రముగాఁ జేయబడినవారై, గుణాధఃకారితా = త్రిగుణపదులను దిరస్కరించెడువారౌటచేత, అష్టాంగయోగ = సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి = అతిపరిచయముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులైన, మౌనిజన = మునీశ్వరుల యొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టాతిశయమును, సముజ్జృంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెడువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస
మాధి దురారాధితామహత్తర వార్తా
రోధార్థవిహితమచ్చి
త్తాధి గమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా. 144

ఆధునిక = ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూహమునకు, సమాధి = యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యము గానివాఁడౌట యనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైన ప్రసంగము యొక్క, రోధార్థ = నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత = చేయఁబడిన, మచ్చిత్తాధిగమా = నాదు హృదయసంగతిగలవాఁడా! నావంటివానికిఁ బ్రసన్నమైస్వామిని సకలమైనవారికినిఁ బ్రసన్నుండవౌదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగా దనువాక్యము సిద్ధాంతముగాదు, అటు గనుకనే, పెద్దవేంకటాధిప = పెదవేంకటాద్రి చేత, సుగమా = లెస్సగాఁ దెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా
క్షైధితారుణ గైరికద్యుతి హేమకూట విహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యనురంజనా
రాధితస్మర మోచితాత్మ పురాతనాప కృతిస్మృతీ. 145

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వవైభవ పింగళయమరనార్యత నూభవ సౌజన్య జేయసూరయనామధేయప్రణీతరం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ దృతీయశాస్వము

భూధరాధి = హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి = కుమారియైన పార్వతియొక్క, పుణ్య = పవిత్రములైన, పాదపయోజ = పాదపద్మములందున్న, లాక్షా = లత్తుకచేత, ఏధిత = వృద్ధిపొందఁబడిన, అరుణములైనగైరికద్యుతి = జేగురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా = క్రీడావిలాసమందు, అధికాదర = మిక్కిలియు నాదరముగలవాఁడా! సాధు = సత్పురుషులచేత, సాధిత = వశముగాఁ

జేసికొనఁబడినవాఁడా! హైమవతీ = గౌరియొక్క, అమరంజన = ప్రేమపురస్సరముగా నడుగొనుట చేత, ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁబడినవాడవై, స్మర = మన్మథుని నిమిత్తమై, మోదిత = విడిపింపబడిన, ఆత్మ = తన నిమిత్తమైన, పురాతన = పూర్వకృతమైన, అపకృతి = అపకారము యొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాఁడా! పార్వతీ ప్రార్థనవలన మన్మథునిఁ దిరుగఁబ్రతికించినవాఁడనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపా కటాక్ష సంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందవరకుల క్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీ మణి ప్రదర్శితంబైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు

రాఘవపాండవీయము

చతుర్థాశ్వాసము

శ్రీరుచిరతుంగభద్రా
తీరాస్పద యాకువీటితిమ్మాగ్రతనూ
జారాధి తనిత్యదయాం
కూర విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

వ. అనధరింపు మక్కాలంబున. 2

క. తనయేలికసానికడకుఁ
దనరుఘనైశ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘవ
ర్తనుఁ డేతెంచిన నప్పా
వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్. 3

రా. తనయేలికసానికడకున్ = సీతవద్దకు, ఘనైశ్వర్యముచేత, రక్షిత = రక్షింపఁబడిన, దనుజుఁడు = రాక్షసులు గలవాఁడు, అఘవర్తనుఁడు = పాపకర్ముఁడైన రావణుఁడు, ఏతెంచినన్ = రాఁగా, పావని = పవనపుత్రుడైన, హనుమంతుడు, పతిహితవృత్తనడఁగి వర్తిల్లెను = పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దద్భార్యచిత్తశుద్ధిని శోధించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమే గనుక, రావణునియొక్కయు, నాసీతయొక్కయు సంభాషణప్రకారము వినఁగోరి యొడిఁగించుకొనక యుండెనుట.

భా. ఘనైశ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = సుధేష్ణ తమ్ముఁడయిన కీచకుఁడు, ఏతెంచినన్, అప్పావని = ద్రౌపది, మిగులనడఁగివర్తిల్లెన్ = అణఁకువతో నుండెను.
రెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు. 4

చ. అతనుఁడు తత్ప్రతిద్యుతిసహాయతనెంతయుఁ గ్రొవ్వి యన్వివి
క్షితరిపు నింద్రజిద్గురవిజృంభితవైభవు దేహసారత
ర్జితశతకోటిసింహబలు పిగ్గి సెడం గడుఁ గాసి సేసెన
ద్భుతముగదా యెసంగునెడ బొల్లగు నెవ్వరియొట్టి పెంపులున్. 5

రా. అతనుఁడు = మన్మథుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁబడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురుః = రావణుని, గాసిచేసెను

భా. ఇంద్రుని, జిత్ = గెలిచిన, గురు = అధికమౌనట్టుగా, విజృంభిత = విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిః = వజ్రాయుధముగలవాని, సింహబలుః = కీచకుని, గాసిచేసెను, ఈపద్యమునం దర్థాంతరన్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప నర్ధరాత్రుండు పా
తివ్రత్యనిధి నాసతీలలామ
ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యర్థించియు
దీని నెట్లైన సాధించి నాదు
ప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని దూతికల స్వస
న్మానగాంభీర్యహీనత నెఱఁగుచుఁ
దా వెండియును జెప్పఁదగునట్టిసద్బుద్ధు
లప్పనిపారించె చెప్పవెఱచి

తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడిసెఁ
జెప్పు పెరిఁగెడుతమకంబుపేర్మిఁ దాన
యూకెఁ బలుమాఱుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి
యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె.

రా. అట్లనంగుఁడు, అర్ధరాత్రుండు = రావణుఁడు, ఆసతీలలామః = సీతను, దూతికలను, సన్మాన = అధివమానవంయొక్కయు, గాంభీర్య = గాంభీర్యగుణముయొక్కయు హీనతచేత, ఎఱఁగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు = మంచి బుద్ధులును, అప్పనిన్ = ఆ ప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను

భా. అట్లనంగుఁడు, అర్ధరాత్రుండు = కీచకుఁడు, పాతివ్రత్యనిధిః = ద్రౌపదిని, దీని నెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁడని, ప్రాణశబ్దమునకు, ప్ర. ఉపసర్గముగుక యతికి నత్వమేనెట్లైను, దూతికలను, స్వసః = అక్కయైన సుదేష్ణను,

"భగినీస్వసా" అని అ. సుద్బుద్ధులను, అప్పు = ఆక్కాఁ-లయినను, వికారంపుత్తులు సరిసెను.

వ. అప్పు డప్పతిప్రతాతిలకంబు.

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చారిత్ర నీత్రుళ్లు
        టయకాని బుద్ధి నేమియు నెఱుఁగవు
    బ్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు
        నాకీశులైన గంధర్వవరులు
    చర్చింప బహులక్షశతసంఖ్య లైనరా
        క్షసయక్షముఖు లెన్నికకు మిగిలిన
    మన్మాథదోర్బలాభ్యున్నతి నడఁగక
        మించఁజాలరు నిగ్రహించిరేనిఁ
తే. దత్పరాక్రమ మిదె నీమదంబు నడఁగక
    నున్నయది నీకు మననాస యుండెనేని
    శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
    దడయ కిపుడిట్లు కృతమైన తప్పు గావ. 8

రా. ఓరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, బావింపవుఁ = విచారించు కొనుటకు, ఎఱుంగ పని క్రిందటి కన్వయము, వేవురు = వేలసంఖ్యలైన, నాకీశులైనఁ దేవేంద్రులైనఁగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు, బావింపవు ఏవురు = అయిదుగురు, నాకు, ఈశులైన గంధర్వవరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁ డానాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు
    నివ్వటిల్ల నవ్వరవర్ణిం గనుంగొని.
    రెంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిఁబోలెన
    న్నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు రుద్రముఖానిలామర
    ల్లోలుఁగుయుక్తు బిందులఁ దలంకఁ దలంకెదఁ గాని తావక
    భ్రూలతికాధనుస్స్ఫురకపూర్వవిజృంభణమన్మథోద్ధతిన్. 10

చ. వినుమిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ మీకృపావలో
    కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో

ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్మిఁ బ
ట్టునొ యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలోపలన్. 11

రా వినుము, పలుకన్, పావని = పవనపుత్రుఁడైన హనుమంతుఁడు, అలతిన్ = ఆసీతను, బల్మిఁబట్టునొ యనుశంక, తనయాత్మలోపలన్ = అనుకొనెడుమాట

భా. వినుము. అలివేణి = ఓద్రౌపది ! పలుకన్ = పలుకఁగా, పావని = పవిత్రురాలయిన, ఆసతి = ఆద్రౌపది, వాఁడు = కీచకుండు, బల్మిపట్టుననుశంకపొడను, తనయాత్మలోపలను, ముందరపద్యమున కన్వయము.

క. తతభీమభుజబలంబున
నితనిమదం బడఁపకున్న నెంతయు విపరీ
తత వచ్చుఁ దప్పు దిపుడును
మతిఁ బూని మరల్చె దమిత మన్యుత్వరతన్. 12

రా. భీమ = భయంకరమైన, అమ = అనెడి, మతినిఁబూని, దమితమన్యుత్వరతఁ = అణఁపఁబడిన రోషాతిశయముగలవాఁడౌట, మరల్చెన్ = ఆతలంపును ద్రిప్పుకొనియెను

భీమ = భీమునియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిన్ = అంగీకారమును, పూని, మితమైన, మన్యుత్వరతన్ = కోపముకలదానవౌట చేత మరల్చెదన్ = గీచకుని ఎరుగనంపెదను, ఇప్పుడంగీకరించి భీముని చేత సంహరింపించెద ననుట.

క. అనివార్యమాణరోషం
బున నవనిజయుక్తిధార్ష్ట్యము దలిర్పఁగను
మ్మనసిజవశు ఖలు మగుడిం
చి నితాంతము నడలె నతిని చేఁతకు నంతన్. 13

రా అనివార్యమాణ = నివారింపశక్యముగాని, రోషంబు చేత, అవనిజ = సీత, కడమ సరి. రావణునిఁ దిట్టిపొమ్మనెననుట.

భా. అని = ఈలాగు ద్రౌపది మనస్సులో ననుకొని, వార్యమాణ రోషంబునన్ = కోపమణఁచుచును, నవ = నూతనమైన, యుక్తిధార్ష్ట్యము = మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగాన్, మనసిజవశున్ = మన్మథువశుఁడైన వాని, మగుడించి, అతని చేఁతకు, అడలెన్ = విచారపడెను.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీపింప మారుతి
యున్న వానమూర్తిఁ జెన్నుదొరుఁగు

సగ్గుణాభిరామ డగ్గఱి తద్దర్శ
నము యథోచితవిధి నమరఁ జేసి. 14

రా. సు = లెస్సైన, ఉపకారవృత్తి = ఉపకారవర్తనము, దీపింపన్ = ప్రకాశించునట్లుగా, మారుతియున్ = హనుమంతుఁడును, నవమైన, అసమ = అధికమైన ఆర్తిన్ = పీడచేత, ఆర్తి పీడాధాను:కోట్యో: అని అ. చెన్ను దొరుఁగు - ఖిన్నురాలైన, అగ్గుణాభిరామన్ = సీతను, తద్దర్శనమును.

వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యి
ట్లనియె. 15

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమంగల్గెన్నిరాఘాటబా
హుళ్యాత్యుద్ధతజంతు ఘోరవనవాసోదన్వదుల్లంఘనా
కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁదుద వాక్పంకోచనం బేల ని
స్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గ మన కెందు న్లే వసాధ్యార్థముల్. 16

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర - నీపతియైన రామునియొక్క, ఆజ్ఞమహిమ చేత, నిరాఘాట = తడలేని, బహుశ్యముచేత నత్యుద్ధతమ్ములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన = ఉదకమునకు. జీవసంభూవనంవనమ్మని అ.వాస = స్థానమైన, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా = దాఁటుట యనెడి, కల్యాణ = శుభముయొక్క, అతిశయంబునాకు, కల్గెనని యన్వయము త్వద్వర = నీకుఁ బ్రియుఁడైన రామునియొక్క, కడమ సరి.

భా. కల్యాణీభవత్ = శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, దాఁటుటయెనడి, కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటి కన్వయము, నాకు వాక్పంకోచనంబేల, త్వత్ = నీయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గన్, అసాధ్య = సాధింపశక్యముగాని, అర్థముల్ = ప్రయోజనములు, లేవు.

క. అతిశీఘ్రమె తెగఁజూడుము
హతగుణు నీద్రోహి నోర్చు నదియే యకటా!
యతివ భవత్ప్రియబాహా
ద్గతి దురహంకారు లైనదస్యులచేఁతల్. 17

రా. హతాగుణున్ = చెడ్డగుణముగలవాని, ఈ ద్రోహిన్ = రావణుని, తెగఁజూడుము = చావంజూడుము, అతివ = సంబుద్ధి. భవత్ప్రియునియొక్క, బాహాద్గతి

= భుజబలము, దస్యులు = శత్రువులయొక్క, చేతలు = దుశ్చేష్టలను ఓర్చునదియే

భా. ఈపద్యమందును ద్రౌపది భీమునితో ననెటుమాట, ఈ ద్రోహిన్ = కీచకుని, తెగఁజూడుము = సంహరింపుము, భవత్ప్రియ = నీప్రియురాలైన, అతివ, బహుద్ధతి చేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియెండు నాపల్కు మదిఁ జేర్చు మాత్మ బ
లఖ్యాతిసంపద ల్దనర వచ్చి
దృఢదర్పు నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త
వినఁబడినప్పుడు మనవిభుండు
మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మఱ నగణ్యమహావ
నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ
జనుట ధ్రువం బిది సమయంబు గావున
నీ వంతవట్టును నెమ్మనమున

ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా
ధిక్యమేర మీఱు తెగువ కిపుడు
పొరక తునుమవలయుఁ జిమ్ములోలోన న
త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము. 18

రా. మనవిభుండు రాముఁడు, ఈవార్త = నీవిక్కడనుండెడు వార్త, వినఁబడినప్పుడు, ఆత్మ = తనయొక్క, బల = సేనలయొక్క, ఖ్యాతిసంపదలుతనర వచ్చి, ఈద్రోహిన్ = రావణుని, తెగటార్చును, అని యన్వయము అవ నీ రాజ్యముయొక్క, సౌఖ్యసంచారములకు, సమయంబుగావున, పదునాలుగేండ్లు కావచ్చెఁగనుక, మఱువక, ఓ, అవార్యమైన మానసమును, సతీవ్రత = పాతివ్రత్యముయొక్క, అధిక్యముగలదానా ! మేరమీఱుతెగువకున్ = మరణ సాహసమున కనుట. పొరక, మన్యు = శోకరోషముల యొక్క, "మన్యుర్దైన్యేక్రతౌ క్రుధి" అని అ. సంభ్రము = తీవ్రతయొక్క, "సవహొసంవేగసంభ్రమా" అని అ. అతిశయము = అధిక్యమును, లోలోనఁ దునుమవలయు నని యన్వయము.

భా. ఆత్మ = నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతిసంపదల్ = అధికప్రసిద్ధులు, తనరన్ = ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహిన్ = కీచకుని, తెగటార్చు = సంహరించునట్టి నీయొక్కవార్త వినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు = ధర్మరాజు, మహత్ = ఘనములైన, వనీరాజీ = వనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్యరహితమయిన, సంచారములకుఁజనుట ధ్రువంబు, ఇది సమయంబుగావునన్ = మనముచేసికొన్న కట్టడ యిది గనుక, మఱువక

= ఎచ్చరికదప్పక, ఓ యవార్యమాసతీవ్రతాధిక్యము గలవాఁడా, లోలోన్ = రహస్యముగా, అన్య్య = సింహబలునియొక్క, సంభ్రమాతిశయమును దునుమవల యుఁజుమ్మి.

ఆ. తగదు మిగుల నచటఁ దడయఁగ సంకేతి
తం బగుసమయంబు దప్పకుండ
నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి
నడువవలయుఁ దాల్మి సడలనీక. 19

రా. తగదు, సంకేతితంబగు సమయంబు = రాముఁడు మితివెట్టిన సమయము, తప్పకుండదిరిగి నే నరిగెను. నీవు, ఆవెంబడిన్ = నేఁ జెప్పినప్రకారమునఁ దెగువకుఁ జొరకయనుట. తాల్మిసడలనిక నడువవలయును.

భా. తగదు, సంకేతితంబగు = వచ్చెదనని వానితోఁ జెప్పిన, సమయంబు = వేళ, తప్పకుండ, నీవు తాల్మిసడలనీక కోపములేక = కోపముగలిగినను నావెంబడిన్ = నా వెంట, నడువవలయున్ = రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్మకు నామాట
యొప్పగుట కొక గుఱు తొసఁగు మనియె
నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహిత మైననమ్మిక
యుంగరంబు సతికి నుబ్బు మెఱయు. 20

రా. అని పలికి, భవద్వర = నీపతియైన రామునియొక్క, ఆత్మకున్ = మనమునకు, నామాట = నేఁ జెప్పినమాట, ఒప్పగుటకున్ = నమ్మికయగుటకు, ఒక గుఱుతునొసఁగు మనియెను, తత్పతి = ఆసీతాపతి చేత, ప్రహితమైన = అంపఁబడిన, నమ్మిక = నమ్మకముకొఱకైన, ఉంగరంబు = ముద్రికను, సతికిన్ = సీతకు, ఇచ్చెను, అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండు క్రియలకును హనుమంతుఁడే కర్త.

భా. అని పలికి, భవత్ = నీయొక్క, వరమైనయాత్తకు, నామాట యొప్పగుటకున్ = నేఁ జెప్పినమాట సమ్మతియగునందులకు, ఒక, గుఱుతొసఁగు మనియెన్ = అడయాలము నిమ్మనియెను, తత్పతి = ఆ భీమునిచేత, ప్రహితమైన = ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయున్ = నమ్మకమును, కరంబు = మిక్కిలియు, సతికిన్ = ద్రౌపదికి, ఉబ్బు = సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెనని క్రిందటి కన్వయము. గుఱుతిమ్మని ద్రౌపది యడిగినను భీముఁ డిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషముచేసె ననుట.

క. అనిలజుఁ డధికతమస్థితి
నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం

బునఁ దత్సతీశిరోమణి
గొని చనఁగనియమిత దర్పసంభ్రముఁడై. 21

రా అనిలజుఁడు = హనుమంతుడు, అధికతను = మిక్కిలి యధికమైన, స్థితిః = మర్యాదచేత, "మర్యాదాధారణాస్థితి" అని అ ఒనరెడి, తమిః = వేడుకచేత, రామునియొక్క దుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ = ఆసీతయొక్క, శిరోమణిని కొని [illegible] = పోవువాఁడై అతిశయితమైన దర్ప [illegible], గుణ = [illegible], [illegible] మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా అనిలజుఁడు - భీముఁడు, అధికమైన, తమః = అంధకారముయొక్క, స్థితిః = నిలుకడచేత, తమిః = రాత్రియందు, "రజనీయామినీతమీ" అని అ. రాను = ద్రౌపదియొక్క, తత్సతీశిరోమణిః = ఆపతివ్రతారత్నమైన ద్రౌపదిని, నియమిత = అణఁపబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ
ల్బీరముచే వనవిఘాతలీల నెఱపుచుఁ (ధీరత దనరఁగ లంకా)
ద్వారగతుం డగుచుఁ బేర్చె వైరివధరతిన్. 22

రా. బల్బీరముచే, వనవిఘాతలీల = అశోకవనభంగ క్రియను, నెఱపుచు తనరఁగ, అగుచుః = గూఢగమనుఁడైయునుట, అపవాద మనఁగా భీమునిచేతఁ బాండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తి యనెడి యపవాదము అది ప్రకాశమునమైన వచ్చును. వైరివధిమందును, రతిని = వేడుకను, పేర్చెః = పెంచెను.

వ. అంత.

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకయునుదలము గానమి న్నితాం 23
తము నిజాంగనాశనఫలదర్పకోపక్లప్తసం
భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులస
త్సమరమతులలీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్. 24

రా. తమముచేః = అజ్ఞానముచేత, తలము గానమిః = స్వరూపమును, డెలియమిచేత, నిజాంగ = తమ శరీరముల యొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్ప = గర్వముచేతను, కోపముచేతను, క్లప్త = చేయఁబడిన, సంభ్రమమును తోడః = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరఁగు, సింహబలులః = సింహముల యొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, సత్సమరమతులః = లెస్సయుద్ధమందుల బుద్ధిగలవారైన రాక్షసులను, చంపెను

భా. తమముచేఁ = చీఁకటిచేత, తలముగానమిఁ = స్త్రీ పురుషుల స్వరూపము గనరాకుండుటచేత, "అథస్స్వరూపయోరస్త్రీతలంస్యా" త్తని అ. నిజాంగనా = ద్రౌపదియందలి, ఆశను = ఆపేక్షచేత, అఫల = నిష్ఫలమైన, దర్పకోపక్లప్త = మన్మధకృతమైన, సంభ్రమముతోడఁ = అధిక భ్రమతోడఁగూడి, తన్నుఁజెనకఁబరఁగు సింహబలుని, లసత్సమరమ, అతులలీలచేత మెఱయు, చంపెను

వ. తదనంతరంబ మఱియును. 25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘ మశాంత మై
పొలిసెఁ బవనపుత్త్రభుజబలమున
నతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచేఁ
గరము కీడొనర్పఁ గడఁకఁజేసి. 26

రా. శక్తి = బలిమిచేత, మత్త మదించిన, దనుజ = రాక్షసులయొక్క, సంఘము = సమూహము, అశాంతమై = అక్షకుమారుఁడు కడగాఁగలదై, పవనపుత్త్ర = హనుమంతునియొక్క, భుజబలమునఁ = పరాక్రమముచేత, పొలిసెఁ = నొచ్చిపోయెను, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచేఁ = యమప్రేరణచేత, అతనికిఁ = ఆహనుమంతునికి, కీడొనర్పకడఁకఁజేసి = కీడుచేసెద ననుయత్నము నడుపుటచేత, పొలిసె నని యన్వయము.

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల, తదనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూహము, అశాంతమై = ఓర్పులేనిదై, అతని కాంతకుఁ = భీముని స్త్రీయైన ద్రౌపదికి, కీడుచేసి, పవనపుత్రభుజబలమునఁ = భీమునిబలముచేత, పొలిసెను

తే. విబుధకంటకకీచకవిపినమునకు
దావవహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిమ
నెఱపె వాయుజుఁ డన్యుల కెఱుకపడక
యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు. 27

రా. విబుధకంటక = రాక్షసు లనెడి, కీచకవిపినమునకుఁ = వెదరుటడవులకు, "వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతాః" అని అ దావవహ్నిగా వాయుజుఁడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను బుధోత్కరంబు = దేవసమూహమును, "జ్ఞాతృ చాంద్రిసురాబుధాః" అని వై అన్యులకుఁ = శత్రువులైన రాక్షసులకు, ఎఱుకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక

భా. విబుధకంటక = సజ్జనద్వేషులైన, కీచకులనెడి, విపినమునకుఁ = అడవికి,

దావాగ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుఁడు, అన్యులెఱుఁగకుండ, లోలోన = రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె
నప్పురములోనగూఢమై యంత నేఁడు
ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల
మనుచు సంతస మందె వాతాత్మజుండు. 28

రా. తత్ = ఆహనుమంతుని యొక్క, సహః = బలిమివల్లనైన, "ద్రవిణంతరస్సహో బలశౌర్యాణి" అని అ దర = భయముయొక్క, "దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రే" అని అ సంప్రవర్తనము = వృత్తాంతము, అప్పురములోను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసులయొక్క, రాజి = పంక్తుల యొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము, నేఁడు = ఈప్రొద్దు, ముగిసివచ్చెననుచు, వాతాత్మజుండు = హనుమంతుఁడు, సంతసమందెను = సకల రాక్షసులను నేఁడే సంహరించెద నని తలంచెను.

భా. తత్సహోదర = ఆభీమునితోఁబుట్టులైన ధర్మరాజాదుల యొక్కయు, సంప్రవర్తనము = నడక, అప్పురములోనఁ = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై = ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను = నడచెను, అంతను, ఏఁడు = అజ్ఞాతవాస సంవత్సరము, ముగివచ్చెను, దానఁ = ఆ ముగియుటవలన, వర = శ్రేష్ఠమైన, ఆజి = యుద్ధము చేతమైన, మోదకాలము = సంతోషకాలము, అనుచు, వాత్మాజుండు = భీముఁడు, సంతసమందెను, అజ్ఞాతవాస సంవత్సరము ముగిసె గనుక విజృంభించి యుద్ధమందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోషపడె ననుట.

సీ. వ్యర్థఁ జేయుతత్పుత్త్రవార్తాశ్రుతినిగ్లేశ
పడుమఁ దత్సంగరభంగపరత
నుత్తమద్రవిణసంపత్తిపౌలస్త్యుండు
దుర్యోధనుఁడు రోషదూషితుండు
తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం
క్రందనజయముల కలిమి యెంచి
జనులు మెచ్చఁగఁ బేర్చు శౌర్యాధ్యనాహవ
కృతిసుశర్మబలోపచితధనుఃప్ర
తే. దణాతులితాంబునిధి మేఘనాదుఁ బనిచె
నతఁడు నేఁగి హరిన్నుతో గ్రాజిఁ బట్టె

నవ్విరటుఁడాసిగెలుపునఁ గ్రొవ్వ్యభటులు
దన్మహాగోగణాగ్రహోద్భటత నడుప. 29

రా. తత్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతము యొక్క, శ్రుతిని = వినుటచేత, తత్సంగర = ఆ హనుమంతుని యుద్ధముయొక్క, భంగపరతన్ = చెఱుచుటకొఱకు కనుట, ఉత్తముమైన, ద్రవిణసంపత్తి = బలసంపత్తి కలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు = పోరశక్యముగానివాఁడు, పౌలస్త్యుండు = రావణుఁడు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ = వింటివలనఁ బుట్టిన, భీమ = భయంకరములైన, సంక్రందనజయముల = ఇంద్రజయముల యొక్క, ఆహవకృతిన్ = యుద్ధక్రియయందు, సు = లెస్సైన, శర్మన్ = సుఖముగలవాని, అనాయాసముగ యుద్ధములు సేయువాని నుటు, బలముచేత, ఉపచిత = వృద్ధిఁ బొందిపఁబడిన ధనుః ప్రమాదముచేతఁ, దులితమైన, అంబునిధిన్ = సముద్రముగలవాని, మేఘనాదున్ = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరిన్ = హనుమంతుని, నుతమైయుగ్రమునైన, అజిన్ = యుద్ధమందు, పట్టుకొనెను, తత్ = ఆ హనుమంతుని యొక్క, మహా, ఆగః = అపరాధముల యొక్క, "ఆగోపరాధోమంతుశ్చ" అని అ. గణ = సమూహము యొక్క, గ్రహోద్భటత = ప్రాప్త్యతిశయము, నడువన్ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుడాసి = హనుమంతుని యొద్దకుఁ బోయి, నవ్విరి.

భా. తత్ = ఆ పాండవుల యొక్క, సత్త్వ = సత్యముయొక్క, ఉనికి యొక్కయనుట, వార్తా = వృత్తాంతము యొక్క, అశ్రుతిన్ = వినకుండట చేత, తత్సంగర = ఆ పాండవ ప్రతిజ్ఞ యొక్క, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదావత్సుసంగరః" అని అ. భంగ = చెఱుచుటయందుఁగల, పరతన్ = తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, ద్రవిణంతుబలంధన మ్మని అ. సంపత్తిచేత, పౌలస్త్యుండు = కుబేరునివంటువాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, తత్పురిలోపలన్ = మత్స్య నగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ = అర్జునునియొక్కయు, యముల = నకుల సహదేవులయొక్కయు, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ = యుద్ధమందు, కృతిని = నేర్పరియైనవాని, సుశర్మను, ధను: = వింటి యొక్క, ప్రణాద = ధ్వనిచేత, తులిత = సరిపోల్పఁబడిన, అంబునిధి = సముద్రునియొక్కయు, మేఘముల యొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము, పనిచెను = పంపెను, అతఁడును = సుశర్మయు, హరిత్ = దిక్కులయందు, నుత = స్తోత్రము చేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని = ఘనయుద్ధమందు, దాసి, అవ్విరటున్ = ఆ విరాట రాజును, పట్టెను = పట్టుకొనెను, తత్ = ఆ విరటునియొక్క, మహా, గోగణ = గోసమూహము యొక్క, గ్రహ = పట్టుట చేతనైన, ఉద్భటతన్ = ఔద్ధత్యముచేత, నడువన్ = ప్రవర్తింపఁగా, పట్టె నని యన్వయము, తన సేన

విరాటరాజుయొక్క గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁదాను విరటునిఁ బట్టుకొనెనుట.

వ. అంత. 30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్య యైనిజాజ్ఞ జరుగ నాతనిం జటా
యుర్విఘాతి యమరణ క్రియోత్క తాసహాయుఁ డై
పర్యుచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాలము
ద్గర్వుఁ డగుచు శుష్మదీపితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్. 31

రా. సర్వపూజ్యయై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జరుగ, అతనిఁ = హనుమంతుని, జటాయుర్విఘాతి = రావణుఁడు, ఆమరణ = మరణరహితమైన, క్రియా = ప్రయోజనమందుఁగల, చూపుటతక్క నేదైన నొకదండన చేయుటయం దనుట, ఉత్కతా = ఉత్సుకత్వమే, సహాయుఁడై = ఔత్సుక్యముతోఁగూడినవాఁ డనుట, తత్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యువయిన హనుమంతుని యొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్మ = అగ్నిచేత, "బర్హి శ్శుష్మాకృష్ణవర్త్మా" అని అ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యమైన, ఐనిజ = యమపుత్రుఁ డైన ధర్మరాజుయొక్క, ఆజ్ఞ, ఆతనిఁ = విరటుని, జరాయుర్విఘాతి = జటాసుర వైరియయిన భీముఁడు, యమ = నకుల సహదేవుల యొక్క, రణ = యుద్ధము యొక్క,క్రియయందుఁగల, ఉత్కతా = ఉత్సాహమే, సహాయముగాఁగలవాఁడై, తత్ = ఆవిరటునియొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైన వాఁడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్మ = పరాక్రమముచేత, ద్రవిణమతరస్సహో బలశౌర్యాణి స్థామశుష్మంచ అని అ. దీపితముగఁ జేసి, అతని విడిపించె నని క్రింద కన్వయము.

సీ. మహితధర్మనియమ మాహాత్మ్యభూతన
యానుగ్రహాభిగుప్తాంగుఁ డగుచు
శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁ డంత నిల కతి
గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక
లంకాపెంపెల్ల డీల్పడిచె నిశ్చలజయ
వైభవోదయ మహావాలహస్త
చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్తన
మస్తవిద్వేషిధామౌఘుఁ డగుచు
ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమర విపక్షయూ
థవునిఁ బట్టి బలకదంబకమును

సరకుగొనక ప్రజలసత్త్వసాహసములు
చూపఱకుఁ గరంబు చోద్యపఱుప. 32

రా. మహాత్మ్యముగల, భూతనయా = సీతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, అభిగుప్త = రక్షింపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, ఇలకుఁ = భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయము గల, మహా,వాలహస్త = పుచ్ఛమందున్న, వాలహస్తశ్చవాలధి· అని అ దర్పము = తన గర్వము, అమరవిపక్షయూథపుని = రావణుని కుమారుఁడైన యింద్రజిత్తును,సరక గొనక ప్రబలగా లంకపెంపునెల్ల డీల్పఱిచె నని యన్వయము.

భా. వహితమైన, ధర్మ = యమునియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మహాత్మ్యమువలన, భూత = పొందఁబడిన, "భూప్రాప్తౌ" అని ధాతువు, నయ = నీతియొక్క, అనుగ్రహ = అనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త = డాఁపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = భీముఁడు, అంత నిలక = అవిరటుని విడిపించినమాత్రాననే నిలుపక, సంఘటన చేత, దొర = విరటునియొక్క, కలంకపెం పెల్ల = విచారాతిశయము నంతయును, డీల్పఱచెఁ = శమింపఁజేసెను, వైభవోదయమునకు, మహత్ = అధికమైన, ఆవాల = పాదయిన - స్థానమైన దనుట "స్యాదాలవాలమావాల" మ్మని అ. శస్త్రమందున్న, చండసేతి విలాసము చేత, "పవేరర్చిశ్శస్త్రం చ చవహ్నిర్జ్వాలా చ హేతయః" అని అ. సరభస మౌనట్లుగా, గ్రస్త = మ్రింగఁబడిన, విపక్షయూథపుని = సుశర్మను వట్టి = పట్టుకొని, కలంకపెంపెల్ల డీల్పఱిచె నని క్రిందటి కన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం
దాగోగ్రహదుష్టచేష్టు నధిపప్రమదై
కాగారికు నిర్ధామునిఁ
గా గర్వ మడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్. 33

రా ఈగతిఁ, దక్షిణదిశయందుఁ = అన్ని దిక్కులను గపులు వెదకఁబోయి నారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట. ఆగ· = పాపమనెడి, గ్రహ = భూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదకుఁ = సీతకు, "ప్రమదాభామినీకాంతా" అని అ ఐకాగారికుని = చోరుఁడైనవాని, సీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహరహితునిగా, లంకను గాల్చెఁ గనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = హనుమంతుఁడు

భా ఈగతిఁ = ఈ ప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదుష్ట చేష్టుని = ఆ దక్షిణగోగ్రహణము చేసిన సుశర్మను, అధిప = చోరుఁడయినవాని, "చోరైకాగారి

క్షీణ దస్యులస్సురమోషకాః" అని అ. నిర్జమునిరాగా = నిస్తేజస్కునిగా, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = భీముఁడు

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలోద్రిక్తుఁ డగుచు
నవనిజశుభ ప్రవృత్తిమానవ విభునకుఁ
బరమసంతోష మొనరింప మరలెఁ బురికి
హర్ష మొదవంగ సప్రభుండగుచు నతఁడు. 34

రా అవనిజ = సీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిన్ = శుభవార్తచేత, పురికిన్ = లంకకు, హర్ష మొదవంగన్ = తిరిగిపోఁగంటినిగా నని సంతోషమురాఁగా, సప్రభుండగుచున్ = ప్రభాసహితుఁడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తిని = శుభప్రవర్తనము, వంటలుగాక యుద్ధమును జేయు నను టవింత యనఁ గా, సప్రభుం డగుచున్ = ప్రభువుతోఁ గూడుకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టి సమయంబున. 35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమ
హత్తరవార్తాప్రచార మప్పురిప్రజకున్
దత్తామోదంబైబల
వత్తరతాపమును మదిని వర్తిలఁ జేసెన్. 36

రా ఉత్తరగ = ఉత్తరపుదిక్కుఁ గూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర = భయంకరుఁడైన, హరిప్రు = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర = మిక్కిలిఁ దొడ్డదైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పురిప్రజకున్ = లంకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆమోదంబై = హర్షముగలదై, "ఆమోదహర్షంగధయోః" అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను.

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనుని యొక్క, వార్తాప్రచారము = వృత్తాంతము, అప్పురిప్రజకున్ = ఆవిరాటరాజు పట్టణములో నుండు జనులకు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, ఆమోదంబై = సంతోషరహితమై, బలవత్తరతాపమును, మదిని, వర్తిలఁజేసె ననుట

ఉ. ఆతతవేగయానమున నంతట నావిలసద్బలుండు గో
త్రాతనయాభిదర్శనవిధానముదంచితవృత్తియై నము
ద్యోతిలనేఁగి కాంచి రయమొప్పఁగ బల్కెనృపాలసూనుని
ద్ధాతతరాఘు నుత్తరుగురున్నుటసం భ్రమవిత్తుఁ జేయుచున్. 37

రా. అతతవేగ = అధిక వేగముగల, యానమునన్ = గమనముచేత, ఆ, విలసద్బలుండు = లెస్సబలిమిగల హనుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = సీతయొక్క, "గోత్రాకుః పృథివీపృథ్వీ" అని ఆ. అభిదర్శనవిధన = సందర్శనవిధిచేతనైనముల్ = సంతోషముచేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై = వర్తనగలవాడై, సముద్యోతిలన్ = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని = రాముని, సుల్లి = పొమొత్తఁబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. అతతవేగ, యానమునన్ = రథముచేత, "యానంగతౌవాహనేత" అని వి ఆవిల = అమలమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాఁడు, గోత్రాత = గవాధ్యక్షుఁడు = కీలారము పారుపత్తెముగలవాఁడనుట, నయ = నీతచేతనైన, అభిదర్శనవిధానము, నయ మనఁగా ద్వారపాలాదుల యపసరణము, ఉదంచితమైన వృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతిలన్ = దుఃఖముగలవాని, ఉత్తరుఁ డనెడు విరాటపుత్త్రుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ ప్రకాశమైన, సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, "సమౌసంవేగసంభ్రమౌ" అని అ చిత్తముగల వానిఁగా జేయుఁచును పల్కెను.

సీ. వ్యథ లెల్లఁదీఱ దేవరమహామహిమ వి
లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక
నున్న దిశాంత ద్విషన్ని కాయ
వసమనమొదవులాలసమానకురుబల
యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁజనని
తాంతాకు లీభవత్ప్రాణ వాయువులతో
వసరెడునేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బాఱుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస
మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలది నానారివృత్తాభి
ధానకథ లొకింతతడవు నడపె. 38

రా. దేవరయొక్క మహిమచేత, భూమిజను ... గంటిని = చూచితని "దృష్టాసీతేతితత్త్వతః" అన్నాఁడుగనుకఁ ... యుందుగాఁ జెప్పినాఁడు, ఆధి = మనోవ్యథయందు, పతన = పాటుగలది, ... టుట, లయక

= ఆయమసీత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్నికాయి = అణప పడిన శత్రుపుంజము గలవాఁడా-సంబుద్ధి. మనము, వెసను = వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడికోఱకే, మానిక, ఉరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత, అవరుద్ధంబులగుచుఁ జనని, తాంశ = బడలినవై, ఆకులీభవత్ = వ్యాకులనములౌచున్న, ప్రాణవాయువులతోడఁగూడ, వనరెడును = విలపించుచున్నది, మనము వత్తుమని బలవంతమునఁ బ్రాహ్మణమును బెట్టుకొని యున్నదనుట, ఏను = నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క, ఆయనశిరోరత్నము యొక్క, అభిధాన = చెప్పెడునందుగల, కథలు = మాటలను, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమ్మతమయ్యెడు పర్యంతము, నడపెను

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగంటిని, భూమిజనాధిపతనయా- సంబుద్ధి అకలంకమౌనట్లుగా, నున్న = పోమొత్తఁబడిన, దిశాంత = దిగంతముల యందుఁగల, ద్విషన్నికాయ = శత్రుసముహము గలవాఁడా, ఇది స్తోత్ర రూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పుట, మన వెుదవులు = ఆవులు, అలసవాన = మిక్కిలియుఁ బ్రాకాశింపుచున్న, కురుబలయత్నములచేత నవరుద్ధంబులగుచుఁ, చనఁ = పోఁగా, వితాంత = మిక్కిలి, ఆకులీభవత్ = తొట్రుపడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు = వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునఁ = తెలుపుటచేతననుట, నానావిధములైన, అరి = శత్రువులయొక్క, వృత్త = వర్తనల యొక్కయు, అభిధాన = పేళ్ల యొక్కయు, కథలు నడపెను, తా నెఱిఁగిన కొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతులు సెప్పెననుట.

వ. పదండి యి ట్లనియె.

39

రా. మఱియు హనుమంతుఁడనెడుమాట

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు నుత్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమాననీయబల విడిపింపుమా
యావులబలు మేటియైన తదప
హారిఁ గలుషకలుపి, తాత్మసుయోధను
న్మదవిమూఢుదురముననువధించి.

40

రా. అలఘుమాన - సంబుద్ధి, మాయావులబలు మేటి = మాయావఁతులలో శ్రేష్ఠుఁడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధువను, నుత్ = ఓడించెడునట్లు, వదముచేత విమూఢుఁడయినవాని, తదపహారిని = సీతాపహారి యైన రావణుని, వధించి నీ యబలను విడిపింపుము.

భా. అలఘుమాన నీయబల-సంబుద్ధి. తదపహారిని = ఆయావుల నపహరించిన

వాని, సుయోధనుని = దుర్యోధనుని, వధించి యాయావులను వడిపింపుమా యని యన్వయము

ఆ. విను మొకింత దడసినను గార్య మిఁకఁ దప్పుఁ
గాన వేగఁ గదలి వాని గెలుము
గర్వయుక్తదనుజకర్ణ భీష్మేష్వాస
గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి. 41

రా. వేగఁ = ఉదయాననే, కదలి, గర్వయుక్తులయిన దనుజులకు, కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ = అధికగుణ ధ్వనియొక్క, "రణో స్త్రీయుధినాధ్వనౌ" అని నానార్థరత్నమాలా అతి మహిమచేత, వానిఁ, రావణుని, గెలుము.

భా వేగఁకదలి = శ్రీఘ్రముగాఁబోయి, గర్వయుక్ = గర్వముతోఁ గూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు = ద్రోణుని యొక్కయు, రణాతిమహిమను మించి, వాని = దుర్యోధనుని, గెలుము.

క. అకట భవద్గురుసేనా
దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరఁగమి ని
న్నొకయించుకయును గుఱిసే
యక యిమ్మెయిఁ జెనకి తలఁకఁ డతఁడు సెడు మదిన్. 42

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు = ఘనమైన, సేనాదికము, పురస్థితిం బరఁగమిని = ముందరఁగనిపింపకుండట చేత, ఇమ్మెయిఁజెనకి = ఈలాగు ద్రోహము చేసియు

భా అకట, భవద్గురు = నీ తండ్రియు, సేనాదికము = సేనమొదలైన చతురంగబలములును, పురస్థితింబరఁగమిని = పట్టణములో లేకయుండుటచేత, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఇమ్మెయిఁజెనికి = ఈలాగు చెనకియు, తలఁకఁడు.

ఆ. అని యతండు దీపితౌద్ధత్యభాషలు
వలుకఁ దనబలంబుకొలఁ ది గాన
కధికమై తనర్పనాహవోత్సాహంబు
వూనె రాచపట్టి మేనువొంగ. 43

రా అని, అతడు = హనుమంతుఁడు, పలుకఁగ, తనబలంబుకొలఁది, కానకఁగ = అడనికి, అధికమైతనర్పణ, రాచపట్టి = రాముఁడు, ఆహవోత్సాహంబును బూనెను

భా. అతఁడు = గొల్లవాఁడు, పలుకఁగ, బలంబుకొలఁది గానక = బలాబల చింతలేక, రాచపట్టి = ఉత్తరుఁడు. పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగఱపైనేఁగ ససంభ్రమ
స్వాంతుఁడై తద్వేళ యంత నరయ
జోకమై దొరకెఁ దచ్ఛుభలగ్న మతిజిష్ణుఁ
డాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁ గదలె
మహనీయశుద్ధాంత మంజులాస్యప్రవ
ర్తనగురుభావార్హ తనువికారు
ననఘుక్షత్రాచారమునకు నానాకీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని
తే. నానృపాలకుమారకు నంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైన యొకవింతతేజ మమర
రిపులయౌద్ధత్యవద్బల శ్రేణి మెఱయ. 44

రా అంత నరయఁ = లెస్సగా విచారింపఁ గా, తత్ = ఆయాత్రకు, శుభలగ్నముదొరకెను అతి, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు = శ్రేష్ఠుఁ డయిన రాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = సీతయొక్క-యనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము "కుందస్మితం కుటిలకుంతల మిందుచూడం ఛందశ్శిఖాభరణచారు పదారవిందం, కందర్పదర్పకలికాంకుర కాలమేఘ మంతఃపురంపురరిపోరనలోకయామః" అని శ్రీశంకరాచార్యుల శ్లోకము మంజులమైనయాస్యప్రవర్తనచేత, గురు = గొప్పదైన, భావ = అభిప్రాయమునకు, అర్హ = తగిన, తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృశత్వపాండుత్వములు గలవానినుట, క్షత్రాచారమునకుఁ = యుద్ధమునకు, నానా = బహువిధమైన, కీశసంతతిఁగొని = వానరసమూహమును జేర్చుకొని, 'మర్కటోవానరఃకీశః' అని అ యాత్రసలుపువాని, ఆనృపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకుఁ, సాధు = సమర్థమైన, అసమశక్తికతమున, ఒకవింతతేజము, అమరరిపు = రాక్షసులయొక్క, లయ = సంహారమందు, ఔద్ధత్యంతమైన, బలశ్రేణి = సేవాసమూహము, మెఱయఁగా, తేజము సంశ్రయించెను

భా యంతను యంతాసూతఃక్షత్తాచసారథిః అని అ. అరయఁగా, తత్ = ఆయుత్తరనియొక్క, శుభ = శ్రేయస్సునందు, లగ్న మైనమతిగల వాఁడు జిష్ణుడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు, మంజు = మనోహరమైన, లాస్యప్రవర్తన = నృత్తగీతాదిప్రచారములకు, గురుభావ = గురుపాటకు, అర్హమైన తను

వాకాలముగలవాని = పేడివానిననుట, ఆనాకీశసంతతని = అర్జునుని, క్షత్త = సారథియొక్క, ఆచారమునను, కొని = చేకొని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలెను, అంతటన్ = అన్న పాలకుమారుకుని = ఉత్తరుని, రిపుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, బలశ్రేణి మెఱయఁగా, సాధ్వసము, సంశ్రయించెను = పొందెను

సీ. అతనిసముద్వేగ తతచేష్టమానవా
నాకీశసంతతి నలుపు మెఱసి
పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ
భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి
నలరించియును ముదితాత్ముఁ గావించుచు
నారాచకౌమరుని యంతఁ గాఁగఁ
గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు
నిజబాహుబలమున నిర్వహించు

తే. పూన్కితో వీరరసలక్ష్మి వొదల నడచె
నాయనఘవర్తనునిశివాఖ్యతరునిహిత
మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోద
సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ. 45

రా అతని, సముద్వేగ - సంతోషవేగముతోఁగూడునట్లుగా, తత, చేష్టమాన = చేష్టించుచున్న, నానా, కీశసంతతి = వానరసమూహము, ఆరాచకౌమరుని, నియంతఁగాఁగన్ = నియామకునిఁగా, శివాఖ్యతరుని = మిక్కిలి శుభమైన నామధేయముగలవాని, నిజధర్మమును = మర్కటజాతిధర్మమును, చూపి, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహముమెరయ నడచెను, కడను సులభము

భా అతని = ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ = భయముయొక్క, తత = ఘనమైన, చేష్ట, మానన్ = మానుటకై, . ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజుఁడు, రాచకౌమరుని, యంతఁగాఁగన్ = సారథినిగా, ఆయనఘవర్తనుని = ఉత్తరుని, శివాఖ్యతరు = శమీవృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్మమును = గాండీవమును, చూపి, తత్పరిగ్రహము మెఱయన్ = ఆవిల్లు పుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడను, సరి

ఆ. రామవిభుఁడు జిష్ణుఁడీమాడ్కిఁజని యును
స్ఫుతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ
ద్వరితగతివిరోధివాహినీపరివిజృంభ
భణము గరము గానఁబడఁగ డాసె. 46

రా. జిష్ణుడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన మనోరథముగల, హరి = వానరులయొక్క, గతిః = అలరుచుః = త్వరితగతి విరోధియైన, వాహినీవర = సముద్రునియొక్క, విజృంభణము = ఉప్పొంగుట, కానఁబడఁగ డాసెను

భా. రామవిభుఁడు = రామునివంటి విభవముగలవాఁడు, మంచుకాంతి గలవాఁడుగాని, జిష్ణుడు = అర్జునుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన మనస్సుగల- మనస్సున కనుకూల మైనదనుట, రథహరిగతిని = రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచుః, డాసెః = చేరెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తిఁబొల్పెసఁగునాతని రాక
పోల్పు మీఱఁగ లంకఁ బుణ్యజనులు
వెరవిడిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁ జేసి దు
ర్నయమున వచ్చుచున్నాఁడు సమయ
రక్షోపహతి సేయ రామికానడం
టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి
మఱికొంద ఱిదియేమి మాటలు మనపాటి
పరికింప నేరఁడే యురువివేక
ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధ కేళికాలంబని
నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ
నుక్కడంప వచ్చుచున్నాఁడు గాని యీ
తలఁపుదృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి. 47

రా. ఇట్లు. అతనిరాక పొల్పుమీఱఁగః = లంకఁబుణ్యజనులు = లంకయందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, "యాతుధానపుణ్యజనః" అని అ. సమయః = సమయుటకు, ఈనరుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, రక్షః = రాక్షసులయొక్క, అపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా = యుద్ధవిహారమునకు, ఆలంబని = ఆధారమైన, కడమ సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిఁబొల్పెసఁగు = వేషాంతరములేక వ్యక్తముగాఁ బ్రకాశించెడి, అతని = అర్జునుని. యొక్క, రాకపొల్పుమీఱః, కలంకః = విచారముచేత, పుణ్యజనులు = ద్రోణాదులు, అనెడు మాట, ఈనరుఁడు = అర్జునుఁడు, సమయరక్షా = అజ్ఞాతవాస రక్షణముయొక్క, 'యుద్ధకేళికిః', కాలంబని = సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇత్తెఱంగున. 48

తే. మునగొనలఁ బోరుగురుభీష్మముఖులసఖుల
నాత్మసైన్యరక్ష శ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి యధిపతి యెక్క డిసుద్దు లనుచు
నడిగి వారందులోఁదగినంతఁ జెప్ప. 49

రా. మునగొనలన్ = ప్రీతిపూర్వక మగు సంభాషణలతో, గురు = అధికమైన, భీష్మముఖులన్ = భయంకరముఖములు గలవారిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన = రాక్షసవరులైన, అధిపతి = రావణుఁడు, కడమ సరి

భా. అధిపతి = దుర్యోధనుఁడు. సైన్యరక్ష = సేనారక్షకులోపల, శ్రేష్ఠులైన, కడమసరి. సులభము

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలు తెరంగుల
గజగజలాడుచుందంబున భావించి యందరకు నిట్లనియె 50
రెంటికినిసరి

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్యపేక్షితార్థమ కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కఁగతిగఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుట కలరవలయు. 51

రా. నరాది = నరుల భక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

భా. ఎన్నఁగానరు = విచారించుకొనలేరు, ఆదియంతుల్ = మనసు వచ్చునపుడు, అపేక్షితార్థమకాదె, నరుని రాక = అర్జునుఁడు వచ్చునది, కడమ రెటికిని సులభము.

తే. అ సమయాత్మోద్ధతిపిశాచియన్నుగెల్వ
బుద్ధిసెడి వచ్చుచున్వాఁడు పొడవడంగి
పోఁగలాఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
గ్రమ్మఱం గాన కితఁడు సభ్రాతృకముగ. 52

రా. అసమ = సరిలేని, ఆత్మోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియునుట, సభ్రాతృకముగ = తమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱంగానక = తిరిగి పోలేక, పోఁ గలాఁడు.

భా. అసమయయం దయిన యాత్మోద్ధతి యనెడి పిశాచి, అన్ను గొల్వన్ = ఒడలెఱుఁగరాకుండఁజేయఁగా, కానకున్ = అడవికి, సభ్రాతృకముఁ బోఁగలాఁడు

సీ. అన నప్పు డెన్ని క నమరశత్రువిభీష
ణుఁడు భీష్ముఁ డనుశంక నులిమివైచి

పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికినాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మనకింక సమయము న్మాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్ఞాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నఱమెద
వాభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని

ఆ. మర్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడ గాదు. 53

రా అనవప్పుడు, అమరశత్రుని=విభీషణుఁడు, భీష్ముఁ డను శంక = భయంకరుఁడనెడి విచారమును, మరిమివైచి=మాని, పలుకును, మనకు, సమయము = చాపము, అనుమాటలేదు ఎంచవలదు=నిశ్చయము, నీవు అజ్ఞాతవా = ఎఱుఁగనివాఁడవా, "జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః" అని అ సముచిత మగు = ఉచితమైన, ఆజికిన్, అఱమెదవు = యత్నముఁజేసెదవు, మహితనయా త్యాగమునన్ = సీతను విడుచుటయందు, చలింప = సీతను నిచ్చి యనుట, మన = మనయొక్క, మనికి = బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా అనవప్పుడు ఎన్నిక సమరన్ = లెక్క పెట్టినవాఁడై, శత్రువిభీషణుఁడు భీష్ముఁడు, అను = పల్కును, సమయమున్మాట = అజ్ఞాతవాసమర్యాద యనెడు పలుకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని = నీతిచేత, నెఱమెన్ = నడచెను, దవ = దావానలము భంగిని, అభీల = భయంకరమైన, రణతేజుఁడు = యుద్ధప్రతాపముగలవాఁడు, మహితమైన, నయ, నీతియొక్క, ఆత్యాగమునన్ = విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాఁడై, మనము, అనికిన్ నిలువన్ = యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము

చ. తొలతటినుండియు న్వలదు దుర్జయవైరము మాను మంచు ని
చ్చలుఁజెవి నిల్లుగట్టుకొని చాటితి నన్ను గణింపవైతి పె
న్బలియునితోడిపో రిది యుపస్థితి మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా
పలు కికనైనఁగైకొను మపాయమగున్ దురహంక్రియోద్ధతిన్.
ఉభయసమయు 54

వ. అనుటయు నతినిం గటాక్షించి.

ఇన తనూ భవుఁ డధిపునకిచ్చకముగఁ 55

తే. బలికె నెపుడును రిపుపక్షపాత భాగ
లుడుగవైతి వింకే మనియెడిది నెన్న
నాప్తుఁ డనియున్న దొర వెట్టి యనుటగాక. 56

రా ఇనతనూభవుఁడు = ప్రభుపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.

భా. ఇనతనూభవుఁడు = కర్ణుఁడు.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా
టికిఁ బొగడెద వింత కడుఁ గడిందిగమనయే·
లికకుఁ గల యోధవీర
ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా. 57

రా ఒక, నరుని = మనుష్యునియొక్క,

భా ఒక నరుని = ఒక యర్జునునియొక్క, కడమ సరి

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడనయుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గా కిటువంటిక
ర్జములకుఁ మిలిపింపఁ జనునె దొరకు. 58

రెండిటికి సరి.

వ. అనవుడు సతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కి ట్లనియె. 59

రా అతఁడు = విభీషణుఁడు

భా. అతఁడు = భీష్ముడు

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాట లెడఁదఁగైకొనక నీ
వాత్మరక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదు లైన గుణముల ప్రోకల
రాజనందనుల మహాజిచణుల 60

రా గురుకృపాదు లైన = అధికమైన దయ మొదలుగాఁగల, గుణముల యొక్క, ప్రోకలఁ = రాసులయినవారిని, రాజనందనులఁ = రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదు లయిన = ద్రోణకృపులు, మొదలయిన, రాజనందనులఁ = ఏలికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట విను మనుట. కడమ సులభము.

వ. వార లిట్టి యవివేకివచనంబులకు వశవర్తివైవర్తిల్లు నీయపరా
ధంబునం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వా రమ్మహానుభావులు గావ
రేనిఁ దత్తాదృగ్దివ్యబాణధనంజయప్రతాపంబున భవద్బాలాం
గంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని
పలికి వెండియుం బెక్కుఁ దెఱంగుల బుద్ధి సెప్పి యప్పుడు. 61

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహింపరేని, దివ్యబాణము లనెడి, ధనంజయ = అగ్నియొక్క ప్రతాపంబునఁ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

భా. వారలు = ద్రోణకృపాదులు, క్రోధించి వచ్చుచున్నవారు = కోపము దెచ్చుకొంచున్నా రనుట, తత్తాదృక్ = ఆలాగు ప్రసిద్ధమైన, దివ్య బాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునుని యొక్క ప్రతాపంబున.

తే. అతని బహుకర్ణ పరుషవాక్యముల నెడసి
యు న్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురు నిరఘువీరవరుఁ జేరి కొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది. 62

రా. అతని = రావణునియొక్క, బహు = బహుళములైన, కర్ణపరుష = కర్ణకఠోరము లయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = స్తుతమైన, అచల = చలింపని, ఉత్సాహముతోడఁ, యుక్తుఁ = కూడిన వాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షాగురువైనవాని, రఘువీరవరునిఁ జేరి కొలిచి, తత్ = ఆ రఘునాధునియొక్క, కృపచేతియాదరము, చెందఁ = తన్నుఁ బొందఁగా, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదము = సంతోషమును, ఒందెను.

భా. అతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసి యున్న, తనుతా = లఘుత్వముచేత, చల = చలించని, ఉత్సాహముతోఁ గూడిన, నిరఘు = నిష్కల్మషుని, ధర్మగురునిఁ = ద్రోణుని, చేరికొలిచి, తత్కృప = ఆకృపుని యొక్క, ఆదరమును జెందఁ = ద్రోణాచార్యునిఁగొల్చి యాకృపునియాదరమును జెందెడికొఱకు, అంటి = అంపి, తాఁ = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత 63

రా. విభూషణుఁడు కొల్వవచ్చిన తర్వాత.

భా. దుర్యోధనాదుల యాలోచనసమయమందు.

తే. మృదుతఁ బని గామి గని రోసి పాదివె నంప
వాన నాదిత్యకుల రాజవరసుతుండు

తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని
వాహినులజేనిగుండియవడిఁ గలంగ. 64

రా. గోత్రను, "గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ" అని అ. అరికట్టుకొని = ఆబలించుకొని, విడువని, వాహినుల జేనిఁ = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజు = ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను = గోసమూహమును, "ఇనిత్రకట్యచశ్ఖల గోరథేభ్యః", క్ర మాదేతేస్యు సుముహర్తే, గవాంసమూహోగోత్రా అని ప్రక్రియ. జేని = దుర్యోధనునియొక్క, గుండియకలంగఁ, వాహినులఁ = సేనలను, అంప వానచేతఁ బొదివెను.

వ. అప్పుడు. 65

క. అవిదితవిఘ్న నరవరా
స్త్రవిభగ్నాంగమ్ము లగుచు రహితమహాగో
నివహత నాకులగతిఁ జెం
దెవెలయఁగ దదుగ్రకాండదృఢసత్త్వంబుల్. 66

రా. అనిదిత = ఎఱుఁగఁబడని, విఘ్నముగల, నరవర = రామునియొక్క, అస్త్రములచేత, విభగ్నాంగము లగుచు. తత్ = ఆ సముద్రునియొక్క, ఉగ్ర = భయంకరమైన, కాండ = ఉదకమందున్న, "కాండో స్త్రీదండబాణార్వవర్గావసర వారిషు" అని అ. దృఢము లయిన, సత్త్వంబులు = జంతువులు, రహిత = విడువఁ బడిన, మహత్ = ఘనమైన, ఆగోనివహతను = పాపసంఘము గలవౌటచేత, నాకుల = దేవతలయొక్క, కతిఁజెందెను - దేవలోకమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. అవి=ఆ సేనులు, దతవిఘ్న = ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల- వారింప నివనుట, నర=అర్జునునియొక్క,వరాస్త్రములచేత, విభగ్న = తునిఁగిన, అంగముల. న. రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత = విడువఁబడిన, మహత్ = అధిగమైన, గోనివహముగల వౌటచేత, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహువచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతినిజెందెను.

వ. తదనంతరంబ. 67

సీ. మఱియు నుద్ధతచేష్టమానకురుబలాబ్ధి
యసదృశాశ్వర్యపదాతిబహుల
హరివారణాధికపరిపూర్ణదిఙ్ముఖం
బగుచుఁ బైపయిఁ బేర్చుపొగరు సూచి

యలుక హెచ్చుగురుభీష్మాహిమకరసంత
తులు మొద ల్గాఁ గడుదుర్గమగతిఁ
దనరారువారిసత్త్వములెల్లఁ బొలియఁద
దంతర్గతక్ష్మాభృదవయవములు

తే. భేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు
టంపజడి పెంపు చూసి యొ పణఁచె నతని
తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు
గళితధైర్యుండు నతి భయాకులుఁడు నగుచు. 68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, ఉరుబలముగల, అబ్ధి = సముద్రుఁడు, అసదృశ్యమైన యాశ్చర్యమునకు, వాః = స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలి దఱుచైన, లహరి = కరుళ్లుగల, వాః = ఉదవముయొక్క, "వార్వారి" అని అ రణ = మ్రోఁతలయొక్క, 'రవేరణః' అని అ అధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిఙ్ముఖములు గలదియగుచు, గురు = అధికమైన, భీష్మ = భయంకరములయిన, అహి = సర్పములను, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలుగాఁగల దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు = జలజంతువులును, పొలియఁ = ముడియునట్లుగా, తత్ = ఆ సముద్రునియొక్క, అంతర్గతములయిన, క్ష్మాభృత్ = మైనాకాది పర్వతముల యొక్క, అవయవములు భేదిలఁ = అతండు = రాముఁడు, ఏపణఁచెను. అంత. నదీప్రభుండు = సముద్రుఁడు, కానుపించియని ముందరిపద్యమున కన్వయము కడమ సులభము

భా. ఉద్ధతమౌనట్లుగా, చేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబలాబ్ధి = అబ్ధివంటి కురుబలము, పదాతి = అధిక్యముచేతను బరిపూర్ణ దిఙ్ముఖం బగుచు గురు-భీష్మ-అహిమకరసంతతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క, క్ష్మాభృత్ = రాజులయొక్క, ఏపణచెను, అంత, అదీప్ర = దీపింపని, భా = కాంతిగలవాఁడు, భూవరుం డని ముందరిపద్యమున కన్వయము కడమ సరి

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు
వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ
నీ కసాధ్య మొకటి లేకున్కి యారసి
బెట్టిదంపుగుండె బెదరఁబాఱె. 69

రా. పురుషమూర్తితోడఁ = పురుషాకారముతో, కానుపించి, సముద్రుఁడనెడుమాట, భూవరుండు = సంబుద్ధి నీకు నసాధ్యమొకటి లేకున్కిని, గుండె = తనగుండియు, బెదరఁబాఱెను.

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైల్యంబుపోలె = అతిఖిన్నుఁడై యనుట, భూవరుండు = దుర్యోధనుఁడు, అనీక = యుద్ధముచే, సాధ్యమొకటి లేకున్కిని, బెదరఁబాఱెను.

వ. దానంజేసి. 70

సీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుఁడవు గమ్ము
వెదక నీకెవ్వరు నెదురు లేర
పార్థదర్పమున నీపస గాన కి ట్టెది
ర్చినవారిదోషంబు గనియె ఫలము
నిఁకఁ గావు మర్థింతు నే నోయఖండద
యాసముద్రుండ నాయందుఁ గరుణ
నడవఁ గట్టి పగఱ నడఁగించితే నేమి
చెప్ప నమోఘవాంఛితుఁడ నగదు

ఆ. హరివిగాక నీవు నరమాత్రుఁడవె యని
యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లఁ
బాదపద్మములకుఁ బ్రణుతి గావించిన
నమ్మహాత్ముఁ డతని నాదరించె. 71

రా. ఎదురు లేర, అపార్థమయిన దర్పముచేత, వారిదోషంబు = ఉదకదోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి. నేను సముద్రుం డను నాయందు, కరుణనడవఁగ = దయప్రవర్తిలఁగా, గట్టిపగఱను = క్రూరశత్రువులను, అడఁగించి తేఁగ, ఏమి చెప్పను? అమోఘవాంఛితుఁడ నగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును ఇంక నాకోరికలెల్ల సిద్ధించు ననుట అంతైన అని సముద్రువాక్యము.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ = పార్థ = సంబుద్ధులు. అని యంత = సారథి = ఉత్తరుఁడు, ప్రణుతి గావించినఁగ, అమ్మహాత్ముఁడు = అర్జునుఁడు, ఆదరించెను. కడమ సరి, సులభము. అని ఉత్తరవాక్యము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల
పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన
మాచరించె మున్నెట్లట్ల హరివితతిని
యంతయై నడుపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ. 72

రా తత్=ఆసముద్రునియొక్క, అభిమతపద్ధతిని=సేతువుగట్టియునుట, వారి = ఉదకములయొక్క, తరుణ= దాఁటుటయందుఁగల, హరివితతిని = వానరసమూహమును, నియతయై = నియామకుఁడై, నడుపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = లంకవీఁధికిఁ గదలెను.

భా. వారిత= వారింపఁబడిన, రణ = యుద్ధమందుఁగల, లీలా = విలాసముపెంపు మీఱఁగాఁ, మున్నెట్లట్ల = మునుపటివలెనే, నిజావ్యాహతేచ్ఛచేత, యంతయై = సారథియై, హరి = గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁదిరిగె ననుట.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన
గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు
నెఱి దలిర్పఁ గలంక నిర్ముక్తధీరత
నందనభిద్యోతితాత్మసత్స్వ
భావతఁ బరఁగుచుఁ బాండురాజసుతులా
తతకీర్తివిభవుండు తద్విభుండు
తీర్ణాతికృప్రమహార్ణవుండగ విని
వారితరిపుదర్పభారులైన

తే. వారినాప్తులఁ గడునంత గారవించెఁ
దుత్పురీనాయకుఁడు నిజాస్థానమంట
పమున నలఘుప్రగల్భవాక్ప్రటితస్వ
భావవర్తనులై పేర్చు ప్రథితబలుల. 73

రా. అమరవైర=దేవతలయందు వైరముగల రాక్షసుల యొక్క, అటనగరిమను= సంచారాధిక్యమును, ఆశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్కసేయక, లంక, నిర్ముక్తధీరతనందఁ = తల్లడిల్లగా, అభిద్యోతిత=ప్రకాశింపుచున్న, పాండు = తెల్లనైన, రాజు = చంద్రుడు, సుతుల =లెస్సపోలికగా గల, అతతకీర్తివిభవముగల వాఁడు, గాను, విని=దాఁటఁబడిన, అతికృప్ర = మిక్కిలి ఘోరమైన, మహావర్ణవముగలవాఁడు, గాను, విని = రాముఁడు సముద్రముదాఁటె నని విని యనుట, తత్పురీ = ఆలంకయొక్క, నాయకుఁడు = అధిపతి, రావణుఁడు, అలఘుప్రగల్భ వాక్కులచేతఁబ్రకటియములైన స్వభావవర్తనలు గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆప్తులనుగా.

భా. సముచితసరణిని, వైరాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పత్తనమును, మనసునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంగ = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడు భయముచేత, నిర్ముక్త = విడువఁబడిన, ధీరతను = ధైర్యముచేత, అందుఁ = ఆపట్టణమందు, అనభిద్యోతిత

= ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్త్వభావతను = తమయొక్క సత్త్వభావముగల వారొటచేత, పరఁగుచుఁ, పాండురాజసుతులు = ధర్మరాజాదులు, తద్విభుండు = ఆ పట్టణమునకు రాజైన విరటుఁడు, తీర్ణ = తరింపఁబడిన, అతికృచ్ఛ = మహాపదలనెడి, అవర్ణములుగావాఁడుగా, వినివారిత = మిక్కిలి నివారింపఁబడిన, రిపు = శత్రువులయొక్క, దర్పభారులైన = గర్వాతిశయముగలవారలైనను, భావము = ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మనఃప్రియముఁ గైకొనినిష్కళంకమైన ధైర్యముతోడ నందు బ్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యడంగియుండి పాండురాజు సుతు లావిరటుఁడు మహాపదలను దరించునట్లు శత్రుదర్పమును హరించి రనుట, అట్లు హరింపఁగా, వారిని = ఆ పాండవులను, నిజస్థానమంటపమునఁ = తన కొల్వుకూటమునందు, ప్రగల్భవాక్కులచేత, ప్రకటిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ఆత్మ = తమయొక్క, స్వభావవర్తనలుగల వారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి వారికిఁ
దనకు నక్కాలంబున. 74

రెంటికి సరి. సులభము.

క. సమరాగమనస్ఫూర్తికి
నమరువచోగతుల నరవరాత్మజునిప్రసం
గమయి తనకన్యయయు
క్తిమహితనయ నొసఁగ ననుమతి దలిర్పంగాన్. 75

రా. సమర = యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికిఁ, నరవరాత్మజుని = రామునియొక్క, ప్రసంగము, అన్య =శత్రువైన, నయ = నీతిగల, నీతివిరుద్ధమయినదనుట, యుక్తిచేత, మహిమతనయగు = సీతను, ఒసఁగను = తిరుగవిడువను, అను = అనెడి, మతి = బుద్ధి, తనకుఁ దలిర్పఁగా యన్వయము.

భా. సమరాగ = సమానురాగముగల, మనస్ఫూర్తికిఁ, నర = అర్జునునియొక్క, వరాత్మజుని = శ్రేష్ఠుఁడైన కుమారుఁడగు అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగమయి = ప్రసంగము రాఁగా, తనకన్యను=ఉత్తరను, ఆయయుక్తి = భాగ్యసంతతి చేత, "ఆయశ్శుభావహోవిధిః" అని అ. మహితమైన, నయ = నీతిగలదాని, ఒసఁగఁ = ఇచ్చుటకు, అనుమతిదలిర్పంగాఁ, ముందటిపద్యముతోఁగుళకము.

క. తనదుహితకార్యపథప
ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కితమి గని యింపుల్
దనరార సుభద్రానం
దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకున్. 76

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లయినవారును, సు = లెస్సైన, భద్ర = శుభమును, ఆనందమును గల్గినవమైన, రణోత్సవము యుద్ధక్రీడ, నడపఁ దగు నని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ

భా. తన దుహితకు, ఆర్యపథవర్తను లగు వారును = ఆపాండవులు, కని = తెలిసి, సుభద్రానందన = అభిమన్యునియొక్క, వరణోత్సవము = వివాహము, నడపఁదగు నని, పలుకుఁగ = చెప్పినందువల్ల కుశలము గనుకఁ దనకు ననుమతి దలిర్పంగా నని క్రిందటిపద్యముతో నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁడయ్యెఁ
దనయకల్యాణవిధిప్రయత్నమునఁ జేసి
రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర
బంధుపరివారితతిఁగూర్చి ప్రౌఢి మెఱయ. 77

రా. తద్విధానంబునకుఁ = ఆయుద్ధక్రియకు, తనయొక్క, అకల్యాణ విధి = దురదృష్టము యొక్క, ప్రయత్నమునఁజేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, కడమ సులభము.

భా. తద్విధానంబునఁ = వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెను, తత్పురీనాయకుఁ డని క్రిందటి పద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులను, మిత్రబంధుపరివారముల యొక్క, తతి=సమూహమును, కూర్చి=పిలిపించి, తనయ = కుమారుఁ డైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, ఆయముతో = శుభముతో, చేసిరి.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట భావించి.
రెంటికి సరి. 78

క. అతులిత తేజుఁడు వైన
స్వతసంతతి రాజవరుఁడు చతురనయ సమా
హృతఘనతరహరికుంజర
శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభిసైన్యముతోడన్. 79

రా వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, రాజవరుండు = రాముఁడు, సమాహృత = కూర్పఁబడిన, ఘనతర = అత్యధికులైన, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠుల యొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, సైన్యముతోడఁ, విడియించె నని ముందరిపద్యముఁ గ్రియ.

భా. వైవస్వతసంతతి = ధర్మజుఁడు, హరి = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, కుంజర = గజములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, "శతాంగ స్స్యందనోరథిః" అని అ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము

క. నడచి యుపప్లావ్యపురం
బు డగ్గఱి వనప్రదేశములు బలచయముల్
విడియించి తన ప్రతాపము
కడునఖిలదిగంచలములఁ గ్రమ్మకొనంగన్. 80

రా. ఉపప్లావ్య = పీడింపఁదగిన, పురంబు, ఉపప్లావ్య = చుట్టు సముద్రముగల, పురంబు రెండర్థములను లంక ననుట, కడమ సమము.

భా. నడచి = కదలి, ఉపప్లావ్యపురంబు డగ్గఱి.

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ
నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్ముం
డై తిరుగ విడువ కాజికిఁ
గౌతూహలి యగువిపక్షుగర్వము వినియెన్. 82

రా. నీతిమయిః = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపించిన, పరివాద భర = అపవాదాతిశయమందు, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మగలవాఁడై, భూమిజను = సీతను, తిరుగ విడువక, ఆజికిః = యుద్ధమునకు, కౌతుహలియగు = వేడుకగల, విపక్షు = శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును వినియెను.

భా జనులచే, ఆతత = విస్తరింపఁబడిన, పరివాద, భూమినిఁ దిరుగ విడువక, విపక్షు = దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము

చ. సదయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే
ర్చెద నని రాయబార మనిచెం దగ సంధివిధానచింతనం
గదురుచి రాభివర్ణ్యశమగౌరవ కీర్తిజగంబు నిండఁ గో
విదనుత నీతిదక్షుహరి వీరవరేణ్యు వచోవిచక్షణున్. 83

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన, శమగౌరవముచేతికీర్తి = ఇటువంటి ద్రోహియందును దయదలంచుచున్నాఁ డనెడు కీర్తి, హరివీరులలోన వరేణ్యుఁ డైనవానిని, అనిచెను.

భా సంధివిధాన, చింతనను = చింతచేత, కదురు = పొందెడియనుట, చిరాభివర్ణ్యమైన శమగౌరవము చేతి కీర్తి జగంబునిండ, హరిని = కృష్ణుని, రాయబారమనిచెను.

తే. అతఁడనుచితగతిభ్రాజియై చని ప్రభు
చరితదుర్లక్ష యవ్యథమానకరిపురజను

లనిశమును గుందువా రంతఁ దనుదురాక
కార్యమెంచి యానీతిక కరము మెచ్చ. 84

రా. అతఁడు = అంగదుఁడను, వ్యధను, మానక = విడువక, అరిపుర = లంకయందున్న, జనులు మెచ్చ, ఇ ట్టనునని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణ యముచేత, వ్యథమాన = వ్యధపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులు మెచ్చ, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతి ప్రవేశుఁడయి సాహసవత్తర చిత్తశత్రుదు
ర్యోధను నింద్రజిద్గురమహోజ్జ్వలవైభవగర్వితున్బలో
త్సేధసముద్ధతుం డగువిధం గృతదర్శనుఁడైనవాని మా
నాధికుఁజూచి యిట్లను మహాసభలో జనులందఱు న్వినన్. 85

రా. సాధు = లెస్సయౌనట్టుగా, కృతిప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను = పోరశక్యముగానివాని, ఇంద్రజిద్గురుని = రావణుని, ఇట్లనుక, కడమ సులభము.

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి యుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రునిగెల్చిన, గురు = అధికమైన, మహ = ఉత్సవములచేనైన, ఉజ్జ్వలవైభవముచేత, గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోత్సేధ = బలౌన్నత్యముచేత, "ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చసః" అని అ. సముద్ధతుని దుర్యోధనునింజూచి యిట్లనును.

తే. శాంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును నీదౌష్ట్య మాత్మ
నెన్నక నయోక్తి నినుఁ దేర్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి 86

రా. శాంతిజయములచేత, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁగారణమైనవాఁడు.

భా. శాంతిజ = శాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు, ధర్మసూతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁక నీవిపుడు నిన్నును నీవిభవంబు నీమహో
ప్శ్రయమును గాచికోవలసినన్ మగుడన్ విను మట్ల విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నసహరించిన భూమిజనాదరార్హని
శ్రీయుఁ డగునన్న రేశ్వరుని శాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిని. 87

రా. భూమిజను = సీతను, మగుడ న్విడుము.

భా. మయచే నపహరించిన భూమిని మగుడ విడుము.

క. భీమార్జునబాహుబలో
ద్దామత నీ వెఱిఁగినదియ తజ్జయశాలిఁ
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే. 88

రా. భీమ = భయంకరమైన, అర్జున = కార్తవీర్యార్జునుని యొక్క, బాహుబలోద్దామత = భుజబలిమి, నీ వెఱిఁగినదియ, ఆయనతో యుద్ధము చేసిన వాఁడవు గనుక, తజ్జయ = అకార్యవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిఁ ఒప్పెడు పరశురాముని, శౌర్యోన్నతిచేఁ = బలిమిచేత, మించిన = జయించిన, మేటి = రఘుపతి, అతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

భా. భీమ = భీముని యొక్కయు, అర్జునుని యొక్కయు, బాహుబలోద్దామత = బలిమి, నీ వెఱిఁగినదియ, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు తజ్జయ = ఆభీమార్జునులవల్ల జయములచేత, శాలిఁ = ఒప్పెడువాని, తాఁ = తాను, మిక్కిలియు శౌర్యోన్నతిచేతను, మించిన మేటి = అధికుఁడైన మేటి, అతనిఁ = ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. విను పలుమాట లేల యలవేలుపుమూఁకలలోన నేనియుఁ
వెనుకకు వీఁగబాఱకొక వీరుఁడు సైపఁగలాఁడె యల్కచూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
డ్చినఁబటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్. 89

రా. విను, అల్కచూపు = అగ్రదృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు, ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలియై నిగుడ్చిననొక వీరుఁడు సైపఁగలాఁడె, సాయక విజృంభణమును, అన్యులకుఁ = ఇతరులకు, ఔర్య నెట్లగును.

భా. విను, అల్కచూపి అగ్రహించి, నకులుడు, సమపేక్షిత = ఆపేక్షింపఁబడిన, సంగరకేలియై, యతిస్థానములకు "నపేక్షిత" యనుదిక్కున - ఉపరిస్వరవర్ణ యుక్తినుభయముఁ జెల్లునను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతి స్థానమై చెల్లెను.

క. తదనుజునిబాహుబలసం
పదయును సాయకవిహార పాండిత్యమహో
భ్యుదయమును బంటుతనమును
మదిఁ దలఁచిన గుండె పగులు మార్తురకెల్లన్. 90

రెంటికి సరి. సులభము

ఉ. నీవు మదుక్తనీతి మది నిల్పుము జీవితరక్షణార్థివై
రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చుదు.
ర్భావవిచేష్టమానకురురాజకు మారుకభీమబాహులీ
లావిధికగ్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకముసంధి మే లగున్. 91

రా. రావణ = సంబుద్ధి, దుర్భావ = దుష్టస్వభావముయొక్క, విచేష్ట మానక, ఉరు = అధికమైన, రాజకుమారక = రాముని యొక్క, భీమ = భయంకరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థిని, ఐరావణవంతి = ఐరావతము, "ఐరావతోభ మాతఙ్గై రావణాభమువల్లభాః" అని అ. వాహనముగాఁగలవాని గెల్వవచ్చును, దుర్భావ = దుర్బుద్ధిచేత, విచేష్టమాన = వ్యాపారించెడు వాఁడా, కురురాజకుమారక - సంబుద్ధి, భీమునియొక్క బాహులీలావిధికిన్, కడమ సరి.

వ. అను పల్కు లాకర్ణించి యా దురాగ్రహగ్రస్తుండు తత్ప
మయసముద్దీపితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచి
కొనుచు శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము సులభము.

క. కొలది గన కెట్టివారుం
బెలుచన దవుదవ్వులందు బెనరించియు మూ
లల వేయించికొనంగాఁ
దలఁచెద రిది కాలగుణమొ దైవఘటనయొ. 93

రెంటికి సమము, సులభము.

వ. అని యాదూతకృత్యధౌరేయు నుపలక్షించి. 94

చ. బలుములు సూపియిట్లు నటుఁ బల్కితి వెట్టిహరీ పరోక్షముల్
వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాఱదు నిన్నతఁడుర్వి పాలుగా
వలసి యి టాడఁ బంపె విడువన్ మహిజన్మము బౌరుషంబు, ని
ర్మలధృతియుం బొగడ్తగన మార్కొనరమ్మును చూచెదన్నియున్. 95

రా. వెఱ్ఱిసరీ = వెట్టికోతీ, నిన్నతఁడు, ఉర్విపాలుగావలసి = నేలపాలగుటకు, ఆడఁబండెను, మహిజన్ = సీతను, మమున్ = మమ్మును మార్కొన రమ్మనుము.

భా హరీ = కృష్ణా, ఉర్వి = భూమియొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్యభాగము గావలసియనట, మహిఁ = భూమిని, విడువను = ఇవ్వను.

ఉ. కొండకయొండుచోటువలెఁ గొంకక బింకముతో నరుండు భీ
ముండని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మకో
దండగురు ప్రతాపవితత ప్రథనప్రథ నొప్పుమద్బలో
ద్దండత యించుకైన మదిఁ దార్పవిదేమిటనేర్పు సెప్పుమా. 96

రా. కొండకయొండు చోటువలె, నరుండు = మనుష్యుడు, భీముండు = భయంకరుఁడని, ఎన్నెదు, రాక్షసులనరభోజనులు గారాయనట, కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, కోదండ = వింటియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వితత = విస్తారమైన, ప్రధమ = యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒండుచోటువలె = ఎఱుఁగని చోటువలెను, నరుండు - భీముండు = అర్జునుడు, భీముఁడునని, ఎన్నెదు = ఎంచెదవు, కర్ణభీష్మల యొక్కయు కొదండగురు = ద్రోణాచార్యుల యొక్క, మత్ = నా యొక్క, బల = చతురంగ బలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిఁదార్పవు = ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంధునకు నాహరియిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పు డొప్పగునె మత్తవిరోధివరూధినీసతుల్
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసుర ప్రతా
పనవసమృద్ధితోఁ గదియుబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

రా. ఆహరి = అంగదుఁడు, ఇట్లనుఁ, భీమ = భయంకరమైన, ధనంజయ = అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, ఆవిభుఁ = స్వప్వామిని.

భా. బల్లిదుని, ఆ విదు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాట యొప్పగునేయని సిహోవులోకము, కడమ సులభము.

చ. అమితచమూసమూర్జితుఁడ నంచు సహంకృతి మాననేమొ న
వ్యమదవిభూతి నీవెఱుఁగ వానరనాయకులాజిచేతకై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్విభునొద్ద నీయధ
ర్మమ యిటమీఁద నెల్లెడలమాకు సహాయము నిన్నుఁద్రుంపఁగన్. 98

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయమును, నీవెఱుఁగఁ = నీ కెఱుక పడునట్లుగా, వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత సంహకృతినిమానవేమొ, నరనాయకులా విభునొద్ద నమరినవారు = విరాటద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవారునుట, నీ వెఱుఁగవా.

వ. అని మఱియు ననేకప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహో
ద్ధతియుఁ దోఁప హితంబు దెలిపి విఫలప్రయత్నుండై. 99

రెంటికి సరి, సులభము.

తే. ఆకట నెఱయ నీయత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టిదొ నామాట దిగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసుని గురుని
వారణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె. 100

రా. నెఱయ, ఈ యాత్మనాశకుని = ఆత్మఘాతకుఁడైన రావణుని యొక్క, కర్ణ = చెవుల యొక్క, దౌష్ట్యము = అవగుణము, ఎట్టిదొ నామాట తగుల దనుచుఁ, ఆదర్పదుష్టమానసుని, రావణుని, గురు = అధికమైన, నివారణోద్యుక్తి = వారించెద ననెడ నుద్యోగము, వెండియు వఱలఁ = మఱియు బ్రకాశమగునట్టుగా, పలికెను.

భా. అశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్యమెట్టిదొ నామాట నీ యత్మను దగులదనుచు, ఆదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని = తండ్రిని ధృతరాష్ట్రుని, వారణోద్యుక్తి = యుద్ధనివారణ యత్నము చేత, పలికెను.

తే. నీదుపిన్న తమ్ముండు సునీతివిదురుఁ
డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు
గానియప్పుడు మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ
దెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము గాక. 101

రా. నీదు పిన్నతమ్ముండు = విభీషణుండు, సునీతివిదురుఁడు = లెస్సగా నీతిదెలినివాడు, "జ్ఞాతోతువిదురోవిందుః" అని అ. తెలుపఁ బూనుటను = తెలియఁ జెప్పుటయంద, క. 'వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూఁడవ విభక్తికిని నిడఁగానొ, విన నింపు పుట్టుపట్టున, నను వెఱేఁగి ప్రబంధములఁబయోంబుధిశయనా' యని తాతంభట్టు ఆసగలదె, ఔరి = తుచ్ఛుఁడా.

భా. సునీతి = మంచినీతిగలవాఁడు, తెలుపఁబూనుట నోరిచాపలము.

వ. అతం డేతదుపద్రవ ప్రారంభకాలంబున 102

క. అన్న వటుమీఁదరాజువు
నిన్నోఁగా దనుట నాదునేరమి యైనం
గన్నది యనకున్నను విన
కున్నను గపటమదిమునకు నొండొరులయెడన్. 103

రెంటికిని సమయము. సులభము.

తే. అరయ నేరి కిట్టి ట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు. 104

రా. శ్రీరామరామ = సీత, అడుకొనఁగరానియట్టిది = నిందిపరానిది, నీకుఁ మారుదుచ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

భా. అరయఁ, ఇట్టి ట్టని యాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము వచ్చుననుట, శ్రీరామరామ = ఆశ్చర్యవాక్యము, నీ కుమారునియొక్క దుశ్చేష్టితంబు దానఁజేటు, పొందును = వచ్చును.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకు దాన యహితుఁ డగుచు సర్పదం
శన మొనర్చుట టన్నమున విషంబు నీడుట సింధుపా
తనముసేఁత సతికిఁ గీడు దలఁచు టరసి చూడు పా
వనికి నింత కినుక వెనుచువానికులము ద్రుంగదే. 105

రా. అనయవృత్తిని = అవివేకము చేత, తనకు, తాను = తానే, అహితుఁడగుచుఁ = కారణము లేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సర్పదంశన మొనర్చుట = పాముఁకొనుట, సింధు = సముద్రమందు, పాతనము సేఁత = పడుట, సతికిఁ గీడుదలఁచుట = పరస్త్రీవాంఛయు, ఆయవగుణములు సరియుసుట, పావనికిఁ = పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని = అధర్మవ్యాపారము చేత, తనకుఁదాన యహితుఁడగుచుఁ = కారణము లేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సింధు పాతనముసేఁత = మడుఁగులో ద్రొబ్బుటను, సతికిఁ = ద్రౌపదికి, కీడు దలఁచుటను, అరసిచూడు = తలంచుకొమ్ము, పావనికిఁ = భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను పెక్కు లేల విడువుము
జనసమ్మతమతివిదేహజననామయముఁ
దనయుదితకీర్తిఁ గులన
ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁ బ్రోచుప్రభున కిది దగున్. 106

రా. జనమ్మత = సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను = సీతను, విడువుము, అనామయమును = సుస్థితిని, తన, ఉదిత = ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని కులవర్తనమును మన మందఱమును సుఖమునమందు మనుట.

భా జనసమ్మతమతిని, దేహజనన = తెవులును, తెవులువంటివాని ననుట, దితకీర్తిని = ఖండితమైన కీర్తిగలవాని, తనయుః = దుర్యోధనుని, విడువుము

క. మనకురువంశక్షోభము
గనికని వారింప కునికి కార్యము గొదా
క్కనిరూఢదురాగ్రహబు
ద్ధిని విడుచుటమేలో కులము దెగుటయ మేలో 107

రా. మనకు, ఉరు = అధికమైన, వంశక్షోభమును గని కని, ఒక్క నిరూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని = చలము ననుట, విడుచుట మేలో, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొమ్మనుట

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పఁగ
నను వైనటు లెల్లఁజెప్ప నది యాతనికం
టను మఱి యెవ్వఁడు నే మని
నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము నీకతనఁ దుదన్. 108

రెంటికి సమము

క. అని పలికి వెండియును నా
తనిపట్టినచలము రాజ్యదర్పవికారం
బును సైఁపక యుడికించుట
కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్ 108

రా. అని పలికి, అతని = అరావణుని యొక్క, పట్టినచలమును సైఁపక పలికెను

భా.అని పలికివెండియు, అతని = ధృతరాష్ట్రుని యొక్క, పట్టినిః అ = కొడుకైన దుర్యోధనునినే, ఉడికించుటకు నుద్ధతమనస్కుండగుచుఁ బలికెను.

క. సుబలాత్మజమాయాద్యూ
తబలంబున సమర సంపదలు గొని యెంతేఁ
బ్ర బలి తది నేఁడు నిలువదు
ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్. 110

రా. సుబలాత్మజ = బలవంతుఁడైన యింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదుల చేత, ఊత = క్రువ్వఁబడిన - వ్యాపింపబడినమట్టియనుట. "ఊయీూతంతుసం తానే" అను

ధాతువు, బలంబునర్ = బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని, అది = ఆ ప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన. నరవర = రాముని యొక్క భుజోద్ధతిచేతనేఁడు, నిలువదు క్రియ.

భా. సుబలాత్మజ = శకునియొక్క, మాయచేతి ద్యూ బలంబుర్ = బలము చేత, అమరర్, అది = అద్యూతము, ప్రబలమైన, అహన = యుద్ధము గల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతి, నిలువదు - క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాఁటితనకాంతపరాభవ మల్కఁ బెంపఁగా
ననయముఁబేర్చురాజిమణి యాశుగసంతతి నీదు పెద్దత
మ్మునినెదురొమ్మునెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుంగ్రుతోరుభం
గుని నొనరింపఁజూచె దిదిగోఁ గలహంబ యభీష్టమేనియున్. 111

రా. ఆత్మను, నాఁటి = గ్రుచ్చుకొని, తన కాంత = సీతయొక్క, పరాభవము = తిరస్కారము చేతనైన, అల్కను, పెంపఁగార్ = తీర్చుకొనుటకొఱకు, పేర్చురాజిమణి = రాముని యొక్క, ఆశుగసంతతి = బాణపరంపర, ఉరు = అధికమయిన, భంగునిర్ = పరాజయముగలవానిఁగా ఒనరింపఁగాను జూచెద.

భా. నాఁటి = అజూదమునాఁటి యందైన, తనకాంత = ద్రౌపది యొక్క, పరాభవము, అల్కము, పెంపఁగా = అధికముసేయఁగా, పేర్చు = ఉగ్రుఁడౌచున్న, అశుగసంతతి= భీముఁడు, నీదు పెద్దతమ్ముని = దుశ్శాసనుని యొక్క, నెత్తురు గ్రోలఁగాను, నిన్నుఁగ్రుతమైన, ఊరుభంగునిర్ = తొడలు విఱుగుట గలవానిఁగా ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్మునిమేఘనాదభం
జనకృతి దేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
దును గొదలేక నీకు నిదెదుస్సహకర్ణనిపాతసూచి యై
వినఁబడు గుండెదిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కోరినన్. 112

రా. అతని తమ్ముని = లక్ష్మణుని యొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తు వధచేత, కృతి = కృత్యకృత్యులైన, దేవ = దేవతల చేత, దత్త = చేయఁబడిన, జయశబ్దములచేత విపర్ధితమైన, సింహనాదము = అట్టహాసము, దుస్సహ = సహింపరాని, కర్ణనిపాత = శ్రవణప్రదేశము గల, సూచియై = సూదియై, వినఁబడును.

భా. అతని తమ్ముని = భీముని తమ్ముఁడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదము యొక్క భంజనమందు, కృతి = సమర్థమైన, దేవదత్తము యొక్క, జయశబ్ద = సమయశబ్దముచేత, వివర్ధిమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణుని యొక్క, నిపాత =

పాటను, సూచించునదియై వినఁబడును, అర్థాంతరము. అతని = భీముని యొక్క, తమ్మని = తమ్ముఁడన యర్జునినియొక్క, మేఘనాద = మేఘగర్జనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి = సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క జయశబ్ద = జయసమయశబ్దము చేత, వివర్ధిత = వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన, అర్జును దేవదత్తధ్వని చేత వృద్ధిఁబొందింపబడిన దనుట, సింహనాదము = భీముని సింహనాద మని యన్వయము. దుస్సహ = దుస్సహుఁ డనెడు దుర్యోధనుని తమ్మని యొక్కయు, కర్ణ = కర్ణుని యొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై అర్జునుడు కర్ణుని సంహరించెడు సమయమందు భీముఁడు దుస్సహుని సంహరించి సింహనాదము చేయు ననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది
యారీతిం దెలుపనేల యెఱుఁగంబడదే
యారయ నిది నీకు నతి
క్రూరమహాకపటభవదురోదరవేళన్. 113

రా. వారల = రామలక్ష్మణుల యొక్క, సంగరము = యుద్ధము, ఇట్టిది, అతిక్రూర మహాకపట-సంబుద్ధి భవత్ = నీ యొక్క, ఉరః వక్షము, దరవేళను = ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుఁగంబడదే = తెలియకుండెడినా.

భా. వారాల = భీమార్జునులయొక్క, సంగరము = ప్రతిజ్ఞ, ఇట్టిది, అతి క్రూరమహా, కపటభవ = కపటజన్యమైన, దురోదరవేళను = ద్యూతసమయమందు, "పణేద్యూతేదురోదరః" అని అ. ఎరుగంబడటే = తెలియకుండెడిదా

వ. అని పలికి యప్పుడు దన్నుం జుట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహించుటకు నుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించు నద్దురాత్మదుర్వివేకంబునకు నవ్వి నిర్విశంకసమాకలిత సంరంభ విజృంభితుండై మేనువెంచి. 114
రెంటికి సరి సులభము

చ. తనువున సర్వలోకచయదర్శనచిత్రమహత్త్వ మెంతయుం
దనర విరాట్ప్ర కారసముదంచితుఁడై తనుఁబట్టఁగ్రమ్మువాం
డ్రను ఘనఘోరహుంకృతినిరస్తులఁ జేసి నభోర్ధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁబేర్చును నేఁగెనియోక్త్రపాలికిన్. 115

రా. సర్వలోక = సకల జనుల యొక్క, చయ = సమూహముయొక్క, దర్శన = దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వము తనరఁగ, విరాట్ = పక్షిరాజుయొక్క, అకాశగమనముచేత, నియోక్త్రపాలికిఁ = రాముని వద్దకి, ఏఁగెను

భా. తనువునఁ = దేహమునందు, సర్వలోకచయ = సమస్తజగత్తుల యొక్కయు, దర్శన = చూపులచేత, చిత్రమైన మహత్త్వము, విరాట్ = నభోధ్వగ = ఖేచరుల చేత, మితమౌనట్టుగా సభిమతమైన, నియోక్తృపాలికిఁ = ధర్మరాజు పాలికి, ఏఁగెను

వ. ఏఁగి యన్న రేంద్రునకుఁదన పోయివచ్చినకార్యంబు తెఱం
గెఱింగించి యిట్లనియె. 116

రెంటికిసరి సులభము.

కవిరాజ విరాజితము

తిరమువిపక్షమదోద్ధతి నీవు దుదిం దెగఁజాలవు గాని వెసన్
గురుకృపశాంతనవోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకకయేనితవుం దగ వున్
బిరుసును జూపి యనేక విధంబుల బెక్కులు పల్కియు జూచితిని
కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు
పదింబదిగాఁ గని వచ్చినవాఁడఁ దుదన్. 117

రా. గురుకృపన్ = అధికకృపచేత, తెగఁజాలవుగాని యని యన్వయము శాంత = సరసములును, నవ = నవ్యము, అనఁగా మనోహరములు నయిన, ఉక్తులను = మాటలచేత, కడమ యేకార్థము

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్కయు

వ. అనిన విని మనకు నుచితం బైన వర్తనంబు నడపితి మిట
మీఁద నతిని పాలఫలం బెట్లు గావలయు న ట్లయ్యెడు నని
పలుకుచు నొక్క శుభముహూర్తంబున. 118

రెంటికిని సరి సులభము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునమ రణస
హోయముగఁ దివి రెడువీరు ననలజాతు
మిగులఁ గాననీలసమాఖ్య మెఱయువాని
భూసుతాజిధృష్టద్యుమ్ను సేన గాన. 119

రా. తనకు నుదారమైన, సోదరభావమునకు = తమ్ముఁడువలెనే, భూనుతమైన, ఆజి = యుద్ధమందు, ధృష్ట = దిట్టమైన, ద్యుమ్నునిఁ = సత్త్వముగలవాని, అనలజాతున్ = నీలుని, సేన కావన్, అభిషిక్తుంజేసి యని ముందరి కన్వయము

భా. దారసోదరభావమునన్ = బావతనముచేత, అనీలసమాఖ్యను = ధవళకీర్తిచేత, ఆజి = యుద్ధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని, కడమ సరి.

వ. అభిషిక్తుంజేసి సంవిహితసకలసన్నాహుండై. 120

ఆ. అనికి నగ్రమై మహారిపురాజిగా
నంతవనచయంబు లన్ని యుఁ జిఱు
నుగ్గుగాఁ బదహతి నుఱుమాడుసేనతో
నాజిరంగమునకు నతఁడు నడచె. 121

రా. అనికి, మహత్ = అధికమైన, అరిపుర = శత్రుపురమైన లంకయొక్క, అజిర = ప్రాంగణములయందుండు, ఆంగణంచత్వరాజిరే" అని అ. అనంత = హాళములైన, వనచయంబు లన్నియుఁ = ఉద్యానవనాదులు, చిఱునుగ్గుగా, అతఁడు = రాముఁడు, నడచెను

భా. అనికిఁ = యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాఁ = శత్రుసమూహమురాఁగా, అతఁడు = ధర్మజుఁడు, నడచెను.

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
బోరు నడపె దృఢమనోరథహరికుంజ
రోగ్రబలము గొలిపియాగ్రహమున. 122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగఁ = తల్లడిల్లఁగా నునట, మిగులఁ జేరికను = అత్యంతసమీపమును, నడచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరి కుంజర = వానరశ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్రబలమును, కొలిపి = పెరరేచి, పోరు నడపెను.

భా చేరి, కలంకముక్త= నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగఁ= ఒయ్యారముగా, దృఢ మయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే నుగ్రమైన, బలము = సేనను, కడమ సమము

క. అమ్మనుజేంద్రునిబలవ
ర్గమ్ము మొదలినాఁడు భీష్మరక్షోర్జితద
ర్పమ్మునఁ గనియుసుయోధను
తమ్ములఁ జతురంగసైన్యతతులజయించెన్. 123

రా. అమ్మనుజేంద్రుని = రామునియొక్క, బలవర్గము, భీష్మ = భయంకరులైన, రాక్షసులచేత, అర్జిత = సంపాదింపబడిన, సుయోధ = సద్భటుంచేత, మల ఝ్ముల = స్తుతింపఁబడిన, సైన్యతతులను జయించెను.

భా. భీష్మునియొక్క రక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కనియు = ఎదిరించునట్లే, సుయోధనుతమ్ములఁ = దుశ్శాసనాదులను, చతురంగసైన్యతతులను జయించెను

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళనురుమాధ
వప్రేమకృతవిజయ ప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
ర్ష భశతబలిసమీరణసుతాజి
కేళీమహత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం,
పాతిదప్రసూతాచ్ఛభల్ల రాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
చూడ్కుల కొసఁగొంచు శూరతావి
తే. భాసి నుత్తమోజుఁ బరాసుఫణిశిఖండి
నవలసంభవు సైన్యేశు ననిఁ గరంబు
మగతనము సూపఁ గనుఁగొంచు మఱియు ద్రుపద
ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోదమందె. 124

రా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుడు = రాముఁడు, అవ్వేళను = యుద్ధసమయమందు, రమాధవ = సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ = నెనరు చేత, కృత = చేయఁబడిన, విజ = గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అరయుచుః, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతబలి, సమీరణసుత = హనుమంతునియొక్కయు, ఆజికేళీ = యుద్ధవిలాసముయొక్క, మహత్త్వము = ఆధిక్యమును, ఈక్షించుచుః, సంపాతి = సంపాతియొక్కయు, దప్రసుత = మైందద్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛభల్లరాజ = భల్లూకపతియైన జాంబవంతుని యొక్కయు, "ఋక్షాచ్ఛభల్లబాలూకాః" అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను = శరీరములయొక్క, దర్పంబుః బలిమిని, చూడ్కుల కొసఁగుచుః = చూచుచును, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, ఓజుః=తేజస్సుగలవాని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణము లనెడి, ఫణి = సర్పములకు, శిఖండి = నెమలియైనదాని, సైన్యేశుః = సేనాపతియైన నీలుని, 'కనుఁగొంచుః, ద్రుః=వృక్షములే, "పబాశీద్రుద్రుమాగమాః" అని అ పద = స్థానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబుఁ గనుచు సమ్మోద మందెను

భా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు = ధర్మరాజు, ఉరు = అధికమైన, మాధవ = కృష్ణుని యొక్క, ప్రేమ చేతఁ గృతమైన, విజయ = అర్జునుని యొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అంగదను = వేడుకచే, అరయుచుః, "అంగదనాధు ప్రమింగిన వృకావలిద న్వెసముట్టుకొన్న" యని సోమయాజుల ప్రయోగము, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి = బలముగల, సమీరణత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమౌనట్టుగా, సంపాతి = పారుచున్న,

ద్రసుత = నకులసహదేవులయొక్క, అచ్ఛ = స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజు = బాణశ్రేష్ఠముల యొక్క, వేగ = వేగమును, దర్శితను = చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబు చూడ్కులకొసఁగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యముచేత నొప్పెడి, ఉత్తమోజుఁడనెడు పాంచాలుని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, ఫణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సైన్యేశుఁ = ధృష్టద్యుమ్నుని, కనుఁగొంచుఁ, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబుగనుచు నమ్మోదనుందెను.

శా. క్షత్రాచారవిహారి యై విజయరక్షానిష్ఠఁ బెంపొందుని
శ్వత్రార్తఁ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా
రిత్రంబుల్ హరియూథచోదకత నీరీతిఁ వినోదించునే
చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచున్ ఖేచరవ్రాతముల్. 125

రా. క్షత్రాచార = క్షత్రియాచారముచేత, విజయరక్ష = జయసంపాదనమందుఁగల, నిష్ఠను = ఆసక్తిచేత, విష్ణుఁ = రాముని, హరియూథ = వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాఁడౌటచేత, కడమ సరి.

భా. క్షత్త్ర = సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేత నునుట, విహారియై, విజయ = అర్జునునియొక్క, విష్ణు = కృష్ణుని, హరియూథఁ = అశ్వసమూహమును, చోదకతను = త్రోలెడువాఁ డౌటచేత, కడమ సులభము.

వ. అంత. 126

సీ. సింజినీనిర్ఘోషజితసముద్రధ్వని
మేఘనాదుండు సమిద్ధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదశ
దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో
భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాఁడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
నరిసేనగర్వంబు నడఁచి యడఁచి
తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవరచేష్టలు బెండువడఁగఁ
దదనుజులసత్ప్రతాపంబు లొదుగువడఁగఁ
గట్టువఱిచెఁ బల్మఱు నాజిఘనులు వొగడ. 127

రా. సింజనీనిర్ఘోష = గుణధ్వనిచేత, మౌర్వీజ్యాసింజినీగుణః అని అ. జితమైన సముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిద్ధ = ప్రకాశింపుచున్న శక్తిచేత, భీష్ముండు = భయంకరుఁడు, సందీప్తములయిన పృథుశౌర్యగుణములనెడు మణులకు, వాహినీశుండు = సముద్రునివంటివాఁడు, నిజాహవదశ = స్వకీయయుద్ధావస్థగల, దివసాంత = రాత్రియందు, రచితమైన, నాగ = నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయోగములను, నాగపాశములచే ననుట. భీమ = ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, తదనుజ = లక్ష్మణునియొక్క, లసత్ప్రతాపంబు ఛౌదుగుపడఁగ, కట్టుపఱిచెను.

భా. సింజినీనిర్ఘోషముతో జితములైన సముద్రధ్వనియు మేఘనాదములును గలవాఁడు, పృథు = ఘనములైన, శౌర్యగుణమణి = మణులవంటి శౌర్యగుణములు గలవాఁడు, శౌర్యగుణభూషితుండనుట. వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్ముండు, నిజాహవ = తన యుద్ధముయొక్క, దశదినసాంతర = పదిదివసములలోపల, చిత = సంపాదింపఁబడిన, తీవ్ర, విక్రమతను = విక్రమము గలవాఁడౌటచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగముల చేత, భీమునియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజల = నకుల సహదేవులయొక్క, ఆజిని = యుద్ధమందు, పల్మఱుఁ గట్టుపఱిచె నని క్రిందటి కన్వయము. కుంటుపఱిచె ననుట

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుదుర్దమదుర్దశఁ గుందఁజేసి యి
ట్లురువడిఁ బేర్చుశాత్రపురణోద్ధతిపెంపు సహింపలేక తా
సరగున దాని మాన్పహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే
మరలె నరాతియత్నగరిమం దనపూఁపు నివారితంబుగన్. 128

రా. హరిచక్రము = వానరసమూహము, అరాతి = శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాది యత్నములచేత, మరసెను = ఓర్వలేకవెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

భా. హరి = కృష్ణుఁడు, చక్రముఁ బూని యెదిర్చెను. అంతనే = అప్పుడే, నర అర్జునునియొక్క, అతియత్నగరమును = ప్రార్థనచే ననుట మరలెను.

వ. అంత.

సీ. అట్లనవార్యప్రౌఢి నలరుపితామహు
వరశక్తి బ్రబలుదీవ్యత్ప్రతాప
గుణశాలి విజయుండు కోదండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ

మూసంతతిశిఖండి యేసె నారచితస
చ్ఛద్మసంగ్రామప్రచారుఁ డగుచు
వైరినృపాలకుమారులప్పాజయంబు
లెంతయు భేదిల్ల నిద్ధవివిధ

ఆ. విశిఖవిసరనిబిడవివిధసమస్తమ
ర్మతనుజేసి యుద్ధమహిఁ బడంగ
నేసి గురుమనోవికాససంపాదియై
యా ప్తబంధుజనుల నలరఁజేసి. 130

రా. పితామహు = బ్రహ్మయొక్క, వరముయొక్కశక్తిచేతఁ బ్రబలెడి, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, విజయముగలవాఁడు, కోదండ మనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదముయొక్క, సంపత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, సకల నిజచమూసంతతి యనెడి, శిఖండి = నెమెళ్ళుగలవాఁడు, ఆరచితమైన, సచ్ఛద్మ = కపటముతోఁగూడిన, సంగ్రామప్రచారము గలవాఁడగుచున్ = మేఘములలో నుండి యనుట ఇద్ధ = ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ = బాణములయొక్క, విసరసమూహములచేత, "సందోహవిసరవ్రజాః" అని అ. నిబిడమౌనట్టుగా, విద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్మత్తును = సకల మర్మస్థానములు కలవాఁడౌటను, చేసి = మర్మనులు భేదించి యనుట. గురు = రావణుని యొక్క, కడమ సులభము.

భా. వరశక్తిగలవాని, ప్రబలులుర్ = భీష్మని, శాలి = ఒప్పెడువాఁడు, చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుండు, అర్జునుఁడు, శిఖండి, ఏసెన్ = వేసెననగా, రచితమైన, మర్మ = ఆయములుకల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి, గురు = అధికమైన, కడమ సమము.

క. దీనతఁ దత్ప్రతిపక్షబ
లానీకము గుందుచుండె నారాత్రిఁ గడున్
మానసములార్తిఁ బొగులం
గా నిఁక నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్. 131

ఉభయ సమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబుగరుడాగమనంబు విరాకృతాహితా
త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం
క్రాంతిఘనవ్యథ న్నెఱయఁ గా మఱపింపఁ బునర్మహోజివి
క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁగాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్. 132

రా. అద్భుత మయిన గరుడాగమనంబున, నిరాకృతాహితా = నిడిపింపఁబడిన సర్పముల గలదౌటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయంబుయి = గెలుపు నందలి యుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ = భయంకరమైన, పాత = పాటుచేత, దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడఫు సమము.

భా. అద్భుతంబుగఁ, రుట్ = రోషముయొక్క, "ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియా" మ్మని అ. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యం తము, సమార్జిత = సంపాదింపఁబడిన, ఊర్జిత మైన, జయాభ్యుదయము గలదై కోపించి శత్రుజయాతిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మ పాతముచేత, సంక్రాంత = సంక్రమించిన, ఘనవ్యధను మఱపింపఁగాఁ బునర్మహాజియందుఁగల, విక్రాంతికిఁ = వక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు = కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి అనియుందరి వచనమునఁగ్రియ. కడమ సులభము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచితప్రకారంబున
సంభ్రమించి రంత నరుణోదయం బగుటయు. 133

రెంటికి సరి. సులభము.

క. గురురక్షోర్జితదర్ప
స్ఫురణముచే శత్రుసైన్యములు మార్కొనఁ జె
చ్చెర వైవస్వతసంతతి
నరవరుఁ డొగి నద్దుర మ్మొనర్చె సబలుఁడై 134

రా. గురు = అధికమైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత = సంపాదింపఁబడిన, దర్పస్ఫురణము చేత.

వ. అప్పుడు 135

క. అత్యంతము నవనిసుతా
పత్యతనుబలంబులోనఁ బస మీఱి మహా
దైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర
స్తుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్. 136

రా. అవనిసుతాపతి = రామునియొక్క, అతను = అనల్పమైన, బలంబులోన, అసమమైన రోషవికృతి గలవాఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు, కడమ సరి.

భా అవనిసుత = నరకాసురుమియొక్క, అపత్యతను = పుత్రత్వముచేత, పరఁగు

శూరస్తుతుఁడు = భగదత్తుఁడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుఁడు = కన్నులుగలవాఁడు, చరించె నని ముందరి పద్యముఁ గ్రియ

తే. దళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ
గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణ క్రియలకు
నిలువ లేక పార్థబలయోధులు దొలంగ. 137

రా దళిత = భేదింపఁబడిన, హరికుంజర = వానరముఖ్యులయొక్క, శతములయొక్క యంగములచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ = ధృఢమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకున్ = పోమొత్తుటలకు, నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులు తొలంగ, చరించెను

భా హరికుంజర శతాంగములన్ = రథాదులచేత, నిజరూఢమైన, మద వారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకున్ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల = ధర్మరాజు సేనయందుఁగల, యోధులు తొలంగన్, యథామనోరథగతిన్ = యధేష్టవృత్తి చేత, చరించెను

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని 138

క. తమకమున మరుద్వరసుతఁ
డమితవ్యథఁ జెదరునిజబలాళి మగుడ దు
ర్దమరణజయశోభగద
త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్. 139

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, వరసుతుఁడు = హనువంతుఁడు, బలాళమగుడన్, దుర్దమరణమందుఁ గల, జయశోభగ్ = జయలక్ష్మిగలది, యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, మహాశగలవాఁడు, విఱిగినమూఁక తిరిగి జగడముసేయునట్లు నాధీరమైనవాఁ డనుట. ఆలమునకున్ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను

భా మరుద్వర = ఇంద్రునియొక్క, మరుతొపవనామరౌ అని అ. సుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణఁపశక్యముగాని, రణజ = యుద్ధమువల్లఁబుట్టిన, యశముగల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకున్ = సుప్రతీక మనెడి గజమునకు ఎదిరించెను.

తే. తొలఁగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్మ
యోధులను బాఱఁ ద్రోలి యి ట్లురుభుజావి

భూతి నెదిరించునాకపికేతను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ. 140

రా. మానవాదులన్ = మనుష్యుల భక్షించెడు వారిని, సు = మిక్కిలియు, శర్మ = సుఖమౌనట్లుగా-అనాయాసముగ ననుట. యోధులను = పోరెడివారిని, పొఱఁద్రోలి = పాఱఁదఱిమి, ఎదిరించెడు, ఆకపికే = ఆహనుమంతునికే, అతఁడు = అధూమ్రాక్షుఁ డనెడు రావణుని మూలబలకర్త, తనన్, ఆజిని, ఒప్పించి = అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులన్ = మానములఁ బలికెడువారిని-పంతములాడువారి ననుట. సుశర్మ యోధులను = సంసప్తకులను, ఆకపికేతనున్ = అర్జునుని, అతఁడు = భగదత్తుడు, నొప్పిచి, వాహనముతోడన్ = ఏనుఁగుతోఁగూడ, మడిసెను. 141

వ. మఱియును.

క. బహురక్షోభయసేనలు
విసితాజినిఁ ద్రెల్ల నంత విలసిల్లె జగ
న్మహితాహవరుచిరక్షి
ప్రహస్తకోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్. 142

రా. బహురక్షస్సుల యొక్క, అభయ = భయరహితములైన, రుచి = సేనకను, రక్షి = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణుని సేనాపతియైన ప్రహస్తునియొక్క, కోదండముచేత, గురుతరమైన స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

భా. బహురక్షగల యుభయసేనలు, జగన్మహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన, ఆహవమందు, రుచిర = ప్రకాశింపుచున్న, క్షిప్రవేగవంశమై, హస్తముగల, కోదండగురు = ద్రోణునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదుసైన్యమును బద్మవ్యూహ
భంగిఁ జూపట్టంగఁ బన్నిఁ హేతిక
రప్రహారప్రవర్తనలచేఁ జీకాకు
వఱచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి మఱిచియాడు
వీరకుంజర జగద్వినుతవిక్రము ధనం
జయతనూజు సుధద్రసంతతి నవ
రోదించి బహుమహాయోధనవ్యాపార
శూరత ప్రాపుగాఁబోరిపోరి

తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలఁగి యంత
నతనిధర్మ విహీనయుద్ధాతిశయము

చేతఁ జంపించెఁ దనుఁ దనసేనవారిఁ
గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక. 143

రా సైన్యమును = రాక్షససైన్యము, పద్మవ్యూహాభంగీః = పద్మ సమూహమువలె, మూపట్నుగః, పన్నహతీః = పాదప్రహారముల చేతను, మరచి యాడుచున్న వీరకుంజరుండు గనుక సైన్యము బద్మ వ్యూహముఁబలె నుఱుమాడెను. వైరకుంజరుండు గనుక సైన్యము బద్మ వ్యూహముఁబలె నుఱుమాడెను. సు = లెస్సైన, భద్రసంతతీః = శుభద్రంతతి = శుభపరంపరలు గలవాని, ధనంజయ తనూజః = అగ్నిపుత్త్రుఁడైన నీలుని, ఆమేటి = ప్రహస్తుఁడు, అవరోధించి యని యన్వయము. మహాయోధన = అధికయుద్ధము యొక్క, యుద్ధమాయోధనంజన్య మ్మని అ. అతని = నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన = విల్లులేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహారమున ననుట తనుః = తన్ను, తన సేనవారిని, జంపించెను, ప్రహస్తుఁడు నొచ్చె ననుట

భా. ఆమేటి = ద్రోణుడు, పద్మవ్యూహాభంగి, పన్ని = రక్షించి, అంతట నుండి యభిమన్యునకు విశేషణములు, హతికర = నాశకరములైన, సుభద్ర యొక్క, సంతతిః = కుమారుఁడైన యభిమన్యుని, మహాయోధుల యొక్క శూరత ప్రౌవ్వుగా, ధర్మహీన = అధర్మమైన, అతనిః = అభిమన్యుని, ఆమేటి చంపించెను. కడమ సులభము.

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్మాక్లిష్టవిజయతఁ
జేసి నానాపార్థసేనలపుడు
రౌద్రవరోల్లాస రాజితు నక్షయ
ధృతి సింధునాయకుఁ దీవ్రశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సుకుని మించి తో
డ్పడలేక యొదుగ నాబలియుఁడల్ల
ద్రుంగెను విరథుఁడై తదను దుశ్శాసన
తమజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి
ఆ. కోటి లేనివాడు కొమరున కిప్పాటు
వెలసె నకట! యిది యహార్య మనుచు
వేఁగె వానిటావు విని యంత జిష్ణుండు
ఖండితారిపంక్తికంధరుండు 144

రా. అతిశౌర్యమైన, పర = కపులచేత, సుశర్మ = మిక్కిలి సుఖ మౌనట్లుగా, అక్లిష్ట = త్రిప్పఁబడిన, విజయతఁజేసి, అప్రయాసముననే రాక్షస సేనల గెలిచె ననుట. నానావిధములైన, అపార్థసేనలు = విజేగిన రాక్షససేనలు, రౌద్రమైన యుల్లాసముచేత,

అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకుర్ = సముద్రుని వంటివారి, తీవ్రశక్తి గలవాని, దృఢరణోత్సుకముగలవాని, అకీశుర్ = వానరుడైన నీలుని, "వానరఃకీశః" అని అ. ఒదుకర్ = సేనలొదుగఁగా, ఆబలియుఁడు = ప్రహస్తుఁడు, త్రుంగెను, దుశ్శాసనతను = శిక్షింప శక్యముగానివాఁడౌటచేతను, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుర్ = ఒప్పిదమునకు, అనుచు, జిష్ణుండు = జయశీలుఁడు, పంక్తికంధరుండు = రావణుఁడు, వేఁగెను.

భా. అతిశౌర్యపరుఁడైన సుశర్మచేత, ఆక్షిప్త = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁజేసి = అర్జునుఁడు గలవాఁడౌట చేత, అభిమన్యునకు విశేషణము నానావిధములైన, పార్థసేనలు = పాండవ సేనలు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధమైన, వరముయొక్క యుల్లాసముచేత, రాజితుఁడైన వాని, అక్షయధృతిర్ = అధికధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, నాకీశుర్ = ఇంద్రునిఁ బోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉత్సేకునిర్ = అధిక్యముగలవాని, సింధునాయకుర్ = సైంధవుని, మించి, ఒదుగఁగా, ఆబలియుఁడు = అభిమన్యుడు, దుశ్శాసనతనుజ = దుశ్శాసనుకుమారుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతి చేతఁ ద్రుంగెను, నాదు, కొమరునకుర్ = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపఁబడిన, అరిపంక్తులయొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాఁడు, జిష్ణుండు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను. 145

వ. ఇట్లు శోకసంత ప్తమానసుం డగు నతనిం గనుంగొని.

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లడల నూరక యేటికి సాహసక్రియా
సాహసవర్తనంబుతఱిఁ జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
ర్మోహమిఁకం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై
దేహిఁ గరంబు గీడ్పఱుచు దీనితగుల్ మదినెంచి చూచినన్ 146

రా. విషాదహేతు = ఖేదహేతువైన, వైదేహిర్ = సీతను, త్యజింపుము. కడమ సులభము

భా. దుర్మోహమును ద్యజింపుము. దీని తగుల్ = మోహాసక్తి, దేహిర్ = మనుష్యుని, కీడ్పఱచును.

క. అని పెద్ద లైనయాప్తులు
దనుఁ దేర్పఁగ నుస్సు రనుచుఁ దలయూఁచి మనం
బునఁ దత్తదహితనృపస
ర్తనచింతం గినుక బలిసి రాఁ దనలోనన్ 147

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున నకట మనుజమాత్రుఁడీ
మేదినిపయి సింధురాజు మీఱి వచ్చి భీమసే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెఱుచువాఁడెహో
నాదుపట్టినట్టిచలమునన్ గణింపఁ డేమియున్ 148

రా. సింధురాజున్ = సముద్రుని, మీఱి వచ్చి భీమమైన సేనాది బహుసహాయచయమును జెఱుతువాఁడె, నాదుపట్టినట్టి = నేఁబట్టిన, చలమును, నన్ = నన్నును, గణింపఁడు.

భా. సింధురాజు = సైంధవుడు, సహాయచయమును, అఁగి, నాదుపట్టి = అభిమన్యుని, చెఱుచువాఁడె = కూల్చువాఁడే

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమి యన్నియుం జిక్కనయ్యెడు
ననిరోష వేగంబున రోఁజుచు నందఱు విన ని ట్లనియె 149

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ధృతినేన కూల్తు నరిసం
హతిఁ బాఱఁగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ
పతితలసద్భలవత్పై
న్యతనూఖండముల జంబుకాదులు దనియన్ 150

రా అరిసంహతిన్ = శత్రుసమూహమును, అసింధు = సముద్ర పర్యంతమైన, మహీ = భూమియంద, పతిత = పడిన, కడమ సులభము.

భా. సింధుమహీపతి = సైందవునియొక్క, తలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేఁడువేగయుక్త
గత నలిగి యానృపుని నేలఁ గలపువాఁడె
నలినమిత్రునస్తమయంబునకు మునుపుగ
భానుపుత్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి 151

రా. మఱియు రావణునివాక్యము, వేగయుక్తమయినగతిచేత, నలిన్ = వేడుకచేత, అమిత్రు = రామునియొక్క, అ స్తమయంబునకున్ = నాశనమునకు, నునుపుగస భానుపుత్రాది = సుగ్రీవుడు మొగలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆ రామునికి సహాయమైన, "పక్షపార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు" అని వి. బలమును దఱిమి, ఆ నృపునిన్ = ఆ రామునిని, కడమ సమము

భా మఱియు నర్జుననివాక్యము, నేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలిన మిత్రు = సూర్యునియొక్క, ఆనృపుని = సైంధవుని, కడమ సులభము

తే. ఏఁ గడఁగి యిట్లు గావింపనేని బెలుచఁ
జత్తురుగ్రాజిభాసురజ్వలనమునకు
శలభత వహించి యస్మాకసైన్యపతులు
విద్విషత్సైనికులు సముద్వీక్షఁ జూడ 152

రా అస్మాక = మన సంబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజి యనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునకు = అగ్నికి, శలభత వహించి, సముత్ = సంతోషయుక్తమైన, వీక్ష = దృష్టిచేత, విద్విషత్ = ఆ రామునియొక్క సైనికులు చూడఁగా జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయము రా దనుట.

భా. అస్మాకసైన్యపతులును వవిద్విషత్సైనికులును, సముద్వీక్షఁజోడఁ = తలలెత్తిచూడఁగా ననుట, రుక్ = దీప్తులయొక్క, రాజి = పంక్తుల చేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు కడమ సులభము.

వ. అని పలికి పలికినట్ల బెట్టిదంపుఁ బెంపుసొంపు పొంపిరివోవసన్నద్ధుండై యుద్ధయాత్రగావించి యావీరకంఠీరవుం డకుంఠ విక్రమోత్సేకంబున ననేక యోజనవిస్తార దారుణంబుగాఁ బన్నినపరబలవ్యూహంబునందు సాహసోల్లాస భాసితశరాసన కళావిశేషంబున నీసు నెఱపుచుం దెఱపిగొని రథంబు వఱపించి యెఱుపఱపున నడ్డగించు పగఱ యొడ్డుగడ్డుటికిచించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చలంపు టెచ్చరిక చాలక యక్కడెక్కడల దలపడి వెలివెలినపోరి నిజయోధవీరులకు

దూరదృశ్య మానకేతన ద్యోతనంబునం బ్రీతి యొసంగుచు నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతలంబున నవిరళంబుగా నొరగిన హరికుంజిశతాంగశకలంబులచేత భూతలంబున నవిరళంబుగా నొరగిన హరికుంజిశతాంగశకళంబులచేత వికలత్వంబు నొందక యమందస్యందన ప్రచారంబు సారథ్యాశ్చర్యచర్యామహిమ మహనీయహరినైపుణోద్దీపితా టోపంబై యొప్పుచూపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహారణరణరణికి విజృంభణాస్తంభ సంభ్రమ్యమాణ చండకోదండ దండకుండలీభావావినాభావ సుభగంభావుక శరప్రయోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళవిగళి తాగళిత జయదర్పవిభువుం డగుచు నభినవసరణి నురవడించె నప్పు డప్పర 153
బలంబునందుఁ గొందఱు.

రా. హరికుజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శయముల యొక్క, సార = శ్రేష్ఠమైన, ధీ = బుద్ధికి, అశ్చర్యమైన చరా = గతియొక్క, దశభుజయుగ యుగళ = వింశతిహస్తములయొక్క, కడమ సరి.

భా. సారథ్యవుయొక్క యాశ్చర్యచర్యావుహివుచేత వుహనీయవ్మైన రణవిహరణమందుఁగల, రణరణిక = కాంక్షాతిశయముయొక్క యనుట, బంభ్రమ్యమాణ = మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యము చేత నాశ్చర్యమైన, దశ = అవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూనుగాండ్లవంటి రెండు భుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

క. వేమఱు మనగుర్వశ్వ
త్థామలకీఘోరవీరతరుబాణకదం
బామితవర్షముదుస్తర
మై మెఱసెఁ దదప్రభేద్యుఁడయ్యె నితండున్ 154

రా. మన = మనయొక్క, గురు = వ్రేఁగైన, అశ్వత్థ = రావి, ఆమలకీ = ఉసిరిక, తిష్యఫలాత్వామనకీత్రిమ అని అ. వీరతరు = మద్ది, "నదీసర్జోవీరతరురింద్రద్రుః కకుభోర్జునః" అని అ. బాణ = గోరంట, "నీలీఝింటీద్వయోర్బాణః" అని అ కదంబ = కడిమి, "నీపప్రియకకదంబాస్తుహలిప్రియే" అని అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము చాలఁబ్రయోగిచుట, దుస్తరమై = తరింపరానిదై, మెఱసెను, ఇతండును = రావణుఁడును. తత్ = ఆతరువర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁడయ్యెను, అని పలుకుచుండ నని ముందరి కన్వయము. "ఆమలకీ" అను శబ్దమున ఆ యనెడు నుపసర్గమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే చెల్లును. ఇది ప్రాదియతి=ఇందుకు లక్షణము. కవిలోకచింతామణి యనెడు తాతమభట్టుఛందమందు, ఆ 'ధ్రాతిఁబ్రాదియోగసూత్రంబు గలిగిన, నుభయమును వచింప నొనరు యతికి, సాతిరిక్తభక్తిశక్రసేవితకమ, లాలయానివాస లక్ష్యమిదియె' ఇందుకు విరాటపర్వమందు సోమయాజి, ఉ. 'శ్రీయనగౌరిన బరఁగుచెల్వముచిత్తము పల్లవింపభ, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగురూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక, ధ్యాయితకిచ్చ మెచ్చుపరతత్త్వముఁ గొల్చెదనిష్టసిద్ధికిన్.' హరివంశమందునాచన సోమనయ, క. 'ఆపాదశిరోలంకా, రాపాదితచారుతాభిరామత్త్వమహో, రూపాలోకనతుష్టా, కూపారకుమారికాముకురమణిరాజా.' ఇట నుదహరించినది గనుక, అశత్థామల ఘోరవీరతరు- అని తకారమే యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయోగించినారు.

భా. గుర్వశ్వత్థామలకుఁ = ద్రోణాశ్వత్థామలకును, ఈవీరతరు = వీరశ్రేష్ఠుడైన యీ యర్జునునియొక్క, బాణకదంబ = బాణసమూహములయొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండుఁ= అర్జునుఁడును, తత్ = అబాణవర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁడయ్యెఁ = భేదింపరానివాఁ డాయెను.

తే. కొంద ఱతిరయప్రేరితస్యందనాశ్వ
కర్ణముఖ్యోగ్రతరుల మోఘతకుఁ దలఁకఁ
గొంద ఱు మనన్రుపాలునిగురుకృపకృత
వర్మధర్మవర్తన గాచు వగవ మనఁగ, 155

రా ప్రేరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, స్యందన = నెమ్మిచెట్టునం, "తినిశేస్యందనోనేమి," అని అ. అశ్వకర్ణ = మద్దిచెట్టును, "సాలేయసర్జకార్శ్యకర్ణకాః" అని అ. ముఖ్య = మొదులుగాఁగల, ఉగ్ర = భయంకరములైన, తరుల = వృక్షములయొక్క, మోఘతకుఁ = వ్యర్థత్వమునకు, నృపాలుని = రామునియొక్క, గురుకృప = అధిక దయకృతమైన,. వర్మ = కవచముయొక్క, ధర్మ = ప్రకారముగల, వర్తన = వృత్తిగలది, కృపకు విశేషణము. కాచును, కడమ సులభము.

భా. అతిరయముచేతఁ బ్రేరితములైన, స్యందనాశ్వ = రథాశ్వములుగల, కర్ణ ముఖ్యులైన, ఉగ్రతరుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకుఁ = ఓటమికి, నృపాలునిఁ = దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్మలయొక్క, ధర్మవర్తన = ధనుర్వ్యాపారము.

తే. కొంద ఱినతనూజాదుల క్రోవిలోనఁ
బ్రాణములు గల్గఁ దెలియుండి బ్రతికెద మన
నీలగజముఖ్యబల మదె నిగుడి పాదివె
శాత్రువుని వంచుఁ గొంద ఱు సంతసిలఁగ 156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుఁడును గజుఁడును, కడమ సులభము.

భా. ఇనతనూజాదుల = కర్ణాదులయొకక, నీల = నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయ సము
దయజయపరాజయప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు
సర్వదుర్వారదోర్విలాసగర్వంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

రెంటికి సరి. సులభము.

వనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్ర్వ్రతినిరూప్యగమనుండై
చేరి యవి కారధృతిసింధున్నృపుఁ జూచెన్ 158

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనుప్రజ్యా = వెనుకొనుటకు, రసిక = రుచిగలవియున్నై, శూరులయొక్క, తరస = మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ = కిరణసహితములైన, అగ్ర = ముల్కులుగలవియు నైన, శత్రుమాంసములచేతఁ గప్పఁబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క, శాత్ర్వ్రతులచేత నిరూప్య = ఎఱుఁగఁదగిన, గమనుండై = గమనముగలవాఁడై, అవికారధృతిచేత, సింధు = సముద్రమైనవాని, నృపుఁ = రాముని, చూచెను.

భా సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్క శబ్దమును, సమనుప్రజ్యా = వెనుకొనుటకు, రసిక, నేర్పరియున్నై, శూరతర = శూరశ్రేష్ఠుడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర = యుద్ధముఖమం దగు, క్రూర = నిష్ఠురములయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్ర్వ్రతి = శత్రుధ్వనులచేత, నిరూప్య = తెలియఁదగిన, గమనముగలవాఁడై చేరి, అవికారమైన ధృతిగలవాని, సింధున్నృపుఁ = సైంధవుని, చూచెను. తన బాణప్రయోగధ్వనులజాడును సాత్యకియుఁ గొల్చిరాఁగా నర్జునుఁడు సైంధవుని గదిసె ననుట.

వ. అంత. 159

తే. తివిరి గురుకృతవర్మాదిధృతివిలసిత
విగ్రహస్ఫూర్తిఁ గడుమించి విజయసత్ప
హోయతాలోలుఁ డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుఁడు దాఁకె. 160

రా తివిరి, గురు = అధికమౌనట్లుగా, కృత = చేయఁబడ్డ, వర్మాది = కవచము మొదలుగాఁగల సాధనములయొక్క, ధృతి = ధారణముచేత, విలసితమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "శరీరంవర్ష్మవిగ్రహః" అని అ స్ఫూర్తిఁ = స్ఫురణచేత, అలోలుఁడయి = అచపలుఁడై భయములేక యనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యుఁ = అధికకోపముగవాని, భీముఁ = భయంకరమైనవాని, దశముఖునిఁ = రావణుని, అర్కనందనుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, తాఁకెను.

భా. తివిరి గురుకృత వర్మాదులయొక్క, ధృతి = ధైర్యముచేత, విలసితమైన, విగ్రహ = యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, "రణఃకలహవిగ్రహౌ" అని అ. విజయ = అర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు, లోలుఁడై = ఆపేక్ష గలవాఁడై, లోలశ్చలసతృష్ణయోః అని అ. అర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదశ = రోషావస్థగల, ముఖముగలవాని, భీముఁ = భీముని, అర్కనందనుఁడు = కర్ణుఁడు తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రోద్భవుఁ డిట్లు శాత్రవునిలక్ష్మిఁ సైఁప కుగ్రాచలా
గ్రహతం జేసి కడుం గలంచుటకు వీఁకం దాఁకి తద్ఘోరబా
ణహతిఁ సాధనహీనతం బొరసి ప్రాణత్యాగపర్యంతదు
స్సహపీడఁ భుజియించెఁబల్మఱు సుహృజ్జాలంబు జాలింబడన్ 161

రా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఉగ్ర = ఘనమైన, అచలాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హతఁ = హతమైనదానిఁగా, శాత్రువుని = రావణునియొక్క, లక్ష్మినిజేసి, పీడను భజియించెను, కడమ సులభము.

భా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = కర్ణుఁడు, మిహిరారుణపూషణః అని అ. శాత్రవునిలక్ష్మి = భీముని, జయలక్ష్మిని, సైఁపక యుగ్రమైన, అచల = స్థిరమైన, అగ్రహతంజేసి = అగ్రహరముగలవాఁడౌటచేత, తాఁకి, తత్ = అభీమునియొక్క, ఘోరబాణహతిచేత, పీడను భజియించెను.

తే. వాయుసూనుండు ధృతకరవాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరువిశిఖవృష్టిఁ
దొలఁగ జడియుచు సాహసం బలర నతని
యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ 163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత = ధరింపఁబడిన, కర = హస్తముల యొక్కయు, వాలహస్త = తోఁకలయొక్కయు, వాలహస్తస్తువాలధిః అని అ. విహృతిచాతురిఁ = విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి విశేషణము. డీలుపఱిచె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు = భీముఁడు, ధృతమైన, కరవాల = ఖడ్గముగల, కరవాలః కృపాణవ త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర
ప్రహరణవిధిఁ జాల డీలుపఱిచె నతండుఁ

రహిఁదిరుగఁ దెచ్చుకొని వి
గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచెఁ గరువలిపట్టిన్ 164

రా. కరువలిపట్టిన్ = హనుమంతుని, నొ,చెను, కడమ సరి సులభము.

భా. అహితునిన్ = కర్ణుని ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తమందుఁగల ప్రహరణ = ఆయుధముయొక్క, ఆయుధంతు ప్రహరణ మ్మని అ. విధిన్ = వ్యాపారముచేత, అతండున్ = కర్ణుఁడును, కరువలిపట్టిన్ = భీముని, విగ్రహచేష్టలు, అడంగన్ = మూర్ఛపోవునట్లుగా ననుట.

క. నొంచి తదవసరజాతా
చంచలఘనమన్యువహ్నిసంతతిఁ దనుఁ గా
రించుచు నపు డెంతయు నల
యించుమహాశత్రుభీమునిట్లని పలికెన్ 165

రా. తదవసర = ఆసమయమందు, జాతమైన, అచంచల = స్థిరమైన, ఘనమన్యున్ = అధికకోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీమున్= భయంకరుఁడైనవాని, వహ్నిసమతతిన్ = నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యు = అధికశోక మనెడి, మన్యుర్దైన్యేక్రతౌక్రుధి అని అ. వహ్నిసంతతిన్ = అగ్నిసమూహముచేత, తనున్ = తన శీరరమును, కారించుచున్ = తపింపఁజేయుచు, అలయించు = శోషిలఁజేయుచున్న, తన శోకవహ్నిచేతఁ దానే తప్తుఁడగుచున్నవాని ననుట, భీము నిట్లని పలికెను.

క. కానలఁ గాయలుఁ బండ్లు న
నూనముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరీ నీలా
వానరునకు నీకును గుఱి
యైనను మద్బలము నొరయ నర్థం బగునే 166

రా. నీలా-సంబుద్ధి వానరునకు నీకును = కోతియైన నీకును, గుఱియై = కనిపించుకొని, ననున్ = నన్నును, మద్బలమునను, ఒరయున్ = చెనకుటకు అర్థంబగునే.

భా. ఓరి = తుచ్ఛుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, ఆనరునకున్ = అయర్జునునకును, నీకును గుఱియైనను, కడమ సులభము.

చ. ఒరయుటకున్ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహీభుజం
బరుసపుమాటలన్ దహనబాణహతిన్ హృదయంబు సాలనొం

చి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెన్ నికటంబున నయ్యెడన్ రిపు
స్ఫురణకృశానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁడెంతయున్ 167

రా. పామ్మని = చత్తువుగాకయని, మాటలన్ = మాటలచేతను, దహనబాణ = ఆగ్నేయాస్త్రముయొక్క, హతిచేతనుహృదయంబును, నొంచి = భేదించి, అమ్మహీభుజున్ = నీలుని, రహితచేష్టునిఁ జేసి విడిచెను. అయ్యెడను, రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ = స్ఫూర్తిని, కృశానిజ = అగ్నివల్లఁ బుట్టిన నీలునియొక్క, క్రియలు = మూర్ఛాచేష్టలను,చూచుచు, రాముని తమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు, ససంభ్రమాకులుండై యని యందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను = అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణము యొక్కయు హరిచేనొంచి విడిచెను, నికటంబునన్ = ఆసమీపముననే, రిపుస్ఫురణ = భూరిశ్రవసుప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, అనుజక్రియలు = సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని = బలరామునియొక్క, తమ్ముఁడు = కృష్ణుఁడు. కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుండై 168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తినార్చె
వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
మహిమదనుజబలం శ్రీలు మడఁగ నింత
టను రిపుఁగరంబు దెగవ్రేయకునుకి గీడు 169

రా. లక్ష్మణుఁడు రామునితో ననెడుమాట. నరవర-సంబుద్ధి, భూరి = అధికమైన, శ్రవణభయంకరమైన, రణ = శబ్దముయొక్క, రణో స్త్రీయుధినాధ్వనౌ అని రత్నమాల. మహిమన్ = ఆధిక్యముచేత, వైరిసేన, ఆర్చెను = మ్రోసెను. దనుజబల = రాక్షసబలము యొక్క, శ్రీలు = విలాసములు, మడఁగన్ = అడుఁగునట్లుగా, రిపున్ = రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగవ్రేయకునికి గీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణ మిమడదని తోఁచునెడ-కరముదెగునట్లుశత్రుని వ్రేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

భా. కృష్ణుండర్జును ననుమాట. చూడుమటు, నర = అర్జునా! భూరిశ్రమః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిన్ = యుద్ధభూమి యందు, మదనుజ = నాతమ్ముఁ డయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడఁగన్ = అణఁగిపోఁగా, వైరిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు = శత్రువైన భూరిశ్రవసునియొక్క, కరంబు = హస్తమును, తెగవ్రేయుకునికి కీడు.

తే. అనుచుఁ దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక
ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణు
డరిఁ గరము గుంటువడ నేయ ననుజుగెలుపు
గాంచి మోదించె నంత నటించుచక్రి 170

రా. అనుచుఁదాను, అన్నమాటను = రామునిమాటను, చేకొని = అనుమతిఁ బుచ్చుకొని యనుట. సుమిత్రయొక్క నందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, నరతను = మనుష్యత్వమున, నటించుచక్రి = రాముఁడు, కడమ సులభము

భా. అనుచు, తా నన్నమాటను = తా నాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్రనందనుఁడు = బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుడు = అర్జునుఁడు, అరి = భూరిశ్రవసుని యొక్క, కరంబును, కంటువడసేయఁ = తెగవ్రేయఁగా, అంతఁ = సమీపమున, నటించు = నటించెడి, చక్రి = కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈపద్యమునందును గరము కుంటుపడునట్టు అరిని నేయ పని యన్వయింపఁదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బతి భయంకరం బయి ప్రవర్తిల్లె 171

ఉ. అంతట రాముతమ్ముఁడు దిగంతసమీపగుఁ డైనయట్టిభా
స్వంతు తెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱవ
త్యంతము నేసి యేసి. తదుదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిష్ణురిపుసత్త్వము నారయుచుఁ మనంబునన్ 172

రా. రాముతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు, భాస్వంతుతెఱంగు = రక్తవర్ణము ననుట, కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపు మీఱఁగాన్ = శరీరము రక్తమయ మగునట్టుగానుండి, జిష్ణురిపు = రావణుని యొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

భా రాముతమ్ముఁడు = కృష్ణుఁడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క, తెఱంగుగాంచి, ఇంతటినుండి యర్జున వ్యాపారము, జిష్ణుని = అర్జునుని, రిపు = కర్ణాదులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట కడమ సులభము.

తే. సమదదోషాహితుల ఘోరసాయకముల
వానరానీకమును మున్నుగా నఱకుచు
గెలిచె భానుసుతాదియోధుల నరాతి
విపులభుజశక్తి కొదగాన వెదకియైన 173

రా సమదరోషాహి = క్రూరసర్పములే, తుల = పోలికగాఁగల, ఘోరసాయకము చేత, వానరానీకమును = వానరసమూహమును, భానుసుతాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన, అరాతి = రావణునియొక్క. కడమ సులభము

భా సమదరోషాహితుల = క్రూరశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన = బాణవర్షమును, రానీక, నర = అర్జునునియొక్క, అతివిపుల, కొదగానఁ = కొదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలఁగతే వనిననాజి
త్కృష్ణ వారించె నిపు డీయతిప్రతాపుఁ
డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి
గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లగొన వెలార్చి 174

రా హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిఁ = యుద్ధమందు, మెలఁగ లేవు. క. స్థావరతిర్యక్ప్రదములు కేవెరవునఁ గ్రియలు దలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాదిక్రియల్, భావింపఁగ నేకవచనబహువచనంబు. అని యాంధ్రభాషాభూషణము గనుక హరులు మెలఁగలే వని ప్రయోగము. నమ్మైన, అజిత్కృష్ణఁ = తిరుగ యుద్ధముసేతు ననెడు కాంక్షను, వారించెను = అణచెను. ఈయతిప్రతాపుఁడు = రావణుఁడు, అత్యద్భుతంబుగఁ = నాకును వెరఁగవునట్టుగా, నస = వింతలై, నిశాత = తీక్ష్ణములునైన, అస్త్ర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియు నుగ్గు చేసినవి గనుక, నిహతిఁ = ప్రహారముచేత, గ్రొచ్చి = గదులుగాఁవేసి, కీలాలపులు = నెత్తురులు, శోణితేంభసీకీలాల మ్మని అ. వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించెదనని క్రిందట కన్వయము.

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్లునగూ, అవనిఁ = భూమిని, శాత = వాఁడియైన, అస్త్రనిహతిఁ = బాణప్రయోగముచేత, గ్రొచ్చి = భేదించి, వాజిత్కృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క దప్పిని, వారించెను.

సీ. మును పిమ్మహాయోధఘనసంగరోత్సాహ
సన్నాహసంపత్తి విన్నది మొద
లా ప్తసేనాదిసహాయసంగత్యని
రతినిబిడౌజుండు రాజరాజ
సింధురాజ బ్రదుకు సెడకుండ రక్షించు
కొనుటకు నతియత్నమున్నఁ బరఁగుట
దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయద్రథు
సద్యోవధార్హునిఁ జంపుటకును

తే. బ్రతినయం బే నొనర్పక పార్థబాణ
ములనె ప్రొద్దు గ్రుంకెడుదాఁకఁ బోరు జరుపు
చున్న విజయహాని జనింప కున్నె యకట!
శత్రునకు దర్పకాల మై సత్త్వ మెక్క 175

రా. మునుపు = పూర్వమందు, ఇమ్మహాయోధు = రావణునియొక్క, సంగర = యుద్ధమందుఁగల, అవిరతిఢి = ఎడతెగకుండుటచేత, బిడౌజుండు = ఇంద్రుఁడును, రాజరాజు = కుబేరుఁడును, సింధురాజు = వరుణుఁడును, అతియత్నమునఁ బరుగుట = ప్రచ్ఛన్నులైయుండటు ననుట, తెలిసీయు, జయత్ = సర్వోత్కృష్టత్వమున వర్తింపుచున్న, రథుః = రథముగలవాని, సద్యోవధార్హునిః = ప్రొద్దుగుంకకమునుపే చంపఁదగిన రావణుని, చంపుటకు, ప్రతినయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఒనర్పక, అపార్థ = నిరర్థకములైన, బాణములచేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమొక్కః = రాక్షసులకు రాత్రి దర్పకాలము గనుక కడమ సులభము.

భా. ఇమహాయోధు = అర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిజ్ఞ చేతనైన, ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరః = అని అ. ఆప్తసేనాదికర్ణాదిబలవములయొక్క, సంగతియొక్క, అవిరతిః = ఉడుగమిచేత, నిబిడౌజుండు = నిబిడమైన తేజము గలవాఁడు, రాజరాజు = దుర్యోధనుఁడు, జయద్రథుః = సైంధవుని, పార్థ = అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అర్జునునికిఁ గీడు. కడమ సులభము

వ. అన ఇతలపోసి 176

తే. కరము భానుబింబము మాయఁగప్పె నభము
నంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిఁ
బ్రతిభటుఁడు సూచి నరుఁ డింక వ్రగ్గ కెట్టుఁ
బూన్కి విడఁ డని సంరంభమును వహింప. 177

రా. అని తలపోసి = లక్ష్మణుఁ డీలాగు విచారించుకొని, రాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిః = ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుఁడు = రావణుఁడు చూచి, నరుఁడు = మనుష్యుడు, పూన్కినడఁ డని సంరంభంబును వహింపఁగా భానుబింబము, మాయః = మాగుఁడువారునట్లుగా, అంబకములః = బాణములచేత, నభముఁగప్పెను.

భా. అని తలపోసి = కృష్ణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల = నేత్రములయొక్క, రాగమునః = అనురాగముచేత, ప్రతిభటుఁడు, సైంధవుఁడు, నభము = ఆకాశమును, చూచి సంరంభమును వహింపఁగా, మాయః = మాయచేత, భానుబింబమును గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన. 178

సీ. మదిలోనమిత్రాస్తమయకాంక్ష మక్కిలిఁ
గలిమిఁ దద్దిశ నంబకప్రయుక్తి
సలుపుచుఁ దత్కాలచాపలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువానిఁ బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు
రున్న్య క్రియాసహక్రూరభీమ
సేనాతిమాత్రోరుసింహనాదములచే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁబాకభేదిముఖ్య
ఖేచరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ
సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విజయపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు 179

రా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశనమందుఁ గల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమిఁ = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశఁ = ఆ లక్ష్మణుఁడుండెడు దిక్కున, అంబకప్రయుక్త = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = ఆయుద్ధకాలమందు, చాపలోప = విల్లువోవుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణుండుగు వాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధు మయిన, సింధురాజును = సముద్రుఁడు గలవాని, బలోర్జితుని, మేఘనాదగురుఁ = రావణుని, "అననిచ" యనుసూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్రియాశబ్దాదినిన కారపుఁబొల్లున్నది. న్యక్రియా = రావణునిచేత తిరస్కారమును, అసహ = ఓర్వని, క్రూరములునై, భీమ = భయంకరములయిన, సేనా = వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేత, అతవిశ్రుతంబుగఁ = మిక్కిలిఁ బ్రసిద్ధమగునట్టుగా, ఆక్రమించి, ప్రగల్భుఁడైన, రామావరజ = లక్ష్మణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్క వ్యాపార విలసనంబు, ధృతిఁ = రావణుని ధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = సూర్యునియొక్క, తద్దిశఁ = సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్వ్యాపారమును, "అంబకం నేత్రశరయో" అని వి. తత్కాలమందలి చాపములచేత, ఉపహత = చెఱుచుకోఁబడిన, ఆత్మరక్షణగల వాఁడగు వాని, ప్రచురంబంధుఁ = ప్రచురబంధువులు గలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్రియా = అధిక తిరస్కారమందు, సహ = సమర్థములునై,

క్రూరములునైన, భీమసేనునియొక్క, సింహనాదములచేత నాక్రమించి, ధృతిన్ = సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యేధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. పాకభేదిముఖచరులు = ఇంద్రాది దేవతలు, మెచ్చఁగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త ప్రేరేపింపబడిన, విజయునియొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు సింధురాజును సమయించె నని యన్వయము.

తే. సరగునఁ బునఃప్రకాశితచండధాముఁ
డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ
నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తినట్లు మున్నెచిన శత్రు నడఁచి.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండధాముఁ డగుచున్ = ఉగ్రప్రతాపము గలవాఁడై, విజయప్రతిజ్ఞచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెద నని లంకలో నాడుకొన్న ప్రతిజ్ఞచొప్పు, అవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుఁడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిన్ = శక్తి యను నాయుధముచేత శత్రున్ = లక్షణుని, అడఁచి = పడవేసి, కడమ సులభము.

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన, చండధాముఁడగుచున్ = సూర్యుఁడగలవాఁడై అసురకులవైరి = కృష్ణుఁడు. కడమ సులభము

వ. అప్పుడు 181

మ. నను మేచాయలనాదుకూర్మియనుజన్మున్ బాధ స్వప్నంబు నం
గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచే నివ్విధం
బున నేయించి మనుంగఁ జేసితిఁ గడున్ మూర్ఖాబ్ధిలో నక్కటా,
యనుచున్ రాజులరాజు గుందె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పఁగన్ 182

రా. అనుజన్మున్ = లక్ష్మణుని, ప్రియున్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు = రఘుపతి రవిపుత్రాదులు = సుగ్రీవాదులు, తేర్పఁగాఁ గుందెను.

భా. మున్ = ఇంతమును పెన్నఁడును, బాధన్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునన్ = స్వప్నమందైనఁగాని, కనక యొప్పారెడు పుణ్యమూర్తియయిన దాని, అనుజన్ = చెల్లెలైన దుస్సలను, ప్రియున్ = పతిని, ఇవ్విధంబున, ఏయించి = చంపించి, మూర్ఖాబ్ధిలో అనుజను మునుంగఁజేసితినని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుఁడు, కుందెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితంబగు కోపాటోపంబున 183

రెంటికి సరి. సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ
డై యేపున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ
బోయెఁ' బరిపంథిబలమున
పాయము నొందింతు నేన యనితమకమునన్ 184

రా. వాయుజుఁ డనెడి వనచరము వాహనముగాఁ గలవాఁడై, పరిపంథి = రావణునియొక్క, బలమున్ = లావును.

భా. వాయుజవన = వాయువుభంగి లనేకముగలవై, "ప్రజవీదవనోజవః" = అని అ. చర = చరించెడి, వారసుఁడై = అశ్వములగలవాఁడై, పరిపంథి బలమున్ = శత్రుసేనను. కడమ సులభము.

క. ఆవీరుఁడు మును దనబా
ణావలిఁ బవనసుతు నొంచి యాత్మబలజయ
శ్రీ వెలయించిన నెంతయు
వైవస్వతసంతతిపన్నృర్యుఁడు గినిసెన్ 185

రా ఆవీరుఁడు ఆపరిపంథి - రావణుఁడు, పవనసుతున్ = హనుమంతుని నృపవర్యుఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతున్ = భీముని, నృపవర్యుడు = ధర్మమజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్గి యాన్నపతి యేయుశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ
జేవ దొఱంగి సాధనవిశేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
ర్చావృతిచేత మే నెఱుఁగ కంతటఁ దత్ప్రతి బోధలబ్ధిచే
భావములోఁ గలంక చొరఁబాఱెఁ దదీయులకార్తి హెచ్చఁ గన్. 186

రా. అన్నపతియేయు రాముఁడు వేసెడి, శరంబులచేతన, తద్విరోధి = రావణుఁడు, కుందెను తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేన్ = అమూర్ఛ తెలియుటచేత, భావము, లోఁగన్ = చిన్నఁబోగా, తదీయులకున్ = లంక నుండెడివారికి, ఆర్తి హెచ్చగాను, లంకను జొరఁబాఱెను.

భా. అన్నపతి = ధర్మరజు, ఏయు శరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యోధనుఁడు కుందెని క్రింద కన్వయము. తత్ = ఆమూర్ఛావృతియొక్క, ప్రతి బోధలబ్ధిచేన్ = ఎఱుకకలిమిచేత, అతని మూర్ఛ తెలియుటచేత ననుట. తదీయులకున్ = కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక = అళుకు, చొరఁబాఱెనని క్రింది కన్వయము.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్తమైనయక్షపితశ
క్తిని గరంబు మూర్ఛ మునిఁగినట్టి
రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ
ల్చిన యతండు వెరఁగునను మనుంగ, 187

రా. అక్షపతి = అక్షుని తండ్రియైన రావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తి యనెడు నాయుధవముచేత, వమూర్ఛవమునిఁగినట్టి, రాకొవంరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, రణమత్తుఁడయ్యెను.

భా. అక్షపిత = చెఱుపఁబడనటువంటి, శక్తిని = బలముచేత, లేచి యన్నందు కన్వయము రణమందు, మత్తుఁడయ్యెన్ = అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలుపురఁ గడుఁ
బేరు కలయట్టితనయోధవీరవరుల
నురు మడఁగఁ దత్తద్ద్వంద్వయుద్ధవిధిని
బిరుదలై రిపు లడఁచుచుఁ బేర్చు టరసి 188

రా. తెలివిచేకొని = వివేకము దెచ్చుకొని, అతఁడు = రావణుఁడు. కడమ సులభము.

భా. తెలివిచేకొని = మూర్ఛదెలిసి, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, తనయొక్క - యోధవీరవరులను దత్తద్ద్వంద్వయుద్ధ విధిచేత, రిపులు = పాండవులు, అడఁచుచుఁబేర్చుట = జయించుట ననుట. అరసి = చూచి, పనిచెనని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి 189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు
బహురణప్రయత్న భరవినిద్రుఁ
జేసి యరుల ద్రుళ్ల చెఱుపఁ బంచెద నని
యాత్మ నెంచి యతని నట్ల పనిచె 190

రా అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రివిభుఁడైన, అనుజున్ = కుంభకర్ణుని, బహురణ = పెక్కు మ్రోఁతలయొక్క, రవేరణః అని అ. ప్రయత్న భరముచేత, వినిద్రున్ = మేల్కొన్నవానిఁగా, చేసి, అట్ల = ఆయెంచిన ప్రకారముననే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిని = అద్రినిబోలినవాని, భానుజున్ = కర్ణుని, రణ = యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రున్ = జాగరూకుని, చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతండును నతిభయంకర సన్నాహంబుతోడ నాహవ
క్రీడకు నురువడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు. 191

రెంటికి సరి సులభము.

చ. ప్రకటత నేఁడు నీ వనిభరంబు వహించితె కంచిదంచిత
భ్రుకుటివిమౌక్తికీకృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమునఁ జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కట తిరంబుగ మమ్మికనైనఁ గానవే 192

రా విమౌక్తీకృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాఁడా! కుంభకర్ణ = సంబుద్ధి. తత = ఆమునుపటిదైన-దశః = అవస్థచేత-నిద్రచేత ననుట. వాసరంబు లూక చనఁజేసితిని కడమ సరి.

భా పరివారము కర్ణునితో నాడెడు మాట. కించిదంచితమైన, భ్రుకుటి = బొమముడి చేతనే, విమౌక్తికీకృత = హీరవిరహితములుగా జేయఁబడిన, విరోధి వధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగలవాఁడా! కర్ణ-సంబుద్ధి. భీష్మనియందలి రోషమున, తత్ = ఆభీష్మునియొక్క, దవవాసరంబులు = యుద్ధదినములు పదింటిని, చనఁజేసితివి, ఇఁకనైనఁ ఆగనవే.

చ. నరుఁ డని లెక్క సేయఁడు మనంబున శాత్రవు నమ్మహాత్ముచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియుండు మననాయకుఁ డేమి చెప్పని,
ద్దురమును మున్నుగాఁ దెలిపి తోడుగ ని న్నెటులైనఁ దేక యి
ట్లరికృత భీష్మహాని ననయంబును దుర్బలుఁ డయ్యెనక్కటా! 193

రా. నరుఁడని = మనుష్యుఁడని, మహానాయకుఁడు = రావణుఁడు, నిద్దుర = నిద్రను, మునుమున్నుగాఁ దెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హానిచేత. కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు, అనిః = యుద్ధమందు, శాత్రవుని లెక్కసేయఁడు = ఎటువంటి శత్రువునైనఁ దృ[illegible]కరించుననుట. మన నాయకుఁడు = దుర్యోధనుడు, ఇద్దురమును = ఈ యుద్ధమును, మున్నుగాఁ దెలిపి నిన్నెటులేన, తేక = యుద్ధమునకుఁ దోడుకరాక, భీష్మునియొక్క = హానిచేత దుర్బలుఁ డయ్యెను. కడమ సరి.

వ. అని మఱియుం దమ దొరలచాపు వుగ్గడించి యని యన్నియు
మన ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీ యనాదరంబునఁ జేసి కాక
నీవు గావలయు నని యొనర్చిన ననిమిషుల కయిన ననివార్యంబు
గాదె యని ప్రస్తుతించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు

దీపింపం జేయఁ బెంపొంది యమంద విక్రమంబున నెందును
నెదురు లేక యాకడింది జోదు పరబలంబుల నేలం గలుపుచు
బలుపు పొలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు 194

రెంటికి సరి. సులభము

సీ. ప్రత్యర్థిభద్రవీరణఘటోత్కచలస
త్కంఠీరవమురీతిఁ గడుఁ బొదలెడు
నీవీరుఁ గుదియించి కావుము మనసేన
ననుహరసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునంతన యానిశాటుఁ డం
గదధర్మనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనాథాదికపులక
స్ఫూర్తికారణ మైన పొలుపుతోడ

తే. దివసనాయకుపట్టిపైఁ గవిసి తత్ప్ర
హారియత్నంబు వైఫల్య మందఁజేసి
దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్ష్ణశక్తి
శూలముఖ్య ప్రయోగవిస్ఫురణ నెఱపె 195

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువు లనెడి, భద్రవారణ = మత్తేభములయొక్క, ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క = వేడుగలదై, చల = లంఘించుచున్న, సత్కంఠీరవము రీతిని అను = అనెడి, హరిసార్థ = వానరసమూహము యొక్క, సంఘసార్థాడు అని అ. రవిజుఁ = సుగ్రీవుని, అంగద = అంగదుఁడును, ధర్మనందన = సుషేణుఁడను, గంధవహుఁడు = హనుమంతుఁడును, నాసత్యసుత = మైందద్వివిదులను, చమూనాథ = నీలుఁడును, ఆది = ఆదిగాఁగల, కపులకు, ఆస్ఫూర్తికారణము = విచారహేతువు, దివ్య = దేవతల యొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పొమొత్తుట యందు, తీక్ష్ణమైన శక్తిగల, శూలముఖ్య = శూలశ్రేష్ఠముయొక్క, కడమసరి

భా. కృష్ణుఁ డనెడు మాట. ప్రత్యర్థి భద్రవారణ = శత్రుశుభవముల నివారించెడువాఁడా! ఘటోత్కచ-సంబుద్ధి. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కంఠీరవము రీతిఁ = సింహము భంగిని, పొదలెడు నీవీరుఁ = కర్ణుని కుదియించి మనసేనఁ గావుము. అను = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజన సహితములైన. వాక్యములు, రవిజుఁ = కర్ణుని, తలపడఁదెలుపునంతన, అనిశాటుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, అంగదఁ

= వేడుకచేత, ధర్మనందనుఁడును, గంధవహజ = భీముఁడును, నాసత్యఘత = నకుల సహదేవులును, చమూనాథ = దృష్టద్యుమ్నుఁడును, ఆదిక = మొదలగుగాఁగల వారికి, పులకస్ఫూర్తి = రోమాంచమునకు-సంతోషాతిశయమున కనుట. కారణమైన, పొలుపుతోడః = వికాసముతోడ, దివసనాయకు పట్టిపైః = కర్ణునిమీఁద, కవిసి, ప్రాస = యీటెలు ప్రాస స్తుకుండ అని ఆ శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల యాయుధములయొక్క, ప్రయోగవిస్ఫురణను నెఱపెను.

వ. అతండును దానికిఁ జలింపక సుస్థిరుం డయ్యె నప్పుడు 196

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి
నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును
దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి
హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితునిఁ జేసి 197

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, ఆశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య = కుంభకర్ణునిచేత, ఈరీతి = ప్రయోగింపఁ బడిన, ఆయుధమును = శూలమును త్రుంచెను. దనుజుఁడు, కుంభకర్ణుడు, ఉగ్రమన్యుః = అధికకోపముగలవాని, ఇనుజః = సుగ్రీవుని, మూర్ఛితునిఁ జేసెను.

భా. ఆశుగసంతతి = బాణముయొక్క, వడిః = వేగముచేత, అందికొని = పొదిగి, దైత్య = ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = ఆయుధముల నన్నిటిని, త్రుంచెను. దనుజుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, పలాశి = వృక్షములయొక్కయు, పలాశీద్రుద్రుముగమాః అని అ. ఘన = దట్టమైన, శిలా = రాళ్లయొక్కయు, అభిహతిచేత, ఇనజుః = కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముచేత, మూర్ఛితునిః = వ్యాపింపఁబడ్డవానిఁగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక యమ్మహాబలునిగృహీతుఁ
జేసి శత్రు బలవిజృంభణంబు
రూపుసెడ హరింతు నేపున నావార
లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు. 198

రా. అంత నిలక, అమ్మహాబలునిః = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁ జేసి = పట్టుకొని, శరింతుః = కొంపోయెను. కడమ సరి.

భా. అంత నిలక, అమ్మహాబలుః = కర్ణుని, నిగృహీతుఁ జేసి = నిగ్రహించి-అణంచి యనుట. కడమ సులభము.

తే. రాక్షసుండు ఖేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహాంతరమున
వాన గ మహాశుగంబులవాన గురిసెఁ
దద్బలంబుల మనములు దల్లడిలఁగ 199

రా. రాక్షసుఁడు = కుంభకర్ణుఁడు, ఖేలాగతి = లీలాగమనముచేత, భ్రాజియుగుచుఁ =ఒప్పుచున్నవాఁడై, అర్కనందనుఁ = సుగ్రీవుని, ఎత్తి, బాహాంతరమునఁ = రొమ్మున, ఆనంగఁ = నిలుపుకోఁగా, తత్ = ఆసుగ్రీవుని యొక్క, బలశ్రేణి, మహత్ = అధికమైన శుక్ = శోకముచే నగు, మన్యుశోకౌతుశుక్ స్త్రీయా మ్మని, అ. అంబుల = ఉదకముల యొక్క-కన్నీళ్ల యొక్క యనుట-వాన గురిసెను.

భా. రాక్షసుండు = ఘటోత్కచుండు, ఖ = ఆకాశమందును, గగన మనంతం సురవర్త్మాఖ మ్మని అ. ఇలా = భూమియందు నగు, గతి = సంచారము చేత, భ్రాజి యగుచు, క్రమమునచే, అర్కనందను = కర్ణునియొక్క, నెత్తిఁ = శిరమునందును, బాహాంతరమునఁ = వృక్షస్థ్సలనందును, ఆనఁగఁ = అను నట్లుగా, తత్ = అకర్ణునియొక్క, బలశ్రేణిమనములు తల్లడిలఁగఁ, మహాశుగంబులవాన = బాణవర్షమును, కురిసెను.

సీ. అరికిని ట్లగపడి యనిషేధనీయమా
నుండై వివస్వత్తనూభవుండు
గడు నంతఁ దెలివొంది కటకటా వీఁ డింత
చేయునే యే నిదె చెండివైతు
వెస వీని నత్యంత విశ్రుతినాసత్వ
మున జెందనట్లుగా ననుచు రేసి
సరభసోత్థానుఁ డై కరములసద్దవ
నమ్ములనైపుణి ముమ్మరముగఁ
ఆ. దనతలఁచినయట్లు మనుజశార్దూలు న
వార్యమున్న్యవికృతవదనుఁ గాఁగ
నవయవములు వ్రచ్చి యభ్రమ్మునకుఁ బాఱ
నడచె వాఁడు పిడుగు నట్ల మ్రోయ. 200

రా అనిషేధ = అడ్డ పెట్టు లేకుండునట్లుగా, నీయమానుండై = కొంపోబడుచున్నవాఁ డై, వివస్వత్తనూభవుండు = సుగ్రీవుఁడు, తెలివొంది = మూర్ఛఁదెలిసి, విశ్రుతినాసత్వమును = విగతము లైన కర్ణ నాసికములకలవాఁ డౌటను,

తెందునట్లుగా సరభస = వేగముతోఁ గూడిన, ఉత్థాన = ఎగయుటకలవాఁడై, కరములఁ = హస్తములచేతను, సద్దశసములన్ = వాఁడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యున్ = కోపముగల, దనుజ శార్దూలున్ = కుంభకర్ణుని, వికతవదనుఁగాఁగ, వ్రచ్చి, అభ్రమ్మునకు, పాఱన్ = ఎగయఁగా, వాఁడు =- ఆకుంభకర్ముఁడు, అడఁచెను = గ్రుద్దెను.

భా. అనిషేధనీయ = మానుపశక్యముగాని, మానుండై = అభిమానము గలవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = కర్ణుఁడు, తెలివొంది = ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని, అత్యంతవిశ్రుతి = అత్యంతప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందునట్లుగా, నాశౌర్యమునకు, గీర్తివచ్చునట్లుగా ననుట. అమ్ములనైపుణి = బాణచాతుర్యము, ముమ్మరముగ, దనుజశార్దూలున్ = ఘటోత్కచుని, మన్యు = క్రోధముచేత, వికృతవదనుగాఁగ, అభ్రమ్మనకున్ = ఆకాశమునకు, పాఱనడఁచెన్ = పాఱఁగొట్టెను.

వ. అప్పు డప్పద్మబంధు నందనుండు 201

తే. ఈతెఱంగున ఘనదైత్యు చేత నొవ్వఁ
బొదవఁబడియును గ్రమ్మఱ బొదువనీక
తనియె ననిభృతప్రీతితో వినుతి సేయఁ
దనబలముగూడ దనుజుండు గనలె మిగుల. 202

రా. క్రమ్మఱఁ బోదునీక = మఱేఁబట్టువడక, అనిభృత = వ్యక్తమైన, ప్రీతితో, తన బలము, కూడన్ = కూడునట్లుగా, చనియెను, దనుజుఁడు = కుంభకర్ణుఁడు కనలెను.

భా. క్రమ్మఱఁబొదువన్ = తిరుగవాని జయించుటకు, నీక చనియెన్ = నీకొక్కనికే చెల్లెను. అని = ఇట్లుని, భృత = భరింపఁబడిన, బ్రీతితో, వినుతి సేయన్ = స్తోత్రముచేయఁగా, తన బలము = తన సేనను, కూడఁగా, దనుజుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు కనలెను.

ఉత్సాహ. కనలి యసుర ప్రళయకాలు కరణిఁ బేర్చి పగఱ బ
ల్మేనల కుఱికి యుఱికి గదియు మోది యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి పోటుదొరలు దెరలఁగా
వనజమిత్రుసంతతి నవ వద్యుఁ జేరెఁ బోరికిన్ 203

రా. కనలి, సుర = కుంభకర్ణుఁడు, ఆశు = శీఘ్రమైన, భక్షణంబునన్, వనజమిత్రసంతతిన్ = సూర్యవంశముగల, అనవద్యున్ = గాముని, చేరెను, కడమ సరి.

భా. ఆ, శుభక్షణంబునన్ = శుభమైన యుత్సవముననే, నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః అని అ. శూరునికు యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనుజమిత్రసంతతిన్ = కర్ణుని, చేరెను.

వ. చేరి యి ట్లనియె 204

సీ. వినుము నీవు నాంద్ర వీంద్రను జయించితి నని
క్రొవ్వకు మిచట న క్కొలఁదిబోఁడు
భూరి ప్రతాప సిందూరయశశ్చామ
రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి
కుంభకర్ణుఁడు రణక్రూరుండు భీమసు
తుండాహతత్వదుద్దండబలుఁడు
బలురక్కసుఁడు పోరఁ బ్రబ్బినాఁ డిట్టిప
న్నెఱిఁగి మార్కొను మిప్పు డేఁ బృథురణ

తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధ నినుఁ
గలఁచి యిదె మ్రింగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
ప్రౌఢి గనుటకుఁ దగ దాశరథివరణ్యా
కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల 205

వ. కుంభకర్ణుఁడు రామునితో ననెడుమాట. భూరిప్రతాప మనెడి సిందూరముచేతను, యశః = కీర్తి యనెడి, చామరముల చేతను, అత్యలంకృత = మిక్కిలి నలంకరింపఁబడిన, కకుబంత = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజములుగలవాఁడు, భీమ = భయంకరమైన సు = లెస్సైన, తుండ = ముఖమందు, వక్రాస్యవదనంతుండమ్మని అ హాత = త్రేల్పఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలము గలవాఁడు పృథు = అధికమైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ = అవలంబమైన, సత్ = లెస్సైన, అనుజ = నీతమ్ముఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, వధవిధిచేత, అని = యుద్ధమందుఁగలు, ప్రౌఢిగనుటక, తగ = తగునట్లుగా, నిను మ్రింగఁగదిసితిని, దాశరథివరేణ్య సంబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సభలను, కర్ణకఠినములు = వినఁగూడకున్నవి

భా. కర్ణునితో ఘటోత్కచుఁ డనెడుమాట అత్యలంకృతములైన దిగంతదంతుల యొక్క, కుంభకర్ణ = కుంభస్థలములును జెవులును గలవాఁడు, క్రమమునవే యలంకార మిది, భీమసుతుండు = భీముని కుమారుఁడు, ఆహాత = భస్మము సేయఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలములు గలవాఁడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవముగల, ఆలంబస దనుజునియొక్క, వధవిధిచేత నినుఁగలఁచి మ్రింగఁగదిసితిని = ఆలంబాసురుని జంపితిని, నిన్నును మ్రింగఁ గదిసితి ననుట. నిలునిలుము. అని ఇట్లని ప్రౌఢిగనుటక,

ఆవలఁగదు, తొల్లింటివలె రణప్రౌఢి నాముదరఁ జన్నదనుట. రథిసరేణ్య = కర్ణ-సంబుద్ధి నీశౌర్య కథలు = పంతములు, ఇవి చెల్లవని తాత్పర్యము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ
దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్ఛక్తిఁ దుదన్
దనువుతగు లుడుపుకొనియెం
దనవారలు గలఁగఁ బగఱదళములు సెలఁగన్ 206

రా తత్ = ఆరామునియొక్క, శక్తిన్ = బలిమిచేత, కడమ సులభము.
భా. తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, శక్తిన్ = ఇంద్రదత్త శక్తిచేత.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపోరు గొంత జరుగ
నశ్రముఁడతి కాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక
ళాధికారి గాంభీర్యతో యధిఘటోద్భ
వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలువుర వధించె 207

రా అఖిలరణకలాధికులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, గాంభీర్యమనెడి, తోయధి = సముద్రమునక, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుఁడైనవాఁడు, అతికాయాభిఖ్యుఁడు = అతికాయుఁడనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యుల = వనచరి శ్రేష్ఠులను = వానరముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతన్ = ఘటోత్కచుండు నొచ్చిన తరువాత, అతి = అత్యంతమును, కాయాభిఖ్య = దేహకాంతిగలవాఁడు, అభిఖ్యానామశోభయోః అని అ. అశ్రముఁడు గనుక దేహకాంతి తఱుగ దనుట రణకళాధికారి, గాంభీర్యతోయధి, ఘటోద్భవుండు = ద్రోణుఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = ద్రుపదుఁడు మొదలయినవారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యుం డతఁ డంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తా ప్రవ
ర్తన చేతంగురుమానసార్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెందనుం
దనునిర్ముక్తినిఁ జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగప్రపం
చనసౌమిత్రి యనేకయుద్ధకృతిధృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారఁగన్ 208

రా. అతఁడు = అతికాయుఁడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి యతివేగముయొక్క, ప్రపంచనన్ = విస్తరించుటచేత, పచివిస్తారే అని ధాతువు సౌమిత్రి = లక్ష్మణుఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = దృఢమైన, ద్యుమ్న = సత్త్వము గలవాఁడు, ద్యుమ్నంస్వాచ్ఛబలేధనే అని వి. ఏపారఁగా తనున్ = తన్ను, తనునిర్ముక్తునుఁ జేయుచున్, తనయొక్క, అమిథ్యా = సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేతన్ = వినిపించుటచే, గురు = తండ్రియైన రావణునియొక్క, మానసమునందర్పిత

విషాదగ్లాని యయ్యెనని యన్వయము. అతికాయుఁడు నొచ్చెను = ఆ వార్త విని రావణుఁడు కష్టపడె ననుట.

భా. అతఁడు = ద్రోణుఁడు, అంతటను, తనయ = కుమారునియొక్క - అశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా = అసత్యమైన మృత్యువార్త ప్రవర్తనచేత, తను, తనునిర్ముక్తునిఁ = దేహనిర్ముక్తునిఁగా, చేయుచుఁ = దనకుఁదానే దేహము విడుచుచు ననుట. విశిఖ = బాణములయొక్క, సంధానమందు నతిమేటియైన, ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సౌమిత్రి = లక్ష్మణుండైనవాఁడు, అనేక యుద్ధములయందు, కృతి = నేర్పరియైనవాఁడు, దృష్టద్యుమ్నుండు, ఏపారఁగా, గురు = అధికమౌనట్టుగా, పెద్దల యొక్క యనికాని,మానసమందు, అర్పిత = పెట్టఁబడిన, విషాదముచేత గ్లాని గలవాఁడయ్యెను.

వ. అంత 209

సీ. గురుద్విబాణవాతురుని మీఱినవాని
గారాపుఁబట్టి నఖండవిక్ర
మోగ్రు నెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పుఁ
దనకొనర్పఁగఁజాలు నని గణించి
యాతీవ్రబలుబాహుభ్రాతృనాశకఠోర
తరమన్యుదశముఖుఁ డరివధమున
కత్యాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిఁజూసె
నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ

తే. చేష్టులైరి తద్బ్రహ్మాస్త్ర జృంభణమున
కెదురు లేక మూర్ఛన్మానమదము లడఁగఁ
దప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న
మున బిరుసు డింప కపుడొప్పె ననిలసుతుఁడు 210

రా. గురు = అధికమైన, దుర్యోధనుండని = యుద్ధముసేయు శక్యముగాని వాఁడని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఠోరతరములైన, మన్యుఁ = శోకక్రోధములుగలవాని. దశముఖుఁడు = రావణుఁడు, పంచెను = అంపెను. తత్ = అయింద్రజిత్తుయొక్క, బ్రహ్మాస్త్రవిజృంభణమున కెదురులేక, మూర్ఛ = మూర్ఛచేత, తత్ = ఆబ్రహ్మాస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధన = ప్రతివిధన = ప్రతిక్రియకు, కుశల = సమర్థమునై, అచ్యుత్ = స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా గురుఁ = ద్రోణుని, మీఱినవాని, ద్రోణునియొక్క గారపుఁబట్టిని, ఉగ్రుఁడైనవాని, ఆతీవ్రబలుని ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధనుండు అనిఁ

= యుద్ధమందు, గెల్పును, ఒనర్పంగఁజాలు నని బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గరోరతరమైన మన్యుదశగల, ముఖము గలవాఁడు ఇది దుర్యోధనునికి విశేషణము. అరివధమునకుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ = అబ్రాహ్మణునియొక్క, అస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛత్ = వ్యాపించుచున్న, మూర్ఛమోసనముచ్ఛ్రాయమోః అని ధాతువు. మానమును మదము నడఁగఁగా, తత్ = ఆబ్రాహ్మణుని బాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుఁడైన అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతివీరులు, అపగత = విడువఁబడి రణచేష్టగలవారలైరియని క్రిందట కన్వయము. కృష్ణునిమాటల వలన నాయమ్మలు పడవైచి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రనుట. అపుగ అనిలసుతుఁడు = భీముఁడు, బిరుసుడింపక యొప్పెను = నమస్కరింపక యుండెననుట.

వ. అంత. 211

ఆ. అతఁడు సకలసైన్యవితతని సంజీవ
నౌషధీసమానయనహితవు
నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు
శౌర్యవిక్రమనయ చర్యనడపె. 212

రా. అతఁడు = హనుమంతుఁడు, సకలసైన్యవితతిని, సంజీవనౌషధులయొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగాఁ = తిరుగబ్రతుకుట గలదానిగా, ఒనర్చి, శౌర్యముయొక్కయు విక్రమ = అధికసామర్థ్యముయొక్కయు, నయ = నీతియొక్కయు, చర్యను నడపెను.

భా. అతఁడు = భీముఁడును, సంజీవనౌషధీసమాన, అనఁ = అనంగాను, సైన్యవితతిని, విహిత = చేయబడిన, పునఃప్రతిష్ఠగలదానిగా నొనర్చివర్ణన కెక్కిడి, శౌరి = కృష్ణునియొక్క అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయచర్యఁ = నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవినివంటి నీతిచేత భీముఁడు నాయుధమును విడిచెననుట.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్య లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రొ వ్వడఁచి తనుచు 213

రా. హరి = హనుమంతుని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము, మహాస్త్ర = బ్రహ్మాస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు = ధర్మరాజాదులు, రెంటికి సరి. కడమ సులభము.

చ. అలఘువిషన్మహార్ణవము నట్లు తరించి పునర్మహోద్ధతిన్
వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాఁకి పెం
పలరఁగఁబోరవైరిచయ మర్కజుఁడందు వహించె మిక్కిలిన్
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వపృతనాపరిపాలనకార్యభారమున్ 214

రా. తద్రజనిన్ = ఆరాత్రియందు.

భా. తద్రజని = ఆరాత్రి, వేకన్ = వేగఁగా, అందు = ఆ యుద్ధమందు

మ. రవిపుత్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్వీరసంహారక్ష
ప్తివిరజాచ్చరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాపిత మీఱెన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగున్
భవిఁగూల్చెన్ బవనాత్మజుండబలిమిన్ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్ 215

రా. రవిపుత్త్రుడు = సుగ్రీవుఁడు, ప్రతిగర్జత్ = మాఱుమలయుచున్న, వైరి = శత్రువులయొక్క, సంహారముయొక్క, క్లప్తి = చేఁతచే, విరాజత్ = ప్రకాశింపుచున్న, భీష్మ = భయంకరుఁడైన కుంభ = కుంభుఁ డనెడి కుంభకర్ణుని కుమారునియొక్క, జయముచేత, మనుష్యవిభుండు = రాముండు, ఉబ్బంగన్, మీఱెను. ఆ ప్రబలదోషాచారి = ఆప్రబలుఁడైన నక్తంచరునియొక్క, దోషానక్తంచరజనీ, అని వి. తోఁబుట్టుగున్ = తమ్ముఁడైన నికుంభుని, దుశ్శాసన = అణఁపరాని, అభిఖ్యునిన్ = కాంతిగలవాని. అభిఖ్యానామశోభయోః అని అ. పవనాత్మజుఁడు కూల్చెను

భా రవిపుత్రుఁడు = కర్ణుఁడు విరాజచ్చరములు గల భీష్మునియొక్క, కుంభజ = ద్రోణునియొక్కయు యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు = దుర్యోధనుఁడు, ఉబ్బఁగ మీఱెన్ = భీష్మద్రోణులకంటెను లెస్సగా జగడముచేసె ననుట, ఆప్రబలదోషాచారి = మిక్కిలిదురాచారియైన దుర్యోధనుని యొక్క తోఁబుట్టుగును, దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్ = దుశ్శాసనుఁ డనెడు పేరుగలవాని, పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

వ. అంత 216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్ర
తాప మత్యంతమ్ము దనరఁ గవలి
సూర్యసంతతినరవర్యుండు సాహసో
ద్ధత్యశౌర్యాదిదుర్దాంతవృత్తిఁ
బ్రబలువానిని ధర్మరాజువీడు సొరంగఁ
దఱియె బాణముల నెంతయుఁ గలంచి

తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా
సవినిర్గతుం డయి సరభసమున

ఆ. స్వశ్రితునికురుంబవనశిఖిమేఅనా
దాభిదానుc డాబలాఢ్యుమీcద
నడచి దురమొనర్చె నభమున నుండి ని
ర్జితులు బెగడ నిగుడు సాయకములు 217

రా. ఆహవమహీ౯ = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు = మకరాక్షుcడను ఖరాసురుని పుత్త్రునియొక్క, నైరృతోయాతురక్షసీ అని అ. లసత్ప్రతాప మత్యంతమ్ము తనరుచుండcగాc గనిలి, సూర్యసంతతి నరవర్యుండు = రాముcడు, వృత్తిచేతc బ్రబలెడువానిని = ఆమకరాక్షుని, ధర్మరాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగcదఱిమె౯ = చంపెననుట. తద్భ్రాతృభంగము = ఆమకరాక్షుని మరణమును, ఆరసి వాస = గృహమువల్లనుండి, వినిర్గతుండయి, స్వశ్రిత = దేవత లనెడి, వనమునకు, శిఖి = అగ్నివంటివాcడు, మేఘనాదాభిధానుcడు, ఇంద్రజిత్తు, ఆబలాఢ్యుమీcద౯ సేనతోc గూడిన రామునిమీcద, నడచి నభముననుండి దరమొనర్చెను.

భా. అహవ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమును జేయుచున్న, అక్షయ = అక్షయమున నయి, అతుల = సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరునట్లుగా, సూర్యసంతతి నరవర్యుండు = కర్ణుcడు, వృత్తిచేతన బ్రబలువాని ధర్మరాజును వూడుజొరంగc దఱియెను. తత్ = ఆ, భ్రాతృభంగమంతయు నప్పుడరసి, వాసివి = అర్జునుcడు. స్వశ్రిత = నిజాశ్రితులనెడు, వనశిఖ = అడవినెమ్మళ్లకు, శిఖావళశ్శిఖికేకీ అని అ. మేఘ పాదమువంటి, అభిధాన = పేరుగలవాcడు, అర్జునునికి విశేషణము. ఆ బలాఢ్యుని మీcద నడచి, సాయకములు౯ = బాణములచేత, నభముననుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులు బెగడునట్లుగా దురమొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి 218

ఉత్సాహ. వెరవు నేపుc జూపెడుప్రతి వీరునివిక్రమక్రియా
గరిమమును సహింపలేక కలను దొలcగిపోయి తాc
దిరిగి వచ్చె నీతc డింకc దెగువ మిగుల నెరపక
ట్లరుగు ననుచు నహితబలము లలcగి కలcగc జెలcగుచున్.

రా. గరిమ = మహత్త్వమును మును = మహత్త్వమును మును = మునుపు
భా. గరిమమును = అతిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతి ప్రబలితస్ఫారప్రతాపోదయో
జ్జ్వలసంయద్ర భసంబురుద్రుమఖసంచారక్రియన్ మీఱఁగా
నెలఁగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతాన మ,
య్యలఘు న్డేముఁడు దత్ప్రతాపశిఖి మాయంజేసి యార్చెం దగన్ 220

రా. బలదీప్తుఁడైన అశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధముయొక్క, రభసంబు = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియన్ = ఆకసమున విసరివ్రేయుటచేత, మీఱఁగాన్ = మిక్కిలియు నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము = వానర సమూహము, ప్రతివీరున్ = ఇంద్రజిత్తును, మాయంజేసి = మాయచేత, తత్ = అవానర సమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, ఆర్చెన్ = చల్లార్చెను.

భా. బలదీప్తమయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలితమైన, స్ఫార = ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపోదయముచేత, నుజ్జ్వలమయిన, సంయత్ = యుద్ధమందుఁగల, సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుద్ధ మని అ. రభసంబు = అటోపము, రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియన్ = కర్ణుఁడును, తత్ = అయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖిన్ = ప్రతాపాగ్నిని, మయాంజేసి యార్చెను.

వ. అంత 221

క. మాననిధి జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుఁ డన్నపను పుదంచితవృత్తిన్
మానసధృతిఁ బెనుపఁగ నరి
పైనడరి శరోగ్రవృష్టిఁ బరఁగించె పడిన్ 222

రా జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, ఆనందనుఁడు = సంతోషపెట్టెడువాఁడు, మానసమందుఁగల, ధృతిన్ = సంతోషము. కడమ సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచుఁ
బరఁగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య
స్ఫురణాఢ్యు నతని నతఁడున్
సరభసనారాచవృష్టి సంవృతుఁ జేసెన్ 223

రా మహాబలజ = హనుమంతుఁడు, యానున్ = వాహనముగాఁ గలవాని, అతనిన్ = లక్ష్మణుని, అతఁడున్ = ఇంద్రజిత్తును చేసెను. కడమ సులభము.

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్యస్ఫురణచేత నాడ్యుని, అతనిఁ = అర్జునుని, అతఁడుఁ = కర్ణుఁడును, నారాచవృష్టిచేత, సంవృతుఁజేసెఁ = ఆవరింపఁబడ్డవానిఁగా జేసెను.

మ. ఇట్లు దలపడి 224

ఆ. సరిగఁ బోరి రక్కజపుజోదు లిరువురుఁ
గరియుఁ గరియుఁ బోలెఁ గడిఁదిలావు
గిరియు గిరియుఁ బోలెగెంటనితాల్మియు
హరియు హరియుఁ బోలె నదటు వొదల. 225

రెంటికి సరి. సులభము.

సీ. ఒండొరులసరోషహుంకృతిఁ గెరలుచుఁ
గెరలితూపులవానఁ గురిసి కురిసి
శరవృష్టిఁ బ్రత్యస్త్రసమితిచే నఱకుచు
నఱకి పై నమ్ములు వఱపి వఱపి
సాధనవికలత సాధించి మించుచు
మించి నెమ్మేనులు నొంచి
దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు
నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి

తే. లలి నొకరొకళ్లకడఁకల లక్ష్మణేంద్ర
జిత్తులాభీలశౌర్యులై చిత్రరణము
సలిపు రొకకొంతతడవు వాసవవిరోచ
నాత్మజుస్సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల 226

రా. లక్ష్మణేంద్రజిత్తులు, ఆభీలశౌర్యు లై, వాసవ = ఇంద్రుని యొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లఁ జిత్రరణము జరిలిపిరి.

భా. లక్ష్మణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు, తులా = సామ్యముచేత, ఆభీల = భయంకరమైన, శౌర్యముగలవారై, వాసవవిరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క, ఆత్మజులు = అర్జునకర్ణులు ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే అను న్యాయమువల్ల వాసవాత్మజుఁడు విరోచనాత్మజుఁడు ననుట.

వ. అంత 227

ఆ. చతురశల్యరచితసారథ్యయోగాధి
గతమదాతిశయు నఖండధైర్యుఁ
బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు
రామతమ్ముఁడు సురరాజు మెచ్చ 228

రా చతుర, శల్య = బాణములచేత, శల్యవంశశలాకాయాంశంకు తోమరయోరపి, శల్యఃకశ్చిన్మహీపాల శ్శ్వావిన్మిదనపాదః అని రత్నమాల రచితమైన సారథియొక్క, అయోగ = వియోగముచేతనయిన, అధి = మనోవ్యధిచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయము గలవాని, ప్రతిభటునిఁ = ఇంద్రజిత్తును, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయము గలవాఁడు, రామతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు, వధించెను.

భా చతురుఁడైన శల్యునిచే రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత = పొందఁబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిఁ = కర్ణుని, వధించెను, విజయుండు, రామతమ్ముఁడు కృష్ణుఁడును.

సీ. అతిదుర్జయుండైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణఁచి యబ్బలుమగం డన్న కడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్న రేశ్వరుఁడెత్తి కౌగిటఁ
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరఁగె నామఱునాఁడు ప్రౌఢిమద్రవిభుండు
ప్రదళితబహువైరి పంక్తిగళుఁడు
సేనాని యైనను శివుఁ డైనఁ గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నాయస్త్రములకుఁ
తే. బ్రాణములు వెచ్చ పెట్టక బ్రతికిపోవ
లేఁ డకట నాకు నరుఁ డేమి లెక్క యనుచుఁ
దనకురుబలౌఘరక్షావిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె. 229

రా. అమఱునాఁడు, ప్రౌఢిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి = సూర్యునియొక్క, భ = కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తి గళుఁడు = రావణుఁడు, నాకు, నరుఁడు = మనుష్యుఁడు, ఏమిలెక్క యనుచుఁ దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధికసేనాసమూహముయొక్క, రక్షావిధానమహిమ, కడఁకఁ = రోషమును, పెనుపంగఁ, అతనిపైఁ = రామునిమీఁద.

భా. ప్రౌఢిచేత, ప్రదళితములైన బహువైఖరిపంక్తుల యొక్క గళములుగలవాఁడు మద్రవిభుండు = శల్యుఁడు, సేనానియై = దళవాయియై, తనయొక్క కురుబలౌఘము యొక్కయు, అతనిపైన్ = ధర్మరాజుమీఁద, పోరెను, కడమ సులభము.

తే. ఆన్నృపతి సైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజిలసద్భుజావక్తి ప్రావుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్ఛల్యతేజంబు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్వు నతఁడు మెఱసి 231

ఆ ఆన్నృపతి = రాముఁడు, సైన్యమును, కదనాతిలోలుఁడైన, భానుజున్ = సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తినిఁ బ్రావుగఁగొని, తత్ = ఆరావణునియొక్క, శల్య = బాణములయొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, విరూపాక్షఁ డనఁ బర్వునతఁడు = విరూపాక్షఁ డనెడు రాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

భా. ఆన్నృపతి = ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ = అతిప్రియులైన, "లోలుపోలోలుభోలోలః". అని అ. అనుజుల = తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తిని బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆశల్యునియొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అనిన్ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁ డనన్ = రుద్రుఁడనగా, పర్వు = ఒప్పెడి, ఆతఁడు = శల్యుఁడు, అతనిన్ = ధర్మరాజును, నొప్పించెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిప్పులు గురియు కోపంబునం జూపు దీపింప
నాసమరశూరు నాలోకించి 232

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ
డింక ననుచు నాప్త లెల్లఁ జెలఁగ
మిపులఁ గనుకఁ గెరలు పవిసూనునందను
భావ మపుడు వింత యై వెలింగె 233

రా. ఇతఁడు = విరూపాక్షుఁడు, మామక = నాసంబంధమైన, ఆజిచతురతన్ = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కలుకఁగెరలు = కోపోద్రిక్తుఁడైన, రవిసూనునందును = ధర్మజునియొక్క, భావము వింతయై వెలిఁగెను.

వ. అవ్వీరశార్దూలంబు పెద్దయింద్రోద్దు ద్దయు నుద్దీప్త శౌర్యుండై 234
రెంటికి సరి.

గ. అని సేసి చేసి యంతటి
మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధ మహిమాతులునిన్

ఘనుఁ బ్రతివీరు విరూపా
క్షునిశక్తి ప్రౌఢిచేతఁగూల్చి చెలంగెన్ 235

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతులునిన్ = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని, శక్తి = సత్త్వము యొక్క, ప్రౌఢిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

భా. యుద్ధమహియందు, మాతులునిన్ = మేనమామ యైన శల్యుని, మాతృభ్రాతామాతులః అని అ. విరూపాక్షనిశక్తి ప్రౌఢిచేతన్ = రుద్రుఁ డిచ్చిన శక్తి మహిమచేత, కూల్చి = చంపి, చెలంగెన్ = సంతోషమున నుప్పొంగెను.

క. పరదుస్సహాశల్యమహో
దరనాశన మాచరించి తమసైనికులన్
గర మలరించినశౌర్య
స్ఫురితు నతనిఁ బొగడి రుబ్బుచున్ హరిముఖ్యుల్ 236

రా. పర = శత్రువులకు, దుస్సహములైన, శల్య = బాణములు గల, శల్యంవంశశలాకాయంశంకుతోమరయోరపు, శల్యఃకశ్చిన్మహీపాలాః అని నిఘ. మహోదర = మహోదరుఁ డనెడు రాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, అలరించిన, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యము = కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి = పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహః = శల్యునిపరాక్రమమువల్లనైన, దర = భయముయొక్క, దరోఽస్త్రీయాంభయేశ్వభ్రే అని అ. అతనిన్ = ధర్మరాజును, రహిముఖ్యలు = కృష్ణాదులు, పొకడిరి కడమ సరి.

తే. అందుఁ దద్భ్రాతృపుత్త్ర బలాతిశయము
దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలచఁగ
నుడుకుచున్న దుర్యోధను నుగ్రమన్యు
దశముఖ నులూకశకునిపాతము గలంచె 237

రా. అంత, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, భ్రాతృపుత్త్రుఁ డైన యంగదునియొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వుఁ డనెడు రాక్షసునియొక్క, జలనాశమునన్ = కూల్చుటచే ననుట, తనున్ = తన్ను, నలచఁగన్, దుర్యోధనున్ = యుద్ధముసేయ శక్యముగనివాని, దశముఖున్ = రావణుని, ఉలూక = గూబ లనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, ఉలోకస్తువాయసారాతిపేచకౌ అని అ. పాతము = పాటు, కలంచెను, అవశుకనమాయె ననుట.

భా. అంత, తత్ = ఆ ధర్మరాజుయొక్క, భ్రాతృ = తమ్ములైన భీమాదులయొక్కయు, పుత్త్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదేయులయొక్కయు, బల =

దృష్టద్యుమ్నాదిబలముయొక్క, అతిశయము, తన్నుఁ = తన్ను, మహత్ = అధికమైన, పార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమునఁ = హానిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రము లైన, మన్యు = శోకరోషములయొక్క, దశ = అవస్థగల, ముఖుఁ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి విశేషణము, ఉలూకను యొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము, కలంచెఁ = వ్యాకులపడఁ జేసెను.

సీ. ఆదుష్టవర్తనుఁ డప్పుటుతుదకు ని
జానుజపుత్రమిత్రాదు లొకఁడు
మిడివోక కలనిలో మడియంట యూహించి
నగుచుచు నప్పుడు వైరినృపతి
ననుజవిభీషణోదగ్రవిక్రమసహా
యత విజృంభించుమహా ప్రతాపుఁ
దలపడఁ జాలని తాంతధైర్యంబుతో
నరిగి ద్వైపాయన హ్రదమతల్లి

తే. కాగతిని దన్నృపతిబల శ్రీ గలంగ
నరిగి మునిఁగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిగి యాగెను దనమేను మోయకుండ
దానిదరియైన వాస్తంభ ధర్మపటిమ. 238

రా. ఆ దుష్టవర్తనుఁడు = రావణుఁడు, నగుచుచు, వైరినృపతిని, అనుజుఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు నుదగ్రవిక్రమ సహాయత్వముచేత విజృంభించు, మహాప్రతాపునిఁ = రఘునాయకుని, తలపడఁ = పోర్కొనుటకు, చాలఁ = మిక్కిలి, నియంత = అధికమయిన, ధైర్యంబుతో, ద్వైప = ద్వీపసంబంధమైన, ఆయన = మార్గమందుఁగల, హ్రదమతల్లికా = హ్రదశ్రేష్ఠముయొక్క-మంచిమడుగుయొక్క, శ్రీ = శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగెనని క్రిందకన్వయము. అరిగి = ఈలాకుననడచి, తత్ = ఆ రామునియొక్క, కాండచయంబులోనఁ = బాణసమూహమును, తిరమై, నవమైన, ఆస్తంభ = జాడ్యములేని-ప్రకాశించుచున్న యనుట, ధర్మ = వింటియొక్క, పటిమఁ = సామర్థ్యము చేత మేనుమోయకుండ, ఆగెను = అస్త్రములకుఁ బ్రత్యస్త్రముల నేసెను.

భా. ఆ దుష్టవర్తనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అనుజ = తమ్ములయొక్క, విభీషణ = భయంకరము నయి, ఉదగ్ర = అదికమైన, విక్రమసహాయత్వము చేత, మహాప్రతాపుని,

వైరినృపతిఁ = ధర్మరాజును, తలపడఁజాలని = ఎదిరింపలేని, శాంత = తగ్గిన, ధైర్యంబుతో ద్వైపాయన మనెడి, హ్రదమతల్లికిఁ = హ్రదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని = ఆప్రకారమున-ఒంటికాఁడైయనుట, తన్నృపతి = దుర్యోధనుఁడు, అరిగెను, తత్ = ఆమడుఁగుయొక్క, కాండచయంబులోనఁ = నీళ్లలోపల, మునిఁగి తీరమైన, వాఃస్తంభనయొక్క ధర్మగుణము యొక్క, పటిమ చేత, దానిఁ = ఆయుదకమును, మేను మోయకుడనాఁగెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున 239

చ. అయమితభీమశక్తివిహి తానుజపాతనుఁ డై గృశించుచు
న్నయహతశోకుఁడమ్మనుజనాథుఁడు భీము మహావిపక్షు నెం
తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కేఁ బ్రతి
క్రియ యొనరించు టెట్టొయను భేదమునందురటిల్లెమిక్కిలిన్ 240

రా. అయమిత = అడ్డపెట్టఁబడని, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = లక్ష్మణునియొక్క పాతనముగలవాఁడై కృశించుచు, నయ = నీతిచేత - ఇది శోకసమయముగాదను నీతిచేత ననుట, హతశోకుఁడమ్మనుజనాథుఁడు = రాముఁడు, భీముఁ = భయంకరమైనవాని, మహావిపక్షు = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ = యుద్ధముగలవానిగా, ఒనర్చి = పాఱఁద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను. కడమ సమము.

భా. అయమిత = అణఁపఁబడని, భీమునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేతవిహిత, చేయఁబడిన, అనుజపాతనుఁడై = దుశ్శాసనాది నాశముగలవాఁడై, అహత = అడఁగ శోకముగలవాఁడు, మనజనాథుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, భీముని, విముక్తివిగ్రహుఁ శరీరరహితునిగా, అను = అనెడి, ఖేదమున, దురటిల్లెఁ = కెరలెను.

సీ. అంతలావునఁ బేర్చి యనిలజుండు నిజాను
జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు
మదిలోనమోదసంపదలు నించుచు నుండ
నాన్నృపాలుఁ డటని యాత్మ నెంచె
ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని న
ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమందులనగమును
మానుగ వినివారితో నతాదోషస
త్త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె

తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్వభావంబు మిగుల
నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ
గనియెనో యని జగతిలో ననుజనౌఘ
మెల్ల నవగుణాధికునిఁగా నెన్నకున్నె 241

రా. అంతఁ = అంతటను, అనిలజుండు = హనుమంతుఁడు, నిజాను = లక్ష్మణునియొక్క, ప్రాణదానంబు = బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపేదలు = సంతోషాతిశయములను, నింపుచుండఁగా, ఆనృపాలుఁడు = రాముఁడు, ఎంచనప్రకారము చెప్పుచున్నాఁడు, ఈతఁడు = హనుమంతుఁడు, బ్రతకుమందుల = సంజీవనౌషధులయొక్క, నగమును, వినివారిత = మిక్కిలి వారింపఁబడిన, ఊనతాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వరూఢిచేత, సమానుఁడగుచు, మానసహితుఁడై, కీర్త్వ = కీర్తనీయమైన, భావంబు = వర్తన మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనౌఘము = జనసమూహము, నవగుణ = మనోహరగుణములచేత, అధికునిగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత = అంతైన, లావునఁ = బలిమిచేత, అనిలజుండు = భీముఁడు, నీజానుజ = దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు = ప్రాణఖండనమును, చలిపి, తనమదిలో, ఆమోదసంపదలు = ఖేదాతిశయములను, నింపుచునుండి, ఆనృపాలుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఎంచెను, ఖ్యాతి మిక్కిలి, నివర్తిలుచుండఁ = పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందల = నిర్భాగ్యులను. మూఢాల్పపటు నిర్భాగ్యమందాః అని అ. నగఁ = నవ్వఁగా, మును = ముందర, మానుగ, విని = వినియుండియు, వారితోన = వారితోనట్టె, తాఁ = తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ = బలిమియొక్క, ఆరూఢిని = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁ డగుచుఁ = సరియైనవాఁడై, వంశమున కెల్ల కీర్తియొక్క బావంబును, తెచ్చినని క్రిందికన్వయము. ఈతఁడు, అనిజగతిలో, నన్నుఁ = నన్ను, అవగుణాధికునిగాఁ = అవివేకిఁగా, ఎన్నకున్నె = ఎంచునే యనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిన యూహనుమద్బలయుక్తిఁజేసి యేఁ
బంతము మీఱ ఘోరపరిపంథులఁద్రుంచుట యెప్పుడింక నా
ర్జింతునొకో సమీరసుతు చేఁతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు
స్స్వాంతుఁడు గాఁ డితం డనుయశస్స్ఫురణంబు జగంబు లోపలన్
242

రా. ఈ, హనువత్ = హనువంతునియొక్క, బలయుక్తిఁ జోసి = బలయోగముచేత, ఏఁ = నేను, పరిపంథుల, త్రుంచుట = సంహరించితిఁగదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేఁతకుఁ = ఉపకారమునకు, ఈడుగఁజేసి = ప్రత్యుపకారముఁజేసి, యశఃస్ఫురణంబును, ఆర్జింతునో కో- కాకుస్వరము.

భా. ఈహను = కోరికను, మద్బలయుక్తిఁ = నాబలిమిచేత, పరిపంథులఁ = శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు-ఇదియుత్సాహవాక్యము. సమీరసుతు = భీముని యొక్క, చెంతకునీడుగఁజేసి, యశఃస్ఫురణంబును, ఆర్జింతునో కో యని యన్వయము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసు డయ్యె నంత 243

సీ. చలపట్టి తనుఁ జంప నముదితోపాయప
ద్ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్మరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నోండు వెరపులు చాలించి
తనవారినిర్గమోద్ధతిపగఱకు
వెఱఁ గొనర్పఁగ లంక విడ్చి బెట్టిదపుబీ
రమ్మునఁ బఱతెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్తు నని నలవరు

తే. భీముఁదాఁకె నపూర్వసంభృతరణరస
భారునై యొండొరులఁ దాఁక వారు గదల
బిరుసు నెరపు మండగతిఁ దిరుగగదుమ
నారదున కబ్బె వేర్వేఱ నయనతుష్టి 244

రా. ధర్మరాజు = యముఁడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తమమూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెరఁగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజుసయిదోడు = కుబేరునితమ్ముఁడు రావణుఁడు, సూడబంటయి = పగదీర్చుకొనువాఁడై, మదనుజఘాతినిఁ = కుంభకర్ణునిఁ జంపిన, నరవరుఁ = రాముని, తాఁకెను, వారు = రావణులు, కదలఁ = చలింపఁగాను, బిరుసునెరుఁ = శౌర్యము చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమఁ = పీఁగనొత్తఁగాను, నారదునకు నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలపట్టివెగకుచు, ధర్మరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుఁడు, వెడలఁద్రోయఁగఁ = వెళ్ళఁదీయ గా, తన = తనయొక్క, వారి = నీళ్లలోనుండి, నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱఁగొనర్చ, కలంక విడిచి, రాజరాజు = దుర్యోధనుఁడు, సయిదోడుసూడుబంటయి

= తమ్ములపగ దీర్చికొనువాఁడై, నరవరుని భీమునఁ దాఁకెను వారు = ఆ భీమ దుర్యోధనులు, గదలˆ = గుదియులచేత, బిరుసునెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేఁడు గదారణభుక్తి దొరకె
నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు
సమ్మదముఁ జెందఁ దిర మైనయమ్ములపస
నొండొరుల మించి పోరి రయ్యోధవరులు 245

రా. పొసఁగ, నేఁడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపసˆ = అస్త్రకౌశలముచేత, కడమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదా యుద్ధానుభవము, తిరమై, నయమ్ములపస = నేర్పుపసను.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు సేయునంత 246

ఉ. అంచితనైపుణిం బరఁగు నంబకఘోరతరప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి కనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మాలగుణ కీర్తితు రాజులఁజేనిఁ జూచి శం
కించిరి నమ్మరాదు మనగెల్పనుచుˆ హరిముఖ్య లెంతయున్ 247

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేˆ = ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి = రావణౌద్ధత్యము, కనంబడుచుండ, రాజులఁజేనిˆ = రాముని, చూచి, హరిముఖులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణిని, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేˆ = వ్యాపారముచేత, మించు గదా = గుదియలయొక్క, నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహారములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము, కనంబడుచుండ, రాజులఁజేనిˆ = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యలు = కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సులభము.

వ. తదనంతరంబ 248

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ
దానహతికృతోరుభంగతాపజ్జ్వలితుం
డై విమతుఁ డడఁగ జయమున
వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు మించెన్ 249

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరములైన, ఆశుగ = బాణము లనెడి, దావ = దావానములయొక్క, హతి = కాల్పులచేత, కృతమైన ఉరు = అధికమైన, భంగ =

పరాజయములచేత నయిని, తాపముచేత, జ్వలితుండై, విమతుఁడు = రావణుఁడు, అడఁగఁగ = డీలుపడఁగా, వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, నృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను

భా. భీమునియొక్క, అశు = తీవ్రమైన, గదా = గుదియయొక్క, అవహతి = మొత్తుటచేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా = తొడలు విఱుగుటగలవాఁడౌటు యనెడి, ఆపత్ = ఆపదలచేత, జ్వలితుండై = మండుచున్నాఁడై, విమతుఁడు, దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వైవస్వతసంతతి = యమపుత్త్రుఁడైన, నృపవరుఁడు = ధర్మరాజు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణ శల్యరణోష్మనమర
ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప
ననుపమప్రౌఢిమం బదిదినము లైదు
రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె 250

రా. భీష్మ = భయంకరమైన, గురు = అధికమునై, కర్ణ = కర్ణములకు, శల్య = ములుకులవంటిదైన, రణ = ధ్వనియొక్క, ఊష్మన్ = ఉగ్రత్వముచేత, అమర = దేవతలకు, ఘోరమగు = భయంకరమైన, యుద్ధము = జగడమును, తే. ప్రాణిపదములు వెరిగాగా ప్రథమల్లెల, నరయ నొక్కచో ద్వితీయార్థమిచ్చు ననులక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. అతనితోన్ = రామునితో, చనుప, అనుపమ = సరితేని, ప్రౌఢిమంబు = ప్రౌఢిగల, అది = యుద్ధము, దినము నైదురెండును = ఏడుదినములు ఒండు విఘ్నంబు లేక = ఒక విఘ్నమును లేక, జరిగెను

భా. భీష్మ గురుకర్ణశల్యుల యొక్క రణమందుఁ గల, ఊష్మన్ = ప్రతాపముచేత, అమరన్ = ఒప్పఁగా, ఘోరమగు యుద్ధమును, అతనితోన్ = ధర్మరాజుతో, వైరి, దుర్యోధనుఁడు, అనుపమ ప్రౌడిమన్ = ప్రౌఢిచేత, చలుపన్ = నడపింపఁగ పది, ఐదు, రెండు, ఒండు = ఒకటియు, దినములు = క్రమమున భీష్మాది యుద్ధదినములు, విఘ్నంబులేకుండ జరిగెను.

వ. అంత 251

తే. దిగ్వధూజాలధమ్మిల్ల ధృతవిశుద్ధ
కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృత్స్న బలని
వేశ మారాత్రి చరగోత్ర విభునిలీలఁ
గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుంద 252

రా. కీర్తియనెడి, గురు = అధికమైన, సూన = పుష్పములుగలవాఁడు, సూనంప్రసవపుష్పః అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృత్స్న = సమస్తమైన, బల = బలిమికి, నివేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రి చరగోత్ర విభున్ = ఆరాక్షసవంశా

ధీశ్వరుఁ డైన రావణాసురుని, లీలఁ = అవలీలచేత, స్వ = తనచేత, అపహృతమైన, ఉరు = అధికమైన, విక్రమతఁ = విక్రమముగలవాడై, కుందఁ = తగ్గుపడునట్లుగా, కలఁచెఁ = చలింపఁజేసెను.

భా. దిగ్వధూ = దిక్కు లనెడు స్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క, ధమ్మిల్ల = కొప్పులయందు, ధృత = ధరింపఁజడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగల వాఁడు, గురుసూనుఁడు = అశ్వత్థామ, ఆరాజు = ధర్మరాజుయొక్క, కృత్స్న = సమస్తమైన, కృత్స్నమశేష మ్మని అ. బలనివేశము = పాళెము, ఆరాత్రి = దుర్యోధనుఁడు పదవదినమురాత్రియందే, చర = చరించెడి, గోత్రవిభుని = హిమవంతునియొక్క, లీలఁ = రీతిచేత, స్వాప = నిద్రచే స్వాన్నిద్రాశయనంస్వాపః అని అ. హృత = హరింపఁబడిన, ఉరువిక్రమము గలదొౕటచేత, కుందఁ = నిద్రచేత మిరుసుచెడియుండఁగా ననుట. కలఁచెన్ = నొప్పించెను

సీ. అలఘుదోఃప్రౌఢిమాతులకృతవర్మసా
హాయకంబున నభేద్యాత్ముఁ డగుచు
నప్పు డావీర యోధాగ్రణి యుగ్రంపు
భల్ల వర్షంబున బలిమి నమర
శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబు లైధర
గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి
యంతట సత్యనోఘాస్త్రప్రయోగుఁడై
యూర్జితబలు సుత్తమోజు గృష్ణ

తే. తనుభవులసద్వరోదయంబున వెలిఁగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాత్రవాను
పృథుఫణిశిఖండిఁ దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తిమహిమచేతనుద్దీర్ణ తేజుఁడయ్యె 253

టీ. అలఘు = అధికమైన, దోఃప్రౌఢిమ = బుజబలముచేత, అతుల = సాటిలేనట్లుగా, కృతమైన, వర్మ = జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబునఁ = సహాయత్వముచేత, అభేద్యమైన యాత్మగల వాఁడగును, అప్పుడు, ఆవీరయోధాగ్రణి = రాముఁడు అమరశత్రు = రావణునియొక్క, మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఊర్జిత = స్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజః = తేజస్సుగలవాని, కృష్ణతనుఁ = నీలదేహుని, భవు = ఈశ్వరునియొక్క, ధృష్ట = ధీరమైన, ద్యుమ్నుఁ = శౌర్యముగలవాని, ద్యుమ్నంవిత్తేపరాక్రమే

అని వి. శాత్రువులయొక్క, అసు = ప్రణము లనెడి, పృథుఫణి = ప్రాణసర్పములకు, శిఖండిన్ = నెమలివంటివాని, ఇట్టి రావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, దెగటార్చి = చంపి, ఉదీర్ణ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను

భా అలఘుదోఃప్రౌఢిగల, మాతలు = మేనమామ యయిన కృపుని యొక్కయు, కృతవర్మయొక్కయు, వీరయోధాగ్రణి = అశ్వత్థామ, బలిమిచేత, అమర, శత్రుమస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమౌజునిని, కృష్ణ = ద్రౌపదియొక్క, తనుభవులన్ = ప్రతివింధ్యాదిపుత్రులమను, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుఁ డయిన, దృష్టద్యుమ్నునిని, శాత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు పృథుఫణి = ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండిని దెగటార్చి భీమవిజయముల యొక్క, దీప్తమహిమచేత, దీర్ణ = పొమ్ముత్తఁబడిన, తేజస్సుగలవాఁ డయెను.

వ. అంత

సీ. క్రీడానరుండైన శ్రీవరుం డిట్లు క్షా 254
త్రప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
నిర్వహించుచు శత్రు నిర్మూలనము సల్పి
సొంపుమైఁ దనకును శుభపదవిక
లంకాభిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
కము స్వపురస్సూర్జితముగ నడప
వసుధ·నప్పుడు దానవ ప్రభుత్వవిశేష
పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు
ఆ. తేజరిల్లె ధర్మరాజితరక్షమా
పాలదుర్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
నేఁడుగా ఫలించె నెఱయ నస్మత్పూర్వ
సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర

రా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = రఘునాథుఁడు, క్షాత్ర = 255
క్షత్రియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తనచేత, విజయమందుఁగల, ప్రశక్తి = అధికసామర్థ్యమును నిర్వహించుచు, తనకున్ = విభీషణున కనుటయు శుభపదవిక = శుభమైనమార్గముగల, లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పురః = ముందరికిని-ఎప్పటికిని ననుట = సూర్జితముగ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేషముచేతఁ బృథుతరదీప్తిగలవాఁడు, ధర్మ = సకల ధర్మములచేతను, రాజిత = ఒప్పుచున్న, రక్ష = సంరక్షణచేత, మాపాలన్ = మాయందు, దుర్లభతరభాగ్యలక్ష్మినేఁడుగా ఫలించెననుట. అస్మత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుతమని సుజను లలరఁ దేజరిల్లెను

భా క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = కృష్ణుఁడు, క్షాత్ర = క్షత్రసంబంధమైన-సారథిసంబంధమైన, సూతఃక్షత్త్రాచసారధిః అని అ ప్రక్రియన్ = వర్తనచేత, విజయునికి, ప్రశక్తికి = అధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమై వికలంక = నిష్కళంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుఁగల పట్టాభిషేకమును, స్వపుర = తన పట్టణమందు-అనఁగా హస్తినగరమందుఁగల, విశేష = వింతరీతిచేత, పృధుతరమైన దీప్తిచేత, విభీషణుఁడు = భయంకరమైన వాఁడు-చూడు శక్యముగానివాఁడనుట ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల = తక్కినరాజులకు, దుర్లభతరమైన భాగ్యలక్ష్మిచేతఁ దేజరిల్లెను

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమైన వెలయువిశ్వ
విభుఁడు ననలసహర్ష ప్రవేశమహిమ
కతనఁ దనచెల్వమతిశుద్ధి గాంచి యమర
వినుతి మిగులఁ జేకొని యేఁగె దనదుపురికి 256

రా. విశ్వవిభుఁడు = రఘునాధుఁడు, అనల = అగ్నియందు, సహర్ష = హర్షసహితమైన, ప్రవేశముచేతనైన, మహిమకతనన్ = మహిమవల్ల, తనచెల్వ = సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి = హృదయశుద్ధిగాంచి, అమరవినుతి = బ్రహ్మదిదేవతాస్తోత్రము, మిగులఁజేకొని, తనదుపురికిన్ = అయోధ్యానగరమునకు, ఏఁగెను.

వ. అట్లేఁగి యుచితభంగి నంగీకృతసకలసామ్రాజ్యభోగలీలా 257
విశేషుండయ్యె నప్పుడు

క. శాంతనవోక్తివిలాసా
త్యంతసుశిక్షితసమస్తధర్మతఁ జేసెన్
శాంతిఘనుఁడు వైవస్వత
సంత తినృపశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్ 258

రా. శాంతములునైన నవ = మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస = అగస్త్యాది మనివచో విలాసముచేత, అత్యంతమును, సుశిక్షిత లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త = సకలమైన, శత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మతన్ = గుణములు గలవాఁడౌట చేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వత సంతతి = మనువంశమందుఁగల, నృప = రాజులకు, శేఖరుఁడు = భూషణమైనవాఁడు రఘునాధుఁడు, ప్రజాపాలనమున్ = సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యనుశాసనిక పర్వోక్తి విలాసములచేత, సుశిక్షిత = లెస్సగా దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మతన్ = సకలధర్మములు

గలవాఁ డౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మపుత్రుఁడయిన, స్వాశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను

వ. ఆసమయమంబునందు 259

ఆ. మౌనిపద విసృష్ట మహితనయోత్పన్న
కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు
గొదవలెల్లఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా
వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ 260

రా మౌనిపద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విసృష్ట = విడువఁబడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలవలయొక్క, సమృద్ధివశతః = అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁ డౌటచేత, ఒదవుకొదవ లెల్లఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృ తర్పణములు తీర్చుకొని, ఆవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయః = ప్రసిద్ధమౌనట్లుగా, కావించెను.

భా మౌని = వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విసృష్ట = ఇయ్యఁబడిన, మహిత = ప్రసిద్ధమైన, నయ = నీతిచేత, ఉత్పన్న = కలిగిన, కుశల = శుభకరమైన, వసు = ద్రవ్యముల యొక్క, సమృద్ధియోగము గలవాఁడౌటఁబట్టి, అవ్విభుండు = ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదులైన విధులు = సత్కార్మములను, కవించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసెఁ
బాడినిఁ బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
రరిపద్యవ్యుత్పత్తి యస్తమించె
రోగాసమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జారచోరాదుల పేరు నుడిగె
వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె
తే. రామభద్రుండు సన్మార్గరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పాండుసూనుఁ
డుర్విపయిఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు 261

రా. దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తియనెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్ల నిపుష్పములగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణఁ డగుచుఁ = పదములు గలవాఁడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నండెను.

భా. రామ = ఒప్పుచున్న భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తిగలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ తనయొక్క, అనుజలచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాఁ డౌచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీ ధ్యానకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొందె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్దీపించువాగ్వైభవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ
వ్యానిర్వాహము నిట్లు సెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్పాడకిం
పైవర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. క్రీడామాత్రకృత త్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాడాదిత్యధునీపృషత్పుషితపంపాశైత్యవేధోమరు
ద్రాడారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి 263
వ్రాడాఖండలమండ లీహృదయజీవంజీవసంజీవనా!

త్రిమూర్తి = బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరరూపములై

క్రీడామాత్రముచేతనేకృతమైన, త్రిమూర్తులును యొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాఁడా! "చూడాకిరీటంకేశాళ్చ" అని అ. పరిభ్రాట్ = నీలీలలనుట, చూడా = శిఖయందు, "ఆదిత్యాబుభవోస్వప్నా:" అని అ. ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ = దేవనదియొక్క, "తటినీహ్రాదినీధునీ" అనియు అ పృషత్ = బిందువులచేత, పృషంతిబిందుపృషతౌ అని అ. పుషిత = పోషింపఁబడిన, పంపానదియంలి శైత్యముగలవాఁడా! వేధః = బ్రహ్మచేతని, "స్రష్టాప్రజాపతిర్వేధా:" అని అ. మరుత్ = దేవతలకు, "మరుతౌప వనామరౌ" అని అ. రాట్ = రాజైన యింద్రునచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములు గలవాఁడా! అంఘ్రి = పాదములయందుఁగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత = "ప్రకాశముచేత, ప్రకాశోద్యోతఆతపః" అని అః సిద్ధ్యత్ = సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ = యతీశ్వరులకు, "భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీ = అని అ. అఖండల = ఇంద్రులైన బ్రహ్మర్షులయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, "బింబో స్త్రీమండలం త్రిషు" అని అ. హృదయము లనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షులయొక్క, "జీవంజీవశ్చకరకః" అని అ. సంజీవనము గలవాఁడా!

గలవాఁ డౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మపుత్రుఁడయిన, ప్రాశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

వ. ఆసమయుమంబునందు 259

ఆ. మౌనిపద విసృష్ట మహితనయోత్పన్న
కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు
గొదవఁ దెల్లఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా
వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ 260

రా. మౌనిపద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విసృష్ట = విడువఁబడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలవులయొక్క, సమృద్ధివశతఁ = అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁ డౌటచేత, ఒదవుకొదవ తెల్లఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృ తర్పణములు తీర్చుకొని, ఆవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయఁ = ప్రసిద్ధమౌనట్లుగా, కావించెను.

భా. మౌని = వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విసృష్ట = ఇయ్యఁబడిన, మహిత = ప్రసిద్ధమైన, నయ = నీతిచేత, ఉత్పన్న = కలిగిన, కుశల = శుభకరమైన, వసు = ద్రవ్యముల యొక్క, సమృద్ధియోగము గలవాఁడౌటఁబట్టి, అవ్విభుండు = ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదులైన విధులు = సత్కార్యములను, కవించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమ్మై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసెఁ
బాడిపిఁ బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
దరిపద్యవ్యుత్పత్తి యుత్తమించె
రోగాసమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జారచోరాదుల పేరు మడిగె
వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె

తే. రామభద్రుండు సన్మార్గరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పొందుసూనుఁ
డుర్విపయిఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు 261

రా దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీరియనెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్ల నిపుష్పములగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణఁ డగుచుఁ = పదములు గలవాఁడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నండెను.

భా రామ = ఒప్పుచున్న భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తిగలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ తనయొక్క, అనుజలచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాఁ డౌచు స్రామాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీ ధ్యానకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొందె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్దీపించువాగ్వైభవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ
వ్యానిర్వా వము నిట్లు సెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్పొడకిం
పైవర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. క్రీడామాత్రకృత త్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాడాదిత్యధునీపృషత్పుషితపంపాశైత్యవేధోమరు
ద్రాడారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి
వ్రాడాఖండలమండ లీహృదయజీవంజీవసంజీవనా! 263

క్రీడామాత్రముచేతనేకృతమైన, త్రిమూర్తి = బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరరూపముల
యొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాఁడా! త్రిమూర్తులును
నీలీలలనుట, చూడా = శిఖయందు, "చూడాకిరీటంకేశాశ్చ" అని అ. పరిభ్రాట్ =
ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ = దేవనదియొక్క, ఆదిత్యాబుభవోస్వప్నాః అని అ
"తటినీహ్రాదినీధునీ" అనియు అ. పృషత్ = బిందువులచేత, పృషంతిబిందుపృషతౌ
అని అ. పుషిత = పోషింపఁబడిన, పంపానదియంలి శైత్యముగలవాఁడా! వేధః =
బ్రహ్మచేతని, "స్రష్టాప్రజాపతిర్వేధాః" అని అ. మరుత్ = దేవతలకు, "మరుతౌప
వనామరౌ" అని అ. రాట్ = రాజైన యింద్రునచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములు
గలవాఁడా! అంఘ్రి = పాదములయందుఁగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత్య =
"ప్రకాశముచేత, ప్రకాశోద్యోతఆతపః" అని అః సిద్ధ్యత్ = సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ =
యతీశ్వరులకు, "భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీ = అని అ అఖండల = ఇంద్రులైన
బ్రహ్మర్షులయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, "బింబో స్త్రీమండలం త్రిష్ఠు"
అని అ. హృదయము లనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షులయొక్క, "జీవంజీవశ్చకరకః"
అని అ. సంజీవనము గలవాఁడా!

క. కారుణ్యవిభవలక్ష్మీ
తారుణ్యసరోజభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్ధములాలిత
గౌరీరాజ్యమాన శ్రమాపేక్షా! 264

కారుణ్యవిభవ = దయాతిశయమువలనయొక్క, లక్ష్మీ = సంపద యొక్కడి, తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, సరోజభోగ = విలాసమునకునవేత, ధన్యమైన, కటాక్షములుగలవాడా కటాక్షమునకు గారుణ్యమే యౌవన మనుట, శారీర = శరీరసంబంధమైన, అర్ధమందు = అర్ధశరీరమందనుట, సులాలితమైన గౌరియందు, రాజమాన = మిక్కిలియు నాసక్తిగలవాడ వైనను, శ్రమ = మనోజ్ఞమైన, అపేక్షగలవాడా

కందానువృత్తము

హిమనగాద్రిజనయోషాలక్ష్మీ
శైమితపుణ్య ఫల దేహవిలాసా
విమల క్షేత్రపద వేంకటధాత్రి
రమణమానసవిలంబరవాసా! 265

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వవైభవసింగరియామాత్య తనూభవ సౌజన్యశేయ సూరయ నామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయము నందు షష్ఠాంబుము ఆశ్వాసము.

గద్యము ఇది శ్రీమద్వేద గోపాలకృపాకటాక్ష సంప్రాప్తసాహిత్యవైభవ నందవరకుల శ్రీరామానంద రామమంత్రధామ వెల్లాల గురుమహాత్మ్యవిరాజమాన ప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయ వ్యాఖ్యానమునందు షష్ఠాంబుము ఆశ్వాసము.

సంపూర్ణము

Shri. A. Alfred Soloman
Chief General Manager
State Bank of India

Shri. V.K. Mehrotra
Dy Managing Director
(I & MA)
State Bank of India

Shri. M.A. Khan
Asst General Manager
Public Relations and
Community Services Banking
State Bank of India

నా యీ గ్రంథ ముద్రణానికి కావలసిన పేపరును ఉదారంగా ఇచ్చిన భారతీయ స్టేట్ బ్యాంక్ చీఫ్ జనరల్ మేనేజర్ శ్రీ ఆల్‌ఫ్రెడ్ సాల్‌మన్ గారికి, డిప్యూటీ మేనేజింగ్ డైరెక్టర్ శ్రీ మెహరోత్రా గారికి, పి. ఆర్. ఓ. శ్రీ ఎమ్. ఎ. ఖాన్ గారికి నాహృదయపూర్వక కృతజ్ఞతాభివందనములు

జి. వి. హరనాథ్

శ్రీరామానుజమ్

శ్రీగోపాలక్రిష్ణ ఇంజనీరింగ్ వర్క్స్,

ఆటో నగర్,

వైజాగ్ వారి

శుభాకాంక్షలతో